

Момбекова Жыргал

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЖАҢЫ ТАРЫХЫ

Момбекова Жыргал

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЖАҢЫ ТАРЫХЫ

УДК 94(47)
ББК 63.3(2Ки)

М 76

Момбекова Ж.

М 76 Кыргызстандын жаңы тарыхы: Окуу куралы. Б.: «Полиграфбумресурсы», 2017. – 152 б.

ISBN 978-9967-32-212-7

М 0503020911–17

УДК 94(47)
ББК 63.3(2Ки)

ISBN 978-9967-32-212-7

© Момбекова Ж.К., 2017

© КР Билим берүү жана илим министрлиги, 2017

УДК 94(47)
ББК 63.3(2Ки)

М 76

Момбекова Ж.

М 76 Кыргызстандын жаңы тарыхы: Окуу куралы. Б.: «Полиграфбумресурсы», 2017. – 152 б.

ISBN 978-9967-32-212-7

М 0503020911–17

УДК 94(47)
ББК 63.3(2Ки)

ISBN 978-9967-32-212-7

© Момбекова Ж.К., 2017

© КР Билим берүү жана илим министрлиги, 2017

ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗСТАНДЫН СОҢКУ ӨНҮГҮҮСҮ (2002–2015-жж.)

IX БАП КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯ (2005-ЖЫЛДЫН 24-МАРТЫ)

1. Аксы окуялары – Кыргызстандын демократиялык өнүгүүсүнүн бурулуш баскычы

2002-жылдын 17-мартында Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы Боспиек айылында 1995-жылы Токтогул районунун прокуратурасында иштеп жүргөн кезинде киши өлтүрүү боюнча кылмыш ишин тергеп, анан күнөөлүүнү коё берген деген доомат менен кылмыш жообуна тартылып жаткан Жогорку Кеңештин мыйзам чыгаруу жыйынынын депутаты А.Бекназаровду колдоп демонстрацияга чыккан куралсыз жердештери менен алардын жолун тороп чыгышкан укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин ортосунда тирешүү болуп, ал тез эле курчуп, ок атуучу куралдар колдонулган кагылыш кийинки күнү дагы улантылган. Ошондогу кагылыштардын кесепетинен алты киши октон алган жаракаттан курман болгон, ошондой эле көп күндүк саясий ачкачылык жарыялоодон улам Бишкекте да бир адам каза тапкан. Ошентип, Аксыдагы бул окуялар Кыргызстандын соңку тарыхында элдин эркиндик үчүн авторитардык бийликке каршы күрөшүн даңазалаган олуттуу окуя болгон.

Аксы окуясынын башы Ат-Башыдагы мамлекеттик чек ара боюндагы Үзөнгү-Кууш тоо кыркаларынын Кыргызстанга тиешелүү болгон 90 миң гектар жерин Кытайга өткөрүп берүү чечимин кабыл алгандыгы үчүн бийликти катуу сынга алган Жогорку Кеңештин ошол мезгилдеги Аксы шайлоо округунан депутат А.Бекназаровдун куугунтукка алынышынан башталган.

ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗСТАНДЫН СОҢКУ ӨНҮГҮҮСҮ (2002–2015-жж.)

IX БАП КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯ (2005-ЖЫЛДЫН 24-МАРТЫ)

1. Аксы окуялары – Кыргызстандын демократиялык өнүгүүсүнүн бурулуш баскычы

2002-жылдын 17-мартында Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы Боспиек айылында 1995-жылы Токтогул районунун прокуратурасында иштеп жүргөн кезинде киши өлтүрүү боюнча кылмыш ишин тергеп, анан күнөөлүүнү коё берген деген доомат менен кылмыш жообуна тартылып жаткан Жогорку Кеңештин мыйзам чыгаруу жыйынынын депутаты А.Бекназаровду колдоп демонстрацияга чыккан куралсыз жердештери менен алардын жолун тороп чыгышкан укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин ортосунда тирешүү болуп, ал тез эле курчуп, ок атуучу куралдар колдонулган кагылыш кийинки күнү дагы улантылган. Ошондогу кагылыштардын кесепетинен алты киши октон алган жаракаттан курман болгон, ошондой эле көп күндүк саясий ачкачылык жарыялоодон улам Бишкекте да бир адам каза тапкан. Ошентип, Аксыдагы бул окуялар Кыргызстандын соңку тарыхында элдин эркиндик үчүн авторитардык бийликке каршы күрөшүн даңазалаган олуттуу окуя болгон.

Аксы окуясынын башы Ат-Башыдагы мамлекеттик чек ара боюндагы Үзөнгү-Кууш тоо кыркаларынын Кыргызстанга тиешелүү болгон 90 миң гектар жерин Кытайга өткөрүп берүү чечимин кабыл алгандыгы үчүн бийликти катуу сынга алган Жогорку Кеңештин ошол мезгилдеги Аксы шайлоо округунан депутат А.Бекназаровдун куугунтукка алынышынан башталган.

2002-жылы 17-мартта Кербенден 3 чакырым аралыктагы Күлүк-Дөбө айылынын тушунда 30дай милиция кызматкерлери саат 10.00дон 15.00го чейин унааларды, автобустарды токтотуп, жүргүнчүлөрдүн документтерин текшере башташкан. Кербенден 25–30 чакырым алыстыкта жайгашкан Кызыл-Көл, Кожата, Кара-Суу, Кара-Жыгач, Кой-Таш жана башка айылдардан чыккан элдер Кербенге карай жөө жүрүш жасашкан. Өзүлөрү менен жегенге нан, айран алышкан. Алардын алды саат 15.00дөр чамасында Боспиек айылынын тушуна жетип келишкен.

Саат 16.30дан баштап ИИМдин командалык курамы күчөтүлгөн тартипте иштөөгө өткөн. Боспиек айылынын тушунан А.Бекназаровду камактан биротоло бошотууну талап кылышкан демонстранттар менен аларды басуу үчүн даярдалган укук коргоо органдарынын күчтөрү бетме-бет кезигишкен. Алардын ортосундагы кайым айтышкан тирешүүлөр күчөп отуруп, акыры бири-бирине кол көтөрүүгө өткөн. Облустук ички иштер башкармалыгынын жетекчисинин орун басары А.Калбаев элге: «15 мүнөт убакыт берем, тарабасанар күч колдоном», – деп эскерткен. 15 мүнөттөн кийин ок атылган. 2 адам окко учкан, жараланган 7 адамдын экөө райондук ооруканада көз жумган. Милиция кызматкерлеринен да ар кандай жаракат алгандар болгон.

Ошол эле 17-март күнү кечки саат 21.00 чамасында Премьер-министр К.Бакиев «Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы калктуу конуштардагы абалдын татаалданышы» маселеси каралган жыйын өткөргөн. Жыйында Премьер-министр К.Бакиевдин колу коюлган токтомдо мындай көрсөтмө жазылган:

«1. Аксы районунда түзүлгөн кооптуу абалды четтетүү үчүн укук коргоо органдарынын өкүлдөрүнөн оперативдүү штаб түзүлсүн, Кыргыз Республикасынын ички иштер министри:

– «Тайфун» (массалык башаламандыкты жөнгө салуу) жана «Буран» (административдик имараттарды коргоо) пландарын аракетке келтирсин;

– окуя болгон жерге жагдай талап кылганга жараша, маселе чечүүгө жөндөмдүү (керектүү санда) милициянын атайын тапшырма аткара турган күжүрмөн отряды жиберилсин»¹.

¹ Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик комиссиясынын төрагасы Д.Садырбаевдин доклады. Абийир соту, Б.:2007.10-11-б.

2002-жылы 17-мартта Кербенден 3 чакырым аралыктагы Күлүк-Дөбө айылынын тушунда 30дай милиция кызматкерлери саат 10.00дон 15.00го чейин унааларды, автобустарды токтотуп, жүргүнчүлөрдүн документтерин текшере башташкан. Кербенден 25–30 чакырым алыстыкта жайгашкан Кызыл-Көл, Кожата, Кара-Суу, Кара-Жыгач, Кой-Таш жана башка айылдардан чыккан элдер Кербенге карай жөө жүрүш жасашкан. Өзүлөрү менен жегенге нан, айран алышкан. Алардын алды саат 15.00дөр чамасында Боспиек айылынын тушуна жетип келишкен.

Саат 16.30дан баштап ИИМдин командалык курамы күчөтүлгөн тартипте иштөөгө өткөн. Боспиек айылынын тушунан А.Бекназаровду камактан биротоло бошотууну талап кылышкан демонстранттар менен аларды басуу үчүн даярдалган укук коргоо органдарынын күчтөрү бетме-бет кезигишкен. Алардын ортосундагы кайым айтышкан тирешүүлөр күчөп отуруп, акыры бири-бирине кол көтөрүүгө өткөн. Облустук ички иштер башкармалыгынын жетекчисинин орун басары А.Калбаев элге: «15 мүнөт убакыт берем, тарабасанар күч колдоном», – деп эскерткен. 15 мүнөттөн кийин ок атылган. 2 адам окко учкан, жараланган 7 адамдын экөө райондук ооруканада көз жумган. Милиция кызматкерлеринен да ар кандай жаракат алгандар болгон.

Ошол эле 17-март күнү кечки саат 21.00 чамасында Премьер-министр К.Бакиев «Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы калктуу конуштардагы абалдын татаалданышы» маселеси каралган жыйын өткөргөн. Жыйында Премьер-министр К.Бакиевдин колу коюлган токтомдо мындай көрсөтмө жазылган:

«1. Аксы районунда түзүлгөн кооптуу абалды четтетүү үчүн укук коргоо органдарынын өкүлдөрүнөн оперативдүү штаб түзүлсүн, Кыргыз Республикасынын ички иштер министри:

– «Тайфун» (массалык башаламандыкты жөнгө салуу) жана «Буран» (административдик имараттарды коргоо) пландарын аракетке келтирсин;

– окуя болгон жерге жагдай талап кылганга жараша, маселе чечүүгө жөндөмдүү (керектүү санда) милициянын атайын тапшырма аткара турган күжүрмөн отряды жиберилсин»¹.

¹ Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик комиссиясынын төрагасы Д.Садырбаевдин доклады. Абийир соту, Б.:2007.10-11-б.

Аксы окуясы боюнча жоопко тартылгандар: 2002-жылы 22-майда Мамлекеттик Коопсуздук Кеңешинин жыйынында Аксы окуясы боюнча маселе талкууланып, жыйынтыгында Президенттин администрация жетекчиси А.Карыпкулов менен өлкөнүн премьер-министри К.Бакиев кызматтарынан алынган. Булардан тышкары Баш прокурор Ч.Абышкаев, Ички иштер министри Т.Акматалиев, Жалал-Абад облусунун губернатору С.Урманаев, облус прокурору З.Кудайбергенов жана башка бир катар мамлекеттик кызматкерлер иштен бошотулган.

Бирок Аксы каргашасы боюнча адилеттүү жыйынтык чыгарылбай, териштирүүлөр создуктурулушу, бийликтин жоопкерсиздиги жана көңүлкоштугу 2005-жылы 24-марттагы окуяга алып келген себептердин негизгилеринен болуп калган. Кийин бакиевдик авторитардык-кландык тартип мезгилинде деле адилеттүү кадамдар жасалган эмес.

Аксы окуясы боюнча жүргүзүлгөн соттук иликтөөлөрдө, ар кандай деңгээлдерде түзүлгөн комиссиялардын отчетторунда окуянын жүрүшү жана анын кайгылуу кесепеттери жөнүндө гана айтылат да, бул каргашалуу окуяга шылтоо болгон Үзөнгү-Кууш маселеси тууралуу эч сөз болбойт. Кийин эки жолу мамлекеттин баш прокурору болуп иштеген А.Бекназаров да Үзөнгү-Кууш маселеси боюнча эч кандай аракет жасаган эмес. Демек, мындан Үзөнгү-Кууш маселеси алардын мамлекеттик жогорку бийлик үчүн күрөшүндөгү өтө ыңгайлуу куру шылтоо гана болгон деген жыйынтык чыгарууга болот.

2012-жылы 9-мартта Кыргыз Республикасынын Президенти А.Атамбаев «Аксы окуяларын эскерүү күнү жөнүндө» Жарлыкка кол койгон. Анда мындай деп айтылат: «2002-жылдын март айындагы Аксы окуялары Кыргызстандын демократиялык өнүгүүсүнүн бурулуш этабы болуп калды. Ал прогрессивдүү саясий күчтөрдүн жана жарандык коомдун жигерденүүсүнө, элдин кеңири катмарынын өлкөдөгү демократиялык кайра өзгөрүүлөргө тартылышына өбөлгө түздү. Аксы районунун тургундары каармандыкты көрсөтүп, бекем тургандыгы менен авторитардык жана коррупцияланган тартипке чечкиндүү каршы турууга башат салган. Коом демократиялык реформаларды жана жарандардын укуктарынын сакталышын талап кылууда негизги күч болуп калган. Мурдагы бийликтин элдин кызыкчылыгына көңүлкош

Аксы окуясы боюнча жоопко тартылгандар: 2002-жылы 22-майда Мамлекеттик Коопсуздук Кеңешинин жыйынында Аксы окуясы боюнча маселе талкууланып, жыйынтыгында Президенттин администрация жетекчиси А.Карыпкулов менен өлкөнүн премьер-министри К.Бакиев кызматтарынан алынган. Булардан тышкары Баш прокурор Ч.Абышкаев, Ички иштер министри Т.Акматалиев, Жалал-Абад облусунун губернатору С.Урманаев, облус прокурору З.Кудайбергенов жана башка бир катар мамлекеттик кызматкерлер иштен бошотулган.

Бирок Аксы каргашасы боюнча адилеттүү жыйынтык чыгарылбай, териштирүүлөр создуктурулушу, бийликтин жоопкерсиздиги жана көңүлкоштугу 2005-жылы 24-марттагы окуяга алып келген себептердин негизгилеринен болуп калган. Кийин бакиевдик авторитардык-кландык тартип мезгилинде деле адилеттүү кадамдар жасалган эмес.

Аксы окуясы боюнча жүргүзүлгөн соттук иликтөөлөрдө, ар кандай деңгээлдерде түзүлгөн комиссиялардын отчетторунда окуянын жүрүшү жана анын кайгылуу кесепеттери жөнүндө гана айтылат да, бул каргашалуу окуяга шылтоо болгон Үзөнгү-Кууш маселеси тууралуу эч сөз болбойт. Кийин эки жолу мамлекеттин баш прокурору болуп иштеген А.Бекназаров да Үзөнгү-Кууш маселеси боюнча эч кандай аракет жасаган эмес. Демек, мындан Үзөнгү-Кууш маселеси алардын мамлекеттик жогорку бийлик үчүн күрөшүндөгү өтө ыңгайлуу куру шылтоо гана болгон деген жыйынтык чыгарууга болот.

2012-жылы 9-мартта Кыргыз Республикасынын Президенти А.Атамбаев «Аксы окуяларын эскерүү күнү жөнүндө» Жарлыкка кол койгон. Анда мындай деп айтылат: «2002-жылдын март айындагы Аксы окуялары Кыргызстандын демократиялык өнүгүүсүнүн бурулуш этабы болуп калды. Ал прогрессивдүү саясий күчтөрдүн жана жарандык коомдун жигерденүүсүнө, элдин кеңири катмарынын өлкөдөгү демократиялык кайра өзгөрүүлөргө тартылышына өбөлгө түздү. Аксы районунун тургундары каармандыкты көрсөтүп, бекем тургандыгы менен авторитардык жана коррупцияланган тартипке чечкиндүү каршы турууга башат салган. Коом демократиялык реформаларды жана жарандардын укуктарынын сакталышын талап кылууда негизги күч болуп калган. Мурдагы бийликтин элдин кызыкчылыгына көңүлкош

мамилеси 2005-жылдын Март революциясын, ал эми кийин, бийлик түзүмдөрүнүн криминал менен коюн-колтук алышып кетүүсү 2010-жылдагы Апрель революциясын шарттаган». Бул жарлыкка ылайык, Кыргыз Республикасында 2012-жылдын 17-марты «Аксы окуяларын эскерүү күнү» деп жарыяланган.

2. Оппозициянын күч алышы жана жер-жерлерде үй-бүлөлүк-авторитардык бийликке каршы чыгуулар

2005-жылы өткөрүлө турган парламенттик жана президенттик шайлоолор өлкөдөгү ар түрдүү оппозициялык күчтөрдүн биригүү багытындагы иш-аракеттерди жүргүзүшүн шарттаган. Анткени ошол учурда авторитардык-коррупциялык бийликке каршы күрөшүүнүн биригүүдөн башка жолу жок болчу.

2004-жылдын башында Кыргызстан элдик конгресси, «Таза шайлоолор үчүн» жарандык союзу, «Элдин бийлиги үчүн» бирикмеси, «Жаңы багыт» коомдук-саясий кыймылы ж.б. майда партиялар түзүлгөн. 2004-жылы сентябрда алты саясий партияны бириктирген *Кыргызстан элдик кыймылы* (КЭК) түзүлгөн. КЭК төмөнкүдөй талаптарды койгон:

- парламенттик жана президенттик шайлоолорду таза, адилет жана бурмалоосуз өткөрүү;
- административдик ресурсту шайлоо өнөктүгүнө катыштырбоо;
- А.Акаевге төртүнчү жолу президенттик мөөнөткө шайланууга укук берүү үчүн Конституцияны өзгөртүүгө жол бербөө;
- президенттик шайлоодо адилет жеңген талапкерге президенттик бийликти мыйзам чегинде тынч өткөрүп берүү.

Мамлекеттик бийлик бутактарында иштешкен айрым чиновниктер да авторитардык саясий тартипке каршы ачык чыга башташкан. А.Акаевге эң жакын адам деп эсептелген М.Ашыркуловдун оппозиция тарабына өтүшү жана анын башка белгилүү саясатчылар менен биригип «Адилет шайлоолор үчүн» жарандык коомун түзүшү оппозицияга кошумча шык берген.

2004-жылы 29-декабрда К.Бакиев башында турган КЭК, Р.Отунбаеванын «Ата-Журт» кыймылы, абактагы Ф.Кулов жетектеген Кыр-

мамилеси 2005-жылдын Март революциясын, ал эми кийин, бийлик түзүмдөрүнүн криминал менен коюн-колтук алышып кетүүсү 2010-жылдагы Апрель революциясын шарттаган». Бул жарлыкка ылайык, Кыргыз Республикасында 2012-жылдын 17-марты «Аксы окуяларын эскерүү күнү» деп жарыяланган.

2. Оппозициянын күч алышы жана жер-жерлерде үй-бүлөлүк-авторитардык бийликке каршы чыгуулар

2005-жылы өткөрүлө турган парламенттик жана президенттик шайлоолор өлкөдөгү ар түрдүү оппозициялык күчтөрдүн биригүү багытындагы иш-аракеттерди жүргүзүшүн шарттаган. Анткени ошол учурда авторитардык-коррупциялык бийликке каршы күрөшүүнүн биригүүдөн башка жолу жок болчу.

2004-жылдын башында Кыргызстан элдик конгресси, «Таза шайлоолор үчүн» жарандык союзу, «Элдин бийлиги үчүн» бирикмеси, «Жаңы багыт» коомдук-саясий кыймылы ж.б. майда партиялар түзүлгөн. 2004-жылы сентябрда алты саясий партияны бириктирген *Кыргызстан элдик кыймылы* (КЭК) түзүлгөн. КЭК төмөнкүдөй талаптарды койгон:

- парламенттик жана президенттик шайлоолорду таза, адилет жана бурмалоосуз өткөрүү;
- административдик ресурсту шайлоо өнөктүгүнө катыштырбоо;
- А.Акаевге төртүнчү жолу президенттик мөөнөткө шайланууга укук берүү үчүн Конституцияны өзгөртүүгө жол бербөө;
- президенттик шайлоодо адилет жеңген талапкерге президенттик бийликти мыйзам чегинде тынч өткөрүп берүү.

Мамлекеттик бийлик бутактарында иштешкен айрым чиновниктер да авторитардык саясий тартипке каршы ачык чыга башташкан. А.Акаевге эң жакын адам деп эсептелген М.Ашыркуловдун оппозиция тарабына өтүшү жана анын башка белгилүү саясатчылар менен биригип «Адилет шайлоолор үчүн» жарандык коомун түзүшү оппозицияга кошумча шык берген.

2004-жылы 29-декабрда К.Бакиев башында турган КЭК, Р.Отунбаеванын «Ата-Журт» кыймылы, абактагы Ф.Кулов жетектеген Кыр-

гызстан элдик конгресси жана М.Ашыркуловдун «Адилет шайлоолор үчүн» жарандык союзу биригишип *Кыргызстандагы саясий күчтөрдүн Форумун* түзүшүп, ак-ниет, адилет жана ачык шайлоолорду өткөрүү үчүн *Кызматташуу жана аракеттерди координациялоо жөнүндөгү меморандумга* кол коюшкан. Ошентип Кыргызстандын саясий майданында буга чейин болуп көрбөгөндөй шериктештик түзүлдү.

Авторитардык тартипке каршы бириккен оппозицияны ким жетектейт деген маселе келип чыккан. 2005-жылы күзүндө болуучу президенттик шайлоого оппозициянын атынан бирдиктүү бир талапкер менен чыгуу талабы да турган. 2004-жылы 10-июнда «ЭрК», «Кайран эл», КДК, «Республика», «Асаба» жана «Жаңы Кыргызстан» партиялары бириккен «*Эл бийлиги үчүн*» блогу республиканын Президенттигине К.С.Бакиевдин талапкерлигин көсөтүшкөн. Ушул эле жылдын сентябрында аны эми тогуз партияны бириктирген КЭК да колдогон.

Ф.Кулов менен А.Атамбаев түштүктүктөр жапырт колдоп жатышкан Курманбек Бакиевдин талапкерлигин сунуштоого макул болушкан. Бакиев депутат кезинде, кийин оппозицияга кеткенде да, бийликтин дарегине эч кандай сын айтууга батына албагандыгын, бир жолу да Акаевге каршы сүйлөбөгөндүгүн, тескерисинче, аны колдогонун жактырбаган Ө.Текебаев менен М.Эшимканов ага каршы чыгышкан. Алар Бакиевди колдошподо, бирок ага ачык түрдө каршы да чыгышкан жок.

Саясий майдандагы оппозициялык күчтөрдүн иш-аракеттерине жооп катарында негизинен А.Акаевдин үй-бүлөсүнүн түздөн-түз кийлигишүүсү менен «Алга Кыргызстан» саясий партиясы түзүлгөн. Өлкөдөгү кадыр-барктуу, абройлуу инсандардын, өзгөчө, белгилүү ишкерлердин, бизнес төбөлдөрүнүн административдик ресурс тарабынан кысым көрсөтүү жолу менен бул партияга мүчө кылып киргизилиши оппозициялык коомчулуктун бийликке каршы кыжырын кайнаткан.

А.Акаевдин үй-бүлө мүчөлөрү тарабынан, бул үй-бүлөгө жакындыгы бар, ишенимге кирген, мамлекеттик бийлик органдарынын эң жогорку кызматтарында иштегендер тарабынан башка бирөөлөрдүн менчиктерин тартып алуу (рейдерлик), мыйзамды көзгө илбөө, өз билгендерин кылуу көнүмүш адатка айланган. Коррупция, А.Акаев өзү айткандай, Өкмөт Үйүнүн 7-кабатына чейин жеткен. Укук коргоо

гызстан элдик конгресси жана М.Ашыркуловдун «Адилет шайлоолор үчүн» жарандык союзу биригишип *Кыргызстандагы саясий күчтөрдүн Форумун* түзүшүп, ак-ниет, адилет жана ачык шайлоолорду өткөрүү үчүн *Кызматташуу жана аракеттерди координациялоо жөнүндөгү меморандумга* кол коюшкан. Ошентип Кыргызстандын саясий майданында буга чейин болуп көрбөгөндөй шериктештик түзүлдү.

Авторитардык тартипке каршы бириккен оппозицияны ким жетектейт деген маселе келип чыккан. 2005-жылы күзүндө болуучу президенттик шайлоого оппозициянын атынан бирдиктүү бир талапкер менен чыгуу талабы да турган. 2004-жылы 10-июнда «ЭрК», «Кайран эл», КДК, «Республика», «Асаба» жана «Жаңы Кыргызстан» партиялары бириккен «*Эл бийлиги үчүн*» блогу республиканын Президенттигине К.С.Бакиевдин талапкерлигин көсөтүшкөн. Ушул эле жылдын сентябрында аны эми тогуз партияны бириктирген КЭК да колдогон.

Ф.Кулов менен А.Атамбаев түштүктүктөр жапырт колдоп жатышкан Курманбек Бакиевдин талапкерлигин сунуштоого макул болушкан. Бакиев депутат кезинде, кийин оппозицияга кеткенде да, бийликтин дарегине эч кандай сын айтууга батына албагандыгын, бир жолу да Акаевге каршы сүйлөбөгөндүгүн, тескерисинче, аны колдогонун жактырбаган Ө.Текебаев менен М.Эшимканов ага каршы чыгышкан. Алар Бакиевди колдошподо, бирок ага ачык түрдө каршы да чыгышкан жок.

Саясий майдандагы оппозициялык күчтөрдүн иш-аракеттерине жооп катарында негизинен А.Акаевдин үй-бүлөсүнүн түздөн-түз кийлигишүүсү менен «Алга Кыргызстан» саясий партиясы түзүлгөн. Өлкөдөгү кадыр-барктуу, абройлуу инсандардын, өзгөчө, белгилүү ишкерлердин, бизнес төбөлдөрүнүн административдик ресурс тарабынан кысым көрсөтүү жолу менен бул партияга мүчө кылып киргизилиши оппозициялык коомчулуктун бийликке каршы кыжырын кайнаткан.

А.Акаевдин үй-бүлө мүчөлөрү тарабынан, бул үй-бүлөгө жакындыгы бар, ишенимге кирген, мамлекеттик бийлик органдарынын эң жогорку кызматтарында иштегендер тарабынан башка бирөөлөрдүн менчиктерин тартып алуу (рейдерлик), мыйзамды көзгө илбөө, өз билгендерин кылуу көнүмүш адатка айланган. Коррупция, А.Акаев өзү айткандай, Өкмөт Үйүнүн 7-кабатына чейин жеткен. Укук коргоо

органдарынын басымдуу көпчүлүк кызматкерлери элдин укуктарын коргобой эле, тескерисинче, карапайым эл алардан кандайча коргонуунун айласын таппай, бийликке карата ишеним жоголгон.

Акаевдик-үй-бүлөлүк башкаруу схемасы, президенттин жубайы Майрам Акаеванын мамлекетти башкарууга, өзгөчө, кадрларды дайындоого кийлигишүүсү коомчулуктун кыжырын келтирген.. 2005-жылкы парламенттик шайлоого президенттин кичи мекени болгон Кемин районунан уулу Айдар Акаев, Бишкек шаарынын №1 Университет шайлоо округунан кызы Бермет Акаева Жогорку Кеңештин депутаттыгына өз талапкерликтерин коюшканы оппозициянын маанайын сууткан...

Кыргызстандын чет өлкөлөрдөгү элчилерин, Шайлоо кодексинин акыркы беш жылда өлкөдө туруктуу жашабаган жарандардын депутаттыкка талапкерлигин коюуга укугу жок деген жобосуна таянып, Жогорку Кеңештин депутаттыгына талапкерликке катыштырбай коюшу акаевдик-авторитардык тартиптин дагы бир белгиси болгон. Алардын арасында Бермет Акаевага атаандаш болууну чечкен Роза Отунбаева да бар эле. Элчиликтердин кызматкерлери, элчи өзү дагы, өз өлкөсүнүн мамлекеттик кызматкерлери катары эсептелинери бүткүл дүйнөдө «аттын кашкасындай» таанылса дагы, мындай жоболор Кыргызстандын мамлекеттик мыйзамдарында көрсөтүлсө дагы, алардын шайлоого катышуусуна ушундай бут тосуулар болгон.

Шайлоолор боюнча мыйзам актыларындагы мындай баш аламандыктар эл арасында терең нааразычылыкты жараткан. Айрым шайлоо округдарында, оппозициянын өкүлүн депутаттыка өткөрбөш үчүн, ошол эле округдан чыккан, бирок акаевдик үй-бүлөлүк бийликке жан тарткан, белгилүү жана каржы жагынан чоң мүмкүнчүлүктөрү бар адамдардын талапкерлигинин бийлик тарабынан атайылап эле атаандаш катары коюлушу бул шайлоо округунун добуш берүүчүлөрүн ачыктан-ачык эле каршылашкан эки тарапка бөлүп, үгүт иштерин жүргүзүү өнөктүгүндөгү элдешкис чыр-чатактарга алып келген.

Алгачкы каршылык акциялары 2005-жылы февраль айында Кочкор жана Тоң райондорунда, Талас облусунда болуп өткөн. Өз талапкерлеринин укуктарын коргошкон шайлоочулар магистралдык жолдорду бууп, жол үстүнө боз үйлөрдү тигишип, экинчи бир бөлүгү шайлоо комиссиялары жайгашкан имараттарды, жергиликтүү мамле-

органдарынын басымдуу көпчүлүк кызматкерлери элдин укуктарын коргобой эле, тескерисинче, карапайым эл алардан кандайча коргонуунун айласын таппай, бийликке карата ишеним жоголгон.

Акаевдик-үй-бүлөлүк башкаруу схемасы, президенттин жубайы Майрам Акаеванын мамлекетти башкарууга, өзгөчө, кадрларды дайындоого кийлигишүүсү коомчулуктун кыжырын келтирген.. 2005-жылкы парламенттик шайлоого президенттин кичи мекени болгон Кемин районунан уулу Айдар Акаев, Бишкек шаарынын №1 Университет шайлоо округунан кызы Бермет Акаева Жогорку Кеңештин депутаттыгына өз талапкерликтерин коюшканы оппозициянын маанайын сууткан...

Кыргызстандын чет өлкөлөрдөгү элчилерин, Шайлоо кодексинин акыркы беш жылда өлкөдө туруктуу жашабаган жарандардын депутаттыкка талапкерлигин коюуга укугу жок деген жобосуна таянып, Жогорку Кеңештин депутаттыгына талапкерликке катыштырбай коюшу акаевдик-авторитардык тартиптин дагы бир белгиси болгон. Алардын арасында Бермет Акаевага атаандаш болууну чечкен Роза Отунбаева да бар эле. Элчиликтердин кызматкерлери, элчи өзү дагы, өз өлкөсүнүн мамлекеттик кызматкерлери катары эсептелинери бүткүл дүйнөдө «аттын кашкасындай» таанылса дагы, мындай жоболор Кыргызстандын мамлекеттик мыйзамдарында көрсөтүлсө дагы, алардын шайлоого катышуусуна ушундай бут тосуулар болгон.

Шайлоолор боюнча мыйзам актыларындагы мындай баш аламандыктар эл арасында терең нааразычылыкты жараткан. Айрым шайлоо округдарында, оппозициянын өкүлүн депутаттыка өткөрбөш үчүн, ошол эле округдан чыккан, бирок акаевдик үй-бүлөлүк бийликке жан тарткан, белгилүү жана каржы жагынан чоң мүмкүнчүлүктөрү бар адамдардын талапкерлигинин бийлик тарабынан атайылап эле атаандаш катары коюлушу бул шайлоо округунун добуш берүүчүлөрүн ачыктан-ачык эле каршылашкан эки тарапка бөлүп, үгүт иштерин жүргүзүү өнөктүгүндөгү элдешкис чыр-чатактарга алып келген.

Алгачкы каршылык акциялары 2005-жылы февраль айында Кочкор жана Тоң райондорунда, Талас облусунда болуп өткөн. Өз талапкерлеринин укуктарын коргошкон шайлоочулар магистралдык жолдорду бууп, жол үстүнө боз үйлөрдү тигишип, экинчи бир бөлүгү шайлоо комиссиялары жайгашкан имараттарды, жергиликтүү мамле-

кеттик администрациянын кеңселерин камоого алышса, калган бөлүгү митинг-пикеттерге чыгышкан. Каршылык көрсөтүүлөр бир нече күнгө созулгандыктан, уюштуруу маселелерин ыкчам чечүү үчүн оппозиция атайын Штабдарды түзгөн. Транспорт, тамак-аш, конуш-жатууну чечүү, ураандар, элге таратылып берилүүчү үгүт материалдары жана башка көптөгөн кошумча чыгымдар үчүн эбегейсиз көп акча каражаттары керек болгон. Элдин санын көбөйтүп, караан болуп бергендиги үчүн акча алган «кесипкөй митингчилерди» да кечиктирбей каржылоо керек эле. Ызы-чуу эффектисин 100 % кепилдикке алган «ОБОНдордун» кызматы да өтө эле кымбат турган. Канчалык чоң сумма жөнүндө сөз болбосун, бийлик дагы, оппозиция дагы каржылоо маселелерин эч буйдалтпай, ыкчам чечип берип турушкан.

«ОБОН» деген кимдер? Бул орусча аббревиатура – *отряд баб особого назначения* деп чечмеленет; кыргызчасы – өзгөчө тапшырмаларды аткаруучу албуут аялдардын тобу (ӨТАААТ). Түштүктө илгертен эле уруу ичиндеги чыр-чатактар учурунда, же бир башка мүнөздөгү талаш-тартыш маселелерди чечүүдө «оозуна ак ит кирип, кара ит чыккан», ажаан аялдар «колдонулуп» келген. Эми минтип аларды саясий күрөш майданында пайдалануу үрөйдү учурган, жалпы кыргыз журтуна жат окуя болгон. Буга чейин айрым бир шайлоо округдарында бийликке нааразы болгондор албуут аялдардын кызматынан пайдалана калып жүрүшкөнү менен, алгач ирет «ОБОН» деген атайын топ катары Жалал-Абадда «сынактан» өткөн жана аны пайдалануучулар тарабынан жактырылган. 24-мартка чейин түштүк аймактардагы райондук менен облустук мамлекеттик администрациялардын кеңселерин басып алууда «ОБОН» саясий күрөштүн айныксыз ыкмасы катары өзүн толук көрсөткөн. Ошол кездеги саясий майдандагы «ОБОНдун» ээси катары Үсөн Сыдыковдун ысымы жалпыга маалымдоо каражаттарында баймабай айтылып турган.

Добуш берүү күнү жакындаган сайын өлкөдөгү саясий кырдаал уламдан-улам курчуй берген. Оппозициянын өкүлдөрү талапкерлигин койгон округдардагы абал өзгөчө оор болгон. Аларга Бишкектин

кеттик администрациянын кеңселерин камоого алышса, калган бөлүгү митинг-пикеттерге чыгышкан. Каршылык көрсөтүүлөр бир нече күнгө созулгандыктан, уюштуруу маселелерин ыкчам чечүү үчүн оппозиция атайын Штабдарды түзгөн. Транспорт, тамак-аш, конуш-жатууну чечүү, ураандар, элге таратылып берилүүчү үгүт материалдары жана башка көптөгөн кошумча чыгымдар үчүн эбегейсиз көп акча каражаттары керек болгон. Элдин санын көбөйтүп, караан болуп бергендиги үчүн акча алган «кесипкөй митингчилерди» да кечиктирбей каржылоо керек эле. Ызы-чуу эффектисин 100 % кепилдикке алган «ОБОНдордун» кызматы да өтө эле кымбат турган. Канчалык чоң сумма жөнүндө сөз болбосун, бийлик дагы, оппозиция дагы каржылоо маселелерин эч буйдалтпай, ыкчам чечип берип турушкан.

«ОБОН» деген кимдер? Бул орусча аббревиатура – *отряд баб особого назначения* деп чечмеленет; кыргызчасы – өзгөчө тапшырмаларды аткаруучу албуут аялдардын тобу (ӨТАААТ). Түштүктө илгертен эле уруу ичиндеги чыр-чатактар учурунда, же бир башка мүнөздөгү талаш-тартыш маселелерди чечүүдө «оозуна ак ит кирип, кара ит чыккан», ажаан аялдар «колдонулуп» келген. Эми минтип аларды саясий күрөш майданында пайдалануу үрөйдү учурган, жалпы кыргыз журтуна жат окуя болгон. Буга чейин айрым бир шайлоо округдарында бийликке нааразы болгондор албуут аялдардын кызматынан пайдалана калып жүрүшкөнү менен, алгач ирет «ОБОН» деген атайын топ катары Жалал-Абадда «сынактан» өткөн жана аны пайдалануучулар тарабынан жактырылган. 24-мартка чейин түштүк аймактардагы райондук менен облустук мамлекеттик администрациялардын кеңселерин басып алууда «ОБОН» саясий күрөштүн айныксыз ыкмасы катары өзүн толук көрсөткөн. Ошол кездеги саясий майдандагы «ОБОНдун» ээси катары Үсөн Сыдыковдун ысымы жалпыга маалымдоо каражаттарында баймабай айтылып турган.

Добуш берүү күнү жакындаган сайын өлкөдөгү саясий кырдаал уламдан-улам курчуй берген. Оппозициянын өкүлдөрү талапкерлигин койгон округдардагы абал өзгөчө оор болгон. Аларга Бишкектин

кээ бир округдары, Куршаб, Майлуу-Суу, Балыкчы, Бакай-Ата, Токтогул ж.б. кирген. Бир гана бийлик тараптагылар – борбордук бийлик өкүлдөрү да, жергиликтүү бийликтегилер да – оппозициялык талапкерлерге карата «баары бир биз жеңебиз» деген текебердик маанайда болушкан. Мындай көрүнүш оппозицияны колдогон, же авторитардык-үй-бүлөлүк бийликтин башкаруусуна нааразы болгон, алардын ачык эле тууганчыл-досчул кадр саясатынан тажаган шайлоочулардын каршы аракеттерин күчөтүп, шайлоо жакындаган сайын бийлик менен элдин ортосундагы келишкис ажырым кеңейе жана тереңдей берген.

3. 2005-жылы 27-февралдагы жана 13-марттагы Жогорку Кеңешке шайлоолордун өткөрүлүшүнө жана анын жыйынтыктарына карата элдин нааразычылыгынын кескин күчөшү

2005-жылы 27-февралда Кыргыз Республикасынын үчүнчү чакырылышындагы 75 депутаттык орундан турган Жогорку Кеңешке 422 талапкер катышкан шайлоонун биринчи туру болуп, ага шайлоочулардын тизмесине киргендердин 60 %ы добуш берүүгө катышкан. Бул күнү 31 шайлоо округунан депутаттар шайланышкан. Калган 43 (Кочкор шайлоо округунан тышкары) округдардагы шайлоолор БШКнын чечимине ылайык экинчи турга, 13-мартка, калтырылган. Оппозиция өкүлдөрү шайлоонун биринчи турунда чалгы менен чапкандай эле өтпөй калышкан. Дээрлик бардык шайлоо округдарында жеңилген тараптар арыздар менен сотко кайрылышып, бүт өлкө боюнча соттук териштирүү иштери башталган. Шайлоо бир мандаттуу округдарда өткөрүлгөндүгүнө байланыштуу саясий партиялардын бары-жогу билинген деле эмес.

2005-жылы 28-февралда ЕККУ менен Европарламенттен келген байкоочулар болуп өткөн шайлоо «эл аралык нормаларга туура келбейт» деген баа беришип, бийлик тараптан да, оппозиция тараптан да шайлоочуларга «кысым» көрсөтүү, добуштарды сатып алуу орун алгандыгын белгилешкен. Курамына Кыргызстандагы беш оппозициялык кыймылды бириктирген Саясий күчтөрдүн форуму добуш берүү учурунда шайлоо участокторунда, өзгөчө оппозиция өкүлдө-

кээ бир округдары, Куршаб, Майлуу-Суу, Балыкчы, Бакай-Ата, Токтогул ж.б. кирген. Бир гана бийлик тараптагылар – борбордук бийлик өкүлдөрү да, жергиликтүү бийликтегилер да – оппозициялык талапкерлерге карата «баары бир биз жеңебиз» деген текебердик маанайда болушкан. Мындай көрүнүш оппозицияны колдогон, же авторитардык-үй-бүлөлүк бийликтин башкаруусуна нааразы болгон, алардын ачык эле тууганчыл-досчул кадр саясатынан тажаган шайлоочулардын каршы аракеттерин күчөтүп, шайлоо жакындаган сайын бийлик менен элдин ортосундагы келишкис ажырым кеңейе жана тереңдей берген.

3. 2005-жылы 27-февралдагы жана 13-марттагы Жогорку Кеңешке шайлоолордун өткөрүлүшүнө жана анын жыйынтыктарына карата элдин нааразычылыгынын кескин күчөшү

2005-жылы 27-февралда Кыргыз Республикасынын үчүнчү чакырылышындагы 75 депутаттык орундан турган Жогорку Кеңешке 422 талапкер катышкан шайлоонун биринчи туру болуп, ага шайлоочулардын тизмесине киргендердин 60 %ы добуш берүүгө катышкан. Бул күнү 31 шайлоо округунан депутаттар шайланышкан. Калган 43 (Кочкор шайлоо округунан тышкары) округдардагы шайлоолор БШКнын чечимине ылайык экинчи турга, 13-мартка, калтырылган. Оппозиция өкүлдөрү шайлоонун биринчи турунда чалгы менен чапкандай эле өтпөй калышкан. Дээрлик бардык шайлоо округдарында жеңилген тараптар арыздар менен сотко кайрылышып, бүт өлкө боюнча соттук териштирүү иштери башталган. Шайлоо бир мандаттуу округдарда өткөрүлгөндүгүнө байланыштуу саясий партиялардын бары-жогу билинген деле эмес.

2005-жылы 28-февралда ЕККУ менен Европарламенттен келген байкоочулар болуп өткөн шайлоо «эл аралык нормаларга туура келбейт» деген баа беришип, бийлик тараптан да, оппозиция тараптан да шайлоочуларга «кысым» көрсөтүү, добуштарды сатып алуу орун алгандыгын белгилешкен. Курамына Кыргызстандагы беш оппозициялык кыймылды бириктирген Саясий күчтөрдүн форуму добуш берүү учурунда шайлоо участокторунда, өзгөчө оппозиция өкүлдө-

рү талапкерлигин коюшкан округдарда, добуштарды массалык түрдө сатып алуу, административдик ресурстарды пайдалануу, алкоголь ичимдиктерин таратып мас кылуу сыяктуу мыйзам бузууларга жол берилгендигин билдирген.

2005-жылы 4-мартта Жалал-Абадда «Акаев, губернатор Ж.Шарипов жана БШК башчысы С. Иманбаев кетсин!», «Адилет шайлоолорду талап кылабыз!» деген ж.у.с. ураандар менен миндеген кишилер митингдерге чыгышып, облустук мамлекеттик администрациянын кеңсесин басып алышкан. Оппозиция талапкери И.Кадырбековду БШКнын чечими менен шайлоонун экинчи туруна катыштырбай койгонуна нааразы болушкан Нарын облусунун тургундары кыргыз-кытай чек арасына кетчү стратегиялык трассаны бууп салышкан.

2005-жылы 7-мартта Нарын жана Талас шаарларында, Ош облусунун ондогон айылдарында митингдер болуп өткөн. Бишкек – Ош жолу улам-улам жабылып турган, жергиликтүү оппозиция лидерлеринин демилгеси менен автотрассанын үстүнө боз үйлөр тигилип, катышуучулар үчүн ысык тамак уюштурулган. КЭКтин лидери К.Бакиев Президент А.Акаевдин тез арада кызматтан кетишин жана мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоону жарыялоону, азыркы парламенттик шайлоонун жыйынтыктарын жараксыз деп таанууну талап кылган. КЭК укук коргоо органдарын элге каршы курал колдонбоого чакырып, башаламан тополоңду токтотуу жана коюлган талаптардын аткарылышына жетишүү үчүн жоопкерчиликти өзүнө аларын билдирген.

2005-жылы 13-мартта парламенттик шайлоонун экинчи туру өтүп, анын жыйынтыгында депутаттык орундардын басымдуу көпчүлүгү президентти жактоочуларга тийген. Р.Отунбаева жетектеген «Ата-Журт» оппозициялык блогуна Ө.Текебаев, Д.Садырбаев, Б.Шерниязов, М.Мукашев, коммунисттер партиясынын лидери И.Масалиев, КЭКтин мүчөсү А.Бекназаровдор депутат болуп шайланышкан. КЭКтин лидери К.Бакиев менен жигердүү оппозиционер А.Мадумаровдун депутаттыкка өтпөй калышканы элдин бүйүрүн кызыткан. Парламент курамынын 10 %ына жетпеген оппозиция өкүлдөрү бийликти колдогон көпчүлүккө каршы тура албайт деп байкоочу-эксперттер айтып чыгышкан.

2005-жылы 14-мартта Жогорку Кеңештин депутаттыгына талапкер Р.Жээнбековдун шайлоонун жүрүшүнө жана жыйынтыктарына

рү талапкерлигин коюшкан округдарда, добуштарды массалык түрдө сатып алуу, административдик ресурстарды пайдалануу, алкоголь ичимдиктерин таратып мас кылуу сыяктуу мыйзам бузууларга жол берилгендигин билдирген.

2005-жылы 4-мартта Жалал-Абадда «Акаев, губернатор Ж.Шарипов жана БШК башчысы С. Иманбаев кетсин!», «Адилет шайлоолорду талап кылабыз!» деген ж.у.с. ураандар менен миндеген кишилер митингдерге чыгышып, облустук мамлекеттик администрациянын кеңсесин басып алышкан. Оппозиция талапкери И.Кадырбековду БШКнын чечими менен шайлоонун экинчи туруна катыштырбай койгонуна нааразы болушкан Нарын облусунун тургундары кыргыз-кытай чек арасына кетчү стратегиялык трассаны бууп салышкан.

2005-жылы 7-мартта Нарын жана Талас шаарларында, Ош облусунун ондогон айылдарында митингдер болуп өткөн. Бишкек – Ош жолу улам-улам жабылып турган, жергиликтүү оппозиция лидерлеринин демилгеси менен автотрассанын үстүнө боз үйлөр тигилип, катышуучулар үчүн ысык тамак уюштурулган. КЭКтин лидери К.Бакиев Президент А.Акаевдин тез арада кызматтан кетишин жана мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоону жарыялоону, азыркы парламенттик шайлоонун жыйынтыктарын жараксыз деп таанууну талап кылган. КЭК укук коргоо органдарын элге каршы курал колдонбоого чакырып, башаламан тополоңду токтотуу жана коюлган талаптардын аткарылышына жетишүү үчүн жоопкерчиликти өзүнө аларын билдирген.

2005-жылы 13-мартта парламенттик шайлоонун экинчи туру өтүп, анын жыйынтыгында депутаттык орундардын басымдуу көпчүлүгү президентти жактоочуларга тийген. Р.Отунбаева жетектеген «Ата-Журт» оппозициялык блогуна Ө.Текебаев, Д.Садырбаев, Б.Шерниязов, М.Мукашев, коммунисттер партиясынын лидери И.Масалиев, КЭКтин мүчөсү А.Бекназаровдор депутат болуп шайланышкан. КЭКтин лидери К.Бакиев менен жигердүү оппозиционер А.Мадумаровдун депутаттыкка өтпөй калышканы элдин бүйүрүн кызыткан. Парламент курамынын 10 %ына жетпеген оппозиция өкүлдөрү бийликти колдогон көпчүлүккө каршы тура албайт деп байкоочу-эксперттер айтып чыгышкан.

2005-жылы 14-мартта Жогорку Кеңештин депутаттыгына талапкер Р.Жээнбековдун шайлоонун жүрүшүнө жана жыйынтыктарына

нааразы болушкан жактоочулары митингге чыгышып, Талас облустук мамлекеттик администрациянын кеңсесин басып алышкан. 15-мартта Жалал-Абадда өлкөнүн башка аймактарынан да келишкен 700дөн ашык делегаттар катышкан, Акаевдин бийликтен кетишин талап кылган курултай өтүп, жыйынтыгында облустук мамлекеттик бийлик оппозиция тарапка өткөн. Курултайдын чечимине ылайык, Жалал-Абад облусунда расмий бийликке катарлаш дагы бир башкаруу органы – *КЭКтин Координациялык Кеңеши* (КЭККК) – түзүлүп, анын төрагалыгына, депутаттыка өтпөй калган Р.Жээнбеков шайланган. Ал эми КЭКККтин жалпы түштүк региону боюнча төрагасы болуп Ү.Сыдыков бекитилген. КЭКККтин алгачкы чечими менен Жалал-Абаддагы рекламалык щиттерден Президент А.Акаевдин сүрөттөрү алынып салынган.

Парламенттик шайлоонун жүрүшүндөгү мыйзам бузууларга каршы митингдер өлкөнүн башка аймактарында да башталган. Таластагы кырдаал ыкчамдык менен курчуган. Шайлоонун экинчи турунда да утулуп калган Р.Жээнбековдун эки миндей жактоочулары милициянын тосмосун жарып өтүшүп, облустук администрациянын кеңсесин ээлеп, губернатор И.Айдаралиевди барымтага алышкан, Бакай-Ата районунун акимин кармап алышып, аны да облус борборуна күч менен алып келишкен. Райондук сот шайлоонун жыйынтыктарын жокко чыгарганда гана барымтадагыларга эркиндик берилерин митингчилер убада кылышкан. Милиция кызматкерлери бул иштерге эч кийлигишпестен, сырттан гана карап турушкан.

Өзгөндө да депутаттыкка өтпөй калган талапкер А.Мадумаровдун жактоочулары райондук администрациянын кеңсесине кирип барышкан. БШК тезинен көчмө жыйын өткөрүп, шайлоонун жыйынтык добуштарын кайра саноо чечимин кабыл алган. Натыйжада А.Мадумаров жеңүүчү болуп, парламенттин депутаты мандатын алган.

Бийлик тарабынан шайлоолор алдындагы күрөштөн четтетилген А.Жапаровдун жактоочулары нааразычылык митингине чыгышып, 2005-жылы 18-мартта Кочкор райондук мамлекеттик администрациянын имаратын басып алышкан. Ушундай эле окуялар Базар-Коргон жана Токтогул райондорунда да болгон. Токтогул районундагы Жогорку Кеңештин депутаттыгына талапкер Т.Мадияровдун колдоочулары Бишкек-Ош автожолунун 270–279-километрлерин тороп алышкан.

нааразы болушкан жактоочулары митингге чыгышып, Талас облустук мамлекеттик администрациянын кеңсесин басып алышкан. 15-мартта Жалал-Абадда өлкөнүн башка аймактарынан да келишкен 700дөн ашык делегаттар катышкан, Акаевдин бийликтен кетишин талап кылган курултай өтүп, жыйынтыгында облустук мамлекеттик бийлик оппозиция тарапка өткөн. Курултайдын чечимине ылайык, Жалал-Абад облусунда расмий бийликке катарлаш дагы бир башкаруу органы – *КЭКтин Координациялык Кеңеши* (КЭККК) – түзүлүп, анын төрагалыгына, депутаттыка өтпөй калган Р.Жээнбеков шайланган. Ал эми КЭКККтин жалпы түштүк региону боюнча төрагасы болуп Ү.Сыдыков бекитилген. КЭКККтин алгачкы чечими менен Жалал-Абаддагы рекламалык щиттерден Президент А.Акаевдин сүрөттөрү алынып салынган.

Парламенттик шайлоонун жүрүшүндөгү мыйзам бузууларга каршы митингдер өлкөнүн башка аймактарында да башталган. Таластагы кырдаал ыкчамдык менен курчуган. Шайлоонун экинчи турунда да утулуп калган Р.Жээнбековдун эки миндей жактоочулары милициянын тосмосун жарып өтүшүп, облустук администрациянын кеңсесин ээлеп, губернатор И.Айдаралиевди барымтага алышкан, Бакай-Ата районунун акимин кармап алышып, аны да облус борборуна күч менен алып келишкен. Райондук сот шайлоонун жыйынтыктарын жокко чыгарганда гана барымтадагыларга эркиндик берилерин митингчилер убада кылышкан. Милиция кызматкерлери бул иштерге эч кийлигишпестен, сырттан гана карап турушкан.

Өзгөндө да депутаттыкка өтпөй калган талапкер А.Мадумаровдун жактоочулары райондук администрациянын кеңсесине кирип барышкан. БШК тезинен көчмө жыйын өткөрүп, шайлоонун жыйынтык добуштарын кайра саноо чечимин кабыл алган. Натыйжада А.Мадумаров жеңүүчү болуп, парламенттин депутаты мандатын алган.

Бийлик тарабынан шайлоолор алдындагы күрөштөн четтетилген А.Жапаровдун жактоочулары нааразычылык митингине чыгышып, 2005-жылы 18-мартта Кочкор райондук мамлекеттик администрациянын имаратын басып алышкан. Ушундай эле окуялар Базар-Коргон жана Токтогул райондорунда да болгон. Токтогул районундагы Жогорку Кеңештин депутаттыгына талапкер Т.Мадияровдун колдоочулары Бишкек-Ош автожолунун 270–279-километрлерин тороп алышкан.

2005-жылы 18-мартта түштөн кийин 300гө жакын мөөнөтсүз митингдин катышуучулары Ош облустук мамлекеттик администрациянын кеңсесин басып алышып, А.Акаевдин кызматтан кетишин талап кылышкан. Губернатор ошол учурда иш ордунда жок болгон, ал эми калган атка минерлер өз бөлмөлөрүнөн чыгып кетишкен.

Жалал-Абадда КЭКККтин мүчөлөрү бийликти өткөрүп берүүнү талап кылышкан. Облустук ички иштер башкармалыгынын кеңсесинде убактылуу жайгашууга аргасыз болгон облус губернатору Ж.Шарипов оппозициянын мындай аракеттерин «мыйзамга каршы жана кылмыш жазасына тартылуучу иш» деп атаган.

2005-жылы 20-мартта таңкы саат 5терде Жалал-Абад жана Ош шаарларында бир эле убакытта облустук мамлекеттик администрациялардын кеңселерин митингчилерден бошотуу операциясы башталган. Ушул учурда Оштогу кеңседе 100дөй, ал эми Жалал-Абадда 300дөй адамдар болгон. Операцияны ишке ашырууга атайын бөлүктөр менен жергиликтүү милиция катышкан. Жалал-Абаддагы кеңсени бошотууга 20 мүнөттөй убакыт кеткен. Алар эшик-терезелерден капыстан кирип барышып, уктап жатышкан адамдарды эшикке сүйрөп чыгышып, эки аскер КАМАЗына жүктөшкөн. Митингчилер бензин куюлган бөтөлкөлөрдү ыргытышып, имаратта өрт чыккан. Кармалгандар филтрлөөчү жайларга алып барылып, жарандыктары текшерилип, медициналык кароодон өткөрүлгөн. Имараттын ичинен додологон арматура, союздар жана таштар табылган. ИИМдин жетекчилигинин билдирүүсү боюнча, укук коргоо органдарынын өкүлдөрүндө ок атуучу куралдар болгон эмес.

Ош облустук администрациясынын кеңсеси да ушул сыяктуу эле бошотулган.

Ушул эле күнү түштөн кийин Жалал-Абаддагы кырдаал курчуган. Шаардын четинде чогулган миндеген митингчилердин көпчүлүгү Сузак районунан келгендер болчу. Кыска убакытка митинг өткөрүшкөндөн кийин алар шаардын борборун көздөй бет алып, жолдон Сузак райондук администрация башчысы Ш.Жакыповду барымталап алышкан. Митингчилер облустук администрациянын кеңсесин кайрадан басып алышып, кармалган жолдошторун бошотуу үчүн ИИБдин имаратын көздөй жөнөшөт. Аны да басып алышып, милицияга тиешелүү автоунааларды тоголотуп талкалашкан жана кеңселерди талап-тоноп

2005-жылы 18-мартта түштөн кийин 300гө жакын мөөнөтсүз митингдин катышуучулары Ош облустук мамлекеттик администрациянын кеңсесин басып алышып, А.Акаевдин кызматтан кетишин талап кылышкан. Губернатор ошол учурда иш ордунда жок болгон, ал эми калган атка минерлер өз бөлмөлөрүнөн чыгып кетишкен.

Жалал-Абадда КЭКККтин мүчөлөрү бийликти өткөрүп берүүнү талап кылышкан. Облустук ички иштер башкармалыгынын кеңсесинде убактылуу жайгашууга аргасыз болгон облус губернатору Ж.Шарипов оппозициянын мындай аракеттерин «мыйзамга каршы жана кылмыш жазасына тартылуучу иш» деп атаган.

2005-жылы 20-мартта таңкы саат 5терде Жалал-Абад жана Ош шаарларында бир эле убакытта облустук мамлекеттик администрациялардын кеңселерин митингчилерден бошотуу операциясы башталган. Ушул учурда Оштогу кеңседе 100дөй, ал эми Жалал-Абадда 300дөй адамдар болгон. Операцияны ишке ашырууга атайын бөлүктөр менен жергиликтүү милиция катышкан. Жалал-Абаддагы кеңсени бошотууга 20 мүнөттөй убакыт кеткен. Алар эшик-терезелерден капыстан кирип барышып, уктап жатышкан адамдарды эшикке сүйрөп чыгышып, эки аскер КАМАЗына жүктөшкөн. Митингчилер бензин куюлган бөтөлкөлөрдү ыргытышып, имаратта өрт чыккан. Кармалгандар филтрлөөчү жайларга алып барылып, жарандыктары текшерилип, медициналык кароодон өткөрүлгөн. Имараттын ичинен додологон арматура, союздар жана таштар табылган. ИИМдин жетекчилигинин билдирүүсү боюнча, укук коргоо органдарынын өкүлдөрүндө ок атуучу куралдар болгон эмес.

Ош облустук администрациясынын кеңсеси да ушул сыяктуу эле бошотулган.

Ушул эле күнү түштөн кийин Жалал-Абаддагы кырдаал курчуган. Шаардын четинде чогулган миндеген митингчилердин көпчүлүгү Сузак районунан келгендер болчу. Кыска убакытка митинг өткөрүшкөндөн кийин алар шаардын борборун көздөй бет алып, жолдон Сузак райондук администрация башчысы Ш.Жакыповду барымталап алышкан. Митингчилер облустук администрациянын кеңсесин кайрадан басып алышып, кармалган жолдошторун бошотуу үчүн ИИБдин имаратын көздөй жөнөшөт. Аны да басып алышып, милицияга тиешелүү автоунааларды тоголотуп талкалашкан жана кеңселерди талап-тоноп

кетишкен. ИИБ комплекси толугу менен өрттөлгөн. Бул кагылыштан ИИБдин 15ге жакын кызматкери жараат алган. Кечинде митингчилер аэропортту басып алышып, учуп-конуучу жол шагыл менен бөгөлгөн.

2005-жылы 19-мартта Ошто, 23-мартта Баткенде жана Кочкор, Тон, Базар-Коргон, Өзгөн райондорунун борборлорунда курултайлар өткөрүлүп, жергиликтүү бийликтер каршылыксыз эле көтөрүшчүлөр тарапка өтүшкөн. 2005-жылдын 24-мартына карата өлкөдөгү жети облустун бешөөндө (Чүй жана Ысык-Көл облустарынан башка) бийлик иш жүзүндө оппозиция тарапка өткөн.

2005-жылы 20-мартта КЭККК: «Акаев менен анын кол алдындагылардын бүгүнкү кандуу аракеттери өз элине каршы согуш болуп эсептелет. Өзүнүн кылмыштуу бийлигин сактап калуу үчүн алар улуттар аралык кагылышты чыгарууга да даяр. Мекен тагдырын баалаган бардык мекендештерибизди ушул чечүүчү саатта үй-бүлөлүк-кландык, мафиялык-коррупциялык тартипке каршы чыгууга чакырабыз», – деген атайын билдирүү жасаган.

ЕККУнун Бишкектеги борбору каршылашкан тараптарды күрөштүн күч колдонуу ыкмаларынан баш тартып, мыйзам чегинде, адам укуктарынын жана жаран эркиндиктеринин негизги принциптерин сактоого, сүйлөшүүлөргө келүүгө чакырган. Ушул эле күнү кечинде премьер-министр Н.Танаев өкмөт сүйлөшүүлөргө даяр экендигин билдирген. Мындай сүйлөшүүгө А.Акаев катышканда гана оппозиция макул болот деп оппозициялык лидерлердин бири К.Бакиев жооп берген. А.Акаевдин 21-мартта эртең менен Москвага учуп кеткендиги жөнүндөгү маалымат айтыла баштаган.

2005-жылы 21-мартта, таң эрте, Ош шаарынын борбордук аянтына коңшу айылдардан келишкен, көпчүлүгү союздар, арматуранын кесиндилери жана таштар менен куралданышкан жигиттер чогула башташкан. Чогулгандардын алдында кыйкыртып сүйлөөчү аппараттар аркылуу жалал-абаддыктар кантип шаарды алышкандыгы тууралуу акыркы жаңылыктар байма-бай айтылып турган. Түшкө маал, чогулгандардын саны 5 миңден ашып калганда, алар облустук жана шаардык администрациялардын, облустук ИИБдин жана улуттук коопсуздук кызматынын имараттарын, Ош аэропортун басып алышкан. КЭКККтин Ош облусу боюнча төрагасы болуп оппозиция лидерлеринин бири, улуту өзбек А.Артыков шайланган.

кедишкен. ИИБ комплекси толугу менен өрттөлгөн. Бул кагылыштан ИИБдин 15ге жакын кызматкери жараат алган. Кечинде митингчилер аэропортту басып алышып, учуп-конуучу жол шагыл менен бөгөлгөн.

2005-жылы 19-мартта Ошто, 23-мартта Баткенде жана Кочкор, Тон, Базар-Коргон, Өзгөн райондорунун борборлорунда курултайлар өткөрүлүп, жергиликтүү бийликтер каршылыксыз эле көтөрүшчүлөр тарапка өтүшкөн. 2005-жылдын 24-мартына карата өлкөдөгү жети облустун бешөөндө (Чүй жана Ысык-Көл облустарынан башка) бийлик иш жүзүндө оппозиция тарапка өткөн.

2005-жылы 20-мартта КЭККК: «Акаев менен анын кол алдындагылардын бүгүнкү кандуу аракеттери өз элине каршы согуш болуп эсептелет. Өзүнүн кылмыштуу бийлигин сактап калуу үчүн алар улуттар аралык кагылышты чыгарууга да даяр. Мекен тагдырын баалаган бардык мекендештерибизди ушул чечүүчү саатта үй-бүлөлүк-кландык, мафиялык-коррупциялык тартипке каршы чыгууга чакырабыз», – деген атайын билдирүү жасаган.

ЕККУнун Бишкектеги борбору каршылашкан тараптарды күрөштүн күч колдонуу ыкмаларынан баш тартып, мыйзам чегинде, адам укуктарынын жана жаран эркиндиктеринин негизги принциптерин сактоого, сүйлөшүүлөргө келүүгө чакырган. Ушул эле күнү кечинде премьер-министр Н.Танаев өкмөт сүйлөшүүлөргө даяр экендигин билдирген. Мындай сүйлөшүүгө А.Акаев катышканда гана оппозиция макул болот деп оппозициялык лидерлердин бири К.Бакиев жооп берген. А.Акаевдин 21-мартта эртең менен Москвага учуп кеткендиги жөнүндөгү маалымат айтыла баштаган.

2005-жылы 21-мартта, таң эрте, Ош шаарынын борбордук аянтына коңшу айылдардан келишкен, көпчүлүгү союздар, арматуранын кесиндилери жана таштар менен куралданышкан жигиттер чогула башташкан. Чогулгандардын алдында кыйкыртып сүйлөөчү аппараттар аркылуу жалал-абаддыктар кантип шаарды алышкандыгы тууралуу акыркы жаңылыктар байма-бай айтылып турган. Түшкө маал, чогулгандардын саны 5 миңден ашып калганда, алар облустук жана шаардык администрациялардын, облустук ИИБдин жана улуттук коопсуздук кызматынын имараттарын, Ош аэропортун басып алышкан. КЭКККтин Ош облусу боюнча төрагасы болуп оппозиция лидерлеринин бири, улуту өзбек А.Артыков шайланган.

1990-жылкы Ош окуялары кайталанып кетишинен кооптонушкан өзбектер менен уйгурлар өздөрүн коргоо максатында элдик кошуундарды түзө башташкан. Жергиликтүү өзбектер саны жагынан эле көп болбостон, ич ара ынтымактуу да болушкан. Анын үстүнө алар эгер кырдаал өтө курчуп кетсе, анда Өзбекстан тараптан жардам болот деген үмүттө эле. А.Артыковдун облустагы эң жогорку бийликке шайланышы да улуттар аралык чыңалууну жумшарткан факторлордон болгон.

Иш жүзүндө өлкө экиге бөлүнүп, оппозиция түштүктү, расмий бийлик түндүктү көзөмөлдөп калган. Борбор шаар Бишкекте да абал жеңил эмес болчу. Бишкек шаарында шайлоонун экинчи турунан утулуп калышкан М.Эшимканов баш болгон үч талапкер пресс-конференция өткөрүшүп, добуш берүү учурунда көптөгөн мыйзам бузуулар болгондугун билдиришкен. Өзүнүн атаандашынан болгону 61 добуш менен утулуп калган М.Эшимканов үч миңден ашык жактоочуларын көчөгө алып чыгууга даяр экендигин билдирген.

Жер-жерлерде жергиликтүү бийликтер жайгашкан имараттарды, кеңселерди, банктардын кассаларын, ички иштер бөлүмдөрүнүн курал-жарак сактоочу кампаларын басып алуу жагынан оппозиция тажрыйба топтоп, кыска мөөнөттүн ичинде «кесипкөй шылуундар» табылып, ресурстарды максатка ылайык пайдалануунун ыкмаларын жакшы өздөштүрүп алган, практикада текшерилген схемасы бар болгон. Алсак, ал схема боюнча эң алдыда «ОБОНдун» албуут аялдары милициянын тизилген катарын бузуп, аянычтуу «чаңырып», «өлтүрдү, сойду» деп ызы-чуу салып, кеңселерге кирип барышкан. Алардын артынан атайын даярдалган жана жакшы уюштурулган, эл катары жупуну кийинишкен карылуу жигиттердин тобу кыйкырып-өкүрүп кирип барып, талап-тоноого киришет, анан чакчелекей будуң-чаң түшүп калат.

Бул схема түштүк облустарда натыйжалуу болгону менен, борбор шаар Бишкекте «иштебей» коюшу мүмкүн эле, же жетишсиздик кылмак. Ошондуктан «ОБОНдордун» жана башка «шылуундардын» санын көбөйтүү зарыл болгон. Буларды уюштурган, даярдаган жана жетектеген атайын топ жана ал топтун жетекчиси болгон. Каржылоо булактары да чечилген. 24-марттагы митингге «жөн эле» катышкан адамдар эбегейсиз көп болгон, алардын көзүнө Өкмөт Үйү «жөн эле» алынып, А.Акаев «жөн эле» качып кеткендей көрүнгөн...

1990-жылкы Ош окуялары кайталанып кетишинен кооптонушкан өзбектер менен уйгурлар өздөрүн коргоо максатында элдик кошуундарды түзө башташкан. Жергиликтүү өзбектер саны жагынан эле көп болбостон, ич ара ынтымактуу да болушкан. Анын үстүнө алар эгер кырдаал өтө курчуп кетсе, анда Өзбекстан тараптан жардам болот деген үмүттө эле. А.Артыковдун облустагы эң жогорку бийликке шайланышы да улуттар аралык чыңалууну жумшарткан факторлордон болгон.

Иш жүзүндө өлкө экиге бөлүнүп, оппозиция түштүктү, расмий бийлик түндүктү көзөмөлдөп калган. Борбор шаар Бишкекте да абал жеңил эмес болчу. Бишкек шаарында шайлоонун экинчи турунан утулуп калышкан М.Эшимканов баш болгон үч талапкер пресс-конференция өткөрүшүп, добуш берүү учурунда көптөгөн мыйзам бузуулар болгондугун билдиришкен. Өзүнүн атаандашынан болгону 61 добуш менен утулуп калган М.Эшимканов үч миңден ашык жактоочуларын көчөгө алып чыгууга даяр экендигин билдирген.

Жер-жерлерде жергиликтүү бийликтер жайгашкан имараттарды, кеңселерди, банктардын кассаларын, ички иштер бөлүмдөрүнүн курал-жарак сактоочу кампаларын басып алуу жагынан оппозиция тажрыйба топтоп, кыска мөөнөттүн ичинде «кесипкөй шылуундар» табылып, ресурстарды максатка ылайык пайдалануунун ыкмаларын жакшы өздөштүрүп алган, практикада текшерилген схемасы бар болгон. Алсак, ал схема боюнча эң алдыда «ОБОНдун» албуут аялдары милициянын тизилген катарын бузуп, аянычтуу «чаңырып», «өлтүрдү, сойду» деп ызы-чуу салып, кеңселерге кирип барышкан. Алардын артынан атайын даярдалган жана жакшы уюштурулган, эл катары жупуну кийинишкен карылуу жигиттердин тобу кыйкырып-өкүрүп кирип барып, талап-тоноого киришет, анан чакчелекей будуң-чаң түшүп калат.

Бул схема түштүк облустарда натыйжалуу болгону менен, борбор шаар Бишкекте «иштебей» коюшу мүмкүн эле, же жетишсиздик кылмак. Ошондуктан «ОБОНдордун» жана башка «шылуундардын» санын көбөйтүү зарыл болгон. Буларды уюштурган, даярдаган жана жетектеген атайын топ жана ал топтун жетекчиси болгон. Каржылоо булактары да чечилген. 24-марттагы митингте «жөн эле» катышкан адамдар эбегейсиз көп болгон, алардын көзүнө Өкмөт Үйү «жөн эле» алынып, А.Акаев «жөн эле» качып кеткендей көрүнгөн...

Элди удургуткан башаламандыктан айласын таппай калган бийлик эл менен бирге болуп, кырдаалдан чыгуунун жолдорун сунуштай алган жок. А.Акаев 2005-жылы 15-марттагы улуттук телекөрсөтүү аркылуу элге билдирүүсүндө талапкерлердин бардыгына бирдей шарттар түзүлгөндүгүн, административдик ресурстар шайлоо өнөктүгүнө таптакыр кийлигишпегендигин, мындай таза шайлоолор Кыргызстанда эле эмес, Борбордук Азияда да биринчи жолу болуп жаткандыгын, оппозиция менен сүйлөшүүлөргө, макулдашууларга барууга даяр экендигин айткан.

2005-жылы 22-мартта БШКнын чечими менен 75 шайлоо округунун ичинен 69 округдагы парламенттик шайлоонун жыйынтыктары бекитилген. Ушул эле күнү Өкмөт үйүндө Жогорку Кеңештин жаңы шайланган депутаттарынын биринчи жыйыны чукул өткөрүлгөн. Анын ишине негизинен өкмөттү колдогон 58 депутат катышкан.

23-мартта Бишкектин борбордук аянтында бийлик тарабынан оппозицияга каршы маанайдагы митинг уюштурулган. Жаштардын бул митингге катышуулары үчүн борбор шаардагы ЖОЖдордо сабактар токтотулган.

Айрым депутаттар Жогорку Кеңештин 22-марттагы чукул чакырылган сессиясы мыйзамсыз экендигин түшүнүшүп турушса дагы, өлкөдөгү оор кырдаалды эске алып, бул жыйынга катышууну чечишкен. Алар, учурдан пайдаланып, болгон чындыкты Президентке ачык айтып, туура чечим кабыл алууга чакыралы деп ойлошкон. Сессиянын ишине мурунку чакырылыштын депутаттары, өкмөттүн курамы толугу менен, чет элдик дипломатиянын өкүлдөрү жана чет өлкөлөрдүн жана республиканын жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү чакырылган. Бул сессиянын трибунасынан өлкөдөгү кырдаалдын оордугу эле айтылбастан, бул кырдаалдан чыгуунун жолдору да сунушталган. Ал оппозициянын негизги талаптарын аткаруу жолу болгон. Оппозициянын эң башкы эки талабы бар болчу:

Биринчиси, Жогорку Кеңешке депутаттарды шайлоо учурунда талаш-тартыш чыгып, мыйзам бузулду деп эсептелген округдарда шайлоону кайрадан ачык, адилет, таза өткөрүү;

Экинчиси, ушу жылы күзүндө боло турган президенттик шайлоого А.Акаев өзүнүн катышпай тургандыгын расмий билдирүүсү керектиги.

Элди удургуткан башаламандыктан айласын таппай калган бийлик эл менен бирге болуп, кырдаалдан чыгуунун жолдорун сунуштай алган жок. А.Акаев 2005-жылы 15-марттагы улуттук телекөрсөтүү аркылуу элге билдирүүсүндө талапкерлердин бардыгына бирдей шарттар түзүлгөндүгүн, административдик ресурстар шайлоо өнөктүгүнө таптакыр кийлигишпегендигин, мындай таза шайлоолор Кыргызстанда эле эмес, Борбордук Азияда да биринчи жолу болуп жаткандыгын, оппозиция менен сүйлөшүүлөргө, макулдашууларга барууга даяр экендигин айткан.

2005-жылы 22-мартта БШКнын чечими менен 75 шайлоо округунун ичинен 69 округдагы парламенттик шайлоонун жыйынтыктары бекитилген. Ушул эле күнү Өкмөт үйүндө Жогорку Кеңештин жаңы шайланган депутаттарынын биринчи жыйыны чукул өткөрүлгөн. Анын ишине негизинен өкмөттү колдогон 58 депутат катышкан.

23-мартта Бишкектин борбордук аянтында бийлик тарабынан оппозицияга каршы маанайдагы митинг уюштурулган. Жаштардын бул митингге катышуулары үчүн борбор шаардагы ЖОЖдордо сабактар токтотулган.

Айрым депутаттар Жогорку Кеңештин 22-марттагы чукул чакырылган сессиясы мыйзамсыз экендигин түшүнүшүп турушса дагы, өлкөдөгү оор кырдаалды эске алып, бул жыйынга катышууну чечишкен. Алар, учурдан пайдаланып, болгон чындыкты Президентке ачык айтып, туура чечим кабыл алууга чакыралы деп ойлошкон. Сессиянын ишине мурунку чакырылыштын депутаттары, өкмөттүн курамы толугу менен, чет элдик дипломатиянын өкүлдөрү жана чет өлкөлөрдүн жана республиканын жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү чакырылган. Бул сессиянын трибунасынан өлкөдөгү кырдаалдын оордугу эле айтылбастан, бул кырдаалдан чыгуунун жолдору да сунушталган. Ал оппозициянын негизги талаптарын аткаруу жолу болгон. Оппозициянын эң башкы эки талабы бар болчу:

Биринчиси, Жогорку Кеңешке депутаттарды шайлоо учурунда талаш-тартыш чыгып, мыйзам бузулду деп эсептелген округдарда шайлоону кайрадан ачык, адилет, таза өткөрүү;

Экинчиси, ушу жылы күзүндө боло турган президенттик шайлоого А.Акаев өзүнүн катышпай тургандыгын расмий билдирүүсү керектиги.

Бул талаптар 2–3 күндүн ичинде аткарылбаса, Бишкекте митингдер башталып, окуянын өнүгүшү түштүктөгү сценарий менен (мамлекеттик бийлик имараттарын «ОБОНдорду» алдыга коё берүү жолу менен басып алуу) кетиши толук мүмкүн экендиги жөнүндө, оппозиция менен тезинен сүйлөшүүлөргө жана макулдашууларга баруу зарылчылыгы жөнүндө Президент А.Акаевге ачык айтылган. Бир гана депутат Бермет Акаева сессия учурунда ораторлордун сөзүн дембедем бөлүп: «Ким менен сүйлөшөбүз, ал жерде жөн гана топтошкон топ бар, ал жерде эл жок, кайдагы оппозиция, ал жерде оппозиция жок», – деп, кайра-кайра өз оюн депутаттарга таңуулап жатты дейт Т.Сариев.

Учурда сөзү менен иши дал келбей калган авторитардык бийлигине ишенген А.Акаев оппозиция лидерлерин, митингте чыккандарды күч менен басмай болгон. Ал 2005-жылы 23-мартта Бишкек шаардык милиция башчысы К.Дүйшөбаевди өлкөнүн ички иштер министри, М.Суталиновду башкы прокурор кылып шашылыш дайындаган.

Өлкөнүн тагдырына кайдыгер эмес, азыркы кырдаалды жакшы түшүнүшкөн саясий бийликтин жана бизнестин абройлуу төбөлдөрү (арасында Жогорку Кеңештин мурунку да, жаңы шайланган да депутаттары бар) А.Акаевге жолугууну суранышып, ага аянттагы элдин алдына чыгып «алдыдагы президенттик шайлоого катышпай тургандыгын расмий жарыялоону, ал шайлоону таза, адилет, ачык өткөрүп берерин убада кылууну» сунуштайлы дешкен. Президент А.Акаев аларды кабыл алган эмес, алар менен макулдашып, сүйлөшүүнүн ордуна аянттагы митингчилердин «сазайын» берет деп, атайын даярдалган «ак шапкечендерине» таянган, эл арасында кадыры жок кошоматчыларына ишенген.

Бийлик менен оппозициянын ортосундагы каршылашуудан сүйлөшүүлөр менен макулдашуулар аркылуу чыгуу мүмкүнчүлүгү эми өткөн чак сыяктуу болуп калды. Эми булар тынчтык маанайда сүйлөшө албай калышкандай сыяктуу эле. Эл аралык ортомчулукту пайдаланса деле болмок ынтымак үчүн, ошол кезде мындай мүмкүнчүлүктөр толук бар болчу. Алсак, эки тарапты элдештирүү максатында өз кызматын РФнын сенатынын эл аралык иштер боюнча комитетинин төрагасы М.Маргелов, батыш өлкөлөрүнүн элчилери, Грузия Президенти М.Саакашвили сунушташкан эле. Алардын сунуштарына А.Акаев тараптан жооп болгон эмес.

Бул талаптар 2–3 күндүн ичинде аткарылбаса, Бишкекте митингдер башталып, окуянын өнүгүшү түштүктөгү сценарий менен (мамлекеттик бийлик имараттарын «ОБОНдорду» алдыга коё берүү жолу менен басып алуу) кетиши толук мүмкүн экендиги жөнүндө, оппозиция менен тезинен сүйлөшүүлөргө жана макулдашууларга баруу зарылчылыгы жөнүндө Президент А.Акаевге ачык айтылган. Бир гана депутат Бермет Акаева сессия учурунда ораторлордун сөзүн дембедем бөлүп: «Ким менен сүйлөшөбүз, ал жерде жөн гана топтошкон топ бар, ал жерде эл жок, кайдагы оппозиция, ал жерде оппозиция жок», – деп, кайра-кайра өз оюн депутаттарга таңуулап жатты дейт Т.Сариев.

Учурда сөзү менен иши дал келбей калган авторитардык бийлигине ишенген А.Акаев оппозиция лидерлерин, митингте чыккандарды күч менен басмай болгон. Ал 2005-жылы 23-мартта Бишкек шаардык милиция башчысы К.Дүйшөбаевди өлкөнүн ички иштер министри, М.Суталиновду башкы прокурор кылып шашылыш дайындаган.

Өлкөнүн тагдырына кайдыгер эмес, азыркы кырдаалды жакшы түшүнүшкөн саясий бийликтин жана бизнестин абройлуу төбөлдөрү (арасында Жогорку Кеңештин мурунку да, жаңы шайланган да депутаттары бар) А.Акаевге жолугууну суранышып, ага аянттагы элдин алдына чыгып «алдыдагы президенттик шайлоого катышпай тургандыгын расмий жарыялоону, ал шайлоону таза, адилет, ачык өткөрүп берерин убада кылууну» сунуштайлы дешкен. Президент А.Акаев аларды кабыл алган эмес, алар менен макулдашып, сүйлөшүүнүн ордуна аянттагы митингчилердин «сазайын» берет деп, атайын даярдалган «ак шапкечендерине» таянган, эл арасында кадыры жок кошоматчыларына ишенген.

Бийлик менен оппозициянын ортосундагы каршылашуудан сүйлөшүүлөр менен макулдашуулар аркылуу чыгуу мүмкүнчүлүгү эми өткөн чак сыяктуу болуп калды. Эми булар тынчтык маанайда сүйлөшө албай калышкандай сыяктуу эле. Эл аралык ортомчулукту пайдаланса деле болмок ынтымак үчүн, ошол кезде мындай мүмкүнчүлүктөр толук бар болчу. Алсак, эки тарапты элдештирүү максатында өз кызматын РФнын сенатынын эл аралык иштер боюнча комитетинин төрагасы М.Маргелов, батыш өлкөлөрүнүн элчилери, Грузия Президенти М.Саакашвили сунушташкан эле. Алардын сунуштарына А.Акаев тараптан жооп болгон эмес.

2005-жылдын 22-март күнү бою Президенттин пресс-катчысы А.Сегизбаев түштүктөгү түзүлгөн кырдаалга өз түшүндүрмөсүн жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу байма-бай берип турган. Анын сөзүнө ылайык түштүктөгү кырдаалды оппозиция көзөмөлдөгөн жок, ал жактагы бийликти «үчүнчү күчтөр» басып алышкан. «Ош менен Жалал-Абаддагы кырдаалды толугу менен үчүнчү күчтөр көзөмөлдөөдө, алар бийликке жулунган, наркомафия менен байланышы бар кылмыштуу элементтер», – деген А.Сегизбаев. Бийлик бул күчтөргө диний экстремистерди да кошкон.

Ош менен Жалал-Абадда коомдук транспорт жана аэропорт иштебей калган, дүкөндөр жабылып, нандын баасы эки эсе өскөн. Орто мектептер менен ЖОЖдордо кезексиз каникул жарыяланган. Оштун ИИБ менен МАИ кызматкерлери оппозиция тарапка өтүшкөн. Ош ИИБ базасында кошуна айылдардан келишкен жигиттерден элдик кошуундар түзүлгөн. Алардын формасы да, куралы да жок, бирок көчөлөрдү кыдырып, топ-топ болуп, тартип сакчылары катары басып жүрүшкөн.

Өзбекстан менен Тажикстан Кыргызстан менен чек араларын бир тараптуу жабышкан. К.Бакиев баш болгон оппозиция лидерлери Кыргызстандын түштүк облустарын өзүнчө бөлүп, өз алдынча мамлекет түзүү мүмкүнчүлүгүн да жокко чыгарышкан эмес. Мындай болгондо, балким, кырдаал жарандык согушка өтүп кетиши мүмкүн эле.

2005-жылы 23-мартта «Ош менен Жалал-Абаддын элдери автобус колоннасы менен Бишкекти көздөй келатат» деген кабар борбор шаарга тез эле тарап кеткен. Бишкекте оппозициялык митингдин катышуучулары менен ОМОНдун ортосунда кагылыштар болгон. «Ала-Тоо» борбордук аянтында жалаң жаштардан турган минге чукул митингчилер чогулушкан. Булар «Бирге» жана «Кел-Кел» жаштар кыймылдарынын мүчөлөрү болгон. Түштүктөн келаткандарды колдоп, өз талаптарын айтууга буларга 15 мүнөт гана убакыт берилген. Андан кийин ОМОНдор буларды курчап алып, калкан менен койгулап, союз менен сабап, ондогон активисттерин кармап, белгисиз тарапка алып кетишкен. Ошол эле мезгилде түштүктөн жана башка региондордон келгендер Бишкектин тегерегине чогула башташкан.

2005-жылдын 24-мартында эртең менентен баштап адегенде Бишкектин тегерегинде элдер чогулуп, анан алар борборду көздөй агылып

2005-жылдын 22-март күнү бою Президенттин пресс-катчысы А.Сегизбаев түштүктөгү түзүлгөн кырдаалга өз түшүндүрмөсүн жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу байма-бай берип турган. Анын сөзүнө ылайык түштүктөгү кырдаалды оппозиция көзөмөлдөгөн жок, ал жактагы бийликти «үчүнчү күчтөр» басып алышкан. «Ош менен Жалал-Абаддагы кырдаалды толугу менен үчүнчү күчтөр көзөмөлдөөдө, алар бийликке жулунган, наркомафия менен байланышы бар кылмыштуу элементтер», – деген А.Сегизбаев. Бийлик бул күчтөргө диний экстремистерди да кошкон.

Ош менен Жалал-Абадда коомдук транспорт жана аэропорт иштебей калган, дүкөндөр жабылып, нандын баасы эки эсе өскөн. Орто мектептер менен ЖОЖдордо кезексиз каникул жарыяланган. Оштун ИИБ менен МАИ кызматкерлери оппозиция тарапка өтүшкөн. Ош ИИБ базасында кошуна айылдардан келишкен жигиттерден элдик кошуундар түзүлгөн. Алардын формасы да, куралы да жок, бирок көчөлөрдү кыдырып, топ-топ болуп, тартип сакчылары катары басып жүрүшкөн.

Өзбекстан менен Тажикстан Кыргызстан менен чек араларын бир тараптуу жабышкан. К.Бакиев баш болгон оппозиция лидерлери Кыргызстандын түштүк облустарын өзүнчө бөлүп, өз алдынча мамлекет түзүү мүмкүнчүлүгүн да жокко чыгарышкан эмес. Мындай болгондо, балким, кырдаал жарандык согушка өтүп кетиши мүмкүн эле.

2005-жылы 23-мартта «Ош менен Жалал-Абаддын элдери автобус колоннасы менен Бишкекти көздөй келатат» деген кабар борбор шаарга тез эле тарап кеткен. Бишкекте оппозициялык митингдин катышуучулары менен ОМОНдун ортосунда кагылыштар болгон. «Ала-Тоо» борбордук аянтында жалаң жаштардан турган минге чукул митингчилер чогулушкан. Булар «Бирге» жана «Кел-Кел» жаштар кыймылдарынын мүчөлөрү болгон. Түштүктөн келаткандарды колдоп, өз талаптарын айтууга буларга 15 мүнөт гана убакыт берилген. Андан кийин ОМОНдор буларды курчап алып, калкан менен койгулап, союз менен сабап, ондогон активисттерин кармап, белгисиз тарапка алып кетишкен. Ошол эле мезгилде түштүктөн жана башка региондордон келгендер Бишкектин тегерегине чогула башташкан.

2005-жылдын 24-мартында эртең менентен баштап адегенде Бишкектин тегерегинде элдер чогулуп, анан алар борборду көздөй агылып

жыла башташкан. ИИМдин кызматчылары элдердин колонналарына эч тоскоолдук кылышкан эмес. Жолдо карай улам жаңы элдер кошула берип, митингчилердин саны бир нече эсе көбөйүп, уюштуруучулар эми аларга ээ боло албай калышкан. Жаалданган жаштар жолдон кездешкен автобустардын айнектерин сындырышып, тосмодо турушкан милиция кызматкерлерине таш ыргытышып, көчө жээгиндеги дүкөндөрдүн айнектерин талкалашкан.

2005-жылы 24-марттагы революциялык окуянын кыймылдаткыч күчү чынында эле эл болгон. 24-мартка чейинки мезгилде жер-жерлерде болуп өткөн бийликке каршы митингдерде жаштардан баштап кемпир-чалдарга чейин, бюджеттик мекеме-ишканаларда иштегендер да, жеке менчик чарбада иштегендер да катышкан. Митингге чыккандардын курамын негизинен Жогорку Кеңешке депутаттарды шайлоолордогу мыйзам бузууларга нааразы болгондор, оппозициянын өкүлдөрү талапкерликтерин коюшкан айрым бир мандаттуу шайлоо округдарындагы добуш берүү жыйынтыгын одоно бурмалаганга, шайлоо комиссиялары бекиткен протоколдорду кайрадан «ондоп-түзөөгө» мажбурлаган жергиликтүү бийликтин орой кийлигишүүсүнө «жаны кашайгандар» түзүшкөн.

2005-жылы 24-мартта Бишкекте боло турган митинг дыкаттык менен уюштурулган, антпесе, шаарда калктын саны көп болгону менен, эл митингге чыкпай коюшу мүмкүн эле. Оппозиция бир нече жолу митинг уюштуруп, ага эл келбей койгон учурлар болгон. Бийликке каршылык көрсөтүү акцияларынын ичинен митинг – уюштуруу жагынан эң эле опурталдуу, убакытты да, уюштуруу чеберчилигин да, акча каражаттарын да көп талап кылган формасы болуп эсептелинери илимий түрдө далилденген. Ал эми буга чейин митингдерди дембедем өткөрүп келген оппозициянын тажрыйбасы да, убактысы да, жетиштүү суммадагы акча каражаттары да болгон, такшалган уюштургучтары да болгон. Ар бир он митингчиге бирден башчы, он башчыга бирден жетекчи, он жетекчиге бирден жоопкер ж.б.у.с. уюштуруу тепкичтери түзүлгөн. Ушул схема аркылуу катышуу көзөмөлдөнгөн, үч маал тамак, бир маал ысык тамак берүү каралган. Эң башкысы, митингге катышкандыгы үчүн накталай акча төлөп берүү, жол киреси менен жатагын каржылоо, техникалык жабдыкка жана үгүт каражаттарына, жалпы эле митингди уюштурууга кеткен чыгымдарды каржылоо ушул схема аркылуу жүргүзүлгөн.

жыла башташкан. ИИМдин кызматчылары элдердин колонналарына эч тоскоолдук кылышкан эмес. Жолдо карай улам жаңы элдер кошула берип, митингчилердин саны бир нече эсе көбөйүп, уюштуруучулар эми аларга ээ боло албай калышкан. Жаалданган жаштар жолдон кездешкен автобустардын айнектерин сындырышып, тосмодо турушкан милиция кызматкерлерине таш ыргытышып, көчө жээгиндеги дүкөндөрдүн айнектерин талкалашкан.

2005-жылы 24-марттагы революциялык окуянын кыймылдаткыч күчү чынында эле эл болгон. 24-мартка чейинки мезгилде жер-жерлерде болуп өткөн бийликке каршы митингдерде жаштардан баштап кемпир-чалдарга чейин, бюджеттик мекеме-ишканаларда иштегендер да, жеке менчик чарбада иштегендер да катышкан. Митингге чыккандардын курамын негизинен Жогорку Кеңешке депутаттарды шайлоолордогу мыйзам бузууларга нааразы болгондор, оппозициянын өкүлдөрү талапкерликтерин коюшкан айрым бир мандаттуу шайлоо округдарындагы добуш берүү жыйынтыгын одоно бурмалаганга, шайлоо комиссиялары бекиткен протоколдорду кайрадан «ондоп-түзөөгө» мажбурлаган жергиликтүү бийликтин орой кийлигишүүсүнө «жаны кашайгандар» түзүшкөн.

2005-жылы 24-мартта Бишкекте боло турган митинг дыкаттык менен уюштурулган, антпесе, шаарда калктын саны көп болгону менен, эл митингге чыкпай коюшу мүмкүн эле. Оппозиция бир нече жолу митинг уюштуруп, ага эл келбей койгон учурлар болгон. Бийликке каршылык көрсөтүү акцияларынын ичинен митинг – уюштуруу жагынан эң эле опурталдуу, убакытты да, уюштуруу чеберчилигин да, акча каражаттарын да көп талап кылган формасы болуп эсептелинери илимий түрдө далилденген. Ал эми буга чейин митингдерди дембедем өткөрүп келген оппозициянын тажрыйбасы да, убактысы да, жетиштүү суммадагы акча каражаттары да болгон, такшалган уюштургучтары да болгон. Ар бир он митингчиге бирден башчы, он башчыга бирден жетекчи, он жетекчиге бирден жоопкер ж.б.у.с. уюштуруу тепкичтери түзүлгөн. Ушул схема аркылуу катышуу көзөмөлдөнгөн, үч маал тамак, бир маал ысык тамак берүү каралган. Эң башкысы, митингге катышкандыгы үчүн накталай акча төлөп берүү, жол киреси менен жатагын каржылоо, техникалык жабдыкка жана үгүт каражаттарына, жалпы эле митингди уюштурууга кеткен чыгымдарды каржылоо ушул схема аркылуу жүргүзүлгөн.

2005-жылы 24-марттагы Бишкекте акаевдик-авторитардык саясий бийликке каршы уюштурулган митингдин катышуучуларынын курамы, негизинен алганда, үч чоң бөлүктөн турган. Митингге катышкандардын сан жагынан алганда басымдуу көпчүлүгүн түзгөн биринчи бөлүгүн бириккен оппозициянын А.Атамбаев баш болгон түндүк регионунун лидерлери уюштурушкан. Нарын, Ысык-Көл, Талас жана Чүй облустарынан атайын уюштурулган унаалар менен миңден ашуун адамдар алынып келинген. Алар Бишкек шаарынын «Улан» кичирайонуна, «Форумдун» имаратынын жанына чогулушуп, саат 13төр чамасында Ала-Тоо аянтын көздөй жүрүшүн башташкан. Алардын колдорунда «Акаев кетсин!», «Ачык, таза жана адилет шайлоолор үчүн!», «Үй-бүлөлүк башкаруу жоюлсун!», «Иманбаев, көзүңдү ач!», «Үй-бүлөнү сотко!» сыяктуу ураандар, Кыргызстандын мамлекеттик желеги жана саясий партиялардын өздүк желектери, роза гүлүнүн чоңойтулган макеттери болгон.

Экинчи чоң бөлүгү Бишкектин батыш тарабында, Чүй проспекти менен Фучик көчөсүнүн кесилишинде, белгилүү врач-нарколог Ж.Назаралиевдин жеке менчик медициналык борборунун жанында чогулушкан. Алардын көпчүлүгү түштүк райондордон атайын алынып келинген. Аларга оппозиция лидерлери тарабынан «иш онунан чыгып калса» Бишкектин тегерегинен үй куруу үчүн жер бөлүп берүү бекем убада кылынган болчу. 2005-жылдын апрелинен баштап, К.Бакиев бийликке келгенден кийин, алар Бишкектин түндүк-батыш тарабындагы Сокулук районуна тиешелүү айдоо жерлерин, шаардын тегерегиндеги башка жерлерди дагы үй куруу максатында күч менен басып алышкан. Берген мыйзамсыз убадаларын аткарууга аргасыз болгон бакиевдик бийлик басып алынган жерлерди кийин аларга «мыйзамдаштырып» берген.

А.Бекназаров, Р.Отунбаева, К.Бакиев, И.Болжурова, О.Малева-ная, Ө.Бегалиева, Н.Мотуев жана башкалар алдына түшкөн митингчилердин колоннасы саат 10дор чамасында Ж.Назаралиевдин медициналык борборунан Өкмөт Үйүн карай Чүй проспектиси менен жүрүшкө чыгышкан. Булар Ала-Тоо аянтына, «Форумга» чогулган 1-колоннага караганда, эрте жетишип, «Эркиндик» эстелигинин алдына барып токтошкон. Алар бул чоң аянтта «бир уучтай» эле көрүнүп калган. Аларга кошулбай, алыстан «жөн эле» жардана карап тургандарды

2005-жылы 24-марттагы Бишкекте акаевдик-авторитардык саясий бийликке каршы уюштурулган митингдин катышуучуларынын курамы, негизинен алганда, үч чоң бөлүктөн турган. Митингге катышкандардын сан жагынан алганда басымдуу көпчүлүгүн түзгөн биринчи бөлүгүн бириккен оппозициянын А.Атамбаев баш болгон түндүк регионунун лидерлери уюштурушкан. Нарын, Ысык-Көл, Талас жана Чүй облустарынан атайын уюштурулган унаалар менен миңден ашуун адамдар алынып келинген. Алар Бишкек шаарынын «Улан» кичирайонуна, «Форумдун» имаратынын жанына чогулушуп, саат 13төр чамасында Ала-Тоо аянтын көздөй жүрүшүн башташкан. Алардын колдорунда «Акаев кетсин!», «Ачык, таза жана адилет шайлоолор үчүн!», «Үй-бүлөлүк башкаруу жоюлсун!», «Иманбаев, көзүңдү ач!», «Үй-бүлөнү сотко!» сыяктуу ураандар, Кыргызстандын мамлекеттик желеги жана саясий партиялардын өздүк желектери, роза гүлүнүн чоңойтулган макеттери болгон.

Экинчи чоң бөлүгү Бишкектин батыш тарабында, Чүй проспекти менен Фучик көчөсүнүн кесилишинде, белгилүү врач-нарколог Ж.Назаралиевдин жеке менчик медициналык борборунун жанында чогулушкан. Алардын көпчүлүгү түштүк райондордон атайын алынып келинген. Аларга оппозиция лидерлери тарабынан «иш онунан чыгып калса» Бишкектин тегерегинен үй куруу үчүн жер бөлүп берүү бекем убада кылынган болчу. 2005-жылдын апрелинен баштап, К.Бакиев бийликке келгенден кийин, алар Бишкектин түндүк-батыш тарабындагы Сокулук районуна тиешелүү айдоо жерлерин, шаардын тегерегиндеги башка жерлерди дагы үй куруу максатында күч менен басып алышкан. Берген мыйзамсыз убадаларын аткарууга аргасыз болгон бакиевдик бийлик басып алынган жерлерди кийин аларга «мыйзамдаштырып» берген.

А.Бекназаров, Р.Отунбаева, К.Бакиев, И.Болжурова, О.Малева-ная, Ө.Бегалиева, Н.Мотуев жана башкалар алдына түшкөн митингчилердин колоннасы саат 10дор чамасында Ж.Назаралиевдин медициналык борборунан Өкмөт Үйүн карай Чүй проспектиси менен жүрүшкө чыгышкан. Булар Ала-Тоо аянтына, «Форумга» чогулган 1-колоннага караганда, эрте жетишип, «Эркиндик» эстелигинин алдына барып токтошкон. Алар бул чоң аянтта «бир уучтай» эле көрүнүп калган. Аларга кошулбай, алыстан «жөн эле» жардана карап тургандарды

колуна катуу сүйлөгүчтү кармап алып Т.Тургуналиев: «Бери келгиле, бизге кошулгула, үй-бүлөлүк бийликти кетиребиз», – деп кыйкырып, улам-улам аянтты тегеренип жүргөн.

Борбордук аянтта эмне окуялар болуп жатканын «жөн эле» көргөнү келгендерден турган эл 24-марттагы митингдин катышуучуларынын үчүнчү чоң бөлүгү болгон. Байтик баатыр көчөсү менен Ала-Тоо аянтын көздөй түшүп келаткан 1-колонна аянтка жеткенче эле «жөн эленин» эсебинен аянттагылардын саны он миңден ашып кеткен. 1-колонна аянтка келип, ал жердеги топко кошулгандан кийин, буга чейин обочодо турушкан, аянттагы «жөн элелер» да аларга аралашып кетишкен. «Жөн эленин» басымдуу көпчүлүгү кылаарга иши жок, кечээ эле айылдан келишкен, саясатты анча деле түшүнө бербеген жаштар эле. Кийин бийликке келгендер: «Март революциясынын кыймылдаткыч күчү жаштар болду, Өкмөт Үйүн жаштар алышты», «өгүз өлтүргөн балта – жаштар» дешет. Бирок, чындыгында, «өгүздү» бул жаштар өлтүргөн эмес, алар анте да алышмак эмес, булар күндүзү «жөн эле» ары-бери басып жүрүшкөн, кеч киргенде алардын бир даары мародёрчулуктун «кыймылдаткыч күчү» болушкан.

«Эртең менен эрте болсо болмок, кечинде кеч болуп калат, даана маалы – кеч бешим», – деп, 2005-жылы 24-мартта күн батаарга аркан бою калган кезде, Ош базары тараптан 300-350 чамалуу 20–30 жаштардагы жигиттерден турган колонна Киев көчөсүнүн оң тарабы менен Өкмөт Үйү тарапка келатты. Алардын олуттуу кадамдарынан жана кебетелеринен маанилүү маселени чечүүгө бараткандары билинип турду. Логвиненко көчөсүнө жеткенде командирдин буйругун уккандай шарт солго бурулушуп, Өкмөт Үйүнүн тосмосуна жеткенде митингчилерге аралашып, кумга куюлган суудай болуп сиңип кеткен. Ошондон жарым саат – бир саат өткөндөн кийин тосмо жарылып, Өкмөт Үйү митингчилер тарабынан өтү деген кабар бүт дүйнөгө тараган.

«Өгүз өлтүргөн балта» мына ушул алдын-ала терең ойлонуштурулуп, дыкаттык менен даярдалган колонначылар болгон. Бул кимдин планы экендиги, муну кимдер ишке ашырганы, ким башкарганы, кимдер аткарганы, колоннадагылардын тизмеси, алардын акысын ким төлөгөнү, канча төлөгөнү эл үчүн купуя сыр бойдон калды. «Өкмөт Үйүн алуу биздин оюбузда да жок болчу, ал өзүнөн-өзү эле алынып калды, аны жаштар алды», – бул оппозиция лидерлеринин,

колуна катуу сүйлөгүчтү кармап алып Т.Тургуналиев: «Бери келгиле, бизге кошулгула, үй-бүлөлүк бийликти кетиребиз», – деп кыйкырып, улам-улам аянтты тегеренип жүргөн.

Борбордук аянтта эмне окуялар болуп жатканын «жөн эле» көргөнү келгендерден турган эл 24-марттагы митингдин катышуучуларынын үчүнчү чоң бөлүгү болгон. Байтик баатыр көчөсү менен Ала-Тоо аянтын көздөй түшүп келаткан 1-колонна аянтка жеткенче эле «жөн эленин» эсебинен аянттагылардын саны он миңден ашып кеткен. 1-колонна аянтка келип, ал жердеги топко кошулгандан кийин, буга чейин обочодо турушкан, аянттагы «жөн элелер» да аларга аралашып кетишкен. «Жөн эленин» басымдуу көпчүлүгү кылаарга иши жок, кечээ эле айылдан келишкен, саясатты анча деле түшүнө бербеген жаштар эле. Кийин бийликке келгендер: «Март революциясынын кыймылдаткыч күчү жаштар болду, Өкмөт Үйүн жаштар алышты», «өгүз өлтүргөн балта – жаштар» дешет. Бирок, чындыгында, «өгүздү» бул жаштар өлтүргөн эмес, алар анте да алышмак эмес, булар күндүзү «жөн эле» ары-бери басып жүрүшкөн, кеч киргенде алардын бир даары мародёрчулуктун «кыймылдаткыч күчү» болушкан.

«Эртең менен эрте болсо болмок, кечинде кеч болуп калат, даана маалы – кеч бешим», – деп, 2005-жылы 24-мартта күн батаарга аркан бою калган кезде, Ош базары тараптан 300-350 чамалуу 20–30 жаштардагы жигиттерден турган колонна Киев көчөсүнүн оң тарабы менен Өкмөт Үйү тарапка келатты. Алардын олуттуу кадамдарынан жана кебетелеринен маанилүү маселени чечүүгө бараткандары билинип турду. Логвиненко көчөсүнө жеткенде командирдин буйругун уккандай шарт солго бурулушуп, Өкмөт Үйүнүн тосмосуна жеткенде митингчилерге аралашып, кумга куюлган суудай болуп сиңип кеткен. Ошондон жарым саат – бир саат өткөндөн кийин тосмо жарылып, Өкмөт Үйү митингчилер тарабынан өтү деген кабар бүт дүйнөгө тараган.

«Өгүз өлтүргөн балта» мына ушул алдын-ала терең ойлонуштурулуп, дыкаттык менен даярдалган колонначылар болгон. Бул кимдин планы экендиги, муну кимдер ишке ашырганы, ким башкарганы, кимдер аткарганы, колоннадагылардын тизмеси, алардын акысын ким төлөгөнү, канча төлөгөнү эл үчүн купуя сыр бойдон калды. «Өкмөт Үйүн алуу биздин оюбузда да жок болчу, ал өзүнөн-өзү эле алынып калды, аны жаштар алды», – бул оппозиция лидерлеринин,

төңкөрүштөн кийин келген расмий бийликтин легендасы болгон. «Көп суур ийин казбайт, ийин казса терең казбайт» дегендей, андагы оппозиция лидерлеринин көпчүлүгү бул колонна жөнүндө билбеши да мүмкүн эле. Азыркы мезгилде 24-марттагы окуяны ар тараптуу илимий изилдөөлөр жүрүп жатат, эртедир-кечтир бул сыяктуу көптөгөн суроолорго да жооп табылат. Балким, бул «операциянын» автору өзүнүн мемуарында болгон ишти болгондой, тосмону жарып, Өкмөт Үйүн алууга катышкандардын ар-биринин аты-жөнүнө чейин төкпөй-чачпай айтып берээр...

Өкмөт Үйүн алууда «ОБОНдун» аткарган иши, ойногон ролу чоң болгон, бирок, ошентсе да, ал «өгүз өлтүргөн балта» эмес эле. Жер-жерлердеги бийликтин кеңселерин, укук коргоо органдарынын курал-жарак сактаган кампаларын басып алууда, банктар жайгашкан имараттарды тоноодо «ОБОНдун» албуут-ажаан аялдары айлананы ызы-чуу кылып, дүрбөлөңгө түшүрүү эффектисин түзүп бергени менен, эшик-терезелерди талкалап, имаратка кирүү, сейфтерди ачуу, талап-тоноо, уурдоо «кызматтарын» атайын даярдалган «жигиттердин тобу» аткарышкан. 24-мартта Бишкекте да дал мына ушундай болгон, мурдатан колдонулуп келген «оюн» кайталанган, айырмасы – «оюнчулардын» саны бир нече эсе көп болгон, анткени, Бишкекте бул ишти тобокелге салуу бириккен оппозициянын айрым лидерлери үчүн өтө оурталдуу болмок.

Ошентип 2005-жылы 24-мартта кечке маал митингчилер тарабынан Өкмөт Үйү алынган. 1990-жылы 27-октябрда Москвадан түнү менен учуп келип Президенттикке шайланган А.Акаев 2005-жылы 24-мартта Москвага түнү менен учуп кеткен. Тагдырдын жазмышы ушундай болот деп ким ойлогон. Акаевдик бийликке кызмат кылгандардын колго түшкөндөрү катуу таяк жеген, калгандары качып кутулушкан.

Ошентип, тунгуч Президент макамына ээ боло турган А.Акаев Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхындагы алгачкы «качкын президент» катары тарыхта калган.

2005-жылы 24-март күнү кечинде ГУИН начальниги В.Носов менен каскадерлор студиясынын башчысы Ү.Кудайбергенов баш болгон топ оппозиция лидерлеринин бири Ф.Куловду түрмөдөн бошотуп келишкен. Ф.Кулов түз эле КТРКга барып, элди «өч алууга аракет кыл-

төңкөрүштөн кийин келген расмий бийликтин легендасы болгон. «Көп суур ийин казбайт, ийин казса терең казбайт» дегендей, андагы оппозиция лидерлеринин көпчүлүгү бул колонна жөнүндө билбеши да мүмкүн эле. Азыркы мезгилде 24-марттагы окуяны ар тараптуу илимий изилдөөлөр жүрүп жатат, эртедир-кечтир бул сыяктуу көптөгөн суроолорго да жооп табылат. Балким, бул «операциянын» автору өзүнүн мемуарында болгон ишти болгондой, тосмону жарып, Өкмөт Үйүн алууга катышкандардын ар-биринин аты-жөнүнө чейин төкпөй-чачпай айтып берээр...

Өкмөт Үйүн алууда «ОБОНдун» аткарган иши, ойногон ролу чоң болгон, бирок, ошентсе да, ал «өгүз өлтүргөн балта» эмес эле. Жер-жерлердеги бийликтин кеңселерин, укук коргоо органдарынын курал-жарак сактаган кампаларын басып алууда, банктар жайгашкан имараттарды тоноодо «ОБОНдун» албуут-ажаан аялдары айлананы ызы-чуу кылып, дүрбөлөңгө түшүрүү эффектисин түзүп бергени менен, эшик-терезелерди талкалап, имаратка кирүү, сейфтерди ачуу, талап-тоноо, уурдоо «кызматтарын» атайын даярдалган «жигиттердин тобу» аткарышкан. 24-мартта Бишкекте да дал мына ушундай болгон, мурдатан колдонулуп келген «оюн» кайталанган, айырмасы – «оюнчулардын» саны бир нече эсе көп болгон, анткени, Бишкекте бул ишти тобокелге салуу бириккен оппозициянын айрым лидерлери үчүн өтө омурталдуу болмок.

Ошентип 2005-жылы 24-мартта кечке маал митингчилер тарабынан Өкмөт Үйү алынган. 1990-жылы 27-октябрда Москвадан түнү менен учуп келип Президенттикке шайланган А.Акаев 2005-жылы 24-мартта Москвага түнү менен учуп кеткен. Тагдырдын жазмышы ушундай болот деп ким ойлогон. Акаевдик бийликке кызмат кылгандардын колго түшкөндөрү катуу таяк жеген, калгандары качып кутулушкан.

Ошентип, тунгуч Президент макамына ээ боло турган А.Акаев Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхындагы алгачкы «качкын президент» катары тарыхта калган.

2005-жылы 24-март күнү кечинде ГУИН начальниги В.Носов менен каскадерлор студиясынын башчысы Ү.Кудайбергенов баш болгон топ оппозиция лидерлеринин бири Ф.Куловду түрмөдөн бошотуп келишкен. Ф.Кулов түз эле КТРКга барып, элди «өч алууга аракет кыл-

бай, тартиптүү болууга чакырган, кечиримдүү болгондо гана тынч-чылык болоорун айтып, өзү А.Акаевди кечиргенин билдирип, өзүн бошотуу үчүн түрмөнү көздөй бараткан колоннаны токтотуп, кайра кайтууга чакырган». Бирок анын бул сөздөрүн уккан киши аз болгон, анткени бул убакта көчөлөрдө мародёрчулук менен талап-тоноо бая эле башталган кез эле. Ошол мезгилде борбордук теле көрсөтүү аркылуу каалагандардын баары эле, кезекке туруп алып, кээде бири-биринен микрофон талашып болсо да, сүйлөп жатышкан учур болгон.

Мародёрчулук. Өлкөдөгү уюшулган кылмыштуу топтордун өкүлдөрү, ууру-кескилер, жөн эле көчө таптап жүргөндөр, дегеле сүрмө топту уюштуруп, талап-тоноого катышкандар 24-мартты – жашоодо анда-санда бир келүүчү, «асмандан күткөнүң жерден табылгандай» окуя болду дешип, «жаман киши жаткан төөгө мине албайт» дедиртпей, ошол түнү таң атканча ээн-эркин, каалагандай мародёрчулук кылышып, туйтунушкан. Аларды кой-ай деп койгон мамлекеттик бийликтин бир өкүлү, же бир милиция болгон эмес.

«Таман акы, мандай тери» менен, он беш жылдан бери түптөп, топтоп алган жеке менчигинен бир түндө айрылып калышкан ишкерлер көп болгон. Ээсин каратып туруп талап-тоногондорду, өрттөгөндөрдү, аларды багыттап, жетектеп жүргөндөрдү көрүп туруп токтото албагандыктарына ишкерлердин каңырыктары түтөгөн. Бири-биринен жогорку бийликти талашып жулунгандарды «бир кудайдын өзүнө койдук» дешип, 24-марттагы окуяны алар жапайычылык катары баалашкан.

2005-жылы 24-мартта Кыргыз Республикасында борбордук мамлекеттик бийлик жүрбөй, тосмосу жардырылып бузулуп, күч менен алынган Өкмөт Үйүндө бийликтин кыймыл-аракети кан буугандай токтоп калды. Буга чейин Өкмөт Үйүн коргоп, тегерете курчап турган күч органдарынын өкүлдөрүнүн бири да жок. Милиция жана башка тартип сактоочулар тарап кетишкен. Өкмөт Үйүнүн алдында, эски аянтта он миңдеген калың элдин «сүрмө тобунун бийлиги» өкүм сүрүп турду.

24-мартта кечки саат 8дер чамасында «талап-тоноого даяр болуп турган» Бишкек шаарында жапырт мародёрчулук башталган.

Калың элдин «сүрмө тобунун» далдасында бийликтин, милициянын жоктугунан пайдаланып, өздөрүнүн кара ниет максаттарын ишке

бай, тартиптүү болууга чакырган, кечиримдүү болгондо гана тынч-чылык болоорун айтып, өзү А.Акаевди кечиргенин билдирип, өзүн бошотуу үчүн түрмөнү көздөй бараткан колоннаны токтотуп, кайра кайтууга чакырган». Бирок анын бул сөздөрүн уккан киши аз болгон, анткени бул убакта көчөлөрдө мародёрчулук менен талап-тоноо бая эле башталган кез эле. Ошол мезгилде борбордук теле көрсөтүү аркылуу каалагандардын баары эле, кезекке туруп алып, кээде бири-биринен микрофон талашып болсо да, сүйлөп жатышкан учур болгон.

Мародёрчулук. Өлкөдөгү уюшулган кылмыштуу топтордун өкүлдөрү, ууру-кескилер, жөн эле көчө таптап жүргөндөр, дегеле сүрмө топту уюштуруп, талап-тоноого катышкандар 24-мартты – жашоодо анда-санда бир келүүчү, «асмандан күткөнүң жерден табылгандай» окуя болду дешип, «жаман киши жаткан төөгө мине албайт» дедиртпей, ошол түнү таң атканча ээн-эркин, каалагандай мародёрчулук кылышып, туйтунушкан. Аларды кой-ай деп койгон мамлекеттик бийликтин бир өкүлү, же бир милиция болгон эмес.

«Таман акы, мандай тери» менен, он беш жылдан бери түптөп, топтоп алган жеке менчигинен бир түндө айрылып калышкан ишкерлер көп болгон. Ээсин каратып туруп талап-тоногондорду, өрттөгөндөрдү, аларды багыттап, жетектеп жүргөндөрдү көрүп туруп токтото албагандыктарына ишкерлердин каңырыктары түтөгөн. Бири-биринен жогорку бийликти талашып жулунгандарды «бир кудайдын өзүнө койдук» дешип, 24-марттагы окуяны алар жапайычылык катары баалашкан.

2005-жылы 24-мартта Кыргыз Республикасында борбордук мамлекеттик бийлик жүрбөй, тосмосу жардырылып бузулуп, күч менен алынган Өкмөт Үйүндө бийликтин кыймыл-аракети кан буугандай токтоп калды. Буга чейин Өкмөт Үйүн коргоп, тегерете курчап турган күч органдарынын өкүлдөрүнүн бири да жок. Милиция жана башка тартип сактоочулар тарап кетишкен. Өкмөт Үйүнүн алдында, эски аянтта он миңдеген калың элдин «сүрмө тобунун бийлиги» өкүм сүрүп турду.

24-мартта кечки саат 8дер чамасында «талап-тоноого даяр болуп турган» Бишкек шаарында жапырт мародёрчулук башталган.

Калың элдин «сүрмө тобунун» далдасында бийликтин, милициянын жоктугунан пайдаланып, өздөрүнүн кара ниет максаттарын ишке

ашырууга эң ыңгайлуу жагдай түзүлгөнүн сезишкен «жылымчы» топтор өтө ыкчамдык менен талап-тоноого даярдана башташкан. Биринчи кезекте «өгүз өлтүргөн топ» алдыга коюлган пландын кезектеги пунктун ишке ашырууга кызуу даярданган. Ал планда тонолуучу объекттердин даректери так көрсөтүлгөн, кайсы «оокаттарды» алыпчыгуу да каралган. Бул топтун талап-тоноо жагынан Жалал-Абаддан жана башка аймактардан топтогон баалуу «тажрыйбасы» да бар болгон. Бул күнү алар өз борборун, өз элин эч армансыз талап-тоношуп, чер жазышкан.

Алардан кем калбаган экинчи бир уюшулган кылмыштуу топ өздөрүнүн бийликтеги «крышалары» менен бирдикте, бир заматта, талап-тоноо «маршруттарын» түзүшкөн. Ал тизмеде «Плаза», «ГОИН», «Народный» супермаркеттери, компьютер, телефон аппараттары жана башка дүр-дүйнө топтолгон ири соода түйүндөрү болгон. Бул кылмыштуу топ менчик ээлерин каратып туруп ачыктан-ачык эле тоношкон. Тоногон «оокаттарын» автоунааларга жүктөшүп, белгисиз багыттарга ташып кетишкен. Каршылык көрсөтүшкөндөрдү эч аяшкан эмес.

Өкмөт Үйүнөн алгылыктуу жооп болбогондон кийин, борбордук аянтта «ай дээр ажосу, кой дээр кожосу жок» ары-бери каалгып басып жүргөн «сүрмө топ» талап-тоноочулардын үчүнчү тобун түзгөн. Биринчи эки топтун «баш тартуусуз ишмердүүлүгүнө» булар сүрмө топтук, башаламандык эффективини түзүп беришкен. Өздөрү да куру кол калышкан эмес, тигилерден арткан майда-чүйдө оокаттарды, азыктүлүк продуктуларын уурдашкан жана сырттан буларды жек көрүү менен карап турушкан адептүү коомчулуктун көзүнө да мына ушулар көбүрөөк урунушкан. Ошол түнү дүкөндөрдүн кароолчуларынын аткан огунан каза тапкан үч адам да ушул топтун өкүлдөрү болушкан.

Мародёрчулуктун экинчи күнүнөн баштап тартипти калыбына келтирүүнү көздөп, жеке менчикти талап-тоноодон коргоого каскадёрлор тобу чыгып, элдин сообуна калган. Бирок, анын жетекчиси, белгилүү киноактёр жана спортсмен Үсөн Кудайбергеновду ушул топтун бандиттери атып кетишкен.

2005-жылы 24-марттан 25-мартка караган түнү өткөрүлгөн Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Эл өкүлдөр жыйыны Курманбек Бакиевди Кыргыз Республикасынын Премьер-министри

ашырууга эң ыңгайлуу жагдай түзүлгөнүн сезишкен «жылымчы» топтор өтө ыкчамдык менен талап-тоноого даярдана башташкан. Биринчи кезекте «өгүз өлтүргөн топ» алдыга коюлган пландын кезектеги пунктун ишке ашырууга кызуу даярданган. Ал планда тонолуучу объекттердин даректери так көрсөтүлгөн, кайсы «оокаттарды» алыпчыгуу да каралган. Бул топтун талап-тоноо жагынан Жалал-Абаддан жана башка аймактардан топтогон баалуу «тажрыйбасы» да бар болгон. Бул күнү алар өз борборун, өз элин эч армансыз талап-тоношуп, чер жазышкан.

Алардан кем калбаган экинчи бир уюшулган кылмыштуу топ өздөрүнүн бийликтеги «крышалары» менен бирдикте, бир заматта, талап-тоноо «маршруттарын» түзүшкөн. Ал тизмеде «Плаза», «ГОИН», «Народный» супермаркеттери, компьютер, телефон аппараттары жана башка дүр-дүйнө топтолгон ири соода түйүндөрү болгон. Бул кылмыштуу топ менчик ээлерин каратып туруп ачыктан-ачык эле тоношкон. Тоногон «оокаттарын» автоунааларга жүктөшүп, белгисиз багыттарга ташып кетишкен. Каршылык көрсөтүшкөндөрдү эч аяшкан эмес.

Өкмөт Үйүнөн алгылыктуу жооп болбогондон кийин, борбордук аянтта «ай дээр ажосу, кой дээр кожосу жок» ары-бери каалгып басып жүргөн «сүрмө топ» талап-тоноочулардын үчүнчү тобун түзгөн. Биринчи эки топтун «баш тартуусуз ишмердүүлүгүнө» булар сүрмө топтук, башаламандык эффективини түзүп беришкен. Өздөрү да куру кол калышкан эмес, тигилерден арткан майда-чүйдө оокаттарды, азыктүлүк продуктуларын уурдашкан жана сырттан буларды жек көрүү менен карап турушкан адептүү коомчулуктун көзүнө да мына ушулар көбүрөөк урунушкан. Ошол түнү дүкөндөрдүн кароолчуларынын аткан огунан каза тапкан үч адам да ушул топтун өкүлдөрү болушкан.

Мародёрчулуктун экинчи күнүнөн баштап тартипти калыбына келтирүүнү көздөп, жеке менчикти талап-тоноодон коргоого каскадёрлор тобу чыгып, элдин сообуна калган. Бирок, анын жетекчиси, белгилүү киноактёр жана спортсмен Үсөн Кудайбергеновду ушул топтун бандиттери атып кетишкен.

2005-жылы 24-марттан 25-мартка караган түнү өткөрүлгөн Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Эл өкүлдөр жыйыны Курманбек Бакиевди Кыргыз Республикасынын Премьер-министри

жана Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучу кылып бекиткен. Ошол эле түнү КЭЖтин (Кыргызстандын элдик кыймылы) Координациялык кеңешинин жыйыны өткөрүлгөн.

4. 2005-жылдын 24-мартындагы биринчи революция: себептери жана сабактары

2005-жылы 24-мартта Бишкекте жана ага чейин жер-жерлерде болуп өткөн тарыхый окуялардын түпкү маңызына ар түрдүү кызыкчылыктагы жана ар кандай көз караштагы күчтөр тарабынан ар кандай мүнөздөгү баалар бериле баштаган. Аларга талдоо жүргүзүүнүн натыйжасында төмөнкүдөй алты багытты аныктоого болот:

1. Окуяларга түздөн-түз катышышкан он миңдеген митингчилер менен жалпы эле кыргыз коомчулугунун жигердүү бөлүгү «өлкөдө көптөн күткөн революция болду, жеп-ичкич Акаев качты, чынчыл, таза Бакиев келди, эми оңолобуз» деген бааны беришти. Кыргыз окумуштуулары менен интеллигенциянын көпчүлүк өкүлдөрү да бул ойго кошулушуп, «ооба, бул ыңкылап, элдик боз үй ыңкылабы, элдик революция» деп баалашкан.

2. А.Акаев, анын үй-бүлө мүчөлөрү жана кыйышпас пикирлеш-шакирттери оппозицияны күнөөлөшүп, алар «митингге чыккандардын башаламандык шарданы менен мамлекеттик бийликти күч колдонуу аркылуу, баскынчылык жол менен алышты, 24-марттагы окуя – бул саясий кылмыш» деген баасын беришкен. «Кыргызстанда конституцияга карама-каршы келген мамлекеттик төңкөрүш болуп өттү», – деп жазган Б.Акаева өзүнүн китебинде.

3. Бишкек шаарында, дегеле биздин өлкөдө жашаган башка улуттардын, этностук азчылыктардын айрым өкүлдөрү өздөрүнүн келечегинин күмөндүгүнө нааразы болушуп, «бул өлкөдө туруктуулук, тынчтык жок, маданияттуулук, адилеттүүлүк жок, мыйзам чегинде бийликти өткөрүп берүү салты жок, кимиси Президент болсо ошону су болсун» дегендей позицияны карманышып, бул окуяларга катышпай, четтен байкап турушкан.

4. Чет өлкөлөрдө жашашкан биздин мекендештердин 24-март окуясына карата мамилелери да ар түрдүүчө болгон.

жана Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучу кылып бекиткен. Ошол эле түнү КЭЖтин (Кыргызстандын элдик кыймылы) Координациялык кеңешинин жыйыны өткөрүлгөн.

4. 2005-жылдын 24-мартындагы биринчи революция: себептери жана сабактары

2005-жылы 24-мартта Бишкекте жана ага чейин жер-жерлерде болуп өткөн тарыхый окуялардын түпкү маңызына ар түрдүү кызыкчылыктагы жана ар кандай көз караштагы күчтөр тарабынан ар кандай мүнөздөгү баалар бериле баштаган. Аларга талдоо жүргүзүүнүн натыйжасында төмөнкүдөй алты багытты аныктоого болот:

1. Окуяларга түздөн-түз катышышкан он миңдеген митингчилер менен жалпы эле кыргыз коомчулугунун жигердүү бөлүгү «өлкөдө көптөн күткөн революция болду, жеп-ичкич Акаев качты, чынчыл, таза Бакиев келди, эми оңолобуз» деген бааны беришти. Кыргыз окумуштуулары менен интеллигенциянын көпчүлүк өкүлдөрү да бул ойго кошулушуп, «ооба, бул ыңкылап, элдик боз үй ыңкылабы, элдик революция» деп баалашкан.

2. А.Акаев, анын үй-бүлө мүчөлөрү жана кыйышпас пикирлеш-шакирттери оппозицияны күнөөлөшүп, алар «митингге чыккандардын башаламандык шарданы менен мамлекеттик бийликти күч колдонуу аркылуу, баскынчылык жол менен алышты, 24-марттагы окуя – бул саясий кылмыш» деген баасын беришкен. «Кыргызстанда конституцияга карама-каршы келген мамлекеттик төңкөрүш болуп өттү», – деп жазган Б.Акаева өзүнүн китебинде.

3. Бишкек шаарында, дегеле биздин өлкөдө жашаган башка улуттардын, этностук азчылыктардын айрым өкүлдөрү өздөрүнүн келечегинин күмөндүгүнө нааразы болушуп, «бул өлкөдө туруктуулук, тынчтык жок, маданияттуулук, адилеттүүлүк жок, мыйзам чегинде бийликти өткөрүп берүү салты жок, кимиси Президент болсо ошону су болсун» дегендей позицияны карманышып, бул окуяларга катышпай, четтен байкап турушкан.

4. Чет өлкөлөрдө жашашкан биздин мекендештердин 24-март окуясына карата мамилелери да ар түрдүүчө болгон.

Батыштагы демократиялык салттары коомдун жашоосуна терең синген өлкөлөрдөгү мекендештерибиз «А.Акаев Президенттикти 2000-жылы эле өткөрүп бериши керек болчу, Конституцияга дембедем өзгөртүүлөрдү киргизип, авторитардык бийлигин бекемдөөнүн ордуна, укуктук мамлекетти куруп, мыйзамдын чегинде иш алып барганда мындай окуялар таптакыр болмок эмес» деген бүтүмгө келишкен.

Казакстан менен Орусиядагы мекендештерибиз болсо «А.Акаев жумшактык кылды, «камчыны катуурак кармаш керек эле» дешип, далил катары В.Путин, И.Каримов жана Н.Назарбаевдин иш ыкмаларын келтиришкен.

5. Ал эми 24-марттагы окуяны баштан аяк даярдап, региондордон тарта бийлик кеңселерин биринен-сала бирин басып алышып, зарыл тажрыйба топтоп, жетектеп жана жеңишти уюштургандар, окуя бо-лоор замат, «көздү ачып-жумганча» бийликке келгендер «24-март-та нукура элдик революция болду» дешип, кыргыз тарыхындагы эң олуттуу бурулуш окуялардын катарына кошушкан.

1917-жылкы Улуу Октябрь социалисттик революциясынын се-бептери менен сабактарын изилдеген илимий ыкмаларга салып, ай-рым кошоматчы кыргыз окумуштуулары 24-март окуяларын жаны жетекчиликке жаккандай кылып изилдешип, көптөгөн эмгектер жа-рыкка чыгып, фильмдер тартылып, сүрөт көргөзмөлөрү уюштурул-ган. Бул «таланттуу эмгектери» үчүн алардын бир даары мамлекеттик наамдар менен сыйлыктарды алганга да үлгүрүшкөн.

6. Айрым окумуштуулар «социалдык жана саясий революцияны» айырмалай билүүнүн зарылчылыгын айтып чыгышкан. «Социалдык революция дегенибиз – бир коомдук түзүлүш кетүү менен, анын ор-дуна башкасы келгендеги революция... Саясий революция болсо, бий-лик башында тургандарды өз алдынча саясий көз караштагы башка адамдардын алмаштыруусу менен бышыкталат. 24-марттагы тары-хый окуяларга «саясий революция» деген термин төп келе бербейт» деген философия илимдеринин доктору А.А.Брудный.

Ошентип 24-марттагы тарыхый окуяларга берилген баалар, аныктамалар жогорудагыдай алты багытта топтоштурулуп каралды. Албетте, булардан башкача дагы баалар берилиши мүмкүн. Алар кан-чалык ар түрдүү болгону менен, баары бир аларды ушул алты багыт

Батыштагы демократиялык салттары коомдун жашоосуна терең синген өлкөлөрдөгү мекендештерибиз «А.Акаев Президенттикти 2000-жылы эле өткөрүп бериши керек болчу, Конституцияга дембедем өзгөртүүлөрдү киргизип, авторитардык бийлигин бекемдөөнүн ордуна, укуктук мамлекетти куруп, мыйзамдын чегинде иш алып барганда мындай окуялар таптакыр болмок эмес» деген бүтүмгө келишкен.

Казакстан менен Орусиядагы мекендештерибиз болсо «А.Акаев жумшактык кылды, «камчыны катуурак кармаш керек эле» дешип, далил катары В.Путин, И.Каримов жана Н.Назарбаевдин иш ыкмаларын келтиришкен.

5. Ал эми 24-марттагы окуяны баштан аяк даярдап, региондордон тарта бийлик кеңселерин биринен-сала бирин басып алышып, зарыл тажрыйба топтоп, жетектеп жана жеңишти уюштургандар, окуя бо-лоор замат, «көздү ачып-жумганча» бийликке келгендер «24-март-та нукура элдик революция болду» дешип, кыргыз тарыхындагы эң олуттуу бурулуш окуялардын катарына кошушкан.

1917-жылкы Улуу Октябрь социалисттик революциясынын се-бептери менен сабактарын изилдеген илимий ыкмаларга салып, ай-рым кошоматчы кыргыз окумуштуулары 24-март окуяларын жаны жетекчиликке жаккандай кылып изилдешип, көптөгөн эмгектер жа-рыкка чыгып, фильмдер тартылып, сүрөт көргөзмөлөрү уюштурул-ган. Бул «таланттуу эмгектери» үчүн алардын бир даары мамлекеттик наамдар менен сыйлыктарды алганга да үлгүрүшкөн.

6. Айрым окумуштуулар «социалдык жана саясий революцияны» айырмалай билүүнүн зарылчылыгын айтып чыгышкан. «Социалдык революция дегенибиз – бир коомдук түзүлүш кетүү менен, анын ор-дуна башкасы келгендеги революция... Саясий революция болсо, бий-лик башында тургандарды өз алдынча саясий көз караштагы башка адамдардын алмаштыруусу менен бышыкталат. 24-марттагы тары-хый окуяларга «саясий революция» деген термин төп келе бербейт» деген философия илимдеринин доктору А.А.Брудный.

Ошентип 24-марттагы тарыхый окуяларга берилген баалар, аныктамалар жогорудагыдай алты багытта топтоштурулуп каралды. Албетте, булардан башкача дагы баалар берилиши мүмкүн. Алар кан-чалык ар түрдүү болгону менен, баары бир аларды ушул алты багыт

боюнча жалпылаштырып тура турган бир беткейлик маңыз бар. Ага ылайык, 2005-жылы 24-мартта Кыргыз Республикасында күч колдонуу жолу менен мамлекеттик бийлик алмашкан окуя болгон десек жаңылыш болбос. Чет өлкөлүк жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү, саясат таануучулар жана дүйнөнүн «кан күйгөн» жерлеринде көп жүрүшкөн, дасыккан саясий эксперттер окуя болоор замат, «изин суутпай», «Кыргызстанда мамлекеттик төңкөрүш болуп өтү, күч колдонуу аркылуу мамлекеттик бийлик алмашты» деген бүтүм чыгарышкан.

Оппозиция массанын талылуу жерин кармай билип, дүрбөлөңгө түшкөн калкты ээрчитип кете алды деп белгилеген Ч.Айтматов: «Болуп өткөндөр – татаал, оор, психологиялык жана саясий жактан кыйноолор ушунчалык бышып-жетилип, арты жакшылык менен бүтпөс маселелер (жалпы кедейчилик, бүтүндөй жумушсуздук жана да төбөгө чыккан коррупция), өнүгүү жагы эстен чыгып, тынымсыз төмөндөө жолуна түшүп калуу, дал ушундай чечкиндүү каршылыктын, болгондо да жапайычылык менен болуп кетүүсүнө алып келди. Болбой койбос бул жүрүш, дал ушундай жыйынтыкталмагы да күтүлүп жаткан. Келечек жагдайлар кандай болмокчу? Азыр мына ушуга жан кейип жана ойлонуп турган чагым. Жаңы лидерлер өлкөнүн жана мамлекеттин мындан аркы өнүгүүсүнүн программасын иштеп чыга алышабы?.. Менин өзгөчө жан кейиткеним: биз, араң 15ке толуп бара жаткан жаш мамлекетпиз, биз эми мамлекеттүүлүктүн сакталуу системаларын талкалап албайбызбы? Биз үчүн социалдык жана улуттук маселе эң башында туруу менен, биздин тагдырыбыз дүйнөлүк жашоо-турмушка, мамлекеттүүлүккө байланышып тургандыгын билүү баарысынан да керектүү». Айтматов, Ч. Экстренный переворот [Текст] / Ч. Айтматов // Слово Кыргызстана. – 2005. – 10 мая. С. 5-6.

Бириккен оппозициянын койгон талаптары 24-марттагы окуя болуп өткөндөн кийинки жылдары жаңы бийлик тарабынан аткарылдыбы деген өңүттөн алып караганда 2005-жылы 24-мартта болуп өткөн окуяны «максатына жетпеген революция», «элдин үмүтү уурдалган революция» деп атоого болот. А.Акаевдин коомго сунуш кылган өнүгүү программасы менен оппозициянын саясий платформасынын ортосунда олуттуу айырмачылыктар деле жок болгон. Окуя болуп өткөндөн кийин деле саясий элита алмашкан эмес. Акаевдин учурун-

боюнча жалпылаштырып тура турган бир беткейлик маңыз бар. Ага ылайык, 2005-жылы 24-мартта Кыргыз Республикасында күч колдонуу жолу менен мамлекеттик бийлик алмашкан окуя болгон десек жаңылыш болбос. Чет өлкөлүк жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү, саясат таануучулар жана дүйнөнүн «кан күйгөн» жерлеринде көп жүрүшкөн, дасыккан саясий эксперттер окуя болоор замат, «изин суутпай», «Кыргызстанда мамлекеттик төңкөрүш болуп өтү, күч колдонуу аркылуу мамлекеттик бийлик алмашты» деген бүтүм чыгарышкан.

Оппозиция массанын талылуу жерин кармай билип, дүрбөлөңгө түшкөн калкты ээрчитип кете алды деп белгилеген Ч.Айтматов: «Болуп өткөндөр – татаал, оор, психологиялык жана саясий жактан кыйноолор ушунчалык бышып-жетилип, арты жакшылык менен бүтпөс маселелер (жалпы кедейчилик, бүтүндөй жумушсуздук жана да төбөгө чыккан коррупция), өнүгүү жагы эстен чыгып, тынымсыз төмөндөө жолуна түшүп калуу, дал ушундай чечкиндүү каршылыктын, болгондо да жапайычылык менен болуп кетүүсүнө алып келди. Болбой койбос бул жүрүш, дал ушундай жыйынтыкталмагы да күтүлүп жаткан. Келечек жагдайлар кандай болмокчу? Азыр мына ушуга жан кейип жана ойлонуп турган чагым. Жаңы лидерлер өлкөнүн жана мамлекеттин мындан аркы өнүгүүсүнүн программасын иштеп чыга алышабы?.. Менин өзгөчө жан кейиткеним: биз, араң 15ке толуп бара жаткан жаш мамлекетпиз, биз эми мамлекеттүүлүктүн сакталуу системаларын талкалап албайбызбы? Биз үчүн социалдык жана улуттук маселе эң башында туруу менен, биздин тагдырыбыз дүйнөлүк жашоо-турмушка, мамлекеттүүлүккө байланышып тургандыгын билүү баарысынан да керектүү». Айтматов, Ч. Экстренный переворот [Текст] / Ч. Айтматов // Слово Кыргызстана. – 2005. – 10 мая. С. 5-6.

Бириккен оппозициянын койгон талаптары 24-марттагы окуя болуп өткөндөн кийинки жылдары жаңы бийлик тарабынан аткарылдыбы деген өңүттөн алып караганда 2005-жылы 24-мартта болуп өткөн окуяны «максатына жетпеген революция», «элдин үмүтү уурдалган революция» деп атоого болот. А.Акаевдин коомго сунуш кылган өнүгүү программасы менен оппозициянын саясий платформасынын ортосунда олуттуу айырмачылыктар деле жок болгон. Окуя болуп өткөндөн кийин деле саясий элита алмашкан эмес. Акаевдин учурун-

дагы «тултук беттер менен былтык беттер» Бакиевдин учурунда деле Өкмөт Үйүндө жүрүшөт деп эл нааразы болгон. Мамлекеттик кызматын бийликке кимдер келбесин биз аларга дайыма керекпиз дешкен «айдамалар» катмары, принципсиз кошоматчы атка минерлери ошондо ачыкка чыгышкан.

«Кара эчкиге жан кайгы, касапчыга мал кайгы» дегендей, 2005-жылы 24-марттагы окуяга карата жогоруда келтирилген ар түрдүү багыттардагы көз караштарды алардын кызыкчылыктарынын өнүтүнөн туруп карасак, анда аларды туура түшүнсө болот, ар кимдин өз чындыгы бар делет эмеспи.

Азыркы мезгилдин сересинен караганда, 2005-жылы 24-марттагы тарыхый окуянын ой-кырлары, кокту-колоттору, бел-белестери алыстан даана көрүнүп, жалпы көрүнүштү мүмкүн болушунча туура сүрөттөөгө болот деп айтсак жаңылышпайбыз.

Биринчиден, митингге чыккан он миңдеген адамдардын ошондогу аракеттери текке кетип, «үй-бүлөлүк» башкаруу жоюлат, жашоо оңолот, мыйзам эми мындан ары бузулбайт, адилет турмуш келет деген үмүттөрү таш капкан. Окуя болоору менен эле «бул – ыңкылап, элдик боз үй ыңкылабы болду» деп китептерди жазып, сыйлыктарды алганга үлгүрүшкөн кыргыз окумуштууларынын да бүгүн сөздөрү кыска болуп, бардык күнөө «бакиевдерде» дегендей сумсайышат.

Экинчиден, чет өлкөлүк эксперттердин «бул мамлекеттик төңкөрүш болду, күч колдонуу аркылуу мамлекеттик бийлик алмашты» деген баасын ал окуядан кийинки беш жылдык тарых тастыктагандай болду, акаевдик үй-бүлөлүк башкарууну андан да ашкан алдым-жуттум, мыкаачылыгы жагынан акылга сыйбаган жоруктарга барган, бакиевдик үй-бүлөлүк, кландык-кылмыштуу башкаруу системасы алмаштырганы эми эч кимге сыр эмес.

Үчүнчүдөн, ошондогу Жогорку Кеңештин чечими менен 24-март – элдик революция күнү, элдик майрам күнү деп жарыяланган. 2010-жылдан кийин бул чечим расмий түрдө жокко чыгарылган. Бул беш жыл өткөндөн кийинки март окуяларына карата берилген мезгилдин баасы десек болот, бул окуянын тарыхтагы орду жана мааниси такталды. Ошентип, талаштын аягына мезгил чыкты, так бааны мезгил койду десек туура болот, демек, «тарых баалады, тарых ырастады».

дагы «тултук беттер менен былтык беттер» Бакиевдин учурунда деле Өкмөт Үйүндө жүрүшөт деп эл нааразы болгон. Мамлекеттик кызматын бийликке кимдер келбесин биз аларга дайыма керекпиз дешкен «айдамалар» катмары, принципсиз кошоматчы атка минерлери ошондо ачыкка чыгышкан.

«Кара эчкиге жан кайгы, касапчыга мал кайгы» дегендей, 2005-жылы 24-марттагы окуяга карата жогоруда келтирилген ар түрдүү багыттардагы көз караштарды алардын кызыкчылыктарынын өнүтүнөн туруп карасак, анда аларды туура түшүнсө болот, ар кимдин өз чындыгы бар делет эмеспи.

Азыркы мезгилдин сересинен караганда, 2005-жылы 24-марттагы тарыхый окуянын ой-кырлары, кокту-колоттору, бел-белестери алыстан даана көрүнүп, жалпы көрүнүштү мүмкүн болушунча туура сүрөттөөгө болот деп айтсак жаңылышпайбыз.

Биринчиден, митингге чыккан он миңдеген адамдардын ошондогу аракеттери текке кетип, «үй-бүлөлүк» башкаруу жоюлат, жашоо оңолот, мыйзам эми мындан ары бузулбайт, адилет турмуш келет деген үмүттөрү таш капкан. Окуя болоору менен эле «бул – ыңкылап, элдик боз үй ыңкылабы болду» деп китептерди жазып, сыйлыктарды алганга үлгүрүшкөн кыргыз окумуштууларынын да бүгүн сөздөрү кыска болуп, бардык күнөө «бакиевдерде» дегендей сумсайышат.

Экинчиден, чет өлкөлүк эксперттердин «бул мамлекеттик төңкөрүш болду, күч колдонуу аркылуу мамлекеттик бийлик алмашты» деген баасын ал окуядан кийинки беш жылдык тарых тастыктагандай болду, акаевдик үй-бүлөлүк башкарууну андан да ашкан алдым-жуттум, мыкаачылыгы жагынан акылга сыйбаган жоруктарга барган, бакиевдик үй-бүлөлүк, кландык-кылмыштуу башкаруу системасы алмаштырганы эми эч кимге сыр эмес.

Үчүнчүдөн, ошондогу Жогорку Кеңештин чечими менен 24-март – элдик революция күнү, элдик майрам күнү деп жарыяланган. 2010-жылдан кийин бул чечим расмий түрдө жокко чыгарылган. Бул беш жыл өткөндөн кийинки март окуяларына карата берилген мезгилдин баасы десек болот, бул окуянын тарыхтагы орду жана мааниси такталды. Ошентип, талаштын аягына мезгил чыкты, так бааны мезгил койду десек туура болот, демек, «тарых баалады, тарых ырастады».

2005-жылы 24-марттагы революциянын себептери:

1. 1996-жылы 10-февралдагы референдумдун жыйынтыгы менен Конституцияга киргизилген өзгөртүүлөрдөн кийин теория жүзүндө, ал эми 2000-жылы 29-октябрдагы А.Акаевдин үчүнчү мөөнөткө Президенттикке шайлануусунан кийин практика жүзүндө, Кыргызстандагы жогорку мамлекеттик бийлик легитимдүү болбой калган, жөнөкөйлөтүп айтканда, бийлик өтүмдүү болбой, эл аны тааныбай калган. Конституциялык сот тарабынан А.Акаевдин үчүнчү президенттик мөөнөтүнүн «мыйзамдаштырылып» берилиши коомчулуктун кыжырын келтирген.

2. А.Акаевдин үй-бүлөлүк-авторитардык бийлигине каршы элдин нааразычылыгы чегине жетип, 2002-жылы 17-марттагы Аксы трагедиясынан кийин бийликке каршы элдин кыжырдануусу ого бетер күчөгөн. «Кумтөр» алтын кенинин сатылышы, башкалардын менчигин күч менен тартып алуу жана башка көптөгөн коррупциялык схемалардын түзүлгөндүгү кыргыз коомчулугунда А.Акаевге жана анын үй-бүлөсүнө каршы ой-пикирлерди жараткан.

3. А.Акаевдин ар жыл сайын 20 %дан кыскартылууда дегенине карабай, мамлекеттик кызматкерлердин санынын көбөйүшү, беш баскычтан (жергиликтүү, райондук, облустук, өкмөт аппараты, президенттик администрация) турган мамлекеттик башкаруу системасын кармап туруу эбегейсиз чоң суммадагы каржылоону талап кылган. Мамлекеттик кадр саясатына «үй-бүлөнүн», өзгөчө жубайы Майрам Акаеванын, түздөн-түз кийлигишүүсү, эч жөндөмү жок, кошоматчы жана коррупцияга булгангандардын башкаруу системасына кирүүсүнө кеңири жол ачып, жыйынтыгында системанын иштөө эффективдүүлүгүн кескин төмөндөткөн, бийликтин легитимдүүлүгүн жоготкон.

4. 2004-жылы 10-октябрда өткөн жергиликтүү кеңештерге шайлоолор, 2005-жылы 27-февралдагы Жогорку Кеңешке шайлоолор жана ушул эле жылы күзүндө өткөрүлүүгө тийиш болгон Президенттик шайлоого даярдыктар 2005-жылы 24-марттагы окуялардын тездетүүчү катализатор болуп калган. Бир жагынан, өкүлчүлүк бийликтин бардык деңгээлдеринде, өзгөчө Жогорку Кеңешке, жалаң эле А.Акаевдин уул-кызы баш болгон алыс-жакын туугандары менен достамырлары депутат болуп шайланышы жана оппозициянын өкүлдө-

2005-жылы 24-марттагы революциянын себептери:

1. 1996-жылы 10-февралдагы референдумдун жыйынтыгы менен Конституцияга киргизилген өзгөртүүлөрдөн кийин теория жүзүндө, ал эми 2000-жылы 29-октябрдагы А.Акаевдин үчүнчү мөөнөткө Президенттикке шайлануусунан кийин практика жүзүндө, Кыргызстандагы жогорку мамлекеттик бийлик легитимдүү болбой калган, жөнөкөйлөтүп айтканда, бийлик өтүмдүү болбой, эл аны тааныбай калган. Конституциялык сот тарабынан А.Акаевдин үчүнчү президенттик мөөнөтүнүн «мыйзамдаштырылып» берилиши коомчулуктун кыжырын келтирген.

2. А.Акаевдин үй-бүлөлүк-авторитардык бийлигине каршы элдин нааразычылыгы чегине жетип, 2002-жылы 17-марттагы Аксы трагедиясынан кийин бийликке каршы элдин кыжырдануусу ого бетер күчөгөн. «Кумтөр» алтын кенинин сатылышы, башкалардын менчигин күч менен тартып алуу жана башка көптөгөн коррупциялык схемалардын түзүлгөндүгү кыргыз коомчулугунда А.Акаевге жана анын үй-бүлөсүнө каршы ой-пикирлерди жараткан.

3. А.Акаевдин ар жыл сайын 20 %дан кыскартылууда дегенине карабай, мамлекеттик кызматкерлердин санынын көбөйүшү, беш баскычтан (жергиликтүү, райондук, облустук, өкмөт аппараты, президенттик администрация) турган мамлекеттик башкаруу системасын кармап туруу эбегейсиз чоң суммадагы каржылоону талап кылган. Мамлекеттик кадр саясатына «үй-бүлөнүн», өзгөчө жубайы Майрам Акаеванын, түздөн-түз кийлигишүүсү, эч жөндөмү жок, кошоматчы жана коррупцияга булгангандардын башкаруу системасына кирүүсүнө кеңири жол ачып, жыйынтыгында системанын иштөө эффективдүүлүгүн кескин төмөндөткөн, бийликтин легитимдүүлүгүн жоготкон.

4. 2004-жылы 10-октябрда өткөн жергиликтүү кеңештерге шайлоолор, 2005-жылы 27-февралдагы Жогорку Кеңешке шайлоолор жана ушул эле жылы күзүндө өткөрүлүүгө тийиш болгон Президенттик шайлоого даярдыктар 2005-жылы 24-марттагы окуялардын тездетүүчү катализатор болуп калган. Бир жагынан, өкүлчүлүк бийликтин бардык деңгээлдеринде, өзгөчө Жогорку Кеңешке, жалаң эле А.Акаевдин уул-кызы баш болгон алыс-жакын туугандары менен достамырлары депутат болуп шайланышы жана оппозициянын өкүлдө-

рүнө «бут тосулуп», депутаттыкка өтпөй калышы окуянын болушун тездетсе, экинчи жагынан, А.Акаев «күздө өтүүчү президенттик шайлоого катышат экен, төртүнчү мөөнөткө талапкерлигин коёт экен» деген пикир да тездетүүчү түрткү болгон.

5. Эгемендүүлүк мезгилинде калктын жашоо-турмушунун болуп көрбөгөндөй оордошу, жакырдыктын чектен ашуусу. Өндүрүш каражаттарын жайгаштыруунун жана инвестицияны бөлүштүрүүнүн илимий жактан негизделбеген, ар тараптуу ойлонуштурулбаган, субъективизмге сугарылган саясатынын кесепетинен улам өлкөдөгү ички миграция опурталдуу чекке жеткен. Негизинен инвестиция Бишкек шаары жана Чүй өрөөнүнүн райондору менен гана чектелип калган. Алыскы райондордо, өзгөчө, чек ара райондордо, жалаң эле чал-кемпирлер калышып, эмгекке жөндөмдүү катмардын өкүлдөрү шаарларга жана жашоого шарты бар Чүй өрөөнүндөгү райондорго, же чет өлкөлөргө жер которуп кетишкен. Бийликтин ушундай, ачыктан-ачык эле улуттук кызыкчылыктарга каршы саясатына каршы коомдогу нааразычылыктар күчөгөн.

6. Тышкы миграция чектен ашкан. Маалыматтын түрдүү булактарында түрдүүчө сандар айтылууда, орточо эсеп менен алганда, 2005-жылга карата Кыргыз мамлекетинин 1 млн-го жакын эмгекке жарамдуу жарандары Орусия, Казакстан жана башка жакынкы жана алыскы өлкөлөргө эмгек мигранттары катары чыгып кетишкен.

Кыргызстандын миграция жаатындагы абалына саресеп салсак, 2005-жылга карата өлкөдөгү калктын жалпы саны 5 млн адам болсо, анын 500 миңи – мектепке чейинки балдар, 1 млн – мектеп жашындагылар, 600 миңден ашууну пенсия курагындагылар. Калган 3 млн-го жетпеген калктын 1 млн-го жакыны чет өлкөлөрдө жүрүшсө, анда ар бир үчүнчү эмгекке жарамдуу кыргызстандык эмгек мигранты болуп калат. Логикалык тыянак боюнча, жок эле дегенде, өкмөттүн курамы, мамлекеттик кызматкерлердин саны да үч эсе кыскарышы керек эле да, аларды каржылоого кеткен чыгымдардын да үч эсе азайышынан улам элден чогултулуучу салыктардын көлөмү да үч эсе кыскарышы керек болчу. Ал эми иш жүзүндө мамлекеттик чыгымдар жылдан-жылга көбөйгөндүн эле үстүндө болгон.

7. Калкты митингдерге чыгууга мажбур кылган, элдин кыжырын келтирген эки нерсе болгон: биринчиси, 15 жыл бою А.Акаев орнотуп, бекемдеп келген өлкөдөгү авторитардык саясий тартип болсо,

рүнө «бут тосулуп», депутаттыкка өтпөй калышы окуянын болушун тездетсе, экинчи жагынан, А.Акаев «күздө өтүүчү президенттик шайлоого катышат экен, төртүнчү мөөнөткө талапкерлигин коёт экен» деген пикир да тездетүүчү түрткү болгон.

5. Эгемендүүлүк мезгилинде калктын жашоо-турмушунун болуп көрбөгөндөй оордошу, жакырдыктын чектен ашуусу. Өндүрүш каражаттарын жайгаштыруунун жана инвестицияны бөлүштүрүүнүн илимий жактан негизделбеген, ар тараптуу ойлонуштурулбаган, субъективизмге сугарылган саясатынын кесепетинен улам өлкөдөгү ички миграция опурталдуу чекке жеткен. Негизинен инвестиция Бишкек шаары жана Чүй өрөөнүнүн райондору менен гана чектелип калган. Алыскы райондордо, өзгөчө, чек ара райондордо, жалаң эле чал-кемпирлер калышып, эмгекке жөндөмдүү катмардын өкүлдөрү шаарларга жана жашоого шарты бар Чүй өрөөнүндөгү райондорго, же чет өлкөлөргө жер которуп кетишкен. Бийликтин ушундай, ачыктан-ачык эле улуттук кызыкчылыктарга каршы саясатына каршы коомдогу нааразычылыктар күчөгөн.

6. Тышкы миграция чектен ашкан. Маалыматтын түрдүү булактарында түрдүүчө сандар айтылууда, орточо эсеп менен алганда, 2005-жылга карата Кыргыз мамлекетинин 1 млн-го жакын эмгекке жарамдуу жарандары Орусия, Казакстан жана башка жакынкы жана алыскы өлкөлөргө эмгек мигранттары катары чыгып кетишкен.

Кыргызстандын миграция жаатындагы абалына саресеп салсак, 2005-жылга карата өлкөдөгү калктын жалпы саны 5 млн адам болсо, анын 500 миңи – мектепке чейинки балдар, 1 млну – мектеп жашындагылар, 600 миңден ашууну пенсия курагындагылар. Калган 3 млн-го жетпеген калктын 1 млн-го жакыны чет өлкөлөрдө жүрүшсө, анда ар бир үчүнчү эмгекке жарамдуу кыргызстандык эмгек мигранты болуп калат. Логикалык тыянак боюнча, жок эле дегенде, өкмөттүн курамы, мамлекеттик кызматкерлердин саны да үч эсе кыскарышы керек эле да, аларды каржылоого кеткен чыгымдардын да үч эсе азайышынан улам элден чогултулуучу салыктардын көлөмү да үч эсе кыскарышы керек болчу. Ал эми иш жүзүндө мамлекеттик чыгымдар жылдан-жылга көбөйгөндүн эле үстүндө болгон.

7. Калкты митингдерге чыгууга мажбур кылган, элдин кыжырын келтирген эки нерсе болгон: биринчиси, 15 жыл бою А.Акаев орнотуп, бекемдеп келген өлкөдөгү авторитардык саясий тартип болсо,

экинчиси, А.Акаевдин үй-бүлөлүк башкаруу системасы. Ушул эки нерсе жоюлсун деген талаптар менен чыккан бириккен оппозиция элдин ишеничине кирген. Эл оппозицияга ишенип, алардын артынан ээрчиген. Ал эми бириккен оппозиция үчүн эл саясий бийликти өз колуна алыш үчүн гана курал, каражат катары керек болгон.

«Мени эл кубалаган жок, – дейт А.Акаев, 2013-жылы 1-августтагы интервьюсунда. – Анда, 2005-жылы өлкө көтөрүлүп бараткан. Сиз туура айтасыз, биздин өлкөнүн жакшы имиджи бар болчу. «Түстүү революция» америкалыктар тарабынан уюштурулган. Алар аны менден да жашырган эмес. Мени кулатууну даярдап жатышканын түшүнгөндөн кийин элчиден сурадым: «Айтыңызчы, Борбордук Азияда бийликтин тынчтык жол менен өтүшүн көрсөтүүнү силер эмне каалабайсыңарбы? Шайлоо аркылуу. Мен мындан ары шайланбай тургандыгымды расмий түрдө билдирбедимби?» Бирок, Шеварднадзени кулаткандан кийин кызматка көтөрүлгөн Грузиядагы коллегасынын сыйлыгы элчинин жанын жай алдырбай турду.

«Манас» аэропортундагы АКШнын базасы алар каалагандай мөөнөткө чейин калтырылбастан, Афганистандагы эл аралык террорчулук күрөш бүткөнгө чейин – бир жылдык мөөнөткө бериле тургандыгы аларга жакпай калды. Мен АКШнын оңой менен кете койбоштугун түшүнгөндөн кийин Орусияга Кантта аскердик базасын ачууну сунуш кылдым. Ал үчүн АКШнын элчиси мени менен бир жыл бою сүйлөшпөй койду. Бир жылдан кийин АКШ Канттагы орусиялык базанын жанына АВАКСты отургузуу өтүнүчү менен кайрылды. Мен дароо: «Жок», – деп жооп бердим. Алар мени коркута башташты. Ошентип мен «диктатор» болуп калдым.

Кан төгүүлөр мен кеткенден кийин болгондугу тууралуу мени кулаткандардын унчукпагандары жөн жерден эмес да. Мен өз элимдин каны менен колумду «жуугандан» көрө, мейли, качкын болойун деп чечтим. Бийликти конституциялык жол менен өткөрүп бере албай калганым мен өзүмдү ушул кезге чейин жемелейм. Натыйжада анын жаратмандары «демократиянын гүлдөшү» деп аташкан, бирок иш жүзүндөгү башкарылган башаламандык болду».

24-март окуялары болуп өткөндөн кийин авторитардык саясий тартип жоюлмак тургай, ого бетер күчөп, өлкөдө авторитардык-репрессиялык саясий тартип орногон. Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү чаралары болбогон куру шылтоолор менен улам кийинкиге

экинчиси, А.Акаевдин үй-бүлөлүк башкаруу системасы. Ушул эки нерсе жоюлсун деген талаптар менен чыккан бириккен оппозиция элдин ишеничине кирген. Эл оппозицияга ишенип, алардын артынан ээрчиген. Ал эми бириккен оппозиция үчүн эл саясий бийликти өз колуна алыш үчүн гана курал, каражат катары керек болгон.

«Мени эл кубалаган жок, – дейт А.Акаев, 2013-жылы 1-августтагы интервьюсунда. – Анда, 2005-жылы өлкө көтөрүлүп бараткан. Сиз туура айтасыз, биздин өлкөнүн жакшы имиджи бар болчу. «Түстүү революция» америкалыктар тарабынан уюштурулган. Алар аны менден да жашырган эмес. Мени кулатууну даярдап жатышканын түшүнгөндөн кийин элчиден сурадым: «Айтыңызчы, Борбордук Азияда бийликтин тынчтык жол менен өтүшүн көрсөтүүнү силер эмне каалабайсыңарбы? Шайлоо аркылуу. Мен мындан ары шайланбай тургандыгымды расмий түрдө билдирбедимби?» Бирок, Шеварднадзени кулаткандан кийин кызматка көтөрүлгөн Грузиядагы коллегасынын сыйлыгы элчинин жанын жай алдырбай турду.

«Манас» аэропортундагы АКШнын базасы алар каалагандай мөөнөткө чейин калтырылбастан, Афганистандагы эл аралык террорчулук күрөш бүткөнгө чейин – бир жылдык мөөнөткө бериле тургандыгы аларга жакпай калды. Мен АКШнын оңой менен кете койбоштугун түшүнгөндөн кийин Орусияга Кантта аскердик базасын ачууну сунуш кылдым. Ал үчүн АКШнын элчиси мени менен бир жыл бою сүйлөшпөй койду. Бир жылдан кийин АКШ Канттагы орусиялык базанын жанына АВАКСты отургузуу өтүнүчү менен кайрылды. Мен дароо: «Жок», – деп жооп бердим. Алар мени коркута башташты. Ошентип мен «диктатор» болуп калдым.

Кан төгүүлөр мен кеткенден кийин болгондугу тууралуу мени кулаткандардын унчукпагандары жөн жерден эмес да. Мен өз элимдин каны менен колумду «жуугандан» көрө, мейли, качкын болойун деп чечтим. Бийликти конституциялык жол менен өткөрүп бере албай калганым мен өзүмдү ушул кезге чейин жемелейм. Натыйжада анын жаратмандары «демократиянын гүлдөшү» деп аташкан, бирок иш жүзүндөгү башкарылган башаламандык болду».

24-март окуялары болуп өткөндөн кийин авторитардык саясий тартип жоюлмак тургай, ого бетер күчөп, өлкөдө авторитардык-репрессиялык саясий тартип орногон. Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү чаралары болбогон куру шылтоолор менен улам кийинкиге

жылдырылган. Саясий бийликке келишери менен эл алдында берген убадалары унутулган. Ал эми ал убадаларды эске салгандар, эл үчүн күйүп-бышкандар ың-жыңсыз тындым кылынган. Учурдун агымында кыргыз коомунун жашоосунда жок нерселерди бардай кылып айттып, аткарылбаган куру убадаларды берүү жагынан Бакиев кыска убакыттын ичинде Акаевден ашып түшкөн.

2005-жылы 24-марттан кийин акаевдик үй-бүлөлүк башкаруу системасы, тактап айтканда, «акаевдик» дегени жоюлган, ал эми «үй-бүлөлүк башкаруу системасы» кала берген. Эми «бакиевдик үй-бүлөлүк-кландык-кылмыштуу башкаруу системасы» акырындык менен эмес, дароо эле орногон. Бакиев митингчилерге берген: «Эч качан үй-бүлөмдү жана туугандарымды мамлекетти башкарууга кийлигиштирбейм», – деген убадасын унутуп калган.

2005-жылы 24-марттагы революциянын сабактары:

1-сабак. Бишкектин борбордук аянтында болобу, жер-жерлерде болобу, же болбосо жалпыга маалымдоо каражаттарынын беттеринде болобу, кандай гана формада болбосун, эгерде эл бийликке карата өз нааразычылыгын билдирип жатса, анда мамлекеттик бийлик органдары аларды күч менен басуунун, коркутуп-үркүтүп, куугунтукка алуунун ордуна, тескерисинче, сергек жана ийкемдүү мамиле жасап, бийлик органдарынын иш-аракеттерине карата коюлган доомат-талаптарды ийне-жибине чейин изилдеп, кечиктирип-создуктурбастан, өз убагында жооп берип, зарыл болгон чечимдерди кабыл алып, анан аларды ишке ашырып турганда 2005-жылы 24-марттагы революция болбойт эле.

2-сабак. Кыргызстандагы өкүлчүлүк бийликтин эң жогорку органы болгон Жогорку Кеңеш 1993-жылы 5-майда жаңы Конституцияны – Баш Мыйзамды – кабыл алгандан кийин, ал Президентке жагабы, же жакпайбы, ал аны кантип өзгөртүүнүн үстүнөн эмес, анын талаптарын кантип аткаруунун үстүнөн ойлонуп, анын аткарылышын жана бузулбастыгын кепилдикке алса, максатка ылайык болмок. Конституцияны ар кандай шылтоолор менен, өзүнүн авторитардык бийлигин чыңдоо максатында, улам-улам өзгөртө берсе, анда ал, бумеранг сыяктуу айланып келип Президенттин башына тийүүчү чокмор болорун биздин өз тажрыйбабыз айкын-ачык жана так көрсөттү.

3-сабак. Мамлекет башында турган Президент өз үй-бүлө мүчөлөрүн өлкөнү башкарууга аралаштырып, эл ишенип берген чоң бий-

жылдырылган. Саясий бийликке келишери менен эл алдында берген убадалары унутулган. Ал эми ал убадаларды эске салгандар, эл үчүн күйүп-бышкандар ың-жыңсыз тындым кылынган. Учурдун агымында кыргыз коомунун жашоосунда жок нерселерди бардай кылып айттып, аткарылбаган куру убадаларды берүү жагынан Бакиев кыска убакыттын ичинде Акаевден ашып түшкөн.

2005-жылы 24-марттан кийин акаевдик үй-бүлөлүк башкаруу системасы, тактап айтканда, «акаевдик» дегени жоюлган, ал эми «үй-бүлөлүк башкаруу системасы» кала берген. Эми «бакиевдик үй-бүлөлүк-кландык-кылмыштуу башкаруу системасы» акырындык менен эмес, дароо эле орногон. Бакиев митингчилерге берген: «Эч качан үй-бүлөмдү жана туугандарымды мамлекетти башкарууга кийлигиштирбейм», – деген убадасын унутуп калган.

2005-жылы 24-марттагы революциянын сабактары:

1-сабак. Бишкектин борбордук аянтында болобу, жер-жерлерде болобу, же болбосо жалпыга маалымдоо каражаттарынын беттеринде болобу, кандай гана формада болбосун, эгерде эл бийликке карата өз нааразычылыгын билдирип жатса, анда мамлекеттик бийлик органдары аларды күч менен басуунун, коркутуп-үркүтүп, куугунтукка алуунун ордуна, тескерисинче, сергек жана ийкемдүү мамиле жасап, бийлик органдарынын иш-аракеттерине карата коюлган доомат-талаптарды ийне-жибине чейин изилдеп, кечиктирип-создуктурбастан, өз убагында жооп берип, зарыл болгон чечимдерди кабыл алып, анан аларды ишке ашырып турганда 2005-жылы 24-марттагы революция болбойт эле.

2-сабак. Кыргызстандагы өкүлчүлүк бийликтин эң жогорку органы болгон Жогорку Кеңеш 1993-жылы 5-майда жаңы Конституцияны – Баш Мыйзамды – кабыл алгандан кийин, ал Президентке жагабы, же жакпайбы, ал аны кантип өзгөртүүнүн үстүнөн эмес, анын талаптарын кантип аткаруунун үстүнөн ойлонуп, анын аткарылышын жана бузулбастыгын кепилдикке алса, максатка ылайык болмок. Конституцияны ар кандай шылтоолор менен, өзүнүн авторитардык бийлигин чыңдоо максатында, улам-улам өзгөртө берсе, анда ал, бумеранг сыяктуу айланып келип Президенттин башына тийүүчү чокмор болорун биздин өз тажрыйбабыз айкын-ачык жана так көрсөттү.

3-сабак. Мамлекет башында турган Президент өз үй-бүлө мүчөлөрүн өлкөнү башкарууга аралаштырып, эл ишенип берген чоң бий-

ликке ал өзү ээ боло албай, үй-бүлөлүк-авторитардык саясий тартип орноп, мамлекеттүүлүктүн пайдубалына шек келген учурда, эл митинг, демонстрацияларга чыгып, мамлекетти диктатордук тартиптен сактап калды.

4-сабак. Президенттин, бир адамдын колуна, эбегейсиз көп мамлекеттик бийлик-укуктардын топтолушу өтө опурталдуу экендиги. Бул дүйнөлүк практикада бир нече жолу айкын-ачык далилденгенине карабастан, бул опурталдуулукту Кыргызстан өз башынан кечирди, демократ Президент кантип авторитардык Президентке айланганды иш жүзүндө көрүндү. Бийликтин үч бутакка, сөз жүзүндө эле эмес, иш жүзүндө да так бөлүнүшү, алардын ортосундагы тең салмактуулук жана бирин-бири кармап туруу принциптеринин өтө дыкаттык менен сакталышы гана үй-бүлөлүк-авторитардык бийликтин орношуна жол бербей, ага чоң бөгөт болору ырасталды.

5-сабак. А.Акаевдин президенттигинин 2000-жылы үчүнчү мөөнөткө узартылышы коомчулуктун нааразылыгын туудурган. Конституцияда көрсөтүлгөн мөөнөтү бүткөндөн кийин Президент бийликти кийинки адамга мыйзам чегинде, демократиялык шайлоолор жолу менен өткөрүп берүү салтын калыптандыруу жана бекем сактоо керектиги чоң сабак болгон.

2014-жылы 24-мартта Президент А.Атамбаев 2005-жылдын 24-мартынын жылдыгына байланыштуу кайрылуу жасаган: «Тогуз жыл мурда, 2005-жылдын 24-мартында Кыргызстандын эли көтөрүлүшкө чыккан. Адилетсиздикке жана уурулукка, мыйзамсыздыкка жана зомбулукка каршы көтөрүлгөн. Жогорку Кеңешке шайлоо учурундагы одоно мыйзам бузуулар, ыплас аракеттер элдин кыжырын келтирип, чечкиндүү кадамга барууга мажбур кылган.

Ал күндөрдө ар бирибиздин жүрөгүбүздө чоң үмүт жаралган. Жамандыктын бардыгы артта калды, мындан ары Кыргызстанда үй-бүлөлүк-кландык башкаруу кайталанбайт деп үмүттөндүк. Тилекке каршы, көп узабай элдин үмүтү акталбай калгандыгы анык болду. Элдин жеңиши уурдалды. Бир жексүр режим экинчиси менен алмашылып гана калды. Эгерде элдин кызыкчылыгына чыккынчылык жасалбаганда Кыргызстан ошондо эле бутуна бекем туруп, жарандарына татыктуу жашоону камсыздоого жетишмек. 2010-жылдын апрелиндеги жоготуулар, июнундагы трагедия болмок эмес».

ликке ал өзү ээ боло албай, үй-бүлөлүк-авторитардык саясий тартип орноп, мамлекеттүүлүктүн пайдубалына шек келген учурда, эл митинг, демонстрацияларга чыгып, мамлекетти диктатордук тартиптен сактап калды.

4-сабак. Президенттин, бир адамдын колуна, эбегейсиз көп мамлекеттик бийлик-укуктардын топтолушу өтө опурталдуу экендиги. Бул дүйнөлүк практикада бир нече жолу айкын-ачык далилденгенине карабастан, бул опурталдуулукту Кыргызстан өз башынан кечирди, демократ Президент кантип авторитардык Президентке айланганды иш жүзүндө көрүндү. Бийликтин үч бутакка, сөз жүзүндө эле эмес, иш жүзүндө да так бөлүнүшү, алардын ортосундагы тең салмактуулук жана бирин-бири кармап туруу принциптеринин өтө дыкаттык менен сакталышы гана үй-бүлөлүк-авторитардык бийликтин орношуна жол бербей, ага чоң бөгөт болору ырасталды.

5-сабак. А.Акаевдин президенттигинин 2000-жылы үчүнчү мөөнөткө узартылышы коомчулуктун нааразылыгын туудурган. Конституцияда көрсөтүлгөн мөөнөтү бүткөндөн кийин Президент бийликти кийинки адамга мыйзам чегинде, демократиялык шайлоолор жолу менен өткөрүп берүү салтын калыптандыруу жана бекем сактоо керектиги чоң сабак болгон.

2014-жылы 24-мартта Президент А.Атамбаев 2005-жылдын 24-мартынын жылдыгына байланыштуу кайрылуу жасаган: «Тогуз жыл мурда, 2005-жылдын 24-мартында Кыргызстандын эли көтөрүлүшкө чыккан. Адилетсиздикке жана уурулукка, мыйзамсыздыкка жана зомбулукка каршы көтөрүлгөн. Жогорку Кеңешке шайлоо учурундагы одоно мыйзам бузуулар, ыплас аракеттер элдин кыжырын келтирип, чечкиндүү кадамга барууга мажбур кылган.

Ал күндөрдө ар бирибиздин жүрөгүбүздө чоң үмүт жаралган. Жамандыктын бардыгы артта калды, мындан ары Кыргызстанда үй-бүлөлүк-кландык башкаруу кайталанбайт деп үмүттөндүк. Тилекке каршы, көп узабай элдин үмүтү акталбай калгандыгы анык болду. Элдин жеңиши уурдалды. Бир жексүр режим экинчиси менен алмашылып гана калды. Эгерде элдин кызыкчылыгына чыккынчылык жасалбаганда Кыргызстан ошондо эле бутуна бекем туруп, жарандарына татыктуу жашоону камсыздоого жетишмек. 2010-жылдын апрелиндеги жоготуулар, июнундагы трагедия болмок эмес».

X БАП

АПРЕЛЬ ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯСЫ: СЕБЕПТЕРИ, САБАКТАРЫ ЖАНА ТАРЫХЫЙ МААНИСИ»

1. Өлкөдөгү Апрель элдик революциясы болоор алдындагы кырдаал. Таласта бакиевдик бийликтин кулатылышы – Апрель элдик революциясынын башталышы

2007-жылы 16-декабрдагы парламенттик шайлоонун одоно бурмаланган жыйынтыгында 79 %ы «ак-жолчулар» болуп калган Жогорку Кеңеш ишке киришкенден баштап, өзгөчө, 2009-жылы 26-июндагы президенттик шайлоодо К.Бакиев өз бийлигин экинчи мөөнөткө узарткандан кийин өлкөдө ачыктан-ачык эле адам укуктарын бузуулар, элдик байлыкты талап-тоноолор башталган.

Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү даярдалып, өлкөдөгү президенттик кызмат орунду президент К.Бакиевдин уулу Максим Бакиевге өткөрүү, мурастоо долбоору каралып, башкаруунун *конституциялык-монархия формасы* иштелип чыккан. Баш мыйзам өзгөртүлө электе Максим үчүн жаңы мамлекеттик орган – Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттик түзүлүп, жогорку бийлик ага өтө баштаган. Премьер-министрди да, Өкмөттү да, Парламентти да иш жүзүндө Максим Бакиев башкарып калган.

Оппозициялык саясатчылар саясий кырдаал жар кырына жакындап, опурталдуу болуп баратканын айта башташкан: «Азыр Кыргызстандын асманын кара булут каптаган маал. Ал кара булут – саясий кризис, экономикалык кыйынчылыктар... Бийлик элди укпай, эл бийликке ишенбей калган абалга кабылып калдык. Бирок бийлик өз кемчилигин, мажирөөлүгүн такыр моюнга алгысы келбей жатат. Элдин бийликке болгон нааразылыгы күн санап күчөп баратат». Оппозиция эл аралык коомчулукка кайрылып, өлкө жакын арада туруксуздукка туш келиши мүмкүндүгүн эскерткен.

X БАП

АПРЕЛЬ ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯСЫ: СЕБЕПТЕРИ, САБАКТАРЫ ЖАНА ТАРЫХЫЙ МААНИСИ»

1. Өлкөдөгү Апрель элдик революциясы болоор алдындагы кырдаал. Таласта бакиевдик бийликтин кулатылышы – Апрель элдик революциясынын башталышы

2007-жылы 16-декабрдагы парламенттик шайлоонун одоно бурмаланган жыйынтыгында 79 %ы «ак-жолчулар» болуп калган Жогорку Кеңеш ишке киришкенден баштап, өзгөчө, 2009-жылы 26-июндагы президенттик шайлоодо К.Бакиев өз бийлигин экинчи мөөнөткө узарткандан кийин өлкөдө ачыктан-ачык эле адам укуктарын бузуулар, элдик байлыкты талап-тоноолор башталган.

Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү даярдалып, өлкөдөгү президенттик кызмат орунду президент К.Бакиевдин уулу Максим Бакиевге өткөрүү, мурастоо долбоору каралып, башкаруунун *конституциялык-монархия формасы* иштелип чыккан. Баш мыйзам өзгөртүлө электе Максим үчүн жаңы мамлекеттик орган – Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттик түзүлүп, жогорку бийлик ага өтө баштаган. Премьер-министрди да, Өкмөттү да, Парламентти да иш жүзүндө Максим Бакиев башкарып калган.

Оппозициялык саясатчылар саясий кырдаал жар кырына жакындап, опурталдуу болуп баратканын айта башташкан: «Азыр Кыргызстандын асманын кара булут каптаган маал. Ал кара булут – саясий кризис, экономикалык кыйынчылыктар... Бийлик элди укпай, эл бийликке ишенбей калган абалга кабылып калдык. Бирок бийлик өз кемчилигин, мажирөөлүгүн такыр моюнга алгысы келбей жатат. Элдин бийликке болгон нааразылыгы күн санап күчөп баратат». Оппозиция эл аралык коомчулукка кайрылып, өлкө жакын арада туруксуздукка туш келиши мүмкүндүгүн эскерткен.

2010-жылы 17-мартка белгиленген оппозициялык курултайга каршы бийлик да катуу даярдыктарды көргөн. Саясатчыларды, дегеле кимди болсо деле, андып-тыңшап угууга уруксат берүүчү мыйзам кабыл алынып, 10-мартта Борбордук Азиядагы саясий турмушту чагылдырган бир катар интернет-сайттар жабылган, 11-мартта «Азаттык» радио берүүсү (2005-жылы 24-мартка 18 күн калганда да ушундай болгон болчу), 15-мартта «БиБиСи» радио берүүсү токтотулуп, аймактарга радио уктурулбай, эркин гезиттер жетпей калган.

2010-жылдын 17-мартында Бишкекте өткөрүлгөн II Элдик Курултайда Президент К.Бакиевге саясий, социалдык жана экономикалык талаптар коюлуп, 10 күндүк мөөнөт ичинде аткарылбаса Бириккен элдик кыймыл тарабынан бүткүл Кыргызстан боюнча жер-жерлерде элдик курултайлар өткөрүлүп, элдик бийликтер шайланаары ачык айтылган. Бул талаптарга төмөнкүлөр кирген:

- төлөм тарифтерин калыбына келтирүү;
- «Кыргызтелекомду», «Түндүк электрди» мамлекетке кайтаруу;
- саясий шылтоо менен камакта отургандарды бошотуу;
- монархия орнотууну көздөгөн конституциялык реформаны жүргүзүүнү токтотуу;
- Максим Бакиев башында турган Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттикти жана Өнүгүү фондун жоюу;
- К.Бакиевдин балдарын жана бир туугандарын мамлекеттик жогорку кызматтардан бошотуу;
- сөз жана басма сөз эркиндигин камсыз кылуу.

2010-жылдын 17-мартынан 7-апрелине чейин топ-топторго бөлүнүп алышып, республиканын бардык аймактарын кыдырып чыгышкан оппозиция лидерлерин эл колдоору айдан-ачык көрүнүп турган. Нарын облусу менен Алай районунда саясий жана экономикалык талаптарды койгон митингдер март айында байма-бай өтүп, Кара-Кулжа, Аксы, Базар-Коргон райондорунда да абал курч болгон.

2010-жылы 23-мартта президент К.Бакиев Ошко келип элдин алдында сүйлөп, өзгөчө көңүлдү түштүк регионду жана Ош шаарын тез өнүктүрүүгө бөлөөрүн айтып, түштүк элин оппозицияны колдобоого чакырган.

2010-жылы 17-мартта өткөн элдик курултайда коюлган талаптардын бири да аткарылган жок деп эсептеген оппозиция 2010-жылдын

2010-жылы 17-мартка белгиленген оппозициялык курултайга каршы бийлик да катуу даярдыктарды көргөн. Саясатчыларды, дегеле кимди болсо деле, андып-тыңшап угууга уруксат берүүчү мыйзам кабыл алынып, 10-мартта Борбордук Азиядагы саясий турмушту чагылдырган бир катар интернет-сайттар жабылган, 11-мартта «Азаттык» радио берүүсү (2005-жылы 24-мартка 18 күн калганда да ушундай болгон болчу), 15-мартта «БиБиСи» радио берүүсү токтотулуп, аймактарга радио уктурулбай, эркин гезиттер жетпей калган.

2010-жылдын 17-мартында Бишкекте өткөрүлгөн II Элдик Курултайда Президент К.Бакиевге саясий, социалдык жана экономикалык талаптар коюлуп, 10 күндүк мөөнөт ичинде аткарылбаса Бириккен элдик кыймыл тарабынан бүткүл Кыргызстан боюнча жер-жерлерде элдик курултайлар өткөрүлүп, элдик бийликтер шайланаары ачык айтылган. Бул талаптарга төмөнкүлөр кирген:

- төлөм тарифтерин калыбына келтирүү;
- «Кыргызтелекомду», «Түндүк электрди» мамлекетке кайтаруу;
- саясий шылтоо менен камакта отургандарды бошотуу;
- монархия орнотууну көздөгөн конституциялык реформаны жүргүзүүнү токтотуу;
- Максим Бакиев башында турган Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттикти жана Өнүгүү фондун жоюу;
- К.Бакиевдин балдарын жана бир туугандарын мамлекеттик жогорку кызматтардан бошотуу;
- сөз жана басма сөз эркиндигин камсыз кылуу.

2010-жылдын 17-мартынан 7-апрелине чейин топ-топторго бөлүнүп алышып, республиканын бардык аймактарын кыдырып чыгышкан оппозиция лидерлерин эл колдоору айдан-ачык көрүнүп турган. Нарын облусу менен Алай районунда саясий жана экономикалык талаптарды койгон митингдер март айында байма-бай өтүп, Кара-Кулжа, Аксы, Базар-Коргон райондорунда да абал курч болгон.

2010-жылы 23-мартта президент К.Бакиев Ошко келип элдин алдында сүйлөп, өзгөчө көңүлдү түштүк регионду жана Ош шаарын тез өнүктүрүүгө бөлөөрүн айтып, түштүк элин оппозицияны колдобоого чакырган.

2010-жылы 17-мартта өткөн элдик курултайда коюлган талаптардын бири да аткарылган жок деп эсептеген оппозиция 2010-жылдын

7-апрелинде жер-жерлерде элдик курултайларды өткөрүүнү уюштура баштаган. «Бийлик ээси – эл!» деген ураан астында өтүүчү элдик курултайларды уюштуруу боюнча дээрлик көпчүлүк аймактарда кызуу иш жүрүп жаткан, бирок айрым жергиликтүү бийликтер тарабынан каршылыктар да болгон.

4-апрелде Ысык-Көл облусунун борбору Каракол шаарында Элдик курултайларды уюштуруу комитетинин жетекчиси, парламенттеги КСДП фракциясынын башчысы Роза Отунбаева баштаган топ тоскоолдукка кабылганын «Азаттык» радиосу билдирген. Атайын даярдалган аялдар тобу тополоң салып, чыр чыгарып, ошонун арты менен митингди уюштуруучуларга кандайдыр бир айып тагуу аракетин жасашкан.

«Ата Мекен» партиясынын Ысык-Көлдөгү жаштар канатынын лидери Салават Имашовго «бир аялдын колун сындырган» деген айып менен кылмыш иши козголгон. Салават Имашов өзү муну жалган жалаа деп эсептээрин, бул жолугушууда атайын даярдалган аялдар тобу өздөрү чыр чыгарганын билдирген.

Жалпы кырдаал өлкөнүн бардык аймактарында, өзгөчө, түндүк райондордо өтө курч болгон. Бишкек шаарында уюлдук телефонду пайдалангандын ар бир чалуусу үчүн 60 тыйын кошумча баа киргизилгени жаштардын кыжырын келтирген. Жалпы элдик толкундоолорду баштоо үчүн шылтоо эле жетишпей турган болчу. Элди митингге үндөөнүн зарылчылыгы деле жок болчу, алар өздөрү эле даяр турушкан.

Революциячыл кырдаал Таласта жана Нарында тездик менен курчуй баштагандыгын «Азаттыктын» түз алып берүүлөрүнөн алынган кабарлар далилдеп турат:

06.04.2010. 18.31. *Бүгүн түштөн кийин «Ата Мекен» партиясынын төрага орун басары Болот Шерниязов Талас облусунун губернатору Бейшенбек Болотбеков менен жолугушуп, оппозициянын эртеңки Элдик курултайына байланыштуу маселелерди тактайт. Бул тууралуу «Азаттыкка» Б.Болотбеков билдирди. Б.Шерниязов бүгүн эртең менен Талас шаарына кире бериш жерде кармалып, кайра түшкө жуук бошотулду. Анын бошотулушун талап кылып облустук милиция алдына миңге чукул адам чогулду. Алар Талас облустук ад-*

7-апрелинде жер-жерлерде элдик курултайларды өткөрүүнү уюштура баштаган. «Бийлик ээси – эл!» деген ураан астында өтүүчү элдик курултайларды уюштуруу боюнча дээрлик көпчүлүк аймактарда кызуу иш жүрүп жаткан, бирок айрым жергиликтүү бийликтер тарабынан каршылыктар да болгон.

4-апрелде Ысык-Көл облусунун борбору Каракол шаарында Элдик курултайларды уюштуруу комитетинин жетекчиси, парламенттеги КСДП фракциясынын башчысы Роза Отунбаева баштаган топ тоскоолдукка кабылганын «Азаттык» радиосу билдирген. Атайын даярдалган аялдар тобу тополоң салып, чыр чыгарып, ошонун арты менен митингди уюштуруучуларга кандайдыр бир айып тагуу аракетин жасашкан.

«Ата Мекен» партиясынын Ысык-Көлдөгү жаштар канатынын лидери Салават Имашовго «бир аялдын колун сындырган» деген айып менен кылмыш иши козголгон. Салават Имашов өзү муну жалган жалаа деп эсептээрин, бул жолугушууда атайын даярдалган аялдар тобу өздөрү чыр чыгарганын билдирген.

Жалпы кырдаал өлкөнүн бардык аймактарында, өзгөчө, түндүк райондордо өтө курч болгон. Бишкек шаарында уюлдук телефонду пайдалангандын ар бир чалуусу үчүн 60 тыйын кошумча баа киргизилгени жаштардын кыжырын келтирген. Жалпы элдик толкундоолорду баштоо үчүн шылтоо эле жетишпей турган болчу. Элди митингге үндөөнүн зарылчылыгы деле жок болчу, алар өздөрү эле даяр турушкан.

Революциячыл кырдаал Таласта жана Нарында тездик менен курчуй баштагандыгын «Азаттыктын» түз алып берүүлөрүнөн алынган кабарлар далилдеп турат:

06.04.2010. 18.31. *Бүгүн түштөн кийин «Ата Мекен» партиясынын төрага орун басары Болот Шерниязов Талас облусунун губернатору Бейшенбек Болотбеков менен жолугушуп, оппозициянын эртеңки Элдик курултайына байланыштуу маселелерди тактайт. Бул тууралуу «Азаттыкка» Б.Болотбеков билдирди. Б.Шерниязов бүгүн эртең менен Талас шаарына кире бериш жерде кармалып, кайра түшкө жуук бошотулду. Анын бошотулусун талап кылып облустук милиция алдына миңге чукул адам чогулду. Алар Талас облустук ад-*

министрацияны басып алууга аракет жасапты. Бирок курултайдын жергиликтүү уюштуруучулары аларды токтотуп турушат.

06.04.2010. 19:12. Элдик курултайдын аткаруу комитетинин атынан үч аксакал Нарын облусунун губернатору Алмазбек Акматалиев менен жолугушууда. Бул тууралуу «Азаттыкка» оппозициялык Бириккен элдик кыймылдын өкүлү Азимбек Бекназаров билдирди. Анын айтымында, аксакалдар губернаторду элдик бийлик орнотууга, эл тарапка өтүүгө үндөп жатышат. Ушундай эле жолугушуулар буга чейин район жетекчилери менен өткөн дейт А.Бекназаров. Нарында элдик курултай эртең шаардык драма театрында өтөт.

06.04.2010. 19:29. Азыр Талас облустук администрациянын алдында эки миңге жакын адам чогулуп, курултайды бүгүн акимчиликтин алдында өткөрүүнү талап кылышууда. Чогулган элге Таластын губернатору Б.Болотбеков чыгып сүйлөп жатат.

06.04.2010. 20:17. «Азаттыктын» кабарчысы Жанар Акаев Талас облусунун губернатору Б.Болотбековго азыркы абал тууралуу кайрылганда губернатор жооп берүүдөн баш тартты. Чогулган эл Талас облустук администрациясына кирип барып, элдик губернатор кылып Шералы Абдылдаевди шайлашты. Орун басары болуп «Ата Мекен» партиясынын Таластагы мүчөсү Койсун Курманалиева дайындалды. Талас облустук акимчиликке кирип барган элди таратуу үчүн милициялар чогулуп жатканы кабарланууда.

06.04.2010. 22:13. Талас шаарынын борбордук аянтына чогулган эл президент Курманбек Бакиевдин облустук администрациянын маңдайындагы чоң сүрөтүн өрттөп киришти.

06.04.2010. 22:56. Талас шаарынын прокурору «Азаттыкка»: «Болот Шерниязов Талды-Булактан элге чыгып, эртең жыйналыш, курултай болот, ошого келгиле деп үгүттөп жүрүптүр. Анын себебин сурасак, чындыгында курултай өткөргөнү жатабыз деп ачык эле айтты. Бул мыйзамга ылайык келбейт», – деген маалымат берди.

Апрелдеги элдик толкундоолор адегенде 6-апрель күнү облустук борбор Талас шаарында башталды. Эл чабуул менен облустук администрацияны басып алды. Кырдаалды жөнгө салыш үчүн облустук борборго Кыргыз Республикасынын ички иштер министри Молдомуса Коңгантиев шашылыш учуп келди. Бирок жаалданган эл министрди жана аны менен кошо келген вице-премьерди барымтага кармап

министрацияны басып алууга аракет жасапты. Бирок курултайдын жергиликтүү уюштуруучулары аларды токтотуп турушат.

06.04.2010. 19:12. Элдик курултайдын аткаруу комитетинин атынан үч аксакал Нарын облусунун губернатору Алмазбек Акматалиев менен жолугушууда. Бул тууралуу «Азаттыкка» оппозициялык Бириккен элдик кыймылдын өкүлү Азимбек Бекназаров билдирди. Анын айтымында, аксакалдар губернаторду элдик бийлик орнотууга, эл тарапка өтүүгө үндөп жатышат. Ушундай эле жолугушуулар буга чейин район жетекчилери менен өткөн дейт А.Бекназаров. Нарында элдик курултай эртең шаардык драма театрында өтөт.

06.04.2010. 19:29. Азыр Талас облустук администрациянын алдында эки миңге жакын адам чогулуп, курултайды бүгүн акимчиликтин алдында өткөрүүнү талап кылышууда. Чогулган элге Таластын губернатору Б.Болотбеков чыгып сүйлөп жатат.

06.04.2010. 20:17. «Азаттыктын» кабарчысы Жанар Акаев Талас облусунун губернатору Б.Болотбековго азыркы абал тууралуу кайрылганда губернатор жооп берүүдөн баш тартты. Чогулган эл Талас облустук администрациясына кирип барып, элдик губернатор кылып Шералы Абдылдаевди шайлашты. Орун басары болуп «Ата Мекен» партиясынын Таластагы мүчөсү Койсун Курманалиева дайындалды. Талас облустук акимчиликке кирип барган элди таратуу үчүн милициялар чогулуп жатканы кабарланууда.

06.04.2010. 22:13. Талас шаарынын борбордук аянтына чогулган эл президент Курманбек Бакиевдин облустук администрациянын маңдайындагы чоң сүрөтүн өрттөп киришти.

06.04.2010. 22:56. Талас шаарынын прокурору «Азаттыкка»: «Болот Шерниязов Талды-Булактан элге чыгып, эртең жыйналыш, курултай болот, ошого келгиле деп үгүттөп жүрүптүр. Анын себебин сурасак, чындыгында курултай өткөргөнү жатабыз деп ачык эле айтты. Бул мыйзамга ылайык келбейт», – деген маалымат берди.

Апрелдеги элдик толкундоолор адегенде 6-апрель күнү облустук борбор Талас шаарында башталды. Эл чабуул менен облустук администрацияны басып алды. Кырдаалды жөнгө салыш үчүн облустук борборго Кыргыз Республикасынын ички иштер министри Молдомуса Коңгантиев шашылыш учуп келди. Бирок жаалданган эл министрди жана аны менен кошо келген вице-премьерди барымтага кармап

алышат. Митингчилер министр М.Коңгантиев менен облус губернатору Б.Болотбековду аёсуз тепкилеп сабап салышат. Облустук бийлик көтөрүлүшчүлөрдүн колуна өтөт.

...Кыргызстандын бардык аймактарындагы саясий кырдаал тездик менен курчуй баштаган. 6-апрелде Ошто жана Жалал-Абадда эл таң эртеден тарта митингге чогула баштаган. Айрым саясий талдоочулар Курманбек Бакиевден оомат качып калганын айтышса, бийлик өкүлдөрү таластыктардын иш-аракетин мыйзамсыз деп баалашат. 6-апрелде Таласта Бакиевдин бийлиги куласа, 7-апрелде түшкө чейин Нарын облусунда, Аксы, Алай, Кара-Кулжа, Токтогул Москва, Сокулук райондорунда, түштөн кийин Ысык-Көл облусунда, 16-00дө Токмокто бийлик алмашкан. Миндеген митингчилер Бишкекти көздөй жүрүшкө чыгышкан.

6-апрель күнү өлкөнүн борбору Бишкек шаарында оппозициянын жетекчилерин камоо башталат. Кечке маал элге кеңири таанымал болгон оппозициялык жетекчилердин баары камакка алынган. 7-апрель күнү социал-демократиялык партиянын лидерлери элди митингге чыгууга чакырат. Бирок өкмөт тарабынан бул митингди өткөрүү мыйзамсыз деп жарыяланат. Ошондуктан аны кууп таркатуу акциянын катышуучулары менен тартип сактоочулардын ортосундагы ири масштабдагы кагылышка айланат. Митингчилердин алгачкы чачкындуу «чабуулу» онунан чыкпай калат. Анткени бийлик буга чейин колдонулуп келген, бирок ондуу деле натыйжа бербеген жарык үн чыгаруучу гранаталарды, көздөн жаш чыгаруучу газды, суу аткычтарды жана келтектерди колдонуунун ордуна ок атуучу куралдарды колдонот. Эл дүр этип артка чегинет. Дүрбөгөн адамдар топ-топ болуп чогула калышып, курал-жарак сатуучу дүкөндөргө, милициялык участкалардагы курал-жарак сакталган бөлмөлөргө чабуул коюшуп, милициянын табелдик куралдарын жана жабдууларын тартып алышып, жана башка колуна тийген нерселер менен куралданышат. Анткени саясий атаандаштарынын, сын айткандардын көзүн тазалап, коркутуу-үркүтүү кадыресе ишке айланган мамлекеттик башкаруу ыкмасына айланган иш-аракеттер элдин жанына батып кеткен эле.

Кыргызстан коррупциянын чеңгелинде калган. Бир үй-бүлө чексиз байып, карапайым кыргызстандыктар жакырдыкка белчесинен батышкан. Бийлик башында тургандар өлкөнү көз көрүнө талап-то-

алышат. Митингчилер министр М.Коңгантиев менен облус губернатору Б.Болотбековду аёсуз тепкилеп сабап салышат. Облустук бийлик көтөрүлүшчүлөрдүн колуна өтөт.

...Кыргызстандын бардык аймактарындагы саясий кырдаал тездик менен курчуй баштаган. 6-апрелде Ошто жана Жалал-Абадда эл таң эртенден тарта митингге чогула баштаган. Айрым саясий талдоочулар Курманбек Бакиевден оомат качып калганын айтышса, бийлик өкүлдөрү таластыктардын иш-аракетин мыйзамсыз деп баалашат. 6-апрелде Таласта Бакиевдин бийлиги куласа, 7-апрелде түшкө чейин Нарын облусунда, Аксы, Алай, Кара-Кулжа, Токтогул Москва, Сокулук райондорунда, түштөн кийин Ысык-Көл облусунда, 16-00дө Токмокто бийлик алмашкан. Миндеген митингчилер Бишкекти көздөй жүрүшкө чыгышкан.

6-апрель күнү өлкөнүн борбору Бишкек шаарында оппозициянын жетекчилерин камоо башталат. Кечке маал элге кеңири таанымал болгон оппозициялык жетекчилердин баары камакка алынган. 7-апрель күнү социал-демократиялык партиянын лидерлери элди митингге чыгууга чакырат. Бирок өкмөт тарабынан бул митингди өткөрүү мыйзамсыз деп жарыяланат. Ошондуктан аны кууп таркатуу акциянын катышуучулары менен тартип сактоочулардын ортосундагы ири масштабдагы кагылышка айланат. Митингчилердин алгачкы чачкындуу «чабуулу» онунан чыкпай калат. Анткени бийлик буга чейин колдонулуп келген, бирок ондуу деле натыйжа бербеген жарык үн чыгаруучу гранаталарды, көздөн жаш чыгаруучу газды, суу аткычтарды жана келтектерди колдонуунун ордуна ок атуучу куралдарды колдонот. Эл дүр этип артка чегинет. Дүрбөгөн адамдар топ-топ болуп чогула калышып, курал-жарак сатуучу дүкөндөргө, милициялык участкалардагы курал-жарак сакталган бөлмөлөргө чабуул коюшуп, милициянын табелдик куралдарын жана жабдууларын тартып алышып, жана башка колуна тийген нерселер менен куралданышат. Анткени саясий атаандаштарынын, сын айткандардын көзүн тазалап, коркутуу-үркүтүү кадыресе ишке айланган мамлекеттик башкаруу ыкмасына айланган иш-аракеттер элдин жанына батып кеткен эле.

Кыргызстан коррупциянын чеңгелинде калган. Бир үй-бүлө чексиз байып, карапайым кыргызстандыктар жакырдыкка белчесинен батышкан. Бийлик башында тургандар өлкөнү көз көрүнө талап-то-

ноого өткөн. Ондогон жылдар бою кыргызстандыктардын маңдай тери менен курулган ири мамлекеттик ишканалар, социалдык объектилер, жерлер, кен байлыктар арзыбаган тыйынга сатылып кетип жаткан. Карапайым элдин айласы кетип, кыштын кыраан чилдесинде жылуулукка жетпей, чырак жагып, караңгыда отуруп калган. Адам укуктары, сөз жана басма сөз эркиндиги тебеленип-тепселген.

Ушундай күңкор жашоо жанына баткан миңдеген кыргызстандыктар жамгырлуу жаздын күнүндө үй-бүлөлүк бийликке, зомбулукка, адилетсиздикке каршы жапырт көтөрүлгөн.

2. Апрель революциясынын чыгышынын себептери

Ар түрдүү көз караштарды эске алуунун жана көптөгөн булактарды пайдалануунун негизинде Апрель революциясынын чыгышынын себептери төмөнкүдөй тастыкталды:

1-себеп. 2005-жылы 24-марттагы төңкөрүшчүлөрдүн эң башкы талабы да, К.Бакиев жетектеген КЭКтин (Кыргызстандын элдик кыймылынын) элге берген убадасы да тезинен конституциялык реформаны жүргүзүү болгон. Акаевдик үй-бүлөлүк башкарууну жана авторитардык саясий тартиптин укуктук негиздерин биротоло жоюу – жаңы бийликтин биринчи кезекте чече турган милдети болчу.

К.Бакиев өзү президент болуп шайлангандан кийин конституциялык реформаны жүргүзгүсү келбей, ар кандай шылтоолор менен убакытты чоё берген.

Бакиев-Кулов тандеми бузулган. Оппозициянын лидерлеринин бири болгон А.Атамбаевди өлкөнүн премьер-министри жана бир эле учурда конституциялык кеңештин төрагасы кылып дайындаган. Оппозиция бирден сатылып, ыдырап, алсыраган. Бийлик бекемделип, реакция күчөгөн.

Ушундай кырдаалда, 2007-жылы 21-октябрда, референдум аркылуу «бакиевдик конституция» кабыл алынган. Ага ылайык президент Бакиевдин ыйгарым укуктары, 2003-жылкы «акаевдик конституцияга» салыштырганда эбегейсиз көбөйгөн. Эртеси күнү К.Бакиев парламентти таратып, бир айдан кийин А.Атамбаевге «Даңк» орденин берип, анан эртеси күнү эле аны премьер-министрлик кызматынан алып

ноого өткөн. Ондогон жылдар бою кыргызстандыктардын маңдай тери менен курулган ири мамлекеттик ишканалар, социалдык объектилер, жерлер, кен байлыктар арзыбаган тыйынга сатылып кетип жаткан. Карапайым элдин айласы кетип, кыштын кыраан чилдесинде жылуулукка жетпей, чырак жагып, караңгыда отуруп калган. Адам укуктары, сөз жана басма сөз эркиндиги тебеленип-тепселген.

Ушундай күңкор жашоо жанына баткан миңдеген кыргызстандыктар жамгырлуу жаздын күнүндө үй-бүлөлүк бийликке, зомбулукка, адилетсиздикке каршы жапырт көтөрүлгөн.

2. Апрель революциясынын чыгышынын себептери

Ар түрдүү көз караштарды эске алуунун жана көптөгөн булактарды пайдалануунун негизинде Апрель революциясынын чыгышынын себептери төмөнкүдөй тастыкталды:

1-себеп. 2005-жылы 24-марттагы төңкөрүшчүлөрдүн эң башкы талабы да, К.Бакиев жетектеген КЭКтин (Кыргызстандын элдик кыймылынын) элге берген убадасы да тезинен конституциялык реформаны жүргүзүү болгон. Акаевдик үй-бүлөлүк башкарууну жана авторитардык саясий тартиптин укуктук негиздерин биротоло жоюу – жаңы бийликтин биринчи кезекте чече турган милдети болчу.

К.Бакиев өзү президент болуп шайлангандан кийин конституциялык реформаны жүргүзгүсү келбей, ар кандай шылтоолор менен убакытты чоё берген.

Бакиев-Кулов тандеми бузулган. Оппозициянын лидерлеринин бири болгон А.Атамбаевди өлкөнүн премьер-министри жана бир эле учурда конституциялык кеңештин төрагасы кылып дайындаган. Оппозиция бирден сатылып, ыдырап, алсыраган. Бийлик бекемделип, реакция күчөгөн.

Ушундай кырдаалда, 2007-жылы 21-октябрда, референдум аркылуу «бакиевдик конституция» кабыл алынган. Ага ылайык президент Бакиевдин ыйгарым укуктары, 2003-жылкы «акаевдик конституцияга» салыштырганда эбегейсиз көбөйгөн. Эртеси күнү К.Бакиев парламентти таратып, бир айдан кийин А.Атамбаевге «Даңк» орденин берип, анан эртеси күнү эле аны премьер-министрлик кызматынан алып

койгон. 2007-жылы 16-декабрда эгемендүүлүк тарыхындагы эң ыплас парламенттик шайлоо өткөрүлүп, Жогорку Кеңештеги 105 орундун 71 мандатына «ээ болгон» бакиевдик «Ак-Жол» партиясы бийликке келген.

2009-жылдын аягында кайрадан Конституцияны жаңы долбоору даярдала баштаган. Долбоордо башкаруунун монархиялык формасы, же болбосо президенттик орун президент Бакиевдин уулу Максимге түздөн-түз өтөөрү көрсөтүлүп, Баш мыйзам өзгөртүлө электе эле ал үчүн мамлекеттик институттар жаралып (Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттик), ошол эле учурда айрым конституциялык бийлик органдары жоюлган. Өлкөнү иш жүзүндө Максим Бакиев башкарып калган. Премьер-министр, Өкмөт, Парламент Бакиевдердин менчигине айланган. Эгерде Акаевдин учурунда, анын үй-бүлөсү (аялы, балдыздары, аялынын достору ж.б.) бийликке көмүскө аралашса, Бакиевдин тушунда мамлекетти анын балдары менен бир туугандары ачыктан-ачык эле башкарып калышкан. Ушунун баары Конституциянын бузулбастыгынын сакчысы болгон Конституциялык соттун төрайымы Ч.Баекованын макулдугу менен жүргүзүлгөн.

2-себен. Өлкөнүн экономикасынын пайдубалын түзгөн өндүрүш дээрлик кыйраган. Кыргызстандын экономикасындагы стратегиялык багыттагы кен байлыктарга, отун энергетикасына, өндүрүмдүү өндүрүш каражаттарына байланыш тармактарына эл же мамлекет ээ болбой, үй-бүлөнүн кызыкчылыгы үчүн менчиктештирүү, чет өлкөлүктөргө пайдаланууга берүү схемалары түзүлүп, ишке ашырылган. Акчаны чет өлкөлөргө чыгарып кетүү тездик менен улантылган. Электр энергиясын сыртка сатуу кыймылдары ачык болгон эмес. Токтогул суу сактагычындагы суунун деңгээли эң төмөнкү чекке жетип, элдин үйүндөгү электр жарыктары өчүрүлө баштаган. Ошол эле учурда суунун кайда кеткени, кимге, канчага сатылганы, ким сатканы, киреше бюджетке түшкөнү-түшпөгөнү белгисиз да, жоопсуз да болгон. «Кышка карата тезек тергиле» деген президент Бакиевге элдин кыжыры кайнаган.

3-себен. Өлкөдө коррупция тыйылмак турсун, ого бетер күч алып, укук коргоо, сот, жергиликтүү бийлик өкүлдөрү акчасы же таанышы болбогон карайлаган элдин «жонунан кайыш тилген». Мамлекеттик

койгон. 2007-жылы 16-декабрда эгемендүүлүк тарыхындагы эң ыплас парламенттик шайлоо өткөрүлүп, Жогорку Кеңештеги 105 орундун 71 мандатына «ээ болгон» бакиевдик «Ак-Жол» партиясы бийликке келген.

2009-жылдын аягында кайрадан Конституцияны жаңы долбоору даярдала баштаган. Долбоордо башкаруунун монархиялык формасы, же болбосо президенттик орун президент Бакиевдин уулу Максимге түздөн-түз өтөөрү көрсөтүлүп, Баш мыйзам өзгөртүлө электе эле ал үчүн мамлекеттик институттар жаралып (Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттик), ошол эле учурда айрым конституциялык бийлик органдары жоюлган. Өлкөнү иш жүзүндө Максим Бакиев башкарып калган. Премьер-министр, Өкмөт, Парламент Бакиевдердин менчигине айланган. Эгерде Акаевдин учурунда, анын үй-бүлөсү (аялы, балдыздары, аялынын достору ж.б.) бийликке көмүскө аралашса, Бакиевдин тушунда мамлекетти анын балдары менен бир туугандары ачыктан-ачык эле башкарып калышкан. Ушунун баары Конституциянын бузулбастыгынын сакчысы болгон Конституциялык соттун төрайымы Ч.Баекованын макулдугу менен жүргүзүлгөн.

2-себен. Өлкөнүн экономикасынын пайдубалын түзгөн өндүрүш дээрлик кыйраган. Кыргызстандын экономикасындагы стратегиялык багыттагы кен байлыктарга, отун энергетикасына, өндүрүмдүү өндүрүш каражаттарына байланыш тармактарына эл же мамлекет ээ болбой, үй-бүлөнүн кызыкчылыгы үчүн менчиктештирүү, чет өлкөлүктөргө пайдаланууга берүү схемалары түзүлүп, ишке ашырылган. Акчаны чет өлкөлөргө чыгарып кетүү тездик менен улантылган. Электр энергиясын сыртка сатуу кыймылдары ачык болгон эмес. Токтогул суу сактагычындагы суунун деңгээли эң төмөнкү чекке жетип, элдин үйүндөгү электр жарыктары өчүрүлө баштаган. Ошол эле учурда суунун кайда кеткени, кимге, канчага сатылганы, ким сатканы, киреше бюджетке түшкөнү-түшпөгөнү белгисиз да, жоопсуз да болгон. «Кышка карата тезек тергиле» деген президент Бакиевге элдин кыжыры кайнаган.

3-себен. Өлкөдө коррупция тыйылмак турсун, ого бетер күч алып, укук коргоо, сот, жергиликтүү бийлик өкүлдөрү акчасы же таанышы болбогон карайлаган элдин «жонунан кайыш тилген». Мамлекеттик

кызматка өздөрүнүн жакындарын, туугандарын, жердештерин алуу, протекционизм гүлдөгөн. Жаңыдан ишке орношкон мамлекеттик кызматкерлердин адистик деңгээлинин, билиминин, жалпы маданиятынын төмөндүгү, оройлугу, текебердиги коомчулукту иренжиткен.

«Айран жокто максым бар, Айдар жокто Максим бар» деген жаңы ылакап чыгып, мурда Айдар түзүп кеткен коррупциялык схемаларды Максим андан ары «өркүндөтүп, гүлдөтүп», Интерполдун издөөсүндө жүрүшкөн эл аралык деңгээлдеги аферисттерди (Валерий Белоконов, Михаил Надель, Евгений Гуревич, Алексей Елисеев, Сергей Костырин, Максим Цой, бир тууган Александр жана Сергей Кимдер ж.б.) Кыргызстанга алып келип, аларды жогорку мамлекеттик кызматтарга дайындап, өлкөнү талап-тоноо багытында иштешкен.

4-себен. 2008-жылы октябрда өткөн Бишкек шаардык кеңешине жана башка жергиликтүү кеңештерге болгон шайлоолор, 2007-жылы 16-декабрдагы Жогорку Кеңешке болгон кезексиз шайлоо жана 2009-жылы 23-июлдагы президенттик шайлоо – буга чейин болуп көрбөгөндөй уятсыздык жана оройлук менен бурмаланып, мыйзамдарды көзгө илбөөчүлүк менен өткөрүлүп, шайлоонун жыйынтыктары бийлик айткандай бурмаланып чыгарылган. Өкүлчүлүк бийликтин бардык деңгээлдеринде, өзгөчө Жогорку Кеңеш менен Бишкек шаардык кеңешине (ошондогу мэр Н.Түлөөв түзгөн тизмеге ылайык) жалаң эле бакиевдердин кошоматчы жан-жөкөрлөрү баш болгон, алыс-жакын туугандары менен дос-тамырлары, калган орундарга ачык эле акчага сатып алгандар депутат болуп «дайындалышканы» жана оппозициянын өкүлдөрүнө «бут тосулуп», алардын көпчүлүгүнүн депутаттыкка өткөнүнө карабай тизмеден «чийилип» салынышы 7-апрель окуясынын болушун тездеткен.

5-себен. Сөз жана басма сөз эркиндиги бакиевдердин үй-бүлөсүнүн толук көзөмөлүндө болуп, башкача ой-пикирди чагылдырган ЖМКлар (жалпыга маалымдоо каражаттары) куугунтукталган. Президенттин алдында белгилүү журналист О.Малеваная башында турган катчылык түзүлүп, ага принциби жок, кошоматчы, акча үчүн «бөрк ал десе баш алган» журналисттер кызматка алынып, жалган аналитикалары менен элдин башын айлантып, коомдук пикирди өздөрү көздөгөн нукка бурууга аракет кылышкан. Борбордук Азиядагы саясий турмушту чагылдырган бир катар интернет-сайттар жабыл-

кызматка өздөрүнүн жакындарын, туугандарын, жердештерин алуу, протекционизм гүлдөгөн. Жаңыдан ишке орношкон мамлекеттик кызматкерлердин адистик деңгээлинин, билиминин, жалпы маданиятынын төмөндүгү, оройлугу, текебердиги коомчулукту иренжиткен.

«Айран жокто максым бар, Айдар жокто Максим бар» деген жаңы ылакап чыгып, мурда Айдар түзүп кеткен коррупциялык схемаларды Максим андан ары «өркүндөтүп, гүлдөтүп», Интерполдун издөөсүндө жүрүшкөн эл аралык деңгээлдеги аферисттерди (Валерий Белоконов, Михаил Надель, Евгений Гуревич, Алексей Елисеев, Сергей Костырин, Максим Цой, бир тууган Александр жана Сергей Кимдер ж.б.) Кыргызстанга алып келип, аларды жогорку мамлекеттик кызматтарга дайындап, өлкөнү талап-тоноо багытында иштешкен.

4-себен. 2008-жылы октябрда өткөн Бишкек шаардык кеңешине жана башка жергиликтүү кеңештерге болгон шайлоолор, 2007-жылы 16-декабрдагы Жогорку Кеңешке болгон кезексиз шайлоо жана 2009-жылы 23-июлдагы президенттик шайлоо – буга чейин болуп көрбөгөндөй уятсыздык жана оройлук менен бурмаланып, мыйзамдарды көзгө илбөөчүлүк менен өткөрүлүп, шайлоонун жыйынтыктары бийлик айткандай бурмаланып чыгарылган. Өкүлчүлүк бийликтин бардык деңгээлдеринде, өзгөчө Жогорку Кеңеш менен Бишкек шаардык кеңешине (ошондогу мэр Н.Түлөөв түзгөн тизмеге ылайык) жалаң эле бакиевдердин кошоматчы жан-жөкөрлөрү баш болгон, алыс-жакын туугандары менен дос-тамырлары, калган орундарга ачык эле акчага сатып алгандар депутат болуп «дайындалышканы» жана оппозициянын өкүлдөрүнө «бут тосулуп», алардын көпчүлүгүнүн депутаттыкка өткөнүнө карабай тизмеден «чийилип» салынышы 7-апрель окуясынын болушун тездеткен.

5-себен. Сөз жана басма сөз эркиндиги бакиевдердин үй-бүлөсүнүн толук көзөмөлүндө болуп, башкача ой-пикирди чагылдырган ЖМКлар (жалпыга маалымдоо каражаттары) куугунтукталган. Президенттин алдында белгилүү журналист О.Малеваная башында турган катчылык түзүлүп, ага принциби жок, кошоматчы, акча үчүн «бөрк ал десе баш алган» журналисттер кызматка алынып, жалган аналитикалары менен элдин башын айлантып, коомдук пикирди өздөрү көздөгөн нукка бурууга аракет кылышкан. Борбордук Азиядагы саясий турмушту чагылдырган бир катар интернет-сайттар жабыл-

ган, 2010-жылы 11-мартта «Азаттык» радио берүүсү жабылып (2005-жылы 24-мартка 18 күн калганда да ушундай болгон), 15-мартта «Би-БиСи» радио берүүсү жабылган, «Де-Факто», «Алиби» ж.б. ЖМКлар катуу куугунтукка алынып, региондорго радио уктурулбай, эркин гезиттер жетпей калган.

6-себен. А.Акаевден айырмаланып, К.Бакиев президент болоордун алдында бир жылча оппозицияда жүрүп, алардын чоо-жайын ичинен билип калгандыктанбы, же коркок киши мыкаачы болот деген чынбы, же Жаныш менен Максим Бакиевдердин таасириби, айтор, бул бийликтин оппозицияга карата мамилеси арамза-куулук жана кылмыштуу-мыкаачылык менен өзгөчөлөнүп турган. Бакиевдерге учурунда эмгеги жакшы эле сиңген, бирок, кийин оппозиция тарапка ооп бараткан, белгилүү саясатчы Медет Садыркуловду жана анын жанындагы эки адамды мыкаачылык менен өлтүрүшүп, анан ээн жерге алып барып өрттөп жиберешкен. «Балыкчы процесси» деп тарыхта калган, 19 адамдын үстүнөн фальсификация менен кылмыш иштери токулуп, көпчүлүгү камакка алынган. Айрым саясатчылар менен журналисттер табышмактуу, күмөндүү шарттарда жок кылынган. Айрым оппозиция лидерлери чет өлкөлөргө баш калкалап кетүүгө аргасыз болушса, дагы бир тобу өлкөнүн ичинде эле жашырынып жүрүп калышкан.

7-себен. Бакиевдик бийлик учурунда Каркыра жайлоосу, Ысык-Көлдөгү 4 пансионат казактарга берилип (2003-жана 2006-жылдары Парламент буга жол берген эмес, бул чечимди 2008-жылы «Ак-Жол» партиясынын өкүлдөрү көпчүлүктү түзгөн парламент кабыл алып берген), Жетим-Тоо, Арпа, Аксайдын айрым участкакторун Кытайга ижарага берүү процесси жүрүп жаткан. «Түндүк электр», «Чыгыш электр» ААКлары, Кыргызтелеком менчиктештирилип, электр энергиясынын жарандар үчүн баасы 2010-жылдын 1-январынан эки эсеге кымбаттап, ал эми 2010-жылдын июль айынан баштап беш эсе кымбаттаары чечилип, уюлдук телефонду пайдалангандарга ар бир чалганы үчүн 60 тыйын кошумча баа киргизилген.

8-себен. Бакиевдик бийлик учурунда тышкы миграция көйгөйү чечилмек тургай, кайрадан күчөгөн. Ар түрдүү маалымат булактарында ар түрдүүчө санариптер айтылганы менен, орточо эсеп менен алганда, 2010-жылга карата Кыргыз мамлекетинин 1 миллионго жакын

ган, 2010-жылы 11-мартта «Азаттык» радио берүүсү жабылып (2005-жылы 24-мартка 18 күн калганда да ушундай болгон), 15-мартта «Би-БиСи» радио берүүсү жабылган, «Де-Факто», «Алиби» ж.б. ЖМКлар катуу куугунтукка алынып, региондорго радио уктурулбай, эркин гезиттер жетпей калган.

6-себен. А.Акаевден айырмаланып, К.Бакиев президент болоордун алдында бир жылча оппозицияда жүрүп, алардын чоо-жайын ичинен билип калгандыктанбы, же коркок киши мыкаачы болот деген чынбы, же Жаныш менен Максим Бакиевдердин таасириби, айтор, бул бийликтин оппозицияга карата мамилеси арамза-куулук жана кылмыштуу-мыкаачылык менен өзгөчөлөнүп турган. Бакиевдерге учурунда эмгеги жакшы эле сиңген, бирок, кийин оппозиция тарапка ооп бараткан, белгилүү саясатчы Медет Садыркуловду жана анын жанындагы эки адамды мыкаачылык менен өлтүрүшүп, анан ээн жерге алып барып өрттөп жиберешкен. «Балыкчы процесси» деп тарыхта калган, 19 адамдын үстүнөн фальсификация менен кылмыш иштери токулуп, көпчүлүгү камакка алынган. Айрым саясатчылар менен журналисттер табышмактуу, күмөндүү шарттарда жок кылынган. Айрым оппозиция лидерлери чет өлкөлөргө баш калкалап кетүүгө аргасыз болушса, дагы бир тобу өлкөнүн ичинде эле жашырынып жүрүп калышкан.

7-себен. Бакиевдик бийлик учурунда Каркыра жайлоосу, Ысык-Көлдөгү 4 пансионат казактарга берилип (2003-жана 2006-жылдары Парламент буга жол берген эмес, бул чечимди 2008-жылы «Ак-Жол» партиясынын өкүлдөрү көпчүлүктү түзгөн парламент кабыл алып берген), Жетим-Тоо, Арпа, Аксайдын айрым участкакторун Кытайга ижарага берүү процесси жүрүп жаткан. «Түндүк электр», «Чыгыш электр» ААКлары, Кыргызтелеком менчиктештирилип, электр энергиясынын жарандар үчүн баасы 2010-жылдын 1-январынан эки эсеге кымбаттап, ал эми 2010-жылдын июль айынан баштап беш эсе кымбаттаары чечилип, уюлдук телефонду пайдалангандарга ар бир чалганы үчүн 60 тыйын кошумча баа киргизилген.

8-себен. Бакиевдик бийлик учурунда тышкы миграция көйгөйү чечилмек тургай, кайрадан күчөгөн. Ар түрдүү маалымат булактарында ар түрдүүчө санариптер айтылганы менен, орточо эсеп менен алганда, 2010-жылга карата Кыргыз мамлекетинин 1 миллионго жакын

эмгекке жарамдуу жарандары Орусия, Казакстан жана башка жакынкы жана алыскы өлкөлөрдө эмгек мигранттары бойдон кала беришкен. Бул өлкөлөр менен болгон мамилелерде миграция көйгөйлөрү мыйзамдуу түрдө чечилбегендиктен, кыргыз мигранттарынын абалы укуктук алкактан тышкары калып, алардын жашоосун оордоткон.

Ички миграция маселеси да катуу курчуган. Түштүктүн калкын 2005-жылкы 24-март окуясы учурунда Бишкекке жүрүш жасоого үгүттөгөндө ошондогу оппозиция лидерлери тарабынан «жеңиш колго тийип калса, Бишкектин тегерегинен жер участкатору берилери убада кылынган». «Жеңиш колго тийгенден» кийин шаарга чектеш Аламүдүн жана Сокулук райондорунун көптөгөн айдоо жерлерин «биз революционерлербиз» деген адамдар мыйзамсыз басып алышкан. Бийликтегилер бул басып алууларды эч каршылыксыз мыйзамдаштырып беришип, убадаларын аткарышкан. Мындай баскынчылык ансыз деле оор турмушта жашашкан жергиликтүү тургундардын кыжырын келтирген.

9-себен. Акаев менен Бакиевдин бийликтеринин кулашынын дагы бир себеби – коом менен бийликтин ортосундагы узак убакыт бою чечилбей келаткан карама-каршылык. Адилеттикке, калыстыкка умтулуу бул элибизди толкуткан, революцияга алып келген негизги күч болгон. 2005-жылдын 24-мартындагы окуялардын жылдыгына карата 2011-жылы 23-мартта Т.Сатылганов атындагы улуттук филармонияда өткөрүлгөн илимий-практикалык конференциядагы сөзүндө Кыргыз Республикасынын президенти Р. Отунбаева: «Так ушул калыс болбоонун, мыйзамдарды тепсөөнүн өзү өлкөбүздө элибиздин эки жолку жарылуусуна алып келди», – деп белгилеген.

10-себен. Мамлекет башчысы Р.Отунбаева 2005-жылдын 24-мартындагы «жоогазын революциясынын» максатына жетпей калышынын дагы бир себептери катары Азия мамлекеттеринде демократиялуу мамлекет түзүү боюнча тажрыйбанын жоктугун, эгерде Европада демократия үчүн күрөш кылымдар бою жүрүп, анын теориясы да, практикасы да калыптанып калган болсо, бизде уруучулдук, тууганчылдык, жердешчилдик, жалпылап айтканда, коммунисттик идеология менен жабылган патерналисттик идеялар үстөмдүк кылып келгендигин, революцияга катышкан саясий күчтөрдө биримдик начар болуп, бирдиктүү аракеттер болбогондугун айткан. «Биз чындыгында

эмгекке жарамдуу жарандары Орусия, Казакстан жана башка жакынкы жана алыскы өлкөлөрдө эмгек мигранттары бойдон кала беришкен. Бул өлкөлөр менен болгон мамилелерде миграция көйгөйлөрү мыйзамдуу түрдө чечилбегендиктен, кыргыз мигранттарынын абалы укуктук алкактан тышкары калып, алардын жашоосун оордоткон.

Ички миграция маселеси да катуу курчуган. Түштүктүн калкын 2005-жылкы 24-март окуясы учурунда Бишкекке жүрүш жасоого үгүттөгөндө ошондогу оппозиция лидерлери тарабынан «жеңиш колго тийип калса, Бишкектин тегерегинен жер участкатору берилери убада кылынган». «Жеңиш колго тийгенден» кийин шаарга чектеш Аламүдүн жана Сокулук райондорунун көптөгөн айдоо жерлерин «биз революционерлербиз» деген адамдар мыйзамсыз басып алышкан. Бийликтегилер бул басып алууларды эч каршылыксыз мыйзамдаштырып беришип, убадаларын аткарышкан. Мындай баскынчылык ансыз деле оор турмушта жашашкан жергиликтүү тургундардын кыжырын келтирген.

9-себен. Акаев менен Бакиевдин бийликтеринин кулашынын дагы бир себеби – коом менен бийликтин ортосундагы узак убакыт бою чечилбей келаткан карама-каршылык. Адилеттикке, калыстыкка умтулуу бул элибизди толкуткан, революцияга алып келген негизги күч болгон. 2005-жылдын 24-мартындагы окуялардын жылдыгына карата 2011-жылы 23-мартта Т.Сатылганов атындагы улуттук филармонияда өткөрүлгөн илимий-практикалык конференциядагы сөзүндө Кыргыз Республикасынын президенти Р. Отунбаева: «Так ушул калыс болбоонун, мыйзамдарды тепсөөнүн өзү өлкөбүздө элибиздин эки жолку жарылуусуна алып келди», – деп белгилеген.

10-себен. Мамлекет башчысы Р.Отунбаева 2005-жылдын 24-мартындагы «жоогазын революциясынын» максатына жетпей калышынын дагы бир себептери катары Азия мамлекеттеринде демократиялуу мамлекет түзүү боюнча тажрыйбанын жоктугун, эгерде Европада демократия үчүн күрөш кылымдар бою жүрүп, анын теориясы да, практикасы да калыптанып калган болсо, бизде уруучулдук, тууганчылдык, жердешчилдик, жалпылап айтканда, коммунисттик идеология менен жабылган патерналисттик идеялар үстөмдүк кылып келгендигин, революцияга катышкан саясий күчтөрдө биримдик начар болуп, бирдиктүү аракеттер болбогондугун айткан. «Биз чындыгында

ал убакта президенттик башкаруу системасына караганда парламенттик башкаруу системасы бизге көбүрөөк ылайык келе турганын түшүнгөн эмес экенбиз. Бакиев жердешчилдик, тууганчылдык идеясын өз пайдасына колдоно алды. Ошондой эле административдик ресурсту колуна алары менен, демократиялык күчтөрдү четке сүрүүгө шарт түздү. Конституция үчүн күрөш болуп, бирде оппозиция, бирде бийлик жеңип жатып, ага болгон үмүт менен бир нече жыл өттү. Бакиевден үмүт такыр үзүлгөнүн 2008-жылдын аягында гана түшүнүп, ошол жылдын декабрында оппозициялык *Бириккен элдик кыймыл* (БЭК) түзүлгөндүгүн жарыялаган. Ушул мезгилди революциянын экинчи баскычынын башталышы деп айтсак болот».

3. 2010-жылдын 7-апрели: Ала-Тоо аянтында бийлик менен элдин кагылышы

2010-жылы 7-апрелде, 2005-жылдын 24-мартындагыдай эле, эртең менен саат 08-00дөн баштап Бишкектин Алматы көчөсүндө жайгашкан, А.Атамбаевге таандык «Форум» мекемесинин имаратынын жанында эл чогула баштаган. Укук коргоо кызматкерлери элди «Форумдун» ичине киргизген эмес.

Саат 10:30 ченде имаратка жакын көчө боюндагы аялдамада курултай башталып, Т.Үмөталиева менен И.Карамушкина оппозиция лидерлери ошол 7-апрель күнү таңга жуук бийлик тарабынан үйлөрүнөн кармалып, түрмөгө камалганы тууралуу айтып беришкен. Кыжырданган эл аларды бошотууну талап кылышкан.

Милиция жана башка укук коргоо кызматкерлери жыйындагы активисттерди автобуска сүйрөп сала баштаганда эл менен алгачкы кагылыш башталган. Милиция артка чегинип, бирок бир аздан кийин кайрадан чабуулга өткөн. Элди көздөй чаңырык үн чыгаруучу гранаталарын ыргытышып, желим октор менен аткылай башташкан. Чогулгандар туш тарапка качышып, милиция алардын артынан кубалап жөнөшкөн.

Окуя болуп жаткан жерге улам жаңы адамдар кошулуп, качкандар кайрадан чогулуп, саны жагынан басымдуулук кылган эл милицияны качырганда, жооп катары ок чыгарылып, биринчи кан төгүлгөн.

ал убакта президенттик башкаруу системасына караганда парламенттик башкаруу системасы бизге көбүрөөк ылайык келе турганын түшүнгөн эмес экенбиз. Бакиев жердешчилдик, тууганчылдык идеясын өз пайдасына колдоно алды. Ошондой эле административдик ресурсту колуна алары менен, демократиялык күчтөрдү четке сүрүүгө шарт түздү. Конституция үчүн күрөш болуп, бирде оппозиция, бирде бийлик жеңип жатып, ага болгон үмүт менен бир нече жыл өттү. Бакиевден үмүт такыр үзүлгөнүн 2008-жылдын аягында гана түшүнүп, ошол жылдын декабрында оппозициялык *Бириккен элдик кыймыл* (БЭК) түзүлгөндүгүн жарыялаган. Ушул мезгилди революциянын экинчи баскычынын башталышы деп айтсак болот».

3. 2010-жылдын 7-апрели: Ала-Тоо аянтында бийлик менен элдин кагылышы

2010-жылы 7-апрелде, 2005-жылдын 24-мартындагыдай эле, эртең менен саат 08-00дөн баштап Бишкектин Алматы көчөсүндө жайгашкан, А.Атамбаевге таандык «Форум» мекемесинин имаратынын жанында эл чогула баштаган. Укук коргоо кызматкерлери элди «Форумдун» ичине киргизген эмес.

Саат 10:30 ченде имаратка жакын көчө боюндагы аялдамада курултай башталып, Т.Үмөталиева менен И.Карамушкина оппозиция лидерлери ошол 7-апрель күнү таңга жуук бийлик тарабынан үйлөрүнөн кармалып, түрмөгө камалганы тууралуу айтып беришкен. Кыжырданган эл аларды бошотууну талап кылышкан.

Милиция жана башка укук коргоо кызматкерлери жыйындагы активисттерди автобуска сүйрөп сала баштаганда эл менен алгачкы кагылыш башталган. Милиция артка чегинип, бирок бир аздан кийин кайрадан чабуулга өткөн. Элди көздөй чаңырык үн чыгаруучу гранаталарын ыргытышып, желим октор менен аткылай башташкан. Чогулгандар туш тарапка качышып, милиция алардын артынан кубалап жөнөшкөн.

Окуя болуп жаткан жерге улам жаңы адамдар кошулуп, качкандар кайрадан чогулуп, саны жагынан басымдуулук кылган эл милицияны качырганда, жооп катары ок чыгарылып, биринчи кан төгүлгөн.

Саат 11:00 ченде 5–6 минден ашуун жаалданган эл «Форумдун» имаратынан Өкмөт Үйдү көздөй жөнөшкөн. Митингчилердин саны тез эле көбөйүп кеткен. Алматы көчөсүндөгү көпүрөнүн алдынан Ж.Бакиевге караштуу «Арстан» бөлүгү менен милициянын тобу демонстрациячылардын жолун бөгөгөн. Эскертүүчү ок атылганына карабастан, каарданган эл өжөрлөнө милициянын катарын бузуп, алардын куралдары менен калкандарын тартып алышып, өздөрүн сабап киришкен. Милициянын унааларын оодарышып, өрттөп салышкан.

Эң табышмактуусу милицияны ээрчип жүргөн машиналардын ичинде автоматтар жана пулемёттор, ок-дарылар жүктөлүптүр. Курал-жарак жүктөлгөн унаалар митингчилер үчүн атайын даярдалып коюлгандай күмөн туудурат. Ал жердеги аксакалдар менен активисттер чогулуп, курал-жарактарды «Форумга» алып барып, бекем жерге катып коюуну чечишкен...

Демонстрациячылар уюлдук телефондор менен бири-бирине чалышып, жер-жерлерден келгендер менен кошулуп, борбордук аянтка жеткенде аянт элге жык толуп калган эле. Бирок трибунадан чыгып сүйлөгөнгө, митингди уюштуруп, башкарганга киши жок болгон, себеби жетекчилердин жана уюштуруучулардын баары кечетен бери камакта отурушкан.

Милиция менен демонстрациячылардын ортосунда улам-улам кагылыштар болуп, эл көбөйгөн сайын милиция улам артка чегинип, акыры барып баш аламандык башталган. Бирок түштөн кийин милиция бөлүктөрү аянттан таптакыр эле чыгып кетишкен.

Ошол эле 7-апрель күнү түш оой Кыргызстандын түндүк облустарындагы көтөрүлүшчүлөр автобустар, жүк тарткан машиналар жана жеңил автоунаалар менен Бишкекке жетип келишет. Бишкектин борбордук көчөлөрүндө КСДПнын (Кыргызстандын социал-демократиялык партиясы) жана «Ата Мекен» социалисттик партиясынын жаштарынан турган автоматчан күжүрмөн жаштар, көтөрүлүшчүлөр тарабына өтүп кетишкен милиционерлер пайда болот. Ошондуктан кийинки чабуулдар ийгиликтүү боло баштаган. Көтөрүлүшчүлөр Өкмөт Үйүнүн алдындагы аянтка каптап киришет.

Саат 14:00 ченде жаштардан турган митингчилер түз эле Өкмөт Үйдү көздөй чабуул коюшкан. «Форумдан» айдап келишкен жүк ташуучу автоунаа менен Өкмөт Үйүнүн тосмосунун дарбазасын жыга сүзүп, демонстрациячылар ичине кирип барышкан.

Саат 11:00 ченде 5–6 минден ашуун жаалданган эл «Форумдун» имаратынан Өкмөт Үйдү көздөй жөнөшкөн. Митингчилердин саны тез эле көбөйүп кеткен. Алматы көчөсүндөгү көпүрөнүн алдынан Ж.Бакиевге караштуу «Арстан» бөлүгү менен милициянын тобу демонстрациячылардын жолун бөгөгөн. Эскертүүчү ок атылганына карабастан, каарданган эл өжөрлөнө милициянын катарын бузуп, алардын куралдары менен калкандарын тартып алышып, өздөрүн сабап киришкен. Милициянын унааларын оодарышып, өрттөп салышкан.

Эң табышмактуусу милицияны ээрчип жүргөн машиналардын ичинде автоматтар жана пулемёттор, ок-дарылар жүктөлүптүр. Курал-жарак жүктөлгөн унаалар митингчилер үчүн атайын даярдалып коюлгандай күмөн туудурат. Ал жердеги аксакалдар менен активисттер чогулуп, курал-жарактарды «Форумга» алып барып, бекем жерге катып коюуну чечишкен...

Демонстрациячылар уюлдук телефондор менен бири-бирине чалышып, жер-жерлерден келгендер менен кошулуп, борбордук аянтка жеткенде аянт элге жык толуп калган эле. Бирок трибунадан чыгып сүйлөгөнгө, митингди уюштуруп, башкарганга киши жок болгон, себеби жетекчилердин жана уюштуруучулардын баары кечетен бери камакта отурушкан.

Милиция менен демонстрациячылардын ортосунда улам-улам кагылыштар болуп, эл көбөйгөн сайын милиция улам артка чегинип, акыры барып баш аламандык башталган. Бирок түштөн кийин милиция бөлүктөрү аянттан таптакыр эле чыгып кетишкен.

Ошол эле 7-апрель күнү түш оой Кыргызстандын түндүк облустарындагы көтөрүлүшчүлөр автобустар, жүк тарткан машиналар жана жеңил автоунаалар менен Бишкекке жетип келишет. Бишкектин борбордук көчөлөрүндө КСДПнын (Кыргызстандын социал-демократиялык партиясы) жана «Ата Мекен» социалисттик партиясынын жаштарынан турган автоматчан күжүрмөн жаштар, көтөрүлүшчүлөр тарабына өтүп кетишкен милиционерлер пайда болот. Ошондуктан кийинки чабуулдар ийгиликтүү боло баштаган. Көтөрүлүшчүлөр Өкмөт Үйүнүн алдындагы аянтка каптап киришет.

Саат 14:00 ченде жаштардан турган митингчилер түз эле Өкмөт Үйдү көздөй чабуул коюшкан. «Форумдан» айдап келишкен жүк ташуучу автоунаа менен Өкмөт Үйүнүн тосмосунун дарбазасын жыга сүзүп, демонстрациячылар ичине кирип барышкан.

14:30 ченде Өкмөт Үйү тараптан ок атылып, ондой адам жарат алып, аянтка кан төгүлгөн. Митингчилер артка чегинишип, тосмонун сыртына чыгышкан, бирок көзгө атарлардын огуна каза тапкандардын саны көбөйө берген. Митингчилер ок жегендерге жардам беришип, атылган октон коркпостон, жарадарларды колу-бутунан алып көтөрүп, колго урунган унаалар аркылуу ооруканаларга тынымсыз ташып турушкан...

Өкмөт Үйүнүн, анын маңдайындагы «Илбирс» ишканасынын имаратынын чатырынан мылтык көтөрүшкөн көзгө атарлар демонстрациячыларга даана эле көрүнүп турган, жер которуп ары-бери басып да жүрүшкөн. Алардын алактап, же шашканы байкалган эмес...

Тосмонун ичиндеги мурдатан дайындалып коюлган «Арстандын» автоматчан 500–600 чамалуу өздүк курамы демонстрациячыларды эскертүү максатында асманга карай ок чыгарышкан. Натыйжада элдер башаламандыкка түшүп, артка чегинип, туш тарапка качууга мажбур болушкан. Ошондо: «*Кыргыздар, качпагыла!*» – деген кайраттуу коңур үн чыкканда дүүлүккөн эл эсине келип, дүрбөгөнүн токтотуп, чыйрала түштү.

Жанагы коңур үн экинчи кайталанбады... Асфальтта башы канга боёлгон жаш адамдын денеси суналып жатат... Анын көзүнүн алдына тийген ок кежигесинен чыгып жан берген экен. Элге кайрат-дем берген бул чечкиндүү инсан улуттук университеттин «саясат таануу» боюнча ага окутуучусу, Америкада үч жыл жүрүп жаңы эле Мекенине кайтып келген 35 жаштагы Жолдош Кудайбергенов эле.

7-апрелде саат 16:00дө өлкөнүн түндүгү бүтүндөй көтөрүлүшчүлөр тарапка өткөн. Бишкекте Парламент менен Улуттук коопсуздук кызматынын имараттары талкаланып, Башкы прокуратуранын имараты өрттөлгөн. Тыныстанов көчөсүндөгү Салык инспекциясынын имараты тыптыйпыл жок кылынган. Кыргыз телерадиокомпаниясынын имаратындагы болгон аппаратура бүт бойдон талкаланган.

Саат 16:45те Ички иштер министри М.Коңгантиевдин Таластан: «Үй-бүлөлүк башкаруунун азабын мен да тартып жатам. Бакиев кетсин!» – деп айтканын «Азаттыктын» кабарчысы билдирген. Бул учурда Өкмөт Үйүнүн ичинде К.Бакиев жана анын эң жакын адамдары: Ж.Бакиев, Д.Үсөнов, К.Жороев, Б.Калыев, М.Суталинов, Н.Сулайманов ж.б. калышкан болчу.

14:30 ченде Өкмөт Үйү тараптан ок атылып, ондой адам жарат алып, аянтка кан төгүлгөн. Митингчилер артка чегинишип, тосмонун сыртына чыгышкан, бирок көзгө атарлардын огуна каза тапкандардын саны көбөйө берген. Митингчилер ок жегендерге жардам беришип, атылган октон коркпостон, жарадарларды колу-бутунан алып көтөрүп, колго урунган унаалар аркылуу ооруканаларга тынымсыз ташып турушкан...

Өкмөт Үйүнүн, анын маңдайындагы «Илбирс» ишканасынын имаратынын чатырынан мылтык көтөрүшкөн көзгө атарлар демонстрациячыларга даана эле көрүнүп турган, жер которуп ары-бери басып да жүрүшкөн. Алардын алактап, же шашканы байкалган эмес...

Тосмонун ичиндеги мурдатан дайындалып коюлган «Арстандын» автоматчан 500–600 чамалуу өздүк курамы демонстрациячыларды эскертүү максатында асманга карай ок чыгарышкан. Натыйжада элдер башаламандыкка түшүп, артка чегинип, туш тарапка качууга мажбур болушкан. Ошондо: «*Кыргыздар, качпагыла!*» – деген кайраттуу коңур үн чыкканда дүүлүккөн эл эсине келип, дүрбөгөнүн токтотуп, чыйрала түштү.

Жанагы коңур үн экинчи кайталанбады... Асфальтта башы канга боёлгон жаш адамдын денеси суналып жатат... Анын көзүнүн алдына тийген ок кезигесинен чыгып жан берген экен. Элге кайрат-дем берген бул чечкиндүү инсан улуттук университеттин «саясат таануу» боюнча ага окутуучусу, Америкада үч жыл жүрүп жаңы эле Мекенине кайтып келген 35 жаштагы Жолдош Кудайбергенов эле.

7-апрелде саат 16:00дө өлкөнүн түндүгү бүтүндөй көтөрүлүшчүлөр тарапка өткөн. Бишкекте Парламент менен Улуттук коопсуздук кызматынын имараттары талкаланып, Башкы прокуратуранын имараты өрттөлгөн. Тыныстанов көчөсүндөгү Салык инспекциясынын имараты тыптыйпыл жок кылынган. Кыргыз телерадиокомпаниясынын имаратындагы болгон аппаратура бүт бойдон талкаланган.

Саат 16:45те Ички иштер министри М.Коңгантиевдин Таластан: «Үй-бүлөлүк башкаруунун азабын мен да тартып жатам. Бакиев кетсин!» – деп айтканын «Азаттыктын» кабарчысы билдирген. Бул учурда Өкмөт Үйүнүн ичинде К.Бакиев жана анын эң жакын адамдары: Ж.Бакиев, Д.Үсөнов, К.Жороев, Б.Калыев, М.Суталинов, Н.Сулайманов ж.б. калышкан болчу.

Ушундай кыйчалышта, саат 17:10 ченде, президент К.Бакиев өз жарлыгы менен Бишкекте, Талас, Нарын жана Чүй облустарында кечки саат 22:00дөн таңкы саат 06:00гө чейин коменданттык саат киргизүү чечимин чыгарган.

18:00 ченде Омбудсмен Т.Акун менен экс-депутат К.Иманалиев оппозиция лидерлерин камактан бошотууга аракеттерди жасашкан. Т.Акун ушул маселе менен президенттин администрация башчысы К.Жороевге барганын, анын кабинетинде премьер-министр Д.Үсөнов күч органдары менен жыйын өткөрүп жатканын, камактан бошотуу маселесин айта баштаганда, аны укмак турсун, өзүн сыртка чыгарып коюшканын айткан. Алардын Улуттук коопсуздук кызматына (УКК) барышканынан да майнап чыккан эмес. Т. Акун кайрадан аянтка келгенде жаалданган жаштар анын бир кезде Бакиевди мактаганын эскертишип, шылдыңдашып, сабап салышкан. Жаракат алган Т. Акун ар кимдердин жардамы менен эптеп качып кутулган. Ошол учурда көтөрүлүшчүлөр менен президентке берилген бөлүктөр жана «Өкмөт Үйдөгү» көзгө атарлардын ортосунда ок атышуу башталат.

Окко учкандар менен жарадарлардын саны уламдан-улам көбөйүп, жаалданган митингчилер качкандын ордуна, Өкмөт Үйүнө каршы дембе-дем чабуулга өтүп турушкан. Борбордук аянттагы имараттардын биринде активисттер тарабынан митингчилерге курал-жарак таратылган. Сыягы, эртең менен табылган курал-жарактар менен окдарыларды «Форумга» катып койгон жеринен митингди уюштуруучулар алып келишсе керек.

УККнын имаратын тегеректешкен демонстрациячылардын, өзгөчө жаштардын айбатынан корккон бийлик кармалган саясатчылардын бир бөлүгүн бошотууну чечкен. 7-апрелде саат 18:00дөн өткөндөн кийин Т.Сариев, Э.Ибраимова, А.Эркебаев, Т.Мадылбеков, Д.Чотоновдор, калгандары андан бир-эки сааттан кийин абактан бошотулган.

Бошотулган оппозиция лидерлеринин ичинен жалгыз Т.Сариев түз эле эл чогулган борбордук «Ала-Тоо» аянтына келген. Калгандары келишкен эмес, себеби аларды көзгө атарлар терип атып коюшу толук мүмкүн эле. Тобокелчиликке салыштын зарылчылыгы жок болчу ал кезде. Т.Сариев митингчилерге кырдаал жөнүндө түшүндүрүп, бийлик менен сүйлөшкөнүн, алар ок атууну токтотушаарын айткан. Анан камактагы калган саясатчыларды бошотуу үчүн ал жоон топ эл

Ушундай кыйчалышта, саат 17:10 ченде, президент К.Бакиев өз жарлыгы менен Бишкекте, Талас, Нарын жана Чүй облустарында кечки саат 22:00дөн таңкы саат 06:00гө чейин коменданттык саат киргизүү чечимин чыгарган.

18:00 ченде Омбудсмен Т.Акун менен экс-депутат К.Иманалиев оппозиция лидерлерин камактан бошотууга аракеттерди жасашкан. Т.Акун ушул маселе менен президенттин администрация башчысы К.Жороевге барганын, анын кабинетинде премьер-министр Д.Үсөнов күч органдары менен жыйын өткөрүп жатканын, камактан бошотуу маселесин айта баштаганда, аны укмак турсун, өзүн сыртка чыгарып коюшканын айткан. Алардын Улуттук коопсуздук кызматына (УКК) барышканынан да майнап чыккан эмес. Т. Акун кайрадан аянтка келгенде жаалданган жаштар анын бир кезде Бакиевди мактаганын эскертишип, шылдыңдашып, сабап салышкан. Жаракат алган Т. Акун ар кимдердин жардамы менен эптеп качып кутулган. Ошол учурда көтөрүлүшчүлөр менен президентке берилген бөлүктөр жана «Өкмөт Үйдөгү» көзгө атарлардын ортосунда ок атышуу башталат.

Окко учкандар менен жарадарлардын саны уламдан-улам көбөйүп, жаалданган митингчилер качкандын ордуна, Өкмөт Үйүнө каршы дембе-дем чабуулга өтүп турушкан. Борбордук аянттагы имараттардын биринде активисттер тарабынан митингчилерге курал-жарак таратылган. Сыягы, эртең менен табылган курал-жарактар менен окдарыларды «Форумга» катып койгон жеринен митингди уюштуруучулар алып келишсе керек.

УККнын имаратын тегеректешкен демонстрациячылардын, өзгөчө жаштардын айбатынан корккон бийлик кармалган саясатчылардын бир бөлүгүн бошотууну чечкен. 7-апрелде саат 18:00дөн өткөндөн кийин Т.Сариев, Э.Ибраимова, А.Эркебаев, Т.Мадылбеков, Д.Чотоновдор, калгандары андан бир-эки сааттан кийин абактан бошотулган.

Бошотулган оппозиция лидерлеринин ичинен жалгыз Т.Сариев түз эле эл чогулган борбордук «Ала-Тоо» аянтына келген. Калгандары келишкен эмес, себеби аларды көзгө атарлар терип атып коюшу толук мүмкүн эле. Тобокелчиликке салыштын зарылчылыгы жок болчу ал кезде. Т.Сариев митингчилерге кырдаал жөнүндө түшүндүрүп, бийлик менен сүйлөшкөнүн, алар ок атууну токтотушаарын айткан. Анан камактагы калган саясатчыларды бошотуу үчүн ал жоон топ эл

менен УККны көздөй жөнөгөн. УКК кеңсесинин жанында жыкжый-ма топтолгон эл тигилер келгенден кийин кеңсенин эшигин талкалап кирип барышып, ал жердеги БТРди айдап чыгышып, Өкмөт Үйдү көздөй жөнөгөн. Бирок аны айдаганды билген адам табылганы менен, андан ок атканды билгени табылган эмес. БТРде отурган жигиттерди көзгө атарлар аткылап, БТРдин өзүн гранатомёт менен жардырып салышкан. Жарадарларга жардам бергендер көзгө атарлардын огунан каза табышкан.

Урологиялык илимий борбордун урология бөлүмүнүн башчысы Ринат Урбаналиев: «Ал көзгө атар – мыкты аткыч жана жеткен шүмшүк неме экен...», – деп эскерет. Уролог түнү бою ошол «Өкмөт Үйүнүн» чатырындагы көзгө атарлардын колунан жука чурайына ок жеген ондогон көтөрүлүшчүлөрдүн жанын аман алып калган болчу. «Аянттын четинде бараткан адам сулк кулап түшөт. Карасаң, чекесинде көзөнөк. Же ДСАнын (Драгунов снайпердик автоматы) огу дагы бирөөнүн жука чурайына таамай тийген болот...», – дейт доктур.

Саат 19:10дор чамасында Р.Отунбаева, Т.Сариев, К.А.Дүйшөбаев, Э.Каптагаевдер премеьер-министр Д.Үсөнов менен митингчилерге каршы ок атууну токтотуу жөнүндө, өкмөттү таркатуу жана башка талаптар боюнча сүйлөшүүлөрдү жүргүзүшкөн.

Саат 19:30 ченде К.Бакиев, анын жакын адамдары тоскоолдук кылгандарды жиптердин терезелерин ылгабай аткылаган боюнча эки жип менен Өкмөт Үйүнүн түндүк жактагы дарбазасы аркылуу качып чыгып кетишкен. Саат 21-00 ченде алар Жалал-Абадда болуп калышкан. Өкмөт Үйүнүн чатырындагы көзгө атарлар кийимдерин которуп кийишип, туннель аркылуу чыгышып, көпчүлүккө аралашып сиңип кетишкен. Алар кетээр алдында Өкмөт Үйүнө, президенттин кабинетине миналарды койгонго үлгүрүшкөн. Бирок аны байкап калышкан демонстрациячылар миналардын жарылышына мүмкүндүк беришкен эмес.

Ошентип 2010-жылы 7-апрелде түнкү саат 23:30 ченде Өкмөт Үйү бакиевдик авторитардык-криминалдык бийликке каршы көтөрүлгөн демонстрациячылардын колуна өткөн. Бакиевдин түндүк облустардагы бийлиги толугу менен талкаланган. Президенттин өзү болсо жан-жөкөрлөрү менен түштүктү карай качып барып, эптеп башпааналайт.

менен УККны көздөй жөнөгөн. УКК кеңсесинин жанында жыкжый-ма топтолгон эл тигилер келгенден кийин кеңсенин эшигин талкалап кирип барышып, ал жердеги БТРди айдап чыгышып, Өкмөт Үйдү көздөй жөнөгөн. Бирок аны айдаганды билген адам табылганы менен, андан ок атканды билгени табылган эмес. БТРде отурган жигиттерди көзгө атарлар аткылап, БТРдин өзүн гранатомёт менен жардырып салышкан. Жарадарларга жардам бергендер көзгө атарлардын огунан каза табышкан.

Урологиялык илимий борбордун урология бөлүмүнүн башчысы Ринат Урбаналиев: «Ал көзгө атар – мыкты аткыч жана жеткен шүмшүк неме экен...», – деп эскерет. Уролог түнү бою ошол «Өкмөт Үйүнүн» чатырындагы көзгө атарлардын колунан жука чурайына ок жеген ондогон көтөрүлүшчүлөрдүн жанын аман алып калган болчу. «Аянттын четинде бараткан адам сулк кулап түшөт. Карасаң, чекесинде көзөнөк. Же ДСАнын (Драгунов снайпердик автоматы) огу дагы бирөөнүн жука чурайына таамай тийген болот...», – дейт доктур.

Саат 19:10дор чамасында Р.Отунбаева, Т.Сариев, К.А.Дүйшөбаев, Э.Каптагаевдер премеьер-министр Д.Үсөнов менен митингчилерге каршы ок атууну токтотуу жөнүндө, өкмөттү таркатуу жана башка талаптар боюнча сүйлөшүүлөрдү жүргүзүшкөн.

Саат 19:30 ченде К.Бакиев, анын жакын адамдары тоскоолдук кылгандарды жиптердин терезелерин ылгабай аткылаган боюнча эки жип менен Өкмөт Үйүнүн түндүк жактагы дарбазасы аркылуу качып чыгып кетишкен. Саат 21-00 ченде алар Жалал-Абадда болуп калышкан. Өкмөт Үйүнүн чатырындагы көзгө атарлар кийимдерин которуп кийишип, туннель аркылуу чыгышып, көпчүлүккө аралашып сиңип кетишкен. Алар кетээр алдында Өкмөт Үйүнө, президенттин кабинетине миналарды койгонго үлгүрүшкөн. Бирок аны байкап калышкан демонстрациячылар миналардын жарылышына мүмкүндүк беришкен эмес.

Ошентип 2010-жылы 7-апрелде түнкү саат 23:30 ченде Өкмөт Үйү бакиевдик авторитардык-криминалдык бийликке каршы көтөрүлгөн демонстрациячылардын колуна өткөн. Бакиевдин түндүк облустардагы бийлиги толугу менен талкаланган. Президенттин өзү болсо жан-жөкөрлөрү менен түштүктү карай качып барып, эптеп башпааналайт.

Бирок эртеси күнү, 8-апрелде, ал жакта да бийлик көтөрүлүшчүлөрдүн колуна өтө баштайт.

7-апрелден 8-апрелге оогон түнү Элдик курултайдын аткаруу комитети өлкөдөгү жоопкерчиликти өзүнө алып, 14 кишиден турган Убактылуу Өкмөт түзүлүп, анын башчылыгына Роза Отунбаева, төрт орун басарлыкка Алмазбек Атамбаев – социалдык-экономикалык иштер боюнча; Өмүрбек Текебаев – конституциялык реформалар боюнча; Азимбек Бекназаров – укук-тартип маселелери боюнча; Темир Сариев – каржы маселелери боюнча дайындалышкан.

Убактылуу Өкмөт бир катар шашылыш чечимдерди кабыл алган:

1. Талап-тоноолорго жол бербеш үчүн элдик кошуундарды түзүү;
2. Бишкек шаарынын коменданттыгына Т.Мадылбековду дайындоо;
3. Бардык коргоо органдарын комендантка баш ийдирүү;
4. Бардык ички иштер ресурстарын Бишкек шаарынын комендантына тапшыруу;
5. И.Исаковду коргоо министри, Б.Шерниязовду ички иштер министри, И.Өмүркуловду Бишкек шаарынын мэри кызматтарына дайындоо боюнча.

2010-жылы 7-апрелдеги демонстрациячылар менен бакиевдик авторитардык-криминалдык кылмыштуу режимдин кагылышында 87 адам окко учкан, 1500 адам ар кандай деңгээлдеги жаракаттарды алган, 500дөн ашуун оор жарадарлар ооруканаларга жаткырылган. 100дөн ашык милиция кызматкерлери ар кандай деңгээлдеги жаракаттарды алышып, анын ичинен 23ү ооруканага жаткырылган. Өлгөндөрдүн арасында ИИМ Академиясынын эки курсанты болгон.

Бул жерде белгилеп кете турган жагдай, көтөрүлүш учурундагы башаламандыктан пайдаланган кылмышкерлер тобу администрациялык имараттарды, телерадиокомпанияларды, милициялык участкаларды басып алышкан, Салык инспекциясын, Башкы прокуратураны, УКК (Улуттук коопсуздук кеңешин) талкалап өрттөп жиберешкен. Талап-тоноочулук жана зордук-зомбулук иштерди жүргүзүшкөндөр көтөрүлүшчүлөр эмес, дал мына ошол кылмышкерлер болгон. Алардын жолун бөгөш үчүн элдик ыктыярдуулардан, негизинен жаштардан турган элдик кошуундар түзүлгөн. Натыйжада талап тоноочулук иштер кескин түрдө басандаган.

Бирок эртеси күнү, 8-апрелде, ал жакта да бийлик көтөрүлүшчүлөрдүн колуна өтө баштайт.

7-апрелден 8-апрелге оогон түнү Элдик курултайдын аткаруу комитети өлкөдөгү жоопкерчиликти өзүнө алып, 14 кишиден турган Убактылуу Өкмөт түзүлүп, анын башчылыгына Роза Отунбаева, төрт орун басарлыкка Алмазбек Атамбаев – социалдык-экономикалык иштер боюнча; Өмүрбек Текебаев – конституциялык реформалар боюнча; Азимбек Бекназаров – укук-тартип маселелери боюнча; Темир Сариев – каржы маселелери боюнча дайындалышкан.

Убактылуу Өкмөт бир катар шашылыш чечимдерди кабыл алган:

1. Талап-тоноолорго жол бербеш үчүн *элдик кошуундарды* түзүү;
2. Бишкек шаарынын коменданттыгына Т.Мадылбековду дайындоо;
3. Бардык коргоо органдарын комендантка баш ийдирүү;
4. Бардык ички иштер ресурстарын Бишкек шаарынын комендантына тапшыруу;
5. И.Исаковду коргоо министри, Б.Шерниязовду ички иштер министри, И.Өмүркуловду Бишкек шаарынын мэри кызматтарына дайындоо боюнча.

2010-жылы 7-апрелдеги демонстрациячылар менен бакиевдик авторитардык-криминалдык кылмыштуу режимдин кагылышында 87 адам окко учкан, 1500 адам ар кандай деңгээлдеги жаракаттарды алган, 500дөн ашуун оор жарадарлар ооруканаларга жаткырылган. 100дөн ашык милиция кызматкерлери ар кандай деңгээлдеги жаракаттарды алышып, анын ичинен 23ү ооруканага жаткырылган. Өлгөндөрдүн арасында ИИМ Академиясынын эки курсанты болгон.

Бул жерде белгилеп кете турган жагдай, көтөрүлүш учурундагы башаламандыктан пайдаланган кылмышкерлер тобу администрациялык имараттарды, телерадиокомпанияларды, милициялык участкаларды басып алышкан, Салык инспекциясын, Башкы прокуратураны, УКК (Улуттук коопсуздук кеңешин) талкалап өрттөп жиберешкен. Талап-тоноочулук жана зордук-зомбулук иштерди жүргүзүшкөндөр көтөрүлүшчүлөр эмес, дал мына ошол кылмышкерлер болгон. Алардын жолун бөгөш үчүн элдик ыктыярдуулардан, негизинен жаштардан турган *элдик кошуундар* түзүлгөн. Натыйжада талап тоноочулук иштер кескин түрдө басандаган.

4. Апрель революциясынын сабактары

1-сабак. Элдин ишенимин, келечекке болгон үмүтүн, чын ниетинен болгон колдоосун ар дайым ыйык тутуу, кандай гана кыйынчылыктар болбосун, болгон мүмкүнчүлүктөрдү жумшоо менен бийлик тарабынан аткарылышы жана аткарууга тынымсыз аракет жасалышы керектиги. Өз элин кордогон президент, акыры, өзү үй-бүлөсү жана туугандары менен катуу кордук көрүп кала тургандыгы..

2-сабак. Мамлекеттик бийликтин бир адамдын колуна топтолушуна жол берилбестик.

3-сабак. Аксы окуясындагы алты адамдын атылганы Акаевдин өмүр баянындагы өчпөс так болуп, укумдан-тукумга чейин айтыла турган кетпес кек болуп калды. Ал эми Бакиевдер 2010-жылы 7-апрелде 87 кишини атып өлтүрүп, 1500дөн ашыгын жарадар кылышы алардын өздөрүнө эле эмес, төрөлгөн жана төрөлө элек укум-тукумдарына чейин «канкор Бакиевдер» деген атка кондурду. Кан ичкич канкордукту эл эч качан унутпайт, тарых кечирбейт!

4-сабак. 2005-жылы 24-марттагы окуяларда жана 2010-жылдагы Апрель революциясында криминалдык элементтер тез жанданып, «каралар» ачыктан-ачык эле иштешип, туйтунушкан. Алар карапайым элдин менчигин да, бай чиновниктердин менчигин да, мамлекеттик менчикти да талап-тоношкон. Эки учурда тең эл дагы, мамлекет дагы жабыр тарткан. Бишкек шаарынын маанилүү объектилери талкаланган. «Каралар» түшкө кирбегендей байышкан. Өлкөнүн укук коргоо органдары жеке менчикти дагы, мамлекеттик менчикти дагы мыйзамда көрсөтүлгөндөй коргой алышкан эмес. Бул мамлекеттүүлүктүн өзөгүн бекемдөөнүн өтө зарылдыгын дагы бир жолу тастыктаган чоң сабак болуп саналат.

5-сабак. Мамлекетти башкаруунун президенттик формасы биздин өлкө үчүн ыңгайлуу эмес экендиги иш жүзүндө экинчи жолу ырасталды. Бул башкаруунун парламенттик формасына тезинен өтүү зарылчылыгын шарттады. Парламенттик башкарууга ылайык бийликтин үч бутакка бөлүнүшү, алардын ортосундагы тең салмактуулук жана бирин-бири кармап туруу принциптеринин өтө дыкаттык менен сакталышы гана үй-бүлөлүк-авторитардык бийликтин орношуна жол бербестигин, ага бөгөт боло тургандыгын тастыктаган сабак. Адилет,

4. Апрель революциясынын сабактары

1-сабак. Элдин ишенимин, келечекке болгон үмүтүн, чын ниетинен болгон колдоосун ар дайым ыйык тутуу, кандай гана кыйынчылыктар болбосун, болгон мүмкүнчүлүктөрдү жумшоо менен бийлик тарабынан аткарылышы жана аткарууга тынымсыз аракет жасалышы керектиги. Өз элин кордогон президент, акыры, өзү үй-бүлөсү жана туугандары менен катуу кордук көрүп кала тургандыгы..

2-сабак. Мамлекеттик бийликтин бир адамдын колуна топтолушуна жол берилбестик.

3-сабак. Аксы окуясындагы алты адамдын атылганы Акаевдин өмүр баянындагы өчпөс так болуп, укумдан-тукумга чейин айтыла турган кетпес кек болуп калды. Ал эми Бакиевдер 2010-жылы 7-апрелде 87 кишини атып өлтүрүп, 1500дөн ашыгын жарадар кылышы алардын өздөрүнө эле эмес, төрөлгөн жана төрөлө элек укум-тукумдарына чейин «канкор Бакиевдер» деген атка кондурду. Кан ичкич канкордукту эл эч качан унутпайт, тарых кечирбейт!

4-сабак. 2005-жылы 24-марттагы окуяларда жана 2010-жылдагы Апрель революциясында криминалдык элементтер тез жанданып, «каралар» ачыктан-ачык эле иштешип, туйтунушкан. Алар карапайым элдин менчигин да, бай чиновниктердин менчигин да, мамлекеттик менчикти да талап-тоношкон. Эки учурда тең эл дагы, мамлекет дагы жабыр тарткан. Бишкек шаарынын маанилүү объектилери талкаланган. «Каралар» түшкө кирбегендей байышкан. Өлкөнүн укук коргоо органдары жеке менчикти дагы, мамлекеттик менчикти дагы мыйзамда көрсөтүлгөндөй коргой алышкан эмес. Бул мамлекеттүүлүктүн өзөгүн бекемдөөнүн өтө зарылдыгын дагы бир жолу тастыктаган чоң сабак болуп саналат.

5-сабак. Мамлекетти башкаруунун президенттик формасы биздин өлкө үчүн ыңгайлуу эмес экендиги иш жүзүндө экинчи жолу ырасталды. Бул башкаруунун парламенттик формасына тезинен өтүү зарылчылыгын шарттады. Парламенттик башкарууга ылайык бийликтин үч бутакка бөлүнүшү, алардын ортосундагы тең салмактуулук жана бирин-бири кармап туруу принциптеринин өтө дыкаттык менен сакталышы гана үй-бүлөлүк-авторитардык бийликтин орношуна жол бербестигин, ага бөгөт боло тургандыгын тастыктаган сабак. Адилет,

калыс, демократиялуу коом куруу үчүн башкаруу системасын толугу менен өзгөртүүнүн зарылдыгы айкын-ачык көрүндү. Элдик-демократиялык бийлик гана биздин улут катары сакталып калышыбызды жана эгемендүү мамлекетибиздин күч-кубаттуулугун шарттай тургандыгы коомчулукка түшүнүктүү сабак болду.

6-сабак. 2010-жылы 8-апрелден 14-апрелге чейин, бир жуманын ичинде, Бакиев менен анын баш кесерлери кайрадан бийликти колго алуу максатында өлкөнүн түштүгүн бөлүп кетүү аракетин жасаган. Жалал-Абадда Бакиевдин сепараттык аракеттерин колдонушуп бир нече миң киши чогултуп, облустук мамлекеттик администрациянын кеңсесин басып алышып, өздөрүнүн губернаторун шайлаганга да үлгүрүшкөн. Кыргызстанды түндүк жана түштүккө бөлүп-жаруу жана жарандык согушту тутандыруу аракеттери ишке ашпай калгандан кийин, бакиевчилер өзбек-кыргыз жаңжалын тутандырышып, ал кагылышта 400дөн ашуун киши өлүп, миндеген адамдар жараат алган. Мындан Ата Мекенибизди бөлүп-жаруудан, ал тургай, мамлекетти жок кылуудан кайра тартпаган маңкурттардын тилектерин ташкаптырып, улуттун биримдиги жана ынтымагы үчүн, мамлекеттин эгемендүүлүгүн сактоо үчүн кайраттуулук менен талыкпастан күрөшүү керек деген сабак алабыз.

7-сабак. Мамлекеттик бийликти күч колдонуу, талап-тоноо жана кан төгүү жолу менен эмес, тескерисинче, тынчтык жолу менен, мыйзам чегинде, таза шайлоо аркылуу чындоо керектигин айгинелеген сабак. Үй-бүлөлүк бийлик, мыйзамды көзгө илбөө, сөз менен иштин ажырымы, мамлекеттик саясат деңгээлине жеткен кара өзгөйлүк, системалуу жана саясий коррупция коомдун бөлүнүп жарылышына, бийликке карата элдин ишеничинин кетишине, дегеле, мамлекеттүүлүктүн пайдубалына доо кетирген чекке алып келген «акаевчилер» менен «бакиевчилер» өз мекенине батпай, дүйнө кезип, качкындарга айланышты. Ушунун баары кыска убакыттын ичинде болуп өттү. Эми муну кайталабоо бийлик үчүн чоң сабак болот.

Мыйзамдуулук гана, мамлекеттик кызматкерлердин мыйзам алдындагы толук жоопкерчиликтүүлүгү гана, бийликтин толук ачыктыгы жана адилеттүүлүгү гана элдин ишенимин кайтарып, көп улуттуу өлкөнүн ынтымагы менен биримдигин кепилдей алат. Ааламдашуунун оп тартма айлампасында руху күчтүү, маданияты бийик,

калыс, демократиялуу коом куруу үчүн башкаруу системасын толугу менен өзгөртүүнүн зарылдыгы айкын-ачык көрүндү. Элдик-демократиялык бийлик гана биздин улут катары сакталып калышыбызды жана эгемендүү мамлекетибиздин күч-кубаттуулугун шарттай тургандыгы коомчулукка түшүнүктүү сабак болду.

6-сабак. 2010-жылы 8-апрелден 14-апрелге чейин, бир жуманын ичинде, Бакиев менен анын баш кесерлери кайрадан бийликти колго алуу максатында өлкөнүн түштүгүн бөлүп кетүү аракетин жасаган. Жалал-Абадда Бакиевдин сепараттык аракеттерин колдонушуп бир нече миң киши чогултуп, облустук мамлекеттик администрациянын кеңсесин басып алышып, өздөрүнүн губернаторун шайлаганга да үлгүрүшкөн. Кыргызстанды түндүк жана түштүккө бөлүп-жаруу жана жарандык согушту тутандыруу аракеттери ишке ашпай калгандан кийин, бакиевчилер өзбек-кыргыз жаңжалын тутандырышып, ал кагылышта 400дөн ашуун киши өлүп, миндеген адамдар жараат алган. Мындан Ата Мекенибизди бөлүп-жаруудан, ал тургай, мамлекетти жок кылуудан кайра тартпаган маңкурттардын тилектерин ташкаптырып, улуттун биримдиги жана ынтымагы үчүн, мамлекеттин эгемендүүлүгүн сактоо үчүн кайраттуулук менен талыкпастан күрөшүү керек деген сабак алабыз.

7-сабак. Мамлекеттик бийликти күч колдонуу, талап-тоноо жана кан төгүү жолу менен эмес, тескерисинче, тынчтык жолу менен, мыйзам чегинде, таза шайлоо аркылуу чындоо керектигин айгинелеген сабак. Үй-бүлөлүк бийлик, мыйзамды көзгө илбөө, сөз менен иштин ажырымы, мамлекеттик саясат деңгээлине жеткен кара өзгөйлүк, системалуу жана саясий коррупция коомдун бөлүнүп жарылышына, бийликке карата элдин ишеничинин кетишине, дегеле, мамлекеттүүлүктүн пайдубалына доо кетирген чекке алып келген «акаевчилер» менен «бакиевчилер» өз мекенине батпай, дүйнө кезип, качкындарга айланышты. Ушунун баары кыска убакыттын ичинде болуп өттү. Эми муну кайталабоо бийлик үчүн чоң сабак болот.

Мыйзамдуулук гана, мамлекеттик кызматкерлердин мыйзам алдындагы толук жоопкерчиликтүүлүгү гана, бийликтин толук ачыктыгы жана адилеттүүлүгү гана элдин ишенимин кайтарып, көп улуттуу өлкөнүн ынтымагы менен биримдигин кепилдей алат. Ааламдашуунун оп тартма айлампасында руху күчтүү, маданияты бийик,

биримдиктүү, жаратман улуттар гана өзү тандаган багыттан чыкпай, дүйнөлүк коомчулук менен тыгыз алакада болуп, бакубат турмушта жашап, кылымдардан бери аздектелип келе жаткан элдик каада-салты, улуу мурасты келечек муундарга өткөрүп бере алат.

Апрель революциясынын ушундай сабактарынан улам төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот:

- *Бийлик жаатында.* Кыргызстан президенттик бийликтин жана анын текебердигинин астында экинчи жолу «оозун күйгүзүп» отурат. Кылмыштуу үй-бүлөлүк-туугандык башкарууну кууп чыгуу менен, Кыргызстан КМШ өлкөлөрүнүн арасында *парламентаризм* институтун киргизген алгачкы өлкө болду. Жогорку Кеңеш, жакшыдыр-жамандыр, партиялык принцип боюнча түзүлүп, *парламенттик-президенттик башкаруу* орнотулду.

- *Эркиндик жаатында.* Кыргызстанда кайрадан сөз жана басма сөз эркиндиги орноду. Мурдагы бийликтин кысымы астында жабылып калган жалпыга маалымдоо каражаттары («Азаттык» радиосу, «Пирамида» ТРКсы, «Де-Факто», «Алиби» гезиттери) кайрадан иштей баштады, куугунтукка алынган журналисттер жана саясатчылар мекенине кайтып келишти.

- *Коррупция жаатында.* Акаевдин жана Бакиевдин мезгилинде өлкөдө коррупция гүлдөп өнүккөн. Азыр аларга каршы күрөш жүрүүдө. Президент А.Атамбаев айткандай, мыйзамдын үстөмдүгү орнотулууда. Маселен, 2012-жылы республика боюнча 1180 коррупциялык кылмыш иштери козголуп, 462 иш соттун кароосуна жөнөтүлгөн. Кармалгандардын арасында министрлер, депутаттар, чиновниктер, соттор, мэрлер, акимдер, салыкчылар, айыл өкмөттөрү ж.б. бар. Сот реформалары жүргүзүлүүдө.

- *Рейдерчилик жаатында.* Бакиевдер басып алышкан байлыктар элге кайтарылды. «Түндүк электр», «Жалал-Абад электр», кыймылсыз мүлктөр, жерлер («Витязь» пансионаты) мамлекетке кайтарылды. Эл аралык аферисттердин (М.Надель, Е.Гуревич) жолу буулду. Электр энергиясы жана мобилдик байланыш үчүн кошумча төлөмдөрдү пайдалануу менен элдин эсебинен туйтунуу токтотулду. Өлкөдө буюртмалуу киши өлтүрүүлөр жана кылмыштар азаюуда.

- *Экономика жаатында.* Революция койгон мүдөө-максаттарга жетүү жана милдеттерди аткаруу үчүн башка өлкөлөр менен тең

биримдиктүү, жаратман улуттар гана өзү тандаган багыттан чыкпай, дүйнөлүк коомчулук менен тыгыз алакада болуп, бакубат турмушта жашап, кылымдардан бери аздектелип келе жаткан элдик каада-салты, улуу мурасты келечек муундарга өткөрүп бере алат.

Апрель революциясынын ушундай сабактарынан улам төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот:

- *Бийлик жаатында.* Кыргызстан президенттик бийликтин жана анын текебердигинин астында экинчи жолу «оозун күйгүзүп» отурат. Кылмыштуу үй-бүлөлүк-туугандык башкарууну кууп чыгуу менен, Кыргызстан КМШ өлкөлөрүнүн арасында *парламентаризм* институтун киргизген алгачкы өлкө болду. Жогорку Кеңеш, жакшыдыр-жамандыр, партиялык принцип боюнча түзүлүп, *парламенттик-президенттик башкаруу* орнотулду.

- *Эркиндик жаатында.* Кыргызстанда кайрадан сөз жана басма сөз эркиндиги орноду. Мурдагы бийликтин кысымы астында жабылып калган жалпыга маалымдоо каражаттары («Азаттык» радиосу, «Пирамида» ТРКсы, «Де-Факто», «Алиби» гезиттери) кайрадан иштей баштады, куугунтукка алынган журналисттер жана саясатчылар мекенине кайтып келишти.

- *Коррупция жаатында.* Акаевдин жана Бакиевдин мезгилинде өлкөдө коррупция гүлдөп өнүккөн. Азыр аларга каршы күрөш жүрүүдө. Президент А.Атамбаев айткандай, мыйзамдын үстөмдүгү орнотулууда. Маселен, 2012-жылы республика боюнча 1180 коррупциялык кылмыш иштери козголуп, 462 иш соттун кароосуна жөнөтүлгөн. Кармалгандардын арасында министрлер, депутаттар, чиновниктер, соттор, мэрлер, акимдер, салыкчылар, айыл өкмөттөрү ж.б. бар. Сот реформалары жүргүзүлүүдө.

- *Рейдерчилик жаатында.* Бакиевдер басып алышкан байлыктар элге кайтарылды. «Түндүк электр», «Жалал-Абад электр», кыймылсыз мүлктөр, жерлер («Витязь» пансионаты) мамлекетке кайтарылды. Эл аралык аферисттердин (М.Надель, Е.Гуревич) жолу буулду. Электр энергиясы жана мобилдик байланыш үчүн кошумча төлөмдөрдү пайдалануу менен элдин эсебинен туйтунуу токтотулду. Өлкөдө буюртмалуу киши өлтүрүүлөр жана кылмыштар азаюуда.

- *Экономика жаатында.* Революция койгон мүдөө-максаттарга жетүү жана милдеттерди аткаруу үчүн башка өлкөлөр менен тең

укуктуу мамилелерди түзүү аракеттери жасалууда. Президент А.Атамбаевдин демилгеси боюнча «2013–2017-жж. өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы» иштелип чыкты. Өкмөт ИДПнын (ички дүң продуктунун) өсүү көрсөткүчүн 7 %га жеткирүүгө милдеттендирилди. Тышкы соодадагы импорт менен экспорттун ортосундагы айырма ата мекендик өндүрүштү өнүктүрүүнүн эсебинен жоюлат. Өнөр жай көрсөткүчтөрүнүн өсүшү 7 %ды түздү, социалдык долбоорлор (үйлөрдүн курулушу ж.б.) жаңыртылды, пенсиялар жана эмгек акылар бир аз көбөйтүлдү. Энергетикалык көзкарандысыздыкка карай алгачкы кадамдар жасалып, Жогорку Нарын жана Камбар-Ата-1 ГЭСтеринин каскадарынын курулушунун долбоорлору түзүлдү, нефтини кайра иштетүү ишканалары курулду. Орусиялык «Газпром» компаниясы менен келишим түзүлүп, иштиктүү аракеттер жасалууда. Кен байлыктар мамлекеттин көзөмөлдүгүнө берилип, алтын жана көмүр кендери казыла баштады. Алтындын кору боюнча дүйнөдө 7-орунда турган «Кумтөр» алтын кени бюджетке 7 млрд сом которууну пландаштырууда. Андан тышкары, 38 алтын кенин (Талды-Булак, Жер-Үй, Казан-Куйган, Андаш ж.б.) иштетүү пландаштырылууда.

• *Кадрлар жаатында.* Адилеттүүлүк үчүн коомчулуктун бир бөлүгүнүн: «Революция максатына жетпей калды», – деген нааразы билдирүүсүн айтып коюу абзел. ЖМКларда кадр маселесиндеги экономикада өзгөрүүлөрдү жасай турган, реформа жүргүзө турган командалар түзүүгө мүмкүнчүлүк бербей жаткан башаламандыктар жөнүндө көп жазылууда. Эл партияларга ишенип, аларга улуттук деңгээлдеги маанилүү проблемаларды жана кадрлар маселесин чечүү милдетин жүктөдү. Бирок бул партиялык текеберчиликти күчөтүп, мамлекеттик кызматтарды бөлүштүрүү үчүн далбастатып койду.

5. Апрель революциясынын тарыхый мааниси

2005-жылдагы март окуяларынын толкунунда келген жаңы бийлик элдин үмүтүн актабай, тескерисинче, өлкөдөгү жалпы абал начарлап, акырында 2010-жылдын 6–7-апрелиндеги элдик революцияга алып келген. Өкмөттүн элдин кызыкчылыгына каршы келген чечимдерин жокко чыгаруу жөнүндөгү 2010-жылы март айында өткөн Элдик Курултайлардын талаптарына президент К.Бакиев байкамаксан

укуктуу мамилелерди түзүү аракеттери жасалууда. Президент А.Атамбаевдин демилгеси боюнча «2013–2017-жж. өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы» иштелип чыкты. Өкмөт ИДПнын (ички дүң продуктунун) өсүү көрсөткүчүн 7 %га жеткирүүгө милдеттендирилди. Тышкы соодадагы импорт менен экспорттун ортосундагы айырма ата мекендик өндүрүштү өнүктүрүүнүн эсебинен жоюлат. Өнөр жай көрсөткүчтөрүнүн өсүшү 7 %ды түздү, социалдык долбоорлор (үйлөрдүн курулушу ж.б.) жаңыртылды, пенсиялар жана эмгек акылар бир аз көбөйтүлдү. Энергетикалык көзкарандысыздыкка карай алгачкы кадамдар жасалып, Жогорку Нарын жана Камбар-Ата-1 ГЭСтеринин каскадарынын курулушунун долбоорлору түзүлдү, нефтини кайра иштетүү ишканалары курулду. Орусиялык «Газпром» компаниясы менен келишим түзүлүп, иштиктүү аракеттер жасалууда. Кен байлыктар мамлекеттин көзөмөлдүгүнө берилип, алтын жана көмүр кендери казыла баштады. Алтындын кору боюнча дүйнөдө 7-орунда турган «Кумтөр» алтын кени бюджетке 7 млрд сом которууну пландаштырууда. Андан тышкары, 38 алтын кенин (Талды-Булак, Жер-Үй, Казан-Куйган, Андаш ж.б.) иштетүү пландаштырылууда.

• *Кадрлар жаатында.* Адилеттүүлүк үчүн коомчулуктун бир бөлүгүнүн: «Революция максатына жетпей калды», – деген нааразы билдирүүсүн айтып коюу абзел. ЖМКларда кадр маселесиндеги экономикада өзгөрүүлөрдү жасай турган, реформа жүргүзө турган командалар түзүүгө мүмкүнчүлүк бербей жаткан башаламандыктар жөнүндө көп жазылууда. Эл партияларга ишенип, аларга улуттук деңгээлдеги маанилүү проблемаларды жана кадрлар маселесин чечүү милдетин жүктөдү. Бирок бул партиялык текеберчиликти күчөтүп, мамлекеттик кызматтарды бөлүштүрүү үчүн далбастатып койду.

5. Апрель революциясынын тарыхый мааниси

2005-жылдагы март окуяларынын толкунунда келген жаңы бийлик элдин үмүтүн актабай, тескерисинче, өлкөдөгү жалпы абал начарлап, акырында 2010-жылдын 6–7-апрелиндеги элдик революцияга алып келген. Өкмөттүн элдин кызыкчылыгына каршы келген чечимдерин жокко чыгаруу жөнүндөгү 2010-жылы март айында өткөн Элдик Курултайлардын талаптарына президент К.Бакиев байкамаксан

болгонго, оппозициянын лидерлерин камаганга, эл толкунун күч колдонуу менен басууга жасаган аракеттерине коомчулуктун нааразылыгы күчөгөн.

«Бийлик жүгү» деген түшүнүк бар. Ал артыкчылыктарды гана эмес, мамлекеттин коопсуздугу, ар бир жарандын өмүрү жана бейпилдиги үчүн зор жоопкерчиликти да камтыйт. Миллиондогон элдин жол башчысы катары, мамлекеттин башчысы катары биринчи орунга өз кызыкчылыктарын эмес, өлкөнүн коопсуздугун коюуга милдеттүү. Бийликтин былк эткис эрежеси ушундай, «бийликтин жүгү жана кыйшайбас каражаты» мына ушундай. Ошондуктан элдик көтөрүлүштөр учурундагы элдин материалдык жоготуулары, талап-тоноочулуктар жана башаламандыктар үчүн жоопкерчилик толугу менен Кыргызстандын качып кеткен эки президентине – Акаевге жана Бакиевге – жүктөлөт.

2005-жылдын 24-мартында жана 2010-жылдын 7-апрелинде Кыргызстандын калкы өзүнүн тарыхый процесстин жигердүү субъекти жана бийликтин таянычы экендигин бүт дүйнөгө даңазалай алды. Миндеген жылдарга созулган тарыхынын бардык мезгилдеринде эркиндикти баарынан жогору койгон кыргыз эли бул жолу да эркиндик жолун тандап алды. Авторитардык же диктатордук бийликке баш ийбеген, саясий жана экономикалык кулчулукка каршы күрөшө билген, эркиндикти туу туткан баатыр эл экенин дүйнөлүк коомчулукка дагы бир жолу көрсөтө алды. Биз муну ар дайым эсибизде тутушубуз керек.

2010-жылдагы Апрель элдик революциясынын натыйжасында качкын президент Курманбек Бакиев президенттик ыйгарымдуу укуктан ажыратылды. Бийлик Убактылуу өкмөткө өттү. Элге каршы оор жана өзгөчө оор кылмыштары үчүн мурдагы президент Курманбек Бакиев, анын Мамлекеттик күзөт кызматын жетектеген бир тууганы Жанышбек Бакиев, уулдары – Марат жана Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттикти жетектеген Максим Бакиевдер, мурдагы премьер-министр Данияр Үсөнов, Улуттук коопсуздук кызматынын мурдагы төрагасы Мурат Суталинов, мурдагы ички иштер министри Молдомуса Коңгантиев ж.б. айыпталып, сот тарабынан акыйкат чечим чыгарылды.

Дүйнөлүк коомчулук болсо өз кезегинде Кыргызстандагы саясий процесстер жөнүндө ар кандай деңгээлде сөз кылып, талдоолорду

болгонго, оппозициянын лидерлерин камаганга, эл толкунун күч колдонуу менен басууга жасаган аракеттерине коомчулуктун нааразылыгы күчөгөн.

«Бийлик жүгү» деген түшүнүк бар. Ал артыкчылыктарды гана эмес, мамлекеттин коопсуздугу, ар бир жарандын өмүрү жана бейпилдиги үчүн зор жоопкерчиликти да камтыйт. Миллиондогон элдин жол башчысы катары, мамлекеттин башчысы катары биринчи орунга өз кызыкчылыктарын эмес, өлкөнүн коопсуздугун коюуга милдеттүү. Бийликтин былк эткис эрежеси ушундай, «бийликтин жүгү жана кыйшайбас каражаты» мына ушундай. Ошондуктан элдик көтөрүлүштөр учурундагы элдин материалдык жоготуулары, талап-тоноочулуктар жана башаламандыктар үчүн жоопкерчилик толугу менен Кыргызстандын качып кеткен эки президентине – Акаевге жана Бакиевге – жүктөлөт.

2005-жылдын 24-мартында жана 2010-жылдын 7-апрелинде Кыргызстандын калкы өзүнүн тарыхый процесстин жигердүү субъекти жана бийликтин таянычы экендигин бүт дүйнөгө даңазалай алды. Миндеген жылдарга созулган тарыхынын бардык мезгилдеринде эркиндикти баарынан жогору койгон кыргыз эли бул жолу да эркиндик жолун тандап алды. Авторитардык же диктатордук бийликке баш ийбеген, саясий жана экономикалык кулчулукка каршы күрөшө билген, эркиндикти туу туткан баатыр эл экенин дүйнөлүк коомчулукка дагы бир жолу көрсөтө алды. Биз муну ар дайым эсибизде тутушубуз керек.

2010-жылдагы Апрель элдик революциясынын натыйжасында качкын президент Курманбек Бакиев президенттик ыйгарымдуу укуктан ажыратылды. Бийлик Убактылуу өкмөткө өттү. Элге каршы оор жана өзгөчө оор кылмыштары үчүн мурдагы президент Курманбек Бакиев, анын Мамлекеттик күзөт кызматын жетектеген бир тууганы Жанышбек Бакиев, уулдары – Марат жана Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттикти жетектеген Максим Бакиевдер, мурдагы премьер-министр Данияр Үсөнов, Улуттук коопсуздук кызматынын мурдагы төрагасы Мурат Суталинов, мурдагы ички иштер министри Молдомуса Коңгантиев ж.б. айыпталып, сот тарабынан акыйкат чечим чыгарылды.

Дүйнөлүк коомчулук болсо өз кезегинде Кыргызстандагы саясий процесстер жөнүндө ар кандай деңгээлде сөз кылып, талдоолорду

жүргүзө башташкан. Алсак, айрым изилдөөчүлөр Кыргызстанда болгон эки элдик революцияны (2005-жылдын 24-марты, 2010-жылдын 7-апрели) Югославия, Грузия, Украинадагы саясий окуяларга салыштырышып, бул элдин өлкөнүн ичиндеги саясий, экономикалык жана социалдык оор абалдан улам келип чыккан бийликке каршы күрөшүнүн жыйынтыгы эмес, тескерисинче, чет өлкөлөрдүн, АКШнын көптөн берки кийлигишүүсүнүн жыйынтыгы деп чыгышкан¹. К.Бакиев акыркы мезгилдерде Орусия Федерациясынын Президенти В.Путинге таптакыр эле жакпай калган, ошондуктан 7-апрель окуясы толугу менен Москванын кылганы деген бүтүмдөр да болгон². Жок, андай эмес, кыргыз окуяларынан Москванын, Вашингтондун же Пекиндин «колун» издештин кереги жок, өзү араң турган Кыргызстанды биротоло кудуретсиз кылып коюуга алардын эч кызыкчылыктары жок дешкен үчүнчүлөрү³.

«Эгемендүү Кыргызстандын тарыхында 2010-жылкы апрель окуялары эң каардуу саясий зомбулук катарында калды. Андан жапа чеккендер чындыктын даңазаланышына укуктуу», – деген бааны Хьюман Райтс Вотч (Human Rights Watch) уюмунун Европа жана Борбор Азия боюнча адиси Андреа Берг берген. Көз карандысыз Хьюман Райтс Вотч уюму 6–8-апрелде Кыргызстанда болгон революциялык окуялар боюнча иликтөө жүргүзүп, Кыргызстандын Убактылуу Өкмөтүн апрель окуяларын иликтөө үчүн эл аралык комиссия түзүүнү тездетүүгө чакырган. Буга Убактылуу Өкмөт тиешелүү укук коргоо органдары тарабынан стандарттык мүнөздөгү тергеп-тескөө иштери жүргүзүлүп жаткандыгын билдирген.

Апрель окуяларын иликтөө тууралуу эл аралык көз карандысыз комиссия түзүү мүдөөсү Бириккен Улуттар Уюмунун, Европада-

¹ Князев А. Государственный переворот 24 марта 2005 г. в Киргизии, Б., 2007. – 272с.; Казанцев А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия, М., 2008. – 248с.

² Market Oracle: «Революция Розы в Кыргызстане» – в чьих она интересах? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.24.kg/politic/75343-market-oracle-laquorevoluciyarozyv.html>. – Дата доступа: 10.06.2010.

³ Грозин А.В. События в Киргизии напоминают ситуацию пятилетней давности/А. В. Грозин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://materik.ru/rubric/detail.php?ID=9366>.

жүргүзө башташкан. Алсак, айрым изилдөөчүлөр Кыргызстанда болгон эки элдик революцияны (2005-жылдын 24-марты, 2010-жылдын 7-апрели) Югославия, Грузия, Украинадагы саясий окуяларга салыштырышып, бул элдин өлкөнүн ичиндеги саясий, экономикалык жана социалдык оор абалдан улам келип чыккан бийликке каршы күрөшүнүн жыйынтыгы эмес, тескерисинче, чет өлкөлөрдүн, АКШнын көптөн берки кийлигишүүсүнүн жыйынтыгы деп чыгышкан¹. К.Бакиев акыркы мезгилдерде Орусия Федерациясынын Президенти В.Путинге таптакыр эле жакпай калган, ошондуктан 7-апрель окуясы толугу менен Москванын кылганы деген бүтүмдөр да болгон². Жок, андай эмес, кыргыз окуяларынан Москванын, Вашингтондун же Пекинди «колун» издештин кереги жок, өзү араң турган Кыргызстанды биротоло кудуретсиз кылып коюуга алардын эч кызыкчылыктары жок дешкен үчүнчүлөрү³.

«Эгемендүү Кыргызстандын тарыхында 2010-жылкы апрель окуялары эң каардуу саясий зомбулук катарында калды. Андан жапа чеккендер чындыктын даңазаланышына укуктуу», – деген бааны Хьюман Райтс Вотч (Human Rights Watch) уюмунун Европа жана Борбор Азия боюнча адиси Андреа Берг берген. Көз карандысыз Хьюман Райтс Вотч уюму 6–8-апрелде Кыргызстанда болгон революциялык окуялар боюнча иликтөө жүргүзүп, Кыргызстандын Убактылуу Өкмөтүн апрель окуяларын иликтөө үчүн эл аралык комиссия түзүүнү тездетүүгө чакырган. Буга Убактылуу Өкмөт тиешелүү укук коргоо органдары тарабынан стандарттык мүнөздөгү тергеп-тескөө иштери жүргүзүлүп жаткандыгын билдирген.

Апрель окуяларын иликтөө тууралуу эл аралык көз карандысыз комиссия түзүү мүдөөсү Бириккен Улуттар Уюмунун, Европада-

¹ Князев А. Государственный переворот 24 марта 2005 г. в Киргизии, Б., 2007. – 272с.; Казанцев А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия, М., 2008. – 248с.

² Market Oracle: «Революция Розы в Кыргызстане» – в чьих она интересах? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.24.kg/politic/75343-market-oracle-laquorevoluciyarozyv.html>. – Дата доступа: 10.06.2010.

³ Грозин А.В. События в Киргизии напоминают ситуацию пятилетней давности/А. В. Грозин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://materik.ru/rubric/detail.php?ID=9366>.

гы коопсуздук жана кызматташтык уюмунун өкүлдөрү тарабынан, АКШнын мамлекеттик департаментинин Бишкекке келген өкүлдөрү жана Убактылуу Өкмөттүн төрайымы Роза Отунбаева тарабынан айтылган.

Отунбаева Роза Исаковна (1950-ж. 23-августта Бишкек шаарында туулган) – саясатчы жана дипломат, Кыргызстандын оппозициялык социал-демократиялык партиясынын (КСДП) парламенттик фракциясынын лидери. 2010-ж. 7-апрелдеги элдик революциянын натыйжасында Кыргызстандын Убактылуу Өкмөтүнүн төрайымы болгон. 2010-ж. 19-майда Убактылуу Өкмөттүн атайын декрети менен Кыргызстандын өткөөл мезгилдеги Президенти болуп жарыяланган. Ушул атайын декретке ылайык, Кыргызстан-

дын өткөөл мезгилдеги Президентинин ыйгарым укугунун мөөнөтү 2011-ж. 31-декабрына чейин деп бекитилген. Бул кызматта 2011-ж. 1-декабрда Алмазбек Шаршенович Атамбаев ишке киришкенге чейин турган.

Роза Отунбаева – Кыргызстандын бийлигин тынчтык жолу менен өткөрүп берген алгачкы экс-президенти жана Борбордук Азиядан чыккан алгачкы президент айым. Ал 1950-жылы 23-августта Бишкек шаарында туулган. Атасы – Исак Отунбаев, юрист, көп жылдар бою Жогорку соттун мүчөсү болгон. Энеси – Салийка Даниярова – мугалим болгон.

Р.Отунбаева үй-бүлөдөгү экинчи кыз. Роза Исаковнанын Райхан деген эжеси, Гүлмира, Жамалкан, Анара, Клара, Тамара деген сиңдилери жана Болот деген иниси бар. Р.Отунбаева балдарынын атасы менен ажырашып кеткен, Карачач жана Атай деген эки баласы бар.

Р.Отунбаеванын бала чагы Нарын шаарында өткөн. 10 жылдан кийин атасы И.Отунбаевдин кызматына байланыштуу Ош шаарына көчүп кетишкен.

гы коопсуздук жана кызматташтык уюмунун өкүлдөрү тарабынан, АКШнын мамлекеттик департаментинин Бишкекке келген өкүлдөрү жана Убактылуу Өкмөттүн төрайымы Роза Отунбаева тарабынан айтылган.

Отунбаева Роза Исаковна (1950-ж. 23-августта Бишкек шаарында туулган) – саясатчы жана дипломат, Кыргызстандын оппозициялык социал-демократиялык партиясынын (КСДП) парламенттик фракциясынын лидери. 2010-ж. 7-апрелдеги элдик революциянын натыйжасында Кыргызстандын Убактылуу Өкмөтүнүн төрайымы болгон. 2010-ж. 19-майда Убактылуу Өкмөттүн атайын декрети менен Кыргызстандын өткөөл мезгилдеги Президенти болуп жарыяланган. Ушул атайын декретке ылайык, Кыргызстан-

дын өткөөл мезгилдеги Президентинин ыйгарым укугунун мөөнөтү 2011-ж. 31-декабрына чейин деп бекитилген. Бул кызматта 2011-ж. 1-декабрда Алмазбек Шаршенович Атамбаев ишке киришкенге чейин турган.

Роза Отунбаева – Кыргызстандын бийлигин тынчтык жолу менен өткөрүп берген алгачкы экс-президенти жана Борбордук Азиядан чыккан алгачкы президент айым. Ал 1950-жылы 23-августта Бишкек шаарында туулган. Атасы – Исак Отунбаев, юрист, көп жылдар бою Жогорку соттун мүчөсү болгон. Энеси – Салийка Даниярова – мугалим болгон.

Р.Отунбаева үй-бүлөдөгү экинчи кыз. Роза Исаковнанын Райхан деген эжеси, Гулмира, Жамалкан, Анара, Клара, Тамара деген сиңдилери жана Болот деген иниси бар. Р.Отунбаева балдарынын атасы менен ажырашып кеткен, Карачач жана Атай деген эки баласы бар.

Р.Отунбаеванын бала чагы Нарын шаарында өткөн. 10 жылдан кийин атасы И.Отунбаевдин кызматына байланыштуу Ош шаарына көчүп кетишкен.

Мектепти жалаң беш менен бүтүргөн Р.Отунбаева Москва мамлекеттик университетинин философия факультетин 1972-ж. ийгиликтүү аяктаган. Германияда стажировкада болгон. 1975-ж. «Критика фальсификации марксистско-ленинской диалектики философии Франкфуртской школы» деген темада кандидаттык диссертациясын жактаган.

1975–1981-жж. Кыргыз мамлекеттик университетинин (азыр Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети) диалектикалык материализм кафедрасында окутуучу, улук окутуучу, доцент, кафедра башчысы болуп иштеген.

1981-ж. партиялык кызматка өтүп, Фрунзе (азыр Бишкек) шаарынын Ленин райондук партия комитетинин экинчи катчысы, 1983-ж. КПССтин Фрунзе (Бишкек) шаардык комитетинин экинчи катчысы кызматтарын аркалаган.

1986–1988-жж. Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин төрагасынын орун басары болуп иштеген.

Р.Отунбаеванын дипломатиялык ишмердүүлүгү 1988-жылы Кыргыз ССРинин тышкы иштер министри болуудан башталган. 1989-жылдын январынан баштап СССР ТИМинде жооптуу катчы, кийин СССРдин ЮНЕСКО иштери боюнча Комиссиясынын төрайымы болуп иштеген. 1990–1991-жж. ЮНЕСКОнун Франциядагы Аткаруучу кеңешинин вице-президенти болгон. 1991–1992-жж. – СССРдин Малайзиядагы жана Бруней-Даруссаламдагы Элчиси болуп айкалыштырып иштеген. 1992-ж. январынан баштап эгемендүү Кыргызстандын Тышкы иштер министрлигин вице-премьер-министрдин рангында башкарган. 1992–1994-жж. Кыргыз Республикасынын АКШдагы жана Канададагы атайын жана ыйгарым укуктуу элчиси болгон. 1994–1997-жж. кайрадан КРнын Тышкы иштер министри болгон. 1997–2002-жж. Кыргыз Республикасынын Улуу Британия Бириккен Королдугундагы жана Түндүк Ирландиядагы атайын жана ыйгарым укуктуу элчиси, Европа Реконструкциялоо жана Өнүктүрүү Банкында (ЕРӨБ) Кыргыз Республикасынын атынан башкаруучу болуп иштеген. 2002–2004-жж. БУУнун Башкы катчысынын Грузияда грузин-абхаз жаңжалын жөнгө салуу боюнча атайын өкүлүнүн орун басары болгон.

Мектепти жалаң беш менен бүтүргөн Р.Отунбаева Москва мамлекеттик университетинин философия факультетин 1972-ж. ийгиликтүү аяктаган. Германияда стажировкада болгон. 1975-ж. «Критика фальсификации марксистско-ленинской диалектики философии Франкфуртской школы» деген темада кандидаттык диссертациясын жактаган.

1975–1981-жж. Кыргыз мамлекеттик университетинин (азыр Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети) диалектикалык материализм кафедрасында окутуучу, улук окутуучу, доцент, кафедра башчысы болуп иштеген.

1981-ж. партиялык кызматка өтүп, Фрунзе (азыр Бишкек) шаарынын Ленин райондук партия комитетинин экинчи катчысы, 1983-ж. КПССтин Фрунзе (Бишкек) шаардык комитетинин экинчи катчысы кызматтарын аркалаган.

1986–1988-жж. Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин төрагасынын орун басары болуп иштеген.

Р.Отунбаеванын дипломатиялык ишмердүүлүгү 1988-жылы Кыргыз ССРинин тышкы иштер министри болуудан башталган. 1989-жылдын январынан баштап СССР ТИМинде жооптуу катчы, кийин СССРдин ЮНЕСКО иштери боюнча Комиссиясынын төрайымы болуп иштеген. 1990–1991-жж. ЮНЕСКОнун Франциядагы Аткаруучу кеңешинин вице-президенти болгон. 1991–1992-жж. – СССРдин Малайзиядагы жана Бруней-Даруссаламдагы Элчиси болуп айкалыштырып иштеген. 1992-ж. январынан баштап эгемендүү Кыргызстандын Тышкы иштер министрлигин вице-премьер-министрдин рангында башкарган. 1992–1994-жж. Кыргыз Республикасынын АКШдагы жана Канададагы атайын жана ыйгарым укуктуу элчиси болгон. 1994–1997-жж. кайрадан КРнын Тышкы иштер министри болгон. 1997–2002-жж. Кыргыз Республикасынын Улуу Британия Бириккен Королдугундагы жана Түндүк Ирландиядагы атайын жана ыйгарым укуктуу элчиси, Европа Реконструкциялоо жана Өнүктүрүү Банкында (ЕРӨБ) Кыргыз Республикасынын атынан башкаруучу болуп иштеген. 2002–2004-жж. БУУнун Башкы катчысынын Грузияда грузин-абхаз жаңжалын жөнгө салуу боюнча атайын өкүлүнүн орун басары болгон.

1998-ж. даңазалуу жазуучу Чыңгыз Айтматовдун мааракесине арналган илимий жыйынды Кэмбридж шаарындагы Кэмбридж университетинде эл аралык деңгээлде уюштурууга салым кошкон.

Роза Отунбаева саясатчы катары Кыргызстанда 1989-ж. аягынан тартып белгилүү боло баштаган.

2004-ж. 13-декабрда Кыргызстанда «Асаба» оппозициялык кыймылы түзүлгөн. Кыймылдын Уюштуруу комитетинин кыргыз парламентинин депутаты, кинорежиссёр Дооронбек Садырбаев жана Роза Отунбаева жетектеген.

Кыргызстандагы алгачкы саясий жаңжал Р.Отунбаеванын ысмы менен байланыштуу. 2005-ж. январда Роза Отунбаеваны бир күндүн ичинде адегенде депутаттыкка талапкерликке катташып, андан кийин шайлоо жөнүндө мыйзамдын өлкө аймагында жашоо мезгили жөнүндөгү пунктуна туура келбейт деген шылтоо менен каттоодон алып салышкан. Оппозициянын ою боюнча, расмий бийлик ушундай жол менен ошол шайлоо округунда жалпы элдик добушка коюлуп жаткан президенттин кызы Бермет Акаева үчүн жол ачкан.

2005-ж. мартындагы Жоогазын революциясынын натыйжасында республиканын президенти Аскар Акаев кетирилип, анын ордуна Курманбек Бакиев келгенден кийин Р.Отунбаева кайрадан Тышкы иштер министри болуп дайындалат.

2005-ж. 10-июлундагы президенттик шайлоодон кийин Р.Отунбаеванын Тышкы иштер министрлигине талапкерлиги парламент тарабынан бекитилген эмес. 2005–2007-жж. – «Асаба» партиясынын төрайымы. 2007-ж. декабрынан – Кыргыз парламентинин депутаты жана Кыргызстандын оппозициялык Социал-демократиялык партиясынын парламенттик фракциясынын мүчөсү, 2009-ж. октябрынан – ошол парламенттик фракциянын жетекчиси. 2010-ж. 21-майда Кыргызстандын өткөөл мезгилдеги Президентинин ыйгарым укугу берилгенден кийин партиядан чыгып кеткен.

Роза Отунбаева милиционер айымдардын ассоциациясын түзүүгө кошкон салымы үчүн «Датка Айым» медалы менен, кыргыз милициясынын ишмердүүлүгүнө, астейдил кадыр-баркын жогорулатып, беделин көтөрүүгө кошкон баа жеткис салымы үчүн «Каармандык» медалы менен сыйланган.

1998-ж. даңазалуу жазуучу Чыңгыз Айтматовдун мааракесине арналган илимий жыйынды Кэмбридж шаарындагы Кэмбридж университетинде эл аралык деңгээлде уюштурууга салым кошкон.

Роза Отунбаева саясатчы катары Кыргызстанда 1989-ж. аягынан тартып белгилүү боло баштаган.

2004-ж. 13-декабрда Кыргызстанда «Асаба» оппозициялык кыймылы түзүлгөн. Кыймылдын Уюштуруу комитетинин кыргыз парламентинин депутаты, кинорежиссёр Дооронбек Садырбаев жана Роза Отунбаева жетектеген.

Кыргызстандагы алгачкы саясий жаңжал Р.Отунбаеванын ысмы менен байланыштуу. 2005-ж. январда Роза Отунбаеваны бир күндүн ичинде адегенде депутаттыкка талапкерликке катташып, андан кийин шайлоо жөнүндө мыйзамдын өлкө аймагында жашоо мезгили жөнүндөгү пунктуна туура келбейт деген шылтоо менен каттоодон алып салышкан. Оппозициянын ою боюнча, расмий бийлик ушундай жол менен ошол шайлоо округунда жалпы элдик добушка коюлуп жаткан президенттин кызы Бермет Акаева үчүн жол ачкан.

2005-ж. мартындагы Жоогазын революциясынын натыйжасында республиканын президенти Аскар Акаев кетирилип, анын ордуна Курманбек Бакиев келгенден кийин Р.Отунбаева кайрадан Тышкы иштер министри болуп дайындалат.

2005-ж. 10-июлундагы президенттик шайлоодон кийин Р.Отунбаеванын Тышкы иштер министрлигине талапкерлиги парламент тарабынан бекитилген эмес. 2005–2007-жж. – «Асаба» партиясынын төрайымы. 2007-ж. декабрынан – Кыргыз парламентинин депутаты жана Кыргызстандын оппозициялык Социал-демократиялык партиясынын парламенттик фракциясынын мүчөсү, 2009-ж. октябрынан – ошол парламенттик фракциянын жетекчиси. 2010-ж. 21-майда Кыргызстандын өткөөл мезгилдеги Президентинин ыйгарым укугу берилгенден кийин партиядан чыгып кеткен.

Роза Отунбаева милиционер айымдардын ассоциациясын түзүүгө кошкон салымы үчүн «Датка Айым» медалы менен, кыргыз милициясынын ишмердүүлүгүнө, астейдил кадыр-баркын жогорулатып, беделин көтөрүүгө кошкон баа жеткис салымы үчүн «Каармандык» медалы менен сыйланган.

Кыргыз Республикасынын экс-президенти Роза Отунбаеванын Кыргызстандагы өткөөл мезгил учурунда көрсөткөн эрктүү кайратмандыгы, демократияны коргоодогу чечкиндүү иш-аракеттери Франциянын мамлекеттик жогорку сыйлыгы менен белгиленип, 2012-жылы Ардактуу легион орденинин командору болгон.

Кыргыз, орус жана англис жакшы билет, немис тилинде орточо сүйлөйт.

Р. Отунбаева: «Мамлекет башчысынын кызмат ордун, ошону менен бирге Кыргыз Республикасы жана анын элинин тагдыры үчүн бийик жоопкерчиликти өткөрүп берип жатып Алмазбек Шаршенович Атамбаев Кыргыз Республикасынын президенти катары өлкөнүн өсүп-өнүгүшү үчүн бардык күчүн, билимин жана тажрыйбасын жумшай турганына, адилет, калыс жана таза жетекчи болооруна толук ишенеримди билдирем.

Кыргызстан артка кайтпас чектен өтү деп ишенем. Биз алга карай барып, башталган иштерди аяктоого милдеттүүбүз. Кийинки президенттердин милдети – Конституцияда белгиленген талаптарды так аткаруу жана ыйгарым укуктары бүткөн мөөнөттө элге андан кийинки президент ким болоорун тандап алуу мүмкүнчүлүгүн берүү».

Бакиевдерди качыруу жоопкерчилигин өз мойнуна алган Р.И.Отунбаева. К.Бакиев Кыргызстандан 2010-жылы 14-апрелде Казакстандын армиясынын АН-26 аскер учагы менен Жалал-Абад аэропортунан адегенде Казакстандын Тараз шаарына, анан Белорустун борбору Минскке чыгарылып кеткен. Экс-президент Р.Отунбаева 2013-жылы 5-апрелде Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде өткөн «Аксы окуясынын, 2005 жана 2010-жылдардагы революциялардын сабактары» аттуу илимий-практикалык конференцияда: «Мына бүгүн «Ким Бакиевди чыгарып жиберсе, ошол жоопкерчиликти мойнуна алсын» деп айтып жатышат. Мен чыгардым Бакиевди. Мен жоопкерчиликти алганга даярмын. 7-апрелде Өкмөт Үйүндөн качып чыккан К.Бакиев түштүккө барып күч топтой баштаган. Абал өтө оор эле, жарандык согуш башталып кетиши ыктымал болчу. Мына ошондо мага Нурсултан Абишевич (Назарбаев, Казакстандын Президенти) телефон чалды. Ал киши: «Мен азыр Вашингтондомун. Менин жанымда азыр президент Медведев, президент Обама туру-

Кыргыз Республикасынын экс-президенти Роза Отунбаеванын Кыргызстандагы өткөөл мезгил учурунда көрсөткөн эрктүү кайратмандыгы, демократияны коргоодогу чечкиндүү иш-аракеттери Франциянын мамлекеттик жогорку сыйлыгы менен белгиленип, 2012-жылы Ардактуу легион орденинин командору болгон.

Кыргыз, орус жана англис жакшы билет, немис тилинде орточо сүйлөйт.

Р. Отунбаева: «Мамлекет башчысынын кызмат ордун, ошону менен бирге Кыргыз Республикасы жана анын элинин тагдыры үчүн бийик жоопкерчиликти өткөрүп берип жатып Алмазбек Шаршенович Атамбаев Кыргыз Республикасынын президенти катары өлкөнүн өсүп-өнүгүшү үчүн бардык күчүн, билимин жана тажрыйбасын жумшай турганына, адилет, калыс жана таза жетекчи болооруна толук ишенеримди билдирем.

Кыргызстан артка кайтпас чектен өтү деп ишенем. Биз алга карай барып, башталган иштерди аяктоого милдеттүүбүз. Кийинки президенттердин милдети – Конституцияда белгиленген талаптарды так аткаруу жана ыйгарым укуктары бүткөн мөөнөттө элге андан кийинки президент ким болоорун тандап алуу мүмкүнчүлүгүн берүү».

Бакиевдерди качыруу жоопкерчилигин өз мойнуна алган Р.И.Отунбаева. К.Бакиев Кыргызстандан 2010-жылы 14-апрелде Казакстандын армиясынын АН-26 аскер учагы менен Жалал-Абад аэропортунан адегенде Казакстандын Тараз шаарына, анан Белорустун борбору Минскке чыгарылып кеткен. Экс-президент Р.Отунбаева 2013-жылы 5-апрелде Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде өткөн «Аксы окуясынын, 2005 жана 2010-жылдардагы революциялардын сабактары» аттуу илимий-практикалык конференцияда: «Мына бүгүн «Ким Бакиевди чыгарып жиберсе, ошол жоопкерчиликти мойнуна алсын» деп айтып жатышат. Мен чыгардым Бакиевди. Мен жоопкерчиликти алганга даярмын. 7-апрелде Өкмөт Үйүндөн качып чыккан К.Бакиев түштүккө барып күч топтой баштаган. Абал өтө оор эле, жарандык согуш башталып кетиши ыктымал болчу. Мына ошондо мага Нурсултан Абишевич (Назарбаев, Казакстандын Президенти) телефон чалды. Ал киши: «Мен азыр Вашингтондомун. Менин жанымда азыр президент Медведев, президент Обама туру-

шат. Булар «Бакиевди чыгарып жиберип керек» деп жатышат. Аны чыгарып жиберип, силер болсо өлкөнү толук көзөмөлдөп, тынчтыкты орноткула, колунардан келген ишти жасагыла», – деп айтты. Мен аны Убактылуу Өкмөттүн мүчөлөрүнө айттым. Көбү жок, биз жоопкерчиликти албайбыз дешип макул болбой коюшту. Ошондо мени көбү колдогон эмес, анан бул ишти өз мойнума алууга туура келди. Эки чоң мамлекеттин президенттери чыгарыш керек деп жатышса жана биздин жардам керек болсо, жардам беребиз деп жатышса, демек, биздин бардык чечимдер туура болду го деп ойлойм», – деди Р.Отунбаева.

Кыргызстандагы Апрель элдик революциясы жергиликтүү маанидеги жөн гана «азиялык көрүнүш» эмес. Бул жогору жактагылардын «жоогазын» төңкөрүшү да эмес. Кыргызстандагы Апрель элдик революциясы Азиянын жана Чыгыш Европанын бир катар өлкөлөрүндөгү окуялардын өнүгүшүнө мисал боло тургандыгын белгилеп көрсөтүү маанилүү. Мурдагы саясий тартиптердин бузулушунун натыйжасында материалдык ресурстардын сарпталып бүтүшү жана эмгекчилердин экономикалык көйгөйлөрүнүн өсүшү менен, бул өлкөлөрдөгү кырдаал бир кыйла чыңалат.

Кыргызстандын революциячыл тажрыйбасы дүйнөлүк мааниге ээ. Ал тургай, Кыргызстандагы элдик толкундоолор жана революциялар дүйнөлүк сонку тарыхтын жаңы барагынын ачылышын, жаңы доордун башталышын, социалдык-экономикалык өнүгүүдөгү чоң өзгөрүштөрдү шарттап тургандай. «Эркин соода-сатык» мезгили тарых барагына бүктөлүү менен, өлкө алдына глобалдуу экономикалык интеграциялануунун милдеттерин коюуда. Ошондой эле коомдук жашоонун заманбап эрежелеринин талап кылынышы да шартталууда.

Бул чоң өзгөрүштөр, албетте, жалпы элдин, өлкө жарандарынын катышуусуз ишке ашышы мүмкүн эмес. Саясий, социалдык жана экономикалык кризистерден чыгыш үчүн эмгекчилердин – товарларды негизги керектөөчүлөрдүн – кызыкчылыктары эске алынуучу экономикалык жана социалдык саясат жүргүзүлүүгө тийиш. Эми бардык проблемаларды рыноктук жол менен чечүү доктринасынын ордуна *мамлекеттик жөнгө салуу* келиши керек. Коомдук өнүгүү үчүн стратегиялык жактан эң маанилүү ишканаларды жана тармактарды мамлекеттештирүү зарыл. Илимге, билимге, инфраструктурага, социал-

шат. Булар «Бакиевди чыгарып жибериш керек» деп жатышат. Аны чыгарып жиберип, силер болсо өлкөнү толук көзөмөлдөп, тынчтыкты орноткула, колунардан келген ишти жасагыла», – деп айтты. Мен аны Убактылуу Өкмөттүн мүчөлөрүнө айттым. Көбү жок, биз жоопкерчиликти албайбыз дешип макул болбой коюшту. Ошондо мени көбү колдогон эмес, анан бул ишти өз мойнума алууга туура келди. Эки чоң мамлекеттин президенттери чыгарыш керек деп жатышса жана биздин жардам керек болсо, жардам беребиз деп жатышса, демек, биздин бардык чечимдер туура болду го деп ойлойм», – деди Р.Отунбаева.

Кыргызстандагы Апрель элдик революциясы жергиликтүү маанидеги жөн гана «азиялык көрүнүш» эмес. Бул жогору жактагылардын «жоогазын» төңкөрүшү да эмес. Кыргызстандагы Апрель элдик революциясы Азиянын жана Чыгыш Европанын бир катар өлкөлөрүндөгү окуялардын өнүгүшүнө мисал боло тургандыгын белгилеп көрсөтүү маанилүү. Мурдагы саясий тартиптердин бузулушунун натыйжасында материалдык ресурстардын сарпталып бүтүшү жана эмгекчилердин экономикалык көйгөйлөрүнүн өсүшү менен, бул өлкөлөрдөгү кырдаал бир кыйла чыңалат.

Кыргызстандын революциячыл тажрыйбасы дүйнөлүк мааниге ээ. Ал тургай, Кыргызстандагы элдик толкундоолор жана революциялар дүйнөлүк сонку тарыхтын жаңы барагынын ачылышын, жаңы доордун башталышын, социалдык-экономикалык өнүгүүдөгү чоң өзгөрүштөрдү шарттап тургандай. «Эркин соода-сатык» мезгили тарых барагына бүктөлүү менен, өлкө алдына глобалдуу экономикалык интеграциялануунун милдеттерин коюуда. Ошондой эле коомдук жашоонун заманбап эрежелеринин талап кылынышы да шартталууда.

Бул чоң өзгөрүштөр, албетте, жалпы элдин, өлкө жарандарынын катышуусуз ишке ашышы мүмкүн эмес. Саясий, социалдык жана экономикалык кризистерден чыгыш үчүн эмгекчилердин – товарларды негизги керектөөчүлөрдүн – кызыкчылыктары эске алынуучу экономикалык жана социалдык саясат жүргүзүлүүгө тийиш. Эми бардык проблемаларды рыноктук жол менен чечүү доктринасынын ордуна мамлекеттик жөнгө салуу келиши керек. Коомдук өнүгүү үчүн стратегиялык жактан эң маанилүү ишканаларды жана тармактарды мамлекеттештирүү зарыл. Илимге, билимге, инфраструктурага, социал-

дык проблемаларга мамлекеттик чыгымдар көбөйтүлүүгө, ал эми бизнеске болгон салык жүктөмү өсүүгө тийиш.

Арийне, Кыргызстандагыдай чоң бизнес үчүн кризистик чыгымдардын жүгүн элге артып койсо, эртеби же кечпи сөзсүз түрдө нааразылык күч алышы мүмкүн. Натыйжада ал сөзсүз түрдө куралдуу көтөрүлүшкө алып келет. Ал эми оппозициялык лидерлерге, структураларга жана сынчыл көз караштарга каршы репрессияларды жүргүзүү саясаты элдин кыжырын келтирип, козголондордун чыгышын шарттайт. Бийликтин катаалдыгы жана өжөрлүгү социалдык-саясий кризисти ого бетер курчутат, ал тургай, бийликтегилерге каршы элдин ырайымсыздыгын жаратат.

дык проблемаларга мамлекеттик чыгымдар көбөйтүлүүгө, ал эми бизнеске болгон салык жүктөмү өсүүгө тийиш.

Арийне, Кыргызстандагыдай чоң бизнес үчүн кризистик чыгымдардын жүгүн элге артып койсо, эртеби же кечпи сөзсүз түрдө нааразылык күч алышы мүмкүн. Натыйжада ал сөзсүз түрдө куралдуу көтөрүлүшкө алып келет. Ал эми оппозициялык лидерлерге, структураларга жана сынчыл көз караштарга каршы репрессияларды жүргүзүү саясаты элдин кыжырын келтирип, козголондордун чыгышын шарттайт. Бийликтин катаалдыгы жана өжөрлүгү социалдык-саясий кризисти ого бетер курчутат, ал тургай, бийликтегилерге каршы элдин ырайымсыздыгын жаратат.

XI БАП
КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ
ИЮНЬ ОКУЯЛАРЫ (2010-жыл)

**1. Этностор аралык жана конфессиялар аралык
чөйрөлөрдөгү дүйнөлүк тенденциялар**

Кыргыз Республикасынын бийлик органдары өздөрүнүн этностор аралык чөйрөдөгү иш-аракеттерин дүйнөлүк тенденцияларды эске алуу менен жүргүзө алган жок. Арийне, этностор аралык жана конфессиялар аралык тирешүүлөрдүн өсүшү дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрү үчүн эң башкы коркунучтардын жана талылуу жагдайлардын бири. Бүгүнкү күндөгү бул жашоо чындыгы бардык өлкөлөр жана эл аралык уюмдар тарабынан таанылган эң опурталдуу маселе болуп саналат. Бир катар өлкөлөрдүн саясатчылары кызыкдар саясий же каржылык топтор тарабынан этностор аралык жаңжалдардын моделдештирилиши жөнүндөгү кооптонууларын айтып чыгышууда.

Этностор аралык жана диний ишенимдер аралык негиздеги куралдуу кагылыштар ХХ кылымдын 90-жылдарында бүтүндөй Европа континентин солкулдатты. Мурдагы Югославиядагы этностук топтордун ортосундагы кандуу кагылыштар Балкандагы саясий кайра түзүүлөрдү шарттады.

Ушундай эле тенденциялар африкалык континетте да болууда. Судандагы жарым кылымдан ашуун мезгилге созулган этностор аралык жана конфессиялар аралык жаңжалдар курчуп отуруп, акыры анын эки мамлекетке бөлүнүшүнө алып келди. Өлкөнүн экономикасы кыйрады, ачарчылык жана туруксуздук каптады. 2 млн-го жакын адам өлдү, 4 млн-дон ашуун адам качкындарга айланды. Африканын батышындагы кен байлыктарга бай Мали мамлекети 2012-жылдагы окуялардын кесепетинен туруксуз, бытыранды өлкөгө айланды.

XI БАП
КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ
ИЮНЬ ОКУЯЛАРЫ (2010-жыл)

**1. Этностор аралык жана конфессиялар аралык
чөйрөлөрдөгү дүйнөлүк тенденциялар**

Кыргыз Республикасынын бийлик органдары өздөрүнүн этностор аралык чөйрөдөгү иш-аракеттерин дүйнөлүк тенденцияларды эске алуу менен жүргүзө алган жок. Арийне, этностор аралык жана конфессиялар аралык тирешүүлөрдүн өсүшү дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрү үчүн эң башкы коркунучтардын жана талылуу жагдайлардын бири. Бүгүнкү күндөгү бул жашоо чындыгы бардык өлкөлөр жана эл аралык уюмдар тарабынан таанылган эң опурталдуу маселе болуп саналат. Бир катар өлкөлөрдүн саясатчылары кызыкдар саясий же каржылык топтор тарабынан этностор аралык жаңжалдардын моделдештирилиши жөнүндөгү кооптонууларын айтып чыгышууда.

Этностор аралык жана диний ишенимдер аралык негиздеги куралдуу кагылыштар ХХ кылымдын 90-жылдарында бүтүндөй Европа континентин солкулдатты. Мурдагы Югославиядагы этностук топтордун ортосундагы кандуу кагылыштар Балкандагы саясий кайра түзүүлөрдү шарттады.

Ушундай эле тенденциялар африкалык континентте да болууда. Судандагы жарым кылымдан ашуун мезгилге созулган этностор аралык жана конфессиялар аралык жаңжалдар курчуп отуруп, акыры анын эки мамлекетке бөлүнүшүнө алып келди. Өлкөнүн экономикасы кыйрады, ачарчылык жана туруксуздук каптады. 2 млн-го жакын адам өлдү, 4 млн-дон ашуун адам качкындарга айланды. Африканын батышындагы кен байлыктарга бай Мали мамлекети 2012-жылдагы окуялардын кесепетинен туруксуз, бытыранды өлкөгө айланды.

Ошентип улутчулдук, диний араздашуулар ашынган радикалдуу топтордун жана агымдардын идеологиялык базасына айланууда. Алар мамлекеттерди бири-бирине кайраштырып, коомдорду ыдыратып, бүлүндүрүүдө.

Тилекке каршы, бир катар объективдүү жана субъективдүү себептердин натыйжасында жогорудагыдай дүйнөлүк терс тенденциялар Кыргызстанда да болууда.

Кыргызстандын түштүгүндөгү этностор аралык мүнөздөгү курч проблемалар мурдатан бери эле биротоло тынчыбай келүүдө. Мындай жагдай кандайдыр бир деңгээлде бул аймактын социалдык жана экономикалык деңгээлинин төмөндүгү менен шартталат. Ошондой эле кыргыз жана өзбек коомчулуктарынын кылымдардан бери жамаатташ жашап келе жатышкандыктарына жана тилдеринин тектештигине карабастан, бийлик жана коом кызыкчылыктардын эриш-аркак болушу үчүн, мезгилдин коркунучтарына жана коогалаңына каршы тургудай биригишүү үчүн натыйжалуу иш өнүктөрүн жөндөй алышкан жок.

Соңку ондогон жылдардан берки абал кыргыздар менен өзбектердин ортосундагы бирин-бири түшүнбөөчүлүк жана өз ара таарынышуу алардын маданияттарынын жана каада-салттарынын өз ара аралашуу процессинен бир кыйла озуп кеткендигин ырастайт. Тилекке каршы, кыргыздар менен өзбектердин руханий жана маданий баалуулуктары бирин-бири өз ара байытуунун жана түшүнүшүүнүн булагы болбой калган. Өлкөнүн көптөгөн тургундары өздөрүнүн Кыргызстандын бирдиктүү бир бүтүн элине тийиштүүлүгүн андап туйбайт.

Мезгил-мезгили менен этностор аралык карама-каршылыктардын мизи майтарыла түшкөнсүйт, бирок социалдык-экономикалык проблемалар курчуган учурларда улутчулдуктун жана сепаратизмдин өсүш тенденциясы жүрөт. Ал эми кыргыздар менен өзбектердин этностук коомдоштуктарынын ортосундагы жик көз көрүнө тереңдей берген.

Советтик мезгилде эле жергиликтүү администрациялык бийлик негизинен кыргыз улутунун өкүлдөрүнүн колуна топтолгон, ал эми өзбек улутунун өкүлдөрүндө материалдык байлык топтолгон жагдай калыптанган болчу. Бул мыйзам ченемдүү түрдө эки тараптын тең бири-бирине тирешүү потенциалын шарттаган.

Ошентип улутчулдук, диний араздашуулар ашынган радикалдуу топтордун жана агымдардын идеологиялык базасына айланууда. Алар мамлекеттерди бири-бирине кайраштырып, коомдорду ыдыратып, бүлүндүрүүдө.

Тилекке каршы, бир катар объективдүү жана субъективдүү себептердин натыйжасында жогорудагыдай дүйнөлүк терс тенденциялар Кыргызстанда да болууда.

Кыргызстандын түштүгүндөгү этностор аралык мүнөздөгү курч проблемалар мурдатан бери эле биротоло тынчыбай келүүдө. Мындай жагдай кандайдыр бир деңгээлде бул аймактын социалдык жана экономикалык деңгээлинин төмөндүгү менен шартталат. Ошондой эле кыргыз жана өзбек коомчулуктарынын кылымдардан бери жамаатташ жашап келе жатышкандыктарына жана тилдеринин тектештигине карабастан, бийлик жана коом кызыкчылыктардын эриш-аркак болушу үчүн, мезгилдин коркунучтарына жана коогалаңына каршы тургудай биригишүү үчүн натыйжалуу иш өнүттөрүн жөндөй алышкан жок.

Соңку ондогон жылдардан берки абал кыргыздар менен өзбектердин ортосундагы бирин-бири түшүнбөөчүлүк жана өз ара таарынышуу алардын маданияттарынын жана каада-салттарынын өз ара аралашуу процессинен бир кыйла озуп кеткендигин ырастайт. Тилекке каршы, кыргыздар менен өзбектердин руханий жана маданий баалуулуктары бирин-бири өз ара байытуунун жана түшүнүшүүнүн булагы болбой калган. Өлкөнүн көптөгөн тургундары өздөрүнүн Кыргызстандын бирдиктүү бир бүтүн элине тийиштүүлүгүн андап туйбайт.

Мезгил-мезгили менен этностор аралык карама-каршылыктардын мизи майтарыла түшкөнсүйт, бирок социалдык-экономикалык проблемалар курчуган учурларда улутчулдуктун жана сепаратизмдин өсүш тенденциясы жүрөт. Ал эми кыргыздар менен өзбектердин этностук коомдоштуктарынын ортосундагы жик көз көрүнө тереңдей берген.

Советтик мезгилде эле жергиликтүү администрациялык бийлик негизинен кыргыз улутунун өкүлдөрүнүн колуна топтолгон, ал эми өзбек улутунун өкүлдөрүндө материалдык байлык топтолгон жагдай калыптанган болчу. Бул мыйзам ченемдүү түрдө эки тараптын тең бири-бирине тирешүү потенциалын шарттаган.

СССРдин ыдыроо мезгили башталган кайра куруу учурунда бул тенденциялар тереңдеген. Бул этностук топтордун ар биринин лидерлери мамлекеттик бийлик институттарынын бошондоосун ал бийликке кысым жасоо үчүн пайдаланышкан. Кыргыздар тарап беркилердин эсебинен ресурстарга жетүүнү талап кылышса, өзбектер сепаратисттик ураандарды көтөрүп чыгышып, автономияны түзүү талабын коюшкан.

2. 1990-жылдагы Ош окуялары. Себептери жана сабактары

Ош шаарындагы 2010-жылдагы этностор аралык кагылыштардын келип чыгышын толук түшүнүш үчүн бул шаардагы 1990-жылдагы жаңжалды билүү зарыл.

1990-жылы июнда Ош шары жана Ош облусу этностор аралык жаңжалдын майданына айланган. Кан төгүүнү Советтик Армиянын аскерлерин киргизгенден кийин гана токтотууга мүмкүн болгон.

СССРдин кулашы менен шартталган проблемалар менен бирге, 1990-жылдагы этностор аралык кагылыштардын чыгышында жана бул аймактагы сепаратизм маселесин актуалдаштырууда улутчул маанайдагы ишмерлердин максаттуу саясаты мерчемдүү роль ойногон.

Алар тарабынан 1989-жылы түзүлгөн «Адолат» (өзбекчеден которгондо – Адилет) улутчул маанайдагы формалсыз кыймыл Кыргызстандын аймагында өзбек автономиясын түзүү максатын көздөгөн. Андан тышкары, өзбек улутундагы 23 активден турган топ 1990-жылы 2-мартта СССР Жогорку Советинин Улуттар кеңешинин Төрагасы Р.Нишановго, Кыргызстан Коммунисттик партиясынын Борбордук Комитетинин Биринчи сектераты А.Масалиевге ошол кездеги Ош облусунун бир бөлүгүн өзбек калкы өзүнчө топтолуп жашашы үчүн автономия кылып беришин талап кылган кайрылуу менен киришкен. Кайрылууда өзбек калкынын укуктары жана эркиндиктери кысымга алынып жатканына, ошондой эле түштүктөгү жетекчи кадрлардын арасында кыргыз улутундагылар басымдуулук кылышына нааразылыктары баса көрсөтүлгөн.

Ошол эле учурда, 1990-жылы майда түзүлгөн «Ош аймагы» кыргыз жаштар уюму саясий талаптар менен чыккан «Адолаттан» айыр-

СССРдин ыдыроо мезгили башталган кайра куруу учурунда бул тенденциялар тереңдеген. Бул этностук топтордун ар биринин лидерлери мамлекеттик бийлик институттарынын бошондоосун ал бийликке кысым жасоо үчүн пайдаланышкан. Кыргыздар тарап беркилердин эсебинен ресурстарга жетүүнү талап кылышса, өзбектер сепаратисттик ураандарды көтөрүп чыгышып, автономияны түзүү талабын коюшкан.

2. 1990-жылдагы Ош окуялары. Себептери жана сабактары

Ош шаарындагы 2010-жылдагы этностор аралык кагылыштардын келип чыгышын толук түшүнүш үчүн бул шаардагы 1990-жылдагы жаңжалды билүү зарыл.

1990-жылы июнда Ош шары жана Ош облусу этностор аралык жаңжалдын майданына айланган. Кан төгүүнү Советтик Армиянын аскерлерин киргизгенден кийин гана токтотууга мүмкүн болгон.

СССРдин кулашы менен шартталган проблемалар менен бирге, 1990-жылдагы этностор аралык кагылыштардын чыгышында жана бул аймактагы сепаратизм маселесин актуалдаштырууда улутчул маанайдагы ишмерлердин максаттуу саясаты мерчемдүү роль ойногон.

Алар тарабынан 1989-жылы түзүлгөн «Адолат» (өзбекчеден которгондо – Адилет) улутчул маанайдагы формалсыз кыймыл Кыргызстандын аймагында өзбек автономиясын түзүү максатын көздөгөн. Андан тышкары, өзбек улутундагы 23 активден турган топ 1990-жылы 2-мартта СССР Жогорку Советинин Улуттар кеңешинин Төрагасы Р.Нишановго, Кыргызстан Коммунисттик партиясынын Борбордук Комитетинин Биринчи сектераты А.Масалиевге ошол кездеги Ош облусунун бир бөлүгүн өзбек калкы өзүнчө топтолуп жашашы үчүн автономия кылып беришин талап кылган кайрылуу менен киришкен. Кайрылууда өзбек калкынын укуктары жана эркиндиктери кысымга алынып жатканына, ошондой эле түштүктөгү жетекчи кадрлардын арасында кыргыз улутундагылар басымдуулук кылышына нааразылыктары баса көрсөтүлгөн.

Ошол эле учурда, 1990-жылы майда түзүлгөн «Ош аймагы» кыргыз жаштар уюму саясий талаптар менен чыккан «Адолаттан» айыр-

маланып, кыргыз калкынын социалдык-экономикалык деңгээлин жогорулатуу, турак жай көйгөйүн чечүү, үй куруу үчүн жер участкаларын берүү маселесин коюшкан.

«Ош аймагы» уюмунун лидерлеринин кайрылуусун канааттандырып, Ош облусунун жетекчилиги (Ү.Сыдыков) шаардын четиндеги колхоздун аймагынан жерге муктаж болгондорго жер участкаларын бөлүп берүү чечимин чыгарат. Бул өзбек калкынын терс мамилесин жаратып, абалдын курчусунун тездешине түрткү болот. Шаштысы кетип калган облустук бийлик терең ойлонуштурулуп, «жети өлчөнүп, бир кесилген» чечимге келе албагандыктан, бул кырдаал 1990-жылдын 4-июнундагы Ош жана Өзгөн шаарлары эле тургай, шаарлардын жака-белдериндеги 30га жакын айыл-кыштактарды камтыган масштабдуу кандуу кагылышка алып келген. Чаң-тополоң облустун аймагына СССРдин Куралдуу Күчтөрүнүн бөлүктөрү киргизилгенден кийин гана токтогон.

Бул кандуу кагылыштардын натыйжасында, 1990-жылдын 12-июлундагы расмий маалыматтар боюнча, Ош облусунда 318 киши курман болгон, 31 киши дайынсыз жоголгон. Алардын 93ү кыргыз, 220сы өзбек, 3бсы башка улуттагылар болгон. Миңден ашуун адам жаракат алган, бир нече жүздөгөн үйлөр өрттөлгөн жана таланып-тонолгон. Бийлик Ош облусунда жана Бишкек шаарында чукул кырдаал абалын киргизген. Жер-жерлердеги зордук-зомбулуктар августка чейин токтогондуктан, чукул кырдаал абалы ноябрь айына чейин созулган.

Укук коргоочу органдардын талыкпаган күч-аракеттери менен соттук тергөөлөр жүргүзүлүп, 331 киши сот жообуна тартылган. Алардын ичинде кыргыздар – 225, өзбектер – 72, уйгурлар – 5, татарлар – 7, бирден казак, украин жана курд болгон.

1990-жылдын июнундагы этностор аралык жанжал канча жылдардан бери топтолгон проблемалардын тереңдигин тастыктады. Экономикадагы кризистик көрүнүштөр, баалардын өсүшү, инфляция, жумушсуздук, элдин нааразылыгынын өсүш – мына ушулардын бардыгы Ош аймагындагы кырдаалды курчуткан. Социалдык-экономикалык кырдаалдын туруксуздугуна экстремисттердин журт бузуучулук иш-аракеттери кошулган.

Андан тышкары, этностук жамааттардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн теңсиздиги, эмгек чөйрөсүндөгү этностук белгисине

маланып, кыргыз калкынын социалдык-экономикалык деңгээлин жогорулатуу, турак жай көйгөйүн чечүү, үй куруу үчүн жер участкаларын берүү маселесин коюшкан.

«Ош аймагы» уюмунун лидерлеринин кайрылуусун канааттандырып, Ош облусунун жетекчилиги (Ү.Сыдыков) шаардын четиндеги колхоздун аймагынан жерге муктаж болгондорго жер участкаларын бөлүп берүү чечимин чыгарат. Бул өзбек калкынын терс мамилесин жаратып, абалдын курчусунун тездешине түрткү болот. Шаштысы кетип калган облустук бийлик терең ойлонуштурулуп, «жети өлчөнүп, бир кесилген» чечимге келе албагандыктан, бул кырдаал 1990-жылдын 4-июнундагы Ош жана Өзгөн шаарлары эле тургай, шаарлардын жака-белдериндеги 30га жакын айыл-кыштактарды камтыган масштабдуу кандуу кагылышка алып келген. Чаң-тополоң облустун аймагына СССРдин Куралдуу Күчтөрүнүн бөлүктөрү киргизилгенден кийин гана токтогон.

Бул кандуу кагылыштардын натыйжасында, 1990-жылдын 12-июлундагы расмий маалыматтар боюнча, Ош облусунда 318 киши курман болгон, 31 киши дайынсыз жоголгон. Алардын 93ү кыргыз, 220сы өзбек, 3бсы башка улуттагылар болгон. Миңден ашуун адам жаракат алган, бир нече жүздөгөн үйлөр өрттөлгөн жана таланып-тонолгон. Бийлик Ош облусунда жана Бишкек шаарында чукул кырдаал абалын киргизген. Жер-жерлердеги зордук-зомбулуктар августка чейин токтогондуктан, чукул кырдаал абалы ноябрь айына чейин созулган.

Укук коргоочу органдардын талыкпаган күч-аракеттери менен соттук тергөөлөр жүргүзүлүп, 331 киши сот жообуна тартылган. Алардын ичинде кыргыздар – 225, өзбектер – 72, уйгурлар – 5, татарлар – 7, бирден казак, украин жана курд болгон.

1990-жылдын июнундагы этностор аралык жанжал канча жылдардан бери топтолгон проблемалардын тереңдигин тастыктады. Экономикадагы кризистик көрүнүштөр, баалардын өсүшү, инфляция, жумушсуздук, элдин нааразылыгынын өсүш – мына ушулардын бардыгы Ош аймагындагы кырдаалды курчуткан. Социалдык-экономикалык кырдаалдын туруксуздугуна экстремисттердин журт бузуучулук иш-аракеттери кошулган.

Андан тышкары, этностук жамааттардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн теңсиздиги, эмгек чөйрөсүндөгү этностук белгисине

жараша иш бөлүштүрүү, криминалдык чөйрөнүн таасиринин күчтүүлүгү туруксуздандыруу факторлорунан болгон.

Ошентип Ош шаарындагы жана Ош облусунун аймагындагы этностор аралык абалдын оордугу объективдүү жана субъективдүү факторлордун кошулушу менен кандуу кагылыштын кайталанышын шартташы мүмкүн болчу.

1990-жылдын кандуу сабактарын желиктирүүчү күчтөр да, мамлекеттик бийлик органдарынын да, Ош аймагындагы кырдаалды ар дайым көзөмөлдөп турууга тийиш болушкан ички иштер жана улуттук коопсуздук органдарынын өкүлдөрү да элес алышкан жок. 1990-жана 2010-жылдардагы окуялар бири-бирине экөөндө тең этностор аралык кагылыштар бийликтин бошондугунан улам болгондугу менен окшош. Мындай шарттарда ички жана тышкы күчтөр өлкө ичиндеги эле эмес, бүтүндөй чөлкөмдөгү абалды бузууга жөндөмдүү болуп саналышат.

3. 2010-жылдагы этностор аралык жаңжалдын чыгышынын өбөлгөлөрү

Тилекке каршы, 1990–2010-жылдары Кыргызстандын бийлиги Ош коогалаңынан эч кандай бүтүм чыгара алган жок. Көзкарандысыздыкка ээ болгондон кийин этностор аралык араздашуулардын негизинде кесилип кетишкен кылмышкерлердин көбү амнистияланган.

Бийлик органдарында, өзгөчө укук коргоо жана күч структураларынын системасында бир улуттун эле өкүлдөрү басымдуулук кылышкан. Ошондой эле терең ойлонуштурулбаган менчиктештирүүнүн жана коррупциянын натыйжасында тез актоочу жана кызыктыруучу материалдык ресурстар (соода-сатык түйүндөрү, тейлөө чөйрөсү...) негизинен башка этностук жалпылыктын өкүлдөрүндө болуп калган.

Ишкерлерден укук коргоо органдары тарабынан адатка айланган опузалап алым чогултуу жана куугунтукка алуу дагы этностор аралык мүнөздө болуп, карама-каршылыкты курчуткан. Абал өлкөнүн түштүгүндөгү калктын жалпы билим деңгээлинин төмөндүгүнөн, Хизб-ут-Тахрир диний топторунун таасиринин өсүшүнөн улам дагы курчуган.

жараша иш бөлүштүрүү, криминалдык чөйрөнүн таасиринин күчтүүлүгү туруксуздандыруу факторлорунан болгон.

Ошентип Ош шаарындагы жана Ош облусунун аймагындагы этностор аралык абалдын оордугу объективдүү жана субъективдүү факторлордун кошулушу менен кандуу кагылыштын кайталанышын шартташы мүмкүн болчу.

1990-жылдын кандуу сабактарын желиктирүүчү күчтөр да, мамлекеттик бийлик органдарынын да, Ош аймагындагы кырдаалды ар дайым көзөмөлдөп турууга тийиш болушкан ички иштер жана улуттук коопсуздук органдарынын өкүлдөрү да элес алышкан жок. 1990-жана 2010-жылдардагы окуялар бири-бирине экөөндө тең этностор аралык кагылыштар бийликтин бошондугунан улам болгондугу менен окшош. Мындай шарттарда ички жана тышкы күчтөр өлкө ичиндеги эле эмес, бүтүндөй чөлкөмдөгү абалды бузууга жөндөмдүү болуп саналышат.

3. 2010-жылдагы этностор аралык жаңжалдын чыгышынын өбөлгөлөрү

Тилекке каршы, 1990–2010-жылдары Кыргызстандын бийлиги Ош коогалаңынан эч кандай бүтүм чыгара алган жок. Көзкарандысыздыкка ээ болгондон кийин этностор аралык араздашуулардын негизинде кесилип кетишкен кылмышкерлердин көбү амнистияланган.

Бийлик органдарында, өзгөчө укук коргоо жана күч структураларынын системасында бир улуттун эле өкүлдөрү басымдуулук кылышкан. Ошондой эле терең ойлонуштурулбаган менчиктештирүүнүн жана коррупциянын натыйжасында тез актоочу жана кызыктыруучу материалдык ресурстар (соода-сатык түйүндөрү, тейлөө чөйрөсү...) негизинен башка этностук жалпылыктын өкүлдөрүндө болуп калган.

Ишкерлерден укук коргоо органдары тарабынан адатка айланган опузалап алым чогултуу жана куугунтукка алуу дагы этностор аралык мүнөздө болуп, карама-каршылыкты курчуткан. Абал өлкөнүн түштүгүндөгү калктын жалпы билим деңгээлинин төмөндүгүнөн, Хизб-ут-Тахрир диний топторунун таасиринин өсүшүнөн улам дагы курчуган.

2005-жылдан кийинки менчикти кайрадан бөлүштүрүүнүн күчөшү этностор аралык мамилелерге терс таасирин тийгизген. Жалпы коррупциянын жана мамлекеттик башкаруунун криминал менен биригип кетишинин натыйжасында коомдук аң-сезимде оокаттуу бай жарандары көп болгон өзбек этносунун артыкчылык абалы жөнүндөгү ынаным бекемдеген. Бул дагы калктын жарды-жалчы катмарынын кемсинтилген абалын оордоткон.

Бир катар объективдүү жана субъективдүү себептерден улам соңку 10 жылдын аралыгында Кыргызстандын түштүк облустарындагы калктын кыргыз бөлүгү жигердүүлүк менен өлкөнүн түндүк тарабына жер ооштуруп жатышат. Бул дагы этностор аралык мамилелердеги коопсуздануунун күчөшүн шарттоодо.

Ошондой болсо дагы борбордук жана жергиликтүү бийликтер тарабынан тийиштүү чаралар көрүлбөгөндүктөн, 2010-жылы июнда өлкөдөгү кезектеги саясий кризистин жана социалдык-экономикалык абалдын курчушунун натыйжасында Кыргызстандын түштүгүндө этностор аралык негиздеги кандуу кагылыштар кайрадан кайталанды.

Этностор аралык жаңжалдардын себептери системалык мүнөзгө ээ. Калктын жакырдыгынан пайдаланган талкалагыч күчтөр адамдарды кандай гана ураандын астында болбосун мобилизациялай алышат.

Мамлекеттин этностор аралык мамилелер жаатындагы саясатына талдоо жүргүзүү менен анын өнүгүүсүн үч этапка бөлүп кароого болот:

Кыргызстан көзкарандысыздыкка ээ болгондон баштап бир нече жылга созулган *биринчи этап* калктын улуттук аң-сезиминин деңгээлинин жогорулашы, улуттук курулуштун идеологиясынын актуалдаштырылышы жана кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн кайра жаралышы менен мүнөздөлөт.

Экинчи этабы президент А.Акаев тарабынан «Кыргызстан – биздин жалпы үйүбүз» деген ураан чакырылган 90-жылдардын ортосунан башталат. 1994-жылы Кыргызстан элинин ассамблеясы (КЭА) 21–22-январда Бишкек шаарында Кыргызстан элинин 1-курултайында уюшулган. Кыргызстан элинин ассамблеясынын Кеңешинин төрагасы болуп Сопубек Бегалиев шайланган.

Кыргызстан элинин ассамблеясынын курамында 2003-жылы 1-январына 29 улуттук маданий борбор жана коомдук бирикмелер

2005-жылдан кийинки менчикти кайрадан бөлүштүрүүнүн күчөшү этностор аралык мамилелерге терс таасирин тийгизген. Жалпы коррупциянын жана мамлекеттик башкаруунун криминал менен биригип кетишинин натыйжасында коомдук аң-сезимде оокаттуу бай жарандары көп болгон өзбек этносунун артыкчылык абалы жөнүндөгү ынаным бекемдеген. Бул дагы калктын жарды-жалчы катмарынын кемсинтилген абалын оордоткон.

Бир катар объективдүү жана субъективдүү себептерден улам соңку 10 жылдын аралыгында Кыргызстандын түштүк облустарындагы калктын кыргыз бөлүгү жигердүүлүк менен өлкөнүн түндүк тарабына жер ооштуруп жатышат. Бул дагы этностор аралык мамилелердеги коопсуздануунун күчөшүн шарттоодо.

Ошондой болсо дагы борбордук жана жергиликтүү бийликтер тарабынан тийиштүү чаралар көрүлбөгөндүктөн, 2010-жылы июнда өлкөдөгү кезектеги саясий кризистин жана социалдык-экономикалык абалдын курчушунун натыйжасында Кыргызстандын түштүгүндө этностор аралык негиздеги кандуу кагылыштар кайрадан кайталанды.

Этностор аралык жаңжалдардын себептери системалык мүнөзгө ээ. Калктын жакырдыгынан пайдаланган талкалагыч күчтөр адамдарды кандай гана ураандын астында болбосун мобилизациялай алышат.

Мамлекеттин этностор аралык мамилелер жаатындагы саясатына талдоо жүргүзүү менен анын өнүгүүсүн үч этапка бөлүп кароого болот:

Кыргызстан көзкарандысыздыкка ээ болгондон баштап бир нече жылга созулган *биринчи этап* калктын улуттук аң-сезиминин деңгээлинин жогорулашы, улуттук курулуштун идеологиясынын актуалдаштырылышы жана кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн кайра жаралышы менен мүнөздөлөт.

Экинчи этабы президент А.Акаев тарабынан «Кыргызстан – биздин жалпы үйүбүз» деген ураан чакырылган 90-жылдардын ортосунан башталат. 1994-жылы Кыргызстан элинин ассамблеясы (КЭА) 21–22-январда Бишкек шаарында Кыргызстан элинин 1-курултайында уюшулган. Кыргызстан элинин ассамблеясынын Кеңешинин төрагасы болуп Сопубек Бегалиев шайланган.

Кыргызстан элинин ассамблеясынын курамында 2003-жылы 1-январына 29 улуттук маданий борбор жана коомдук бирикмелер

бар. КЭАда ОБСЕнин жана башка эл аралык уюмдардын, жана улуттук маданий борборлордун (УМБ) катышуусу менен эл аралык семинарлар өткөрүлөт. Кыргызстан элинин ассамблеясы тил жана улуттук маданиятты өнүктүрүү боюнча иш-чараларды жүргүзөт.

Ар бир УМБда өздүк көркөм чыгармачыл жамааттар уюштурулган. Кыргызстанда улуттар аралык ынтымакташтыкты сактап, аны өркүндөтүүдө УМБ өзгөчө маанилүү роль ойноодо. Алардын иш аракеттери мамлекет тарабынан ар тараптан колдоого алынган. УМБ үчүн 1994-жылы 26-сентябрда Бишкекте Достук үйү ачылган.

Собубек Бегалиев (1931-ж. 29-марты – 2002-ж. 9-октябры) – коомдук жана мамлекеттик ишмер. Чүй облусунун Аламүдүн районундагы Чоң-Таш айылында туулган. 1954-жылы Москвадагы Плеханов атындагы агрардык институтун бүтүргөн. Эмгек жолун Кыргыз ССРинин Мампланында экономист болуп иштөөдөн баштаган.

1960-ж. Кыргыз ССРинин Мампланынын төрагасынын орун басары, 1961-ж. Кыргызстан Коммунистик партиясынын Борбордук

Комитетинин бөлүм башчысы болуп дайындалган.

1962-ж. Кыргыз ССРнин айыл чарба министри, 1963-ж. Кыргыз ССРнин Коммуналык чарба министри болуп иштеген.

1964-ж. Кыргыз ССРнин Мампланынын төрагасынын биринчи орун басары болуп бекитилген.

1968–1991-жж. Кыргыз ССРнин Министрлер Советинин Төрагасынын орун басары, Мампландын төрагасы, Кыргыз ССРнин бир жылдык, беш жылдык жана көп жылдык социалдык жана экономикалык өнүгүүсүнүн планын иштеп чыгуучу Башкы экономикалык борбордун төрагасы болуп иштеген.

1981-ж. СССРдин президенти М.С.Горбачёвдун Орто Азия республикаларынын экономикасы боюнча кеңешчиси болуп иштөөгө чакырылган.

1991–1994-жж. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик комитетинин экономика боюнча кеңешчиси болгон.

бар. КЭАда ОБСЕнин жана башка эл аралык уюмдардын, жана улуттук маданий борборлордун (УМБ) катышуусу менен эл аралык семинарлар өткөрүлөт. Кыргызстан элинин ассамблеясы тил жана улуттук маданиятты өнүктүрүү боюнча иш-чараларды жүргүзөт.

Ар бир УМБда өздүк көркөм чыгармачыл жамааттар уюштурулган. Кыргызстанда улуттар аралык ынтымакташтыкты сактап, аны өркүндөтүүдө УМБ өзгөчө маанилүү роль ойноодо. Алардын иш аракеттери мамлекет тарабынан ар тараптан колдоого алынган. УМБ үчүн 1994-жылы 26-сентябрда Бишкекте Достук үйү ачылган.

Сопубек Бегалиев (1931-ж. 29-марты – 2002-ж. 9-октябры) – коомдук жана мамлекеттик ишмер. Чүй облусунун Аламүдүн районундагы Чоң-Таш айылында туулган. 1954-жылы Москвадагы Плеханов атындагы агрардык институтун бүтүргөн. Эмгек жолун Кыргыз ССРинин Мампланында экономист болуп иштөөдөн баштаган.

1960-ж. Кыргыз ССРинин Мампланынын төрагасынын орун басары, 1961-ж. Кыргызстан Коммунистик партиясынын Борбордук

Комитетинин бөлүм башчысы болуп дайындалган.

1962-ж. Кыргыз ССРнин айыл чарба министри, 1963-ж. Кыргыз ССРнин Коммуналык чарба министри болуп иштеген.

1964-ж. Кыргыз ССРнин Мампланынын төрагасынын биринчи орун басары болуп бекитилген.

1968–1991-жж. Кыргыз ССРнин Министрлер Советинин Төрагасынын орун басары, Мампландын төрагасы, Кыргыз ССРнин бир жылдык, беш жылдык жана көп жылдык социалдык жана экономикалык өнүгүүсүнүн планын иштеп чыгуучу Башкы экономикалык борбордун төрагасы болуп иштеген.

1981-ж. СССРдин президенти М.С.Горбачёвдун Орто Азия республикаларынын экономикасы боюнча кеңешчиси болуп иштөөгө чакырылган.

1991–1994-жж. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик комитетинин экономика боюнча кеңешчиси болгон.

1994-ж. Кыргызстанда кыргыз элинин Биринчи Курултайында Кыргызстан элинин ассамблеясынын Кеңешинин төрагасы болуп шайланган.

1994–2002-жж. Сопубек Бегалиев Кыргызстан элинин ассамблеясынын Кеңешинин төрагасы катары ОБСЕнин комиссарлары Вандер Стуул жана Ролф Екеус менен улуттар маселелеси боюнча тыгыз иштешкен.

Сопубек Бегалиев 1963–1990-жж. Кыргыз ССРинин Жогорку Советине алты жолу депутат болуп шайланган. Үч жолу «Эмгек Кызыл Туу» ордени менен жана бир топ медалдар менен сыйланган.

1979-ж. «Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген экономисти» деген наам алган.

1997-ж. Кыргыз Республикасында улуттар арасындагы биримдик жана ынтымагы үчүн кошкон чоң салымы үчүн өлкөдө биринчилерден болуп үчүнчү даражадагы «Манас» ордени менен сыйланган.

2001-ж. Орусия Федерациясынын Президенти В.В.Путиндин Жарлыгы менен «Дружба» орденин алган.

Сопубек Бегалиевдин ысмы Кыргыз Республиканын көрүнүктүү ишмери катары «Кто есть кто» китебине киргизилген.

Үчүнчү этап 2005-жылдагы март революциясынан кийин башталат да, этностор аралык мамилелердеги абалдын начарлашы менен эле эмес, коомдогу аймактарга бөлүнүүнүн күчөшү менен да мүнөздөлөт. Ушул мезгилде Чүй облусунда бир катар жергиликтүү этностор аралык жаңжалдар болгон.

Мамлекеттин этностор аралык мамилелердеги маңызсыз жана ураанчыл саясаты улутчулдуктун жана сепаратизмдин өсүш тенденциясына коомдун туруштук берүү жөндөмүн төмөндөткөн. Салмактуу маалыматтык саясаттын жоктугунан да мамлекеттин жергиликтүү жалпыга маалымдоо каражаттарына (ЖМК) таасири бошоңдогон.

Ош жана Жалал-Абад облустарындагы атаандаштык күрөшү криминалды жана наркотрафикти тартуу менен, таасир этүү чөйрөлөрүн жана менчиктерди бөлүштүрүү менен кырдаал ого бетер курчуган. Жумушсуздук деңгээлинин жогорулугу, билим деңгээлинин төмөндүгү, радикалдык диний агымдарга, криминалдык топторго (спорттук

1994-ж. Кыргызстанда кыргыз элинин Биринчи Курултайында Кыргызстан элинин ассамблеясынын Кеңешинин төрагасы болуп шайланган.

1994–2002-жж. Сопубек Бегалиев Кыргызстан элинин ассамблеясынын Кеңешинин төрагасы катары ОБСЕнин комиссарлары Вандер Стуул жана Ролф Екеус менен улуттар маселелеси боюнча тыгыз иштешкен.

Сопубек Бегалиев 1963–1990-жж. Кыргыз ССРинин Жогорку Советине алты жолу депутат болуп шайланган. Үч жолу «Эмгек Кызыл Туу» ордени менен жана бир топ медалдар менен сыйланган.

1979-ж. «Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген экономисти» деген наам алган.

1997-ж. Кыргыз Республикасында улуттар арасындагы биримдик жана ынтымагы үчүн кошкон чоң салымы үчүн өлкөдө биринчилерден болуп үчүнчү даражадагы «Манас» ордени менен сыйланган.

2001-ж. Орусия Федерациясынын Президенти В.В.Путиндин Жарлыгы менен «Дружба» орденин алган.

Сопубек Бегалиевдин ысмы Кыргыз Республиканын көрүнүктүү ишмери катары «Кто есть кто» китебине киргизилген.

Үчүнчү этап 2005-жылдагы март революциясынан кийин башталат да, этностор аралык мамилелердеги абалдын начарлашы менен эле эмес, коомдогу аймактарга бөлүнүүнүн күчөшү менен да мүнөздөлөт. Ушул мезгилде Чүй облусунда бир катар жергиликтүү этностор аралык жаңжалдар болгон.

Мамлекеттин этностор аралык мамилелердеги маңызсыз жана ураанчыл саясаты улутчулдуктун жана сепаратизмдин өсүш тенденциясына коомдун туруштук берүү жөндөмүн төмөндөткөн. Салмактуу маалыматтык саясаттын жоктугунан да мамлекеттин жергиликтүү жалпыга маалымдоо каражаттарына (ЖМК) таасири бошоңдогон.

Ош жана Жалал-Абад облустарындагы атаандаштык күрөшү криминалды жана наркотрафигти тартуу менен, таасир этүү чөйрөлөрүн жана менчиктерди бөлүштүрүү менен кырдаал ого бетер курчуган. Жумушсуздук деңгээлинин жогорулугу, билим деңгээлинин төмөндүгү, радикалдык диний агымдарга, криминалдык топторго (спорттук

клубдар түрүндөгү) кирип кетишкен жаштардын көптүгүнөн улам бул аймактардагы жаңжалдардын потенциалы өтө жогору болгон. Турак жай көйгөйү дагы эле курч бойдон тургандыктан, элди жер участкалары менен камсыз кылуу талаптары коюлган, адамдар моноэтностук кварталдарга бөлүнүп жашай башташкан.

Этностор аралык мамилелерди жөнгө салуунун мамлекеттик саясаты жүргүзүлгөн эмес, бийлик Кыргызстанда жашаган ар түрдүү этностор ортосундагы жалпыга түшүнүктүү жана натыйжалуу интеграциялоо моделин түзгөн жок. Ал тургай, мамлекет этностор аралык проблемаларды чечүүнү таптакыр эле ойлобой калган. Мындай абал Кыргызстандагы этностук жамааттардын бири-биринен алыстап, обочолонуп калышын шарттаган, ал тургай, алар бири-бирине чыдамсыз болуп калган жагдай калыптанган. Бул өлкөнүн түштүгүндөгү кыргыз жана өзбек калктарынын ортосундагы мамилелерден айкын-ачык байкалган.

Улуттар аралык мамилелер жаатындагы толтура проблемалардын чечилбегендиги сепаратисттердин лидерлеринин мобилизацияланышын шарттады. Алар өз этносторунун өкүлдөрүн чогултуп, өздөрүнүн экономикалык абалын жакшыртып алышкандан кийин саясий талаптарды коё башташкан. Сепаратисттер өзбек калкынын айрым өкүлдөрү кабылган реалдуу кыйынчылыктарды шылтоолошуп, алардын этностук жамаатына карата дискриминация жөнүндөгү мифти ойлоп чыгарышып, бийликтерге каршы кабыл алынууга мүмкүн болбогон айыптарды коё башташкан. Алар өзбектер жайгашкан аймакты Кыргызстандан бөлүп, тилдик, аймактык жана башка саясий жана социалдык-маданий артыкчылыктары бар автономияны түзүүгө уруксат берүү талаптары эле. Жогорку Кеңештен өзбектер үчүн 11 орунду берүү талабы 2005-жылдан баштап эле коюлуп келген болчу.

Көзкарандысыздык жылдарынан бери өзбек тилиндеги окутуу чектелген эмес. Кыргыз-өзбек жаңжалынын учурунда Ош шаарында кыргыз жана өзбек мектептеринин саны бирдей эле, т.а. 236 өзбек тилиндеги, 99 кыргыз-өзбек тилинде окутулуучу мектептер болгон. Кыргыз-өзбек университетинин алдындагы өзбек тилиндеги окуу китептерин даярдоо борборунда 66 аталыштагы окуу китептери 700 миң нускада республикалык бюджеттин эсебинен чыгарылып турган.

Кыргызстандын түштүгүндө өзбек тилиндеги 12 ЖМК (теле-

клубдар түрүндөгү) кирип кетишкен жаштардын көптүгүнөн улам бул аймактардагы жаңжалдардын потенциалы өтө жогору болгон. Турак жай көйгөйү дагы эле курч бойдон тургандыктан, элди жер участкалары менен камсыз кылуу талаптары коюлган, адамдар моноэтностук кварталдарга бөлүнүп жашай башташкан.

Этностор аралык мамилелерди жөнгө салуунун мамлекеттик саясаты жүргүзүлгөн эмес, бийлик Кыргызстанда жашаган ар түрдүү этностор ортосундагы жалпыга түшүнүктүү жана натыйжалуу интеграциялоо моделин түзгөн жок. Ал тургай, мамлекет этностор аралык проблемаларды чечүүнү таптакыр эле ойлобой калган. Мындай абал Кыргызстандагы этностук жамааттардын бири-биринен алыстап, обочолонуп калышын шарттаган, ал тургай, алар бири-бирине чыдамсыз болуп калган жагдай калыптанган. Бул өлкөнүн түштүгүндөгү кыргыз жана өзбек калктарынын ортосундагы мамилелерден айкын-ачык байкалган.

Улуттар аралык мамилелер жаатындагы толтура проблемалардын чечилбегендиги сепаратисттердин лидерлеринин мобилизацияланышын шарттады. Алар өз этносторунун өкүлдөрүн чогултуп, өздөрүнүн экономикалык абалын жакшыртып алышкандан кийин саясий талаптарды коё башташкан. Сепаратисттер өзбек калкынын айрым өкүлдөрү кабылган реалдуу кыйынчылыктарды шылтоолошуп, алардын этностук жамаатына карата дискриминация жөнүндөгү мифти ойлоп чыгарышып, бийликтерге каршы кабыл алынууга мүмкүн болбогон айыптарды коё башташкан. Алар өзбектер жайгашкан аймакты Кыргызстандан бөлүп, тилдик, аймактык жана башка саясий жана социалдык-маданий артыкчылыктары бар автономияны түзүүгө уруксат берүү талаптары эле. Жогорку Кеңештен өзбектер үчүн 11 орунду берүү талабы 2005-жылдан баштап эле коюлуп келген болчу.

Көзкарандысыздык жылдарынан бери өзбек тилиндеги окутуу чектелген эмес. Кыргыз-өзбек жаңжалынын учурунда Ош шаарында кыргыз жана өзбек мектептеринин саны бирдей эле, т.а. 236 өзбек тилиндеги, 99 кыргыз-өзбек тилинде окутулуучу мектептер болгон. Кыргыз-өзбек университетинин алдындагы өзбек тилиндеги окуу китептерин даярдоо борборунда 66 аталыштагы окуу китептери 700 миң нускада республикалык бюджеттин эсебинен чыгарылып турган.

Кыргызстандын түштүгүндө өзбек тилиндеги 12 ЖМК (теле-

радиокомпания, гезит-журналдар), Ош шаарында 90 жылдан бери М.З.Бабур атындагы академиялык музыкалык-драмалык өзбек театры иштейт.

Өзбек улутундагы жүздөгөн жарандар окумуштуулук даражаларга ээ, көпчүлүгү мамлекеттик сыйлыктарга татыктуу болушкан, парламенттин депутаттыгына, мамлекеттик бийлик органдарынын жетекчилигине, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын башчылыгына чейин жетишкен.

Кыргызстан – постсоветтик мейкиндиктеги Шайлоо жөнүндөгү кодексинде Жогорку Кеңешке шайлоолордо саясий партиялардан талапкерлердин тизмесинде ар түрдүү улуттардын өкүлдөрүнө квота каралган бирден-бир өлкө.

4. 2010-жылдагы этностор аралык жаңжалдын негизги себептери

2010-жылдын июнундагы этностор аралык жаңжалдын чыгышына түрткү болгон жана анын токтотулушуна тоскоолдук кылган этностор аралык мамилелерден тышкаркы бир катар факторлорду жана жагдайларды да эске алуу зарыл. Алар, баарынан мурда, уюмдашкан кылмыштуу топтордун (УКТ), ар кыл багыттардагы коомдук-саясий күчтөрдүн жана диний-экстремисттик топтордун ишмердүүлүктөрүнүн жигердениши болуп саналат.

Ички криминалдык таасир этүү чөйрөлөрүн бөлүштүрүү да жаңжалдын чыгышына жана провакациялардын уюштурулушуна түздөн-түз таасир эткен. Кылмыштуу топтор этностук топтордогу ишкерлерден ар кыл алымдарды чогултуп турушкан. Апрель элдик революциясынан кийин мурдагы бийлик менен чиеленишип алышкан криминалдык топтор өздөрүнүн кызыкчылыктары үчүн коркунучту сезишкен. Буга ишкерлер менен криминалдык топтордун 2010-жылдын апрель-май айларындагы кагылыштары далил болот. Жаңжал учурунда эки улуттун тең уюмдашкан кылмыштуу топтору курал-жарактарды тартып алыш үчүн аскер бөлүктөрүнө, чек ара заставаларына, милиция органдарына кол салышкан. УКТ июнь жаңжалдарынын учурунда укук бузуу акцияларына жигердүүлүк менен катышып, аларды каржылап да турушкан.

радиокомпания, гезит-журналдар), Ош шаарында 90 жылдан бери М.З.Бабур атындагы академиялык музыкалык-драмалык өзбек театры иштейт.

Өзбек улутундагы жүздөгөн жарандар окумуштуулук даражаларга ээ, көпчүлүгү мамлекеттик сыйлыктарга татыктуу болушкан, парламенттин депутаттыгына, мамлекеттик бийлик органдарынын жетекчилигине, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын башчылыгына чейин жетишкен.

Кыргызстан – постсоветтик мейкиндиктеги Шайлоо жөнүндөгү кодексинде Жогорку Кеңешке шайлоолордо саясий партиялардан талапкерлердин тизмесинде ар түрдүү улуттардын өкүлдөрүнө квота каралган бирден-бир өлкө.

4. 2010-жылдагы этностор аралык жаңжалдын негизги себептери

2010-жылдын июнундагы этностор аралык жаңжалдын чыгышына түрткү болгон жана анын токтотулушуна тоскоолдук кылган этностор аралык мамилелерден тышкаркы бир катар факторлорду жана жагдайларды да эске алуу зарыл. Алар, баарынан мурда, уюмдашкан кылмыштуу топтордун (УКТ), ар кыл багыттардагы коомдук-саясий күчтөрдүн жана диний-экстремисттик топтордун ишмердүүлүктөрүнүн жигердениши болуп саналат.

Ички криминалдык таасир этүү чөйрөлөрүн бөлүштүрүү да жаңжалдын чыгышына жана провакациялардын уюштурулушуна түздөн-түз таасир эткен. Кылмыштуу топтор этностук топтордогу ишкерлерден ар кыл алымдарды чогултуп турушкан. Апрель элдик революциясынан кийин мурдагы бийлик менен чиеленишип алышкан криминалдык топтор өздөрүнүн кызыкчылыктары үчүн коркунучту сезишкен. Буга ишкерлер менен криминалдык топтордун 2010-жылдын апрель-май айларындагы кагылыштары далил болот. Жаңжал учурунда эки улуттун тең уюмдашкан кылмыштуу топтору курал-жарактарды тартып алыш үчүн аскер бөлүктөрүнө, чек ара заставаларына, милиция органдарына кол салышкан. УКТ июнь жаңжалдарынын учурунда укук бузуу акцияларына жигердүүлүк менен катышып, аларды каржылап да турушкан.

Кыргызстандын түштүгүндөгү жалпы тартип бузууларды уюштурууда баңги кылмышкерлери олуттуу роль ойношкон. КРнын Баңги заттарына көзөмөлдүк кылуу боюнча мамлекеттик кызматынын маалыматтары боюнча, бул жаңжал баңги бизнесин бөлүштүрүү үчүн колдонулган. Мурдагы бийлик кулагандан кийин УКТ үчүн баңги заттарын киргизүү жолдорун колго алуу, атаандаш топторду сүрүп чыгаруу үчүн ыңгайлуу кырдаал түзүлгөн.

Бул факты Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) Баңги заттарына жана кылмыштуулукка көзөмөлдүк кылуу боюнча башкармалыгынын докладында тастыкталган. Анда Кыргызстандын түштүгүндөгү 2010-жылдын июнь айындагы этностор аралык жаңжал баңги жолуна көзөмөлдүк кылууну колго алуу максатында жүргүзүлгөндүгү белгиленген.

Мурдагы бийликтин тушунда укук коргоо органдары жана күч структуралары бошоңдоп кеткен. 2009-жылы Улуттук гвардия таркатылган, армиянын жана ИИМдин ички аскерлеринин саны кыскартылган, Баңги заттарына көзөмөлдүк кылуу агенттиги жоюлган. Атайын кызматтар өз милдеттерин аткаруунун ордуна башкаруучу үй-бүлөлүк-кландык тартиптин кызыкчылыктарын камсыз кылышкан, бийликтин саясий оппоненттерин куугунтуктоо иштерин жүргүзүшкөн. Ошондой эле өлкөнүн укук коргоо органдарынын жалпы тартип бузууларды токтотуу үчүн жетиштүү күч-кубаты жана ресурстары болгон эместигин да эске алуу зарыл. Ал тургай, Бакиевдин укук коргоо органдарындагы жан-жөкөрлөрү анын реваншисттик иш-аракеттерин колдоого алышкан.

Укук коргоо органдары жана күч структуралары так координациянын жана жергиликтүү бийлик органдары менен өз ара аракеттенүүлөрдүн жоктугунан жаңжалдык кырдаалды жөнгө салуу боюнча зарыл болгон чараларды көрө алышкан жок. Ал тургай, алар жаңжалдын алгачкы сааттарында абдырап, эмне кылышты билбей калышкан.

Ортоңку деңгээлдеги жетекчилердин жана күч структураларынын арасында негизинен мурдагы кандуу бийликтин жан-жөкөрлөрү иштеп кала берген. Алар бийликти колдон чыгаргылары келбей, Бакиевдин жана анын үй-бүлөсүнүн буйруктарын аткарып турушкан. Мурдагы бийликтин тарапкерлеринин Ош шаарынын парламентине шайлоодо жеңилип калышы, апрель-май айларындагы Жалал-Абад

Кыргызстандын түштүгүндөгү жалпы тартип бузууларды уюштурууда баңги кылмышкерлери олуттуу роль ойношкон. КРнын Баңги заттарына көзөмөлдүк кылуу боюнча мамлекеттик кызматынын маалыматтары боюнча, бул жаңжал баңги бизнесин бөлүштүрүү үчүн колдонулган. Мурдагы бийлик кулагандан кийин УКТ үчүн баңги заттарын киргизүү жолдорун колго алуу, атаандаш топторду сүрүп чыгаруу үчүн ыңгайлуу кырдаал түзүлгөн.

Бул факты Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) Баңги заттарына жана кылмыштуулукка көзөмөлдүк кылуу боюнча башкармалыгынын докладында тастыкталган. Анда Кыргызстандын түштүгүндөгү 2010-жылдын июнь айындагы этностор аралык жаңжал баңги жолуна көзөмөлдүк кылууну колго алуу максатында жүргүзүлгөндүгү белгиленген.

Мурдагы бийликтин тушунда укук коргоо органдары жана күч структуралары бошоңдоп кеткен. 2009-жылы Улуттук гвардия таркатылган, армиянын жана ИИМдин ички аскерлеринин саны кыскартылган, Баңги заттарына көзөмөлдүк кылуу агенттиги жоюлган. Атайын кызматтар өз милдеттерин аткаруунун ордуна башкаруучу үй-бүлөлүк-кландык тартиптин кызыкчылыктарын камсыз кылышкан, бийликтин саясий оппоненттерин куугунтуктоо иштерин жүргүзүшкөн. Ошондой эле өлкөнүн укук коргоо органдарынын жалпы тартип бузууларды токтотуу үчүн жетиштүү күч-кубаты жана ресурстары болгон эместигин да эске алуу зарыл. Ал тургай, Бакиевдин укук коргоо органдарындагы жан-жөкөрлөрү анын реваншисттик иш-аракеттерин колдоого алышкан.

Укук коргоо органдары жана күч структуралары так координациянын жана жергиликтүү бийлик органдары менен өз ара аракеттенүүлөрдүн жоктугунан жаңжалдык кырдаалды жөнгө салуу боюнча зарыл болгон чараларды көрө алышкан жок. Ал тургай, алар жаңжалдын алгачкы сааттарында абдырап, эмне кылышты билбей калышкан.

Ортоңку деңгээлдеги жетекчилердин жана күч структураларынын арасында негизинен мурдагы кандуу бийликтин жан-жөкөрлөрү иштеп кала берген. Алар бийликти колдон чыгаргылары келбей, Бакиевдин жана анын үй-бүлөсүнүн буйруктарын аткарып турушкан. Мурдагы бийликтин тарапкерлеринин Ош шаарынын парламентине шайлоодо жеңилип калышы, апрель-май айларындагы Жалал-Абад

жана Ош облустарындагы бийликти басып алуу аракеттеринен майнап чыкпай калгандыгы аларды кандай гана болбосун жаңжалды чыгарууга түрткөн.

Республиканын облустарынын ар бирин социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүүнүн мамлекеттик деңгээлде иштелип чыккан айкын-ачык стратегиясынын жоктугунан улам алыскы жана тоолуу аймактардагы калктын шаарларга, өлкөнүн түндүгүнө жана анын чегинен сырткары жигердүү миграцияланышын шарттады.

Ошентип, этностор аралык жаңжал боюнча изилдөөлөргө талдоо жүргүзүүлөрдүн натыйжасында 2010-жылдын июнундагы этностор аралык жаңжалдуу кагылыштын чыгышынын төмөнкүдөй негизги себептери тастыкталды:

- 1990-жылдагы Ош окуяларынын чыныгы себептеринин жана шарттарынын ар тараптуу өздөштүрүлбөгөндүгү жана аларга тийиштүү талдоо жүргүзүлбөгөндүгү;

- жаңжал чыккан аймактардагы К.Бакиев, анын үй-бүлөсү жана жан-жөкөрлөрү тарабынан жүргүзүлгөн саясат менен шартталган социалдык-экономикалык жана саясий абалдын оордугу;

- мурдагы бийликтин тарапкерлеринин жана жергиликтүү жетекчилердин Убактылуу Өкмөттү кулатуу жана 2010-жылдын 7-апрелине чейинки бийликти кайтаруу максатында ар кандай, анын ичинде этностор аралык да, жаңжалдарды чыгаруу боюнча максаттуу иш-аракеттери;

- мурдагы бийликтин жана айрым саясатчылар менен жергиликтүү бийлик органдарынын жетекчилери менен өлкөнүн түштүгүндөгү өзбек этносунун радикалдуу лидерлеринин ортосунда көптөгөн жылдардан бери саясий максаттагы оюндардын жүргүзүлүп келгендиги;

- өзбек калкынын махалляларда обочолонуп жабык жашоо ыңгайы, алардын кыргызстандык башка коомчулуктар менен аралашпай жашоосу;

- түштүк облустардын калкынын санынын азайып кетишине алып келген стихиялуу тышкы жана ички миграциянын кесепеттери. Коңшу өлкөлөрдөн миграциялануунун натыйжасында башка этностук топтордун Кыргызстандын түштүгүндөгү социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий процесстерге таасиринин өсүшү;

жана Ош облустарындагы бийликти басып алуу аракеттеринен майнап чыкпай калгандыгы аларды кандай гана болбосун жаңжалды чыгарууга түрткөн.

Республиканын облустарынын ар бирин социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүүнүн мамлекеттик деңгээлде иштелип чыккан айкын-ачык стратегиясынын жоктугунан улам алыскы жана тоолуу аймактардагы калктын шаарларга, өлкөнүн түндүгүнө жана анын чегинен сырткары жигердүү миграцияланышын шарттады.

Ошентип, этностор аралык жаңжал боюнча изилдөөлөргө талдоо жүргүзүүлөрдүн натыйжасында 2010-жылдын июнундагы этностор аралык жаңжалдуу кагылыштын чыгышынын төмөнкүдөй негизги себептери тастыкталды:

- 1990-жылдагы Ош окуяларынын чыныгы себептеринин жана шарттарынын ар тараптуу өздөштүрүлбөгөндүгү жана аларга тийиштүү талдоо жүргүзүлбөгөндүгү;

- жаңжал чыккан аймактардагы К.Бакиев, анын үй-бүлөсү жана жан-жөкөрлөрү тарабынан жүргүзүлгөн саясат менен шартталган социалдык-экономикалык жана саясий абалдын оордугу;

- мурдагы бийликтин тарапкерлеринин жана жергиликтүү жетекчилердин Убактылуу Өкмөттү кулатуу жана 2010-жылдын 7-апрелине чейинки бийликти кайтаруу максатында ар кандай, анын ичинде этностор аралык да, жаңжалдарды чыгаруу боюнча максаттуу иш-аракеттери;

- мурдагы бийликтин жана айрым саясатчылар менен жергиликтүү бийлик органдарынын жетекчилери менен өлкөнүн түштүгүндөгү өзбек этносунун радикалдуу лидерлеринин ортосунда көптөгөн жылдардан бери саясий максаттагы оюндардын жүргүзүлүп келгендиги;

- өзбек калкынын махалляларда обочолонуп жабык жашоо ыңгайы, алардын кыргызстандык башка коомчулуктар менен аралашпай жашоосу;

- түштүк облустардын калкынын санынын азайып кетишине алып келген стихиялуу тышкы жана ички миграциянын кесепеттери. Коңшу өлкөлөрдөн миграциялануунун натыйжасында башка этностук топтордун Кыргызстандын түштүгүндөгү социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий процесстерге таасиринин өсүшү;

- өзбек этностук жамаатынын лидерлеринин көптөгөн жыйындарда жана митингдерде, бардык жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу жүргүзгөн ачыктан-ачык сепаратисттик чакырыктары жана үндөөлөрү;
- жергиликтүү бийлик органдарынын жетекчилеринин компетенттүү эместиктери, күч органдары менен укук коргоо органдарынын ортосунда жанжалдуу кырдаалдардын алдын алуу жана аларды четтетүү боюнча биргелешкен иш-аракеттердин жоктугу;
- укук коргоо органдарынын Апрель элдик революциясынан кийин бийликке каршы көтөрүлгөн элге каршылык көрсөтүү иш-аракеттеринин бошондошу;
- уюмдашкан криминалдык топтордун, баңги заттарын сагуучулардын таасири, катышуусу жана кыянаттык кылуулары;
- бардык, өзгөчө жергиликтүү деңгээлдеги бийлик бутактарындагы системалуу коррупция, анын натыйжасында башка улуттардагы бизнесмендерде чиновниктердин сатылмалуулугу жөнүндөгү ынанымдын калыптанышы. Бул бийлик институттарынын, атап айтканда, укук коргоо органдарынын, соттордун кадырынын кетишине алып келген.
- Убактылуу Өкмөттүн иш-аракеттеринде этностор аралык кагылыштардагы масштабдуу провокацияларга каршылык көрсөтүү үчүн жетиштүү саясий, каржылык, укук коргоочулук, күч ресурстарынын жоктугу.

5. 2010-жылдын апрель-май айларындагы коомдук-саясий кырдаал

Кыргызстандын бийлигинин өз элин түшүнбөстүгү 2005-жылдагы Март төңкөрүшүндө жана 2010-жылдагы Апрель элдик революциясынын жүрүшүндө айкын-ачык көрүндү. Өлкөнүн тунгуч президенти А.Акаевдин адамдын укуктарын бузган, элдин мүдөө-максаттарын четке каккан саясатынан тийиштүү жыйынтык чыгара албаган К.Бакиевдин мамлекеттик бийлик институттарын криминалдын уюгуна айландырган бийлиги өлкөнү кылмыштуу талап-тоноону уланткан.

- өзбек этностук жамаатынын лидерлеринин көптөгөн жыйындарда жана митингдерде, бардык жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу жүргүзгөн ачыктан-ачык сепаратисттик чакырыктары жана үндөөлөрү;
- жергиликтүү бийлик органдарынын жетекчилеринин компетенттүү эместиктери, күч органдары менен укук коргоо органдарынын ортосунда жанжалдуу кырдаалдардын алдын алуу жана аларды четтетүү боюнча биргелешкен иш-аракеттердин жоктугу;
- укук коргоо органдарынын Апрель элдик революциясынан кийин бийликке каршы көтөрүлгөн элге каршылык көрсөтүү иш-аракеттеринин бошондошу;
- уюмдашкан криминалдык топтордун, баңги заттарын сагуучулардын таасири, катышуусу жана кыянаттык кылуулары;
- бардык, өзгөчө жергиликтүү деңгээлдеги бийлик бутактарындагы системалуу коррупция, анын натыйжасында башка улуттардагы бизнесмендерде чиновниктердин сатылмалуулугу жөнүндөгү ынанымдын калыптанышы. Бул бийлик институттарынын, атап айтканда, укук коргоо органдарынын, соттордун кадырынын кетишине алып келген.
- Убактылуу Өкмөттүн иш-аракеттеринде этностор аралык кагылыштардагы масштабдуу провокацияларга каршылык көрсөтүү үчүн жетиштүү саясий, каржылык, укук коргоочулук, күч ресурстарынын жоктугу.

5. 2010-жылдын апрель-май айларындагы коомдук-саясий кырдаал

Кыргызстандын бийлигинин өз элин түшүнбөстүгү 2005-жылдагы Март төңкөрүшүндө жана 2010-жылдагы Апрель элдик революциясынын жүрүшүндө айкын-ачык көрүндү. Өлкөнүн тунгуч президенти А.Акаевдин адамдын укуктарын бузган, элдин мүдөө-максаттарын четке каккан саясатынан тийиштүү жыйынтык чыгара албаган К.Бакиевдин мамлекеттик бийлик институттарын криминалдын уюгуна айландырган бийлиги өлкөнү кылмыштуу талап-тоноону уланткан.

2010-жылы 6-мартта оппозициялык партиялардын жана кыймылдардын лидерлерин камакка алган бийлик 7-апрелде Бишкектеги Курултайга чогулган элди жетекчиликсиз калтырган. Коррупцияланган тоталитардык бийликке каршы чыккан элдик көтөрүлүш – Апрель элдик революциясы – Кыргызстандын өнүгүү жолундагы стратегиялык багыттардын түп-тамырынан бери өзгөрүшүнүн башаты болду. Ошону менен бирге көптөгөн туюк коркунучтар – жердешчилдик, улутчулдук жана сепаратизм ачыкка чыкты.

Кулатылган президент К.Бакиевдин реваншисттик маанайдагы тарапкерлери, укук коргоо жана күч органдарынын катарындагы жан-жөкөрлөрү кырдаалды мурдагы бийликти кайрадан орнотуу үчүн пайдаланууга далалаттанып жатышты. Бул күчтөрдүн башкы мүдөө-максаты Апрель элдик революциясынын жүрүшүндө Бишкектеги Ала-Тоо аянтында баатырларча курман болушкан 76 эр азаматтын өлүмүнөн ашып түшкөн кыргын болушу жана ал үчүн Убактылуу Өкмөттү айыптап чыгуу болгон.

Бул жагдайды 29-апрелде кулатылган президенттин бир тууганы менен баласынын (Жаныш жана Максим Бакиевдердин) өлкөдөгү чыңалууну ого бетер күчөтүүнүн зарылдыгы жөнүндөгү телефондук сүйлөшүүлөрү ырастайт. Май айында алардын өлкөдөгү жаңжалдуу кагылыштарды тутандыруу боюнча пландары жүзөгө ашырыла баштады.

Апрель элдик революциясынын жеңиши менен өлкөдө бийликтин алмашуусунун натыйжасында жаңы бийликти кулатып, мурдагы таасирин жана мүмкүнчүлүктөрүн кайтарып алууга далалаттанган бакиевчилерди саясий бийликтен жана экономикалык ресурстардан четтетүү багытындагы кадрдык өзгөртүүлөр жүргөн. Кырдаалды туруксуздандыруу үчүн реваншисттерге кандай гана болбосун шылтоо керек болчу. Алар өлкөнү бөлүп-жарып, «түштүк республикасын» түзүү чакырыктары менен чыгышкан. Ал тургай, алардын көпчүлүгү жаңжалдын аркасында туйтунуп байышкан. Ушунун баары борбордук бийликти бошондотуп, жашыруун коркунучту, анын ичинде сепаратизмди күчөткөн.

2010-жылдын апрель-май айларындагы коомдук-саясий кырдаалдын өнүгүү динамикасын мүнөздөө менен, иш жүзүндөгү бийлик бакиевдик бийлик кулатылгандан кийин жергиликтүү мамлекеттик

2010-жылы 6-мартта оппозициялык партиялардын жана кыймылдардын лидерлерин камакка алган бийлик 7-апрелде Бишкектеги Курултайга чогулган элди жетекчиликсиз калтырган. Коррупцияланган тоталитардык бийликке каршы чыккан элдик көтөрүлүш – Апрель элдик революциясы – Кыргызстандын өнүгүү жолундагы стратегиялык багыттардын түп-тамырынан бери өзгөрүшүнүн башаты болду. Ошону менен бирге көптөгөн туюк коркунучтар – жердешчилдик, улутчулдук жана сепаратизм ачыкка чыкты.

Кулатылган президент К.Бакиевдин реваншисттик маанайдагы тарапкерлери, укук коргоо жана күч органдарынын катарындагы жан-жөкөрлөрү кырдаалды мурдагы бийликти кайрадан орнотуу үчүн пайдаланууга далалаттанып жатышты. Бул күчтөрдүн башкы мүдөө-максаты Апрель элдик революциясынын жүрүшүндө Бишкектеги Ала-Тоо аянтында баатырларча курман болушкан 76 эр азаматтын өлүмүнөн ашып түшкөн кыргын болушу жана ал үчүн Убактылуу Өкмөттү айыптап чыгуу болгон.

Бул жагдайды 29-апрелде кулатылган президенттин бир тууганы менен баласынын (Жаныш жана Максим Бакиевдердин) өлкөдөгү чыңалууну ого бетер күчөтүүнүн зарылдыгы жөнүндөгү телефондук сүйлөшүүлөрү ырастайт. Май айында алардын өлкөдөгү жаңжалдуу кагылыштарды тутандыруу боюнча пландары жүзөгө ашырыла баштады.

Апрель элдик революциясынын жеңиши менен өлкөдө бийликтин алмашуусунун натыйжасында жаңы бийликти кулатып, мурдагы таасирин жана мүмкүнчүлүктөрүн кайтарып алууга далалаттанган бакиевчилерди саясий бийликтен жана экономикалык ресурстардан четтетүү багытындагы кадрдык өзгөртүүлөр жүргөн. Кырдаалды туруксуздандыруу үчүн реваншисттерге кандай гана болбосун шылтоо керек болчу. Алар өлкөнү бөлүп-жарып, «түштүк республикасын» түзүү чакырыктары менен чыгышкан. Ал тургай, алардын көпчүлүгү жаңжалдын аркасында туйтунуп байышкан. Ушунун баары борбордук бийликти бошондотуп, жашыруун коркунучту, анын ичинде сепаратизмди күчөткөн.

2010-жылдын апрель-май айларындагы коомдук-саясий кырдаалдын өнүгүү динамикасын мүнөздөө менен, иш жүзүндөгү бийлик бакиевдик бийлик кулатылгандан кийин жергиликтүү мамлекеттик

бийликтердин жетекчилерин элдин атынан өз алдынча дайындаган Координациялык кеңештин колуна өткөндүгүн белгилеп кетүү зарыл.

Мурдагы бийликке оппозиция болгон саясий күчтөр өлкөдөгү бардык жоопкерчиликти өз мойнуна алган Убактылуу Өкмөттү түзүшкөн. Убактылуу Өкмөт конституциялык реформаны жүргүзүүнү, президентти шайлоо референдумун, парламенттик башкаруу формасын бекитүү жана өлкөнү укуктук талаага кайтарып келүү менен конституциялык-укуктук жактан бекемдөө максатында парламенттик шайлоону өткөрүү жөнүндө чечимди жарыялайт. Ошентип *Убактылуу Өкмөт коомдук-саясий кырдаалды турукташтыра, мамлекеттик башкаруу системасын жана бийлик вертикалын калыбына келтире жана өлкөнүн бөлүнүп кетүү кырдаалын четтеге алды.*

Ушундай шарттарда өлкөдө криминал күч алып, коомдук-саясий кырдаал курчуган, республиканын башка өлкөлөргө болгон экономикалык көзкарандылык проблемасы келип чыккан. Бийлик органдарынын, өзгөчө укук коргоо органдарынын, реваншисттик күчтөрдүн жаалданган каршылыгына абдырай түшкөндүгү көзкөрүнөө байкалып турду. Бишкек шаарында эле 120дан ашуун митингдер жана башка акциялар болуп өттү.

Жаңы бийликтин каршылаштары тарабынан этностор аралык жаңжалдарды тутандыруу аракеттери түштүктөгү июнь окуяларына чейин эле бир канча жолу жасалган болчу. Чүй облусунун ар кайсы райондорунда кыргыздар менен түрктөрдүн, кыргыздар менен дунгандардын ортосунда жаңжал чыгарууга аракеттер жасалган.

2010-жылдын 19-апрелинде Бишкек шаарынын четиндеги Маевка айылында месхет түрктөрүнө тиешелүү айдоо аянттарын басып алуу аракеттерине байланыштуу жаңжал чыккан. Анын натыйжасында 4 киши набыт болгон, 40тан ашуун адам жабыр тарткан, 11 үй өрттөлгөн, алардын 4өө толук күйүп кеткен. Баскынчылар маевкалыктардын 857 га жерин басып алып, менчик үй салганга бөлүштүрүп алышкан. Кийин ал жерлер укук коргоо органдарынын жана ыктыярдуу элдик кошуундардын чечкиндүү иш-аракеттери менен мыйзамдуу ээлерине кайтарылып берилген, баскынчылыкты уюштуруучулар кармалып, алардын күнөөлөрү толук далилденген 5 киши сотко берилген.

Чүй облусундагы Александровка, Ново-Покровка айылдарында, Токмок шаарында ушундай эле провокациялар болгон. Бишкек жана

бийликтердин жетекчилерин элдин атынан өз алдынча дайындаган Координациялык кеңештин колуна өткөндүгүн белгилеп кетүү зарыл.

Мурдагы бийликке оппозиция болгон саясий күчтөр өлкөдөгү бардык жоопкерчиликти өз мойнуна алган Убактылуу Өкмөттү түзүшкөн. Убактылуу Өкмөт конституциялык реформаны жүргүзүүнү, президентти шайлоо референдумун, парламенттик башкаруу формасын бекитүү жана өлкөнү укуктук талаага кайтарып келүү менен конституциялык-укуктук жактан бекемдөө максатында парламенттик шайлоону өткөрүү жөнүндө чечимди жарыялайт. Ошентип *Убактылуу Өкмөт коомдук-саясий кырдаалды турукташтыра, мамлекеттик башкаруу системасын жана бийлик вертикалын калыбына келтире жана өлкөнүн бөлүнүп кетүү кырдаалын четтеге алды.*

Ушундай шарттарда өлкөдө криминал күч алып, коомдук-саясий кырдаал курчуган, республиканын башка өлкөлөргө болгон экономикалык көзкарандылык проблемасы келип чыккан. Бийлик органдарынын, өзгөчө укук коргоо органдарынын, реваншисттик күчтөрдүн жаалданган каршылыгына абдырай түшкөндүгү көзкөрүнөө байкалып турду. Бишкек шаарында эле 120дан ашуун митингдер жана башка акциялар болуп өттү.

Жаңы бийликтин каршылаштары тарабынан этностор аралык жаңжалдарды тутандыруу аракеттери түштүктөгү июнь окуяларына чейин эле бир канча жолу жасалган болчу. Чүй облусунун ар кайсы райондорунда кыргыздар менен түрктөрдүн, кыргыздар менен дунгандардын ортосунда жаңжал чыгарууга аракеттер жасалган.

2010-жылдын 19-апрелинде Бишкек шаарынын четиндеги Маевка айылында месхет түрктөрүнө тиешелүү айдоо аянттарын басып алуу аракеттерине байланыштуу жаңжал чыккан. Анын натыйжасында 4 киши набыт болгон, 40тан ашуун адам жабыр тарткан, 11 үй өрттөлгөн, алардын 4өө толук күйүп кеткен. Баскынчылар маевкалыктардын 857 га жерин басып алып, менчик үй салганга бөлүштүрүп алышкан. Кийин ал жерлер укук коргоо органдарынын жана ыктыярдуу элдик кошуундардын чечкиндүү иш-аракеттери менен мыйзамдуу ээлерине кайтарылып берилген, баскынчылыкты уюштуруучулар кармалып, алардын күнөөлөрү толук далилденген 5 киши сотко берилген.

Чүй облусундагы Александровка, Ново-Покровка айылдарында, Токмок шаарында ушундай эле провокациялар болгон. Бишкек жана

Ош шаарларынын тегерегинде бир мезгилде «Кыргыз жеринде – кыргыздар жерсиз» деген улутчул ураан астында жерлерди басып алуу аракеттери жасалган. Бирок аларга Чүй өрөөнүндө масштабдуу этностук жаңжалды чыгарууга мүмкүнчүлүк берилген жок.

2010-жылы 13–14-майда качкын президенттин тарапкерлери Жалал-Абад облустук мамлекеттик администрациянын имаратын басып алышат. Алар менен «Ата Мекен» партиясынын мүчөлөрүнүн ортосундагы кагылыштан 2 адам курман болуп, 65 киши жаракат алышкан. Облустук мамлекеттик администрациянын имараты бошотулгандан кийин жаалданган адамдардын тобу жана К.Батыров баштаган ок атуучу куралдар, союздар, темир чыбыктар менен куралданган 500дөй киши К.Бакиевге жана анын туугандарына тиешелүү үйлөрдү өрттөп, талап-тоношкон.

Мындай көрүнүш реваншисттик күчтөр жана улутчул маанайдагы саясатчылар үчүн табылгыс шылтоо болуп, саясий проблеманы этностор аралык жаңжалга айландырып жиберген. Кийин ал саясий тирешүүнүн 2010-жылдын июнундагы этностор аралык жаңжалга өтүшүнүн ортосундагы символикалуу бөлгүч болуп калган.

6. Сепаратисттик лидерлердин жигердениши

2005-жылкы март төңкөрүшүнөн кийинки учурдагыдай болуп 2010-жылдагы Апрель элдик революциясынан кийин бийлик алмашкан мезгилде түштүктөгү өзбек жамаатынын саясий жигердүүлүгүнүн деңгээли кайрадан жогорулаган. Бул Конституциялык кеңешменин форматындагы талкууга өзбек тилине расмий макам берүү, аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот бийликтерине квоталарды берүү, өзбектерди министрликтердин жана ведомстволордун, укук коргоо жана сот органдарынын жетекчилик курамына киргизүү сунуштарынын киргизилишинен көрүнгөн.

Сепаратисттик лидерлердин мурдатан эле автономияны түзүүнүн формалдык-юридикалык процедураларын жүргүзүүгө кызыккандыктарын КР ЖКнын депутаты А.Сабиловдун 2007-жылы Тажикстан Республикасынын Кыргыз Республикасындагы Элчилигине барып, Тоолуу-Бадахшан автономиялуу облусун түзүү боюнча ченемдик-

Ош шаарларынын тегерегинде бир мезгилде «Кыргыз жеринде – кыргыздар жерсиз» деген улутчул ураан астында жерлерди басып алуу аракеттери жасалган. Бирок аларга Чүй өрөөнүндө масштабдуу этностук жаңжалды чыгарууга мүмкүнчүлүк берилген жок.

2010-жылы 13–14-майда качкын президенттин тарапкерлери Жалал-Абад облустук мамлекеттик администрациянын имаратын басып алышат. Алар менен «Ата Мекен» партиясынын мүчөлөрүнүн ортосундагы кагылыштан 2 адам курман болуп, 65 киши жаракат алышкан. Облустук мамлекеттик администрациянын имараты бошотулгандан кийин жаалданган адамдардын тобу жана К.Батыров баштаган ок атуучу куралдар, союздар, темир чыбыктар менен куралданган 500дөй киши К.Бакиевге жана анын туугандарына тиешелүү үйлөрдү өрттөп, талап-тоношкон.

Мындай көрүнүш реваншисттик күчтөр жана улутчул маанайдагы саясатчылар үчүн табылгыс шылтоо болуп, саясий проблеманы этностор аралык жаңжалга айландырып жиберген. Кийин ал саясий тирешүүнүн 2010-жылдын июнундагы этностор аралык жаңжалга өтүшүнүн ортосундагы символикалуу бөлгүч болуп калган.

6. Сепаратисттик лидерлердин жигердениши

2005-жылкы март төңкөрүшүнөн кийинки учурдагыдай болуп 2010-жылдагы Апрель элдик революциясынан кийин бийлик алмашкан мезгилде түштүктөгү өзбек жамаатынын саясий жигердүүлүгүнүн деңгээли кайрадан жогорулаган. Бул Конституциялык кеңешменин форматындагы талкууга өзбек тилине расмий макам берүү, аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот бийликтерине квоталарды берүү, өзбектерди министрликтердин жана ведомстволордун, укук коргоо жана сот органдарынын жетекчилик курамына киргизүү сунуштарынын киргизилишинен көрүнгөн.

Сепаратисттик лидерлердин мурдатан эле автономияны түзүүнүн формалдык-юридикалык процедураларын жүргүзүүгө кызыккандыктарын КР ЖКнын депутаты А.Сабиловдун 2007-жылы Тажикстан Республикасынын Кыргыз Республикасындагы Элчилигине барып, Тоолуу-Бадахшан автономиялуу облусун түзүү боюнча ченемдик-

укуктук документтерди алуу өтүнүчү менен кайрылгандыгы далилдейт.

Өлкөнүн саясий турмушундагы конфронтациянын күч алышына байланыштуу улутчул сепаратисттердин жигердүүлүгү өскөн, анткени алар республикадагы туруксуздуктан өз максаттарына жетүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн көрүшкөн. Ошондуктан алардын мүдөө-максаттары Ош-ТВ, Мезон-ТВ, Смарт-ТВ сыяктуу ж.б. жалпыга маалымдоо каражаттарына жарыяланып турган.

Өзбек калкынын сепаратисттик маанайдагы лидерлери алардын басымдуу бөлүгүн өз айланасына чогулта алган. Бул процессте «Ватан» («Ата Мекен») саясий партиясы олуттуу роль ойногон. Бул партиянын ишмердүүлүгү КР Конституциясынын этностук негиздеги партиялардын түзүлүшүнө тыюу салган 4-беренесинин киргизилиши Кыргызстандын шартында өз учурунда кабыл алынган негиздүү чара экендигин тастыктады.

Кыргызстандын түштүгүндөгү сепаратисттердин өздөрүнүн ири бизнестери бар жана аларды өзбек автономиясын түзүү, же республиканын бийлик структураларына кирүү жолу менен сактап калууга ниеттенген радикалдуу лидерлери (К.Батыров, Ж.Салахутдинов, И.Абдурасулов, Д.Сабилов, К.Абдуллаева ж.б.) ага жетүүнүн 2 вариантын пландаштырышкан:

- Кыргыз Республикасынын Конституциясына аларга пайдалуу өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү. Бирок бул Конституциялык кеңешме тарабынан кабыл алынбагандыктан, ишке ашпай калды;

- Келечекте бөлүп кетүү үчүн тышкы күчтөрдү пайдалануу максатында ыңгайлуу шарттарды түзүү үчүн этностор аралык жаңжалды чыгарууга элди көкүтүү.

2010-жылдын июнь айына карата сепаратисттик лидерлер идеологиялык жана уюштуруучулук жактан толук даяр болушкандыгын төмөнкү фактылар тастыктап турат:

- өзбек жамаатынын өз мүдөө-талаптарын сактап калуудагы күч-каражаттарын чындоо жөнүндөгү чакырыктар менен 2010-жылдын 19-апрелинен тартып 10-июнуна чейин үзгүлтүксүз өткөрүлүп турган жыйындар жана митингдер;

укуктук документтерди алуу өтүнүчү менен кайрылгандыгы далилдейт.

Өлкөнүн саясий турмушундагы конфронтациянын күч алышына байланыштуу улутчул сепаратисттердин жигердүүлүгү өскөн, анткени алар республикадагы туруксуздуктан өз максаттарына жетүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн көрүшкөн. Ошондуктан алардын мүдөө-максаттары Ош-ТВ, Мезон-ТВ, Смарт-ТВ сыяктуу ж.б. жалпыга маалымдоо каражаттарына жарыяланып турган.

Өзбек калкынын сепаратисттик маанайдагы лидерлери алардын басымдуу бөлүгүн өз айланасына чогулта алган. Бул процессте «Ватан» («Ата Мекен») саясий партиясы олуттуу роль ойногон. Бул партиянын ишмердүүлүгү КР Конституциясынын этностук негиздеги партиялардын түзүлүшүнө тыюу салган 4-беренесинин киргизилиши Кыргызстандын шартында өз учурунда кабыл алынган негиздүү чара экендигин тастыктады.

Кыргызстандын түштүгүндөгү сепаратисттердин өздөрүнүн ири бизнестери бар жана аларды өзбек автономиясын түзүү, же республиканын бийлик структураларына кирүү жолу менен сактап калууга ниеттенген радикалдуу лидерлери (К.Батыров, Ж.Салахутдинов, И.Абдурасулов, Д.Сабилов, К.Абдуллаева ж.б.) ага жетүүнүн 2 вариантын пландаштырышкан:

- Кыргыз Республикасынын Конституциясына аларга пайдалуу өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү. Бирок бул Конституциялык кеңешме тарабынан кабыл алынбагандыктан, ишке ашпай калды;

- Келечекте бөлүп кетүү үчүн тышкы күчтөрдү пайдалануу максатында ыңгайлуу шарттарды түзүү үчүн этностор аралык жаңжалды чыгарууга элди көкүтүү.

2010-жылдын июнь айына карата сепаратисттик лидерлер идеологиялык жана уюштуруучулук жактан толук даяр болушкандыгын төмөнкү фактылар тастыктап турат:

- өзбек жамаатынын өз мүдөө-талаптарын сактап калуудагы күч-каражаттарын чындоо жөнүндөгү чакырыктар менен 2010-жылдын 19-апрелинен тартып 10-июнуна чейин үзгүлтүксүз өткөрүлүп турган жыйындар жана митингдер;

- өздөрүнүн мүдөө-максаттарын ишке ашырууга «Хизб-ут-Тах-рир» диний-экстремисттик уюмунун жолун жолдоочуларды тартуу;
- өзбектер жашаган аймактарда жоопкерчиликтүү адамдар дайындалган коргонуу топторунун түзүлүшү, алардын уюлдук телефондор менен камсыз кылынышы;
- өзбек калкын кабардандыруунун бирдиктүү системасынын түзүлүшү. Аны өзбек көчөлөрүнөн чыккан ракеталык атуулар, мечиттин мунараларынан азан чакыруулар, шаардык маршрутдук микроавтобустардын колдонулушу далилдеп турат;
- жүк ташуучу унаалардын брондолгон автоунааларга айландырылып жасалышы;
- жасалма жарылуучу түзүлүштөрдү жасоо үчүн химиялык заттардын жана металл предметтердин запастарынын даярдалышы;
- адамдардын алдын-ала эвакуацияланышы, документтердин, акчалардын, баалуу буюмдардын ж.б. коопсуз жерлерге ташып чыгарылып кетилиши;
- өзбектер жашаган көчөлөрдө баррикадалардын тургузулушу;
- тышкы аскердик жардамдын күтүлүшү: үйлөрдө, каалгаларда, чатырларда жана жакынкы автожолдордо атайын люминациялык боёктор менен «SOS» жана «HELP» деген сөздөрдүн жазылышы;
- жаңжал башталган күнү күч структураларында иштеген өзбек улутундагы кызматкерлердин кызматтан баш тартышы, жумушка чыкпоолор;
- жаңжал башталган кезде кыска убакыттын ичинде 15 жаштан 45 жашка чейинки эркектердин ыкчам мобилизацияланышы.

Жаңжал басылгандан кийинки изилдөөлөрдүн жыйынтыктары боюнча, прокуратура органдары тарабынан кыргыз улутундагы адамдардын тобунун курал-жарактарды тартып алган фактылары боюнча кылмыш иштери козголгон. Тактап айтканда, жаңжалга катышкан кыргыздарда ок атуучу куралдар кайдан алынгандыгы мыйзамдуу түрдө тастыкталган. Ал эми өзбектердин кайдан алгандыгы белгисиз бойдон калган, жөн гана жаңжал чыгарууга «үчүнчү күчтөр» катышкан деген кыйыр түрдөгү бүтүм чыгарылган.

Жаңжал башталары менен чет өлкөлөрдө жашаган өзбек бизнесмендери тарабынан чогултулган ири акча фондулары мобилизациялана баштаган. Алар бир катар спорттук жана коомдук уюмдардын

- өздөрүнүн мүдөө-максаттарын ишке ашырууга «Хизб-ут-Тах-рир» диний-экстремисттик уюмунун жолун жолдоочуларды тартуу;
- өзбектер жашаган аймактарда жоопкерчиликтүү адамдар дайындалган коргонуу топторунун түзүлүшү, алардын уюлдук телефондор менен камсыз кылынышы;
- өзбек калкын кабардандыруунун бирдиктүү системасынын түзүлүшү. Аны өзбек көчөлөрүнөн чыккан ракеталык атуулар, мечиттин мунараларынан азан чакыруулар, шаардык маршруттук микроавтобустардын колдонулушу далилдеп турат;
- жүк ташуучу унаалардын брондолгон автоунааларга айландырылып жасалышы;
- жасалма жарылуучу түзүлүштөрдү жасоо үчүн химиялык заттардын жана металл предметтердин запастарынын даярдалышы;
- адамдардын алдын-ала эвакуацияланышы, документтердин, акчалардын, баалуу буюмдардын ж.б. коопсуз жерлерге ташып чыгарылып кетилиши;
- өзбектер жашаган көчөлөрдө баррикадалардын тургузулушу;
- тышкы аскердик жардамдын күтүлүшү: үйлөрдө, каалгаларда, чатырларда жана жакынкы автожолдордо атайын люминациялык боёктор менен «SOS» жана «HELP» деген сөздөрдүн жазылышы;
- жаңжал башталган күнү күч структураларында иштеген өзбек улутундагы кызматкерлердин кызматтан баш тартышы, жумушка чыкпоолор;
- жаңжал башталган кезде кыска убакыттын ичинде 15 жаштан 45 жашка чейинки эркектердин ыкчам мобилизацияланышы.

Жаңжал басылгандан кийинки изилдөөлөрдүн жыйынтыктары боюнча, прокуратура органдары тарабынан кыргыз улутундагы адамдардын тобунун курал-жарактарды тартып алган фактылары боюнча кылмыш иштери козголгон. Тактап айтканда, жаңжалга катышкан кыргыздарда ок атуучу куралдар кайдан алынгандыгы мыйзамдуу түрдө тастыкталган. Ал эми өзбектердин кайдан алгандыгы белгисиз бойдон калган, жөн гана жаңжал чыгарууга «үчүнчү күчтөр» катышкан деген кыйыр түрдөгү бүтүм чыгарылган.

Жаңжал башталары менен чет өлкөлөрдө жашаган өзбек бизнесмендери тарабынан чогултулган ири акча фондулары мобилизациялана баштаган. Алар бир катар спорттук жана коомдук уюмдардын

базасында өзбектердин өз алдынча коргонуу күчтөрү деп аталган жарым аскерлештирилген структураларын түзүүгө да сарпталган. Ал күчтөр июнь окуяларындагы жаңжалга катышкан өзбектердин жана кыргыздардын ортосундагы ачык кагылыштын масштабдуу болушун шартташкан.

Мына ушундай көрүнүштөр кыргыз калкынын арасында терс резонансты жараткан.

базасында өзбектердин өз алдынча коргонуу күчтөрү деп аталган жарым аскерлештирилген структураларын түзүүгө да сарпталган. Ал күчтөр июнь окуяларындагы жаңжалга катышкан өзбектердин жана кыргыздардын ортосундагы ачык кагылыштын масштабдуу болушун шартташкан.

Мына ушундай көрүнүштөр кыргыз калкынын арасында терс резонансты жараткан.

XII БАП

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ УРУНТУУ УЧУРЛАР

1. Кыргызстандын экономикасын талкалаган программалар

Союз таркагандан кийин Кыргызстанда борбордоштурулган система менен Орусия, Украина жана башка республикалар аркылуу иштеп турган бир катар завод-фабрикалар оор абалда калышкан. Анткени биздеги заводдордо түрдүү машиналардын бөлүктөрү, тетиктери гана чыгарылып, башка республикаларга жөнөтүлүп турган. Союздун ыдырашы менен ал заводдордун чыгарган продукцияларына суроо-талаптар токтогондуктан, өндүрүлгөн товарлар өтпөй туруп кала берген. Ага карабастан завод-фабрикалар мурдагы калыбында продукцияны өндүрө берип, натыйжада каражатынын баарын коротулуп, казыналары бош калган. Ошондо ишканалар жумушчуларына айлык акыдан тартып, энергетика жана башкага төлөнүүчү акыларына чейин төлөй албай, белчесинен эмес, моюнуна чейин карызга батышкан. Ишканалар айласы кеткенде жумушчуларын массалык түрдө кыскартып, алардын айлык акысын өндүргөн продукциялары менен төлөөгө аракет кылган. Ошол учурда Дүйнөлүк банк тарабынан каржыланган ПЕСАК программасы кыргыз өкмөтүнө сунушталган.

1993–1996-жылдары Кыргызстанда ишке ашырылып, Дүйнөлүк банк тарабынан каржыланган ПЕСАК программасы – мамлекетке караштуу ири, бирок чыгашалуу деп эсептелинген ишканаларды кайра уюштуруу жана жок кылуу программасы.

ПЕСАК программасы боюнча 1993–1996-жылдары Кыргызстандагы 36 ири ишкана өзүн актабаган, чыгашалуу өнөр жай ишканалары деп табылган. Алардын башында Ленин, Фрунзе заводдору сыяктуу миңдеген адамдар иштеген ири ишканалар, камволдук-нооту комбинаты, «Октябрдын 40 жылдыгы», ВЛКСМ атындагы ж.б. фабрикалар

XII БАП

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ УРУНТУУ УЧУРЛАР

1. Кыргызстандын экономикасын талкалаган программалар

Союз таркагандан кийин Кыргызстанда борбордоштурулган система менен Орусия, Украина жана башка республикалар аркылуу иштеп турган бир катар завод-фабрикалар оор абалда калышкан. Анткени биздеги заводдордо түрдүү машиналардын бөлүктөрү, тетиктери гана чыгарылып, башка республикаларга жөнөтүлүп турган. Союздун ыдырашы менен ал заводдордун чыгарган продукцияларына суроо-талаптар токтогондуктан, өндүрүлгөн товарлар өтпөй туруп кала берген. Ага карабастан завод-фабрикалар мурдагы калыбында продукцияны өндүрө берип, натыйжада каражатынын баарын коротулуп, казыналары бош калган. Ошондо ишканалар жумушчуларына айлык акыдан тартып, энергетика жана башкага төлөнүүчү акыларына чейин төлөй албай, белчесинен эмес, моюнуна чейин карызга батышкан. Ишканалар айласы кеткенде жумушчуларын массалык түрдө кыскартып, алардын айлык акысын өндүргөн продукциялары менен төлөөгө аракет кылган. Ошол учурда Дүйнөлүк банк тарабынан каржыланган ПЕСАК программасы кыргыз өкмөтүнө сунушталган.

1993–1996-жылдары Кыргызстанда ишке ашырылып, Дүйнөлүк банк тарабынан каржыланган ПЕСАК программасы – мамлекетке караштуу ири, бирок чыгашалуу деп эсептелинген ишканаларды кайра уюштуруу жана жок кылуу программасы.

ПЕСАК программасы боюнча 1993–1996-жылдары Кыргызстандагы 36 ири ишкана өзүн актабаган, чыгашалуу өнөр жай ишканалары деп табылган. Алардын башында Ленин, Фрунзе заводдору сыяктуу миңдеген адамдар иштеген ири ишканалар, камволдук-нооту комбинаты, «Октябрдын 40 жылдыгы», ВЛКСМ атындагы ж.б. фабрикалар

турган. Программанын ишке ашырылышы менен ишканалардын баары токтоп, миндеген адамдар жумушсуз калып, аягында талкаланып жок болду.

Союздун маалында Кыргызстандагы ири завод-фабрикалардын дээрлик баардыгынын өздөрү камсыздаган бала бакчалары, Ысык-Көлдүн жээгинде жана башка жерлерде эс алуучу жайлары, дагы бир катар социалдык объекттери болгон. Карызга баткан ишканаларга ПЕСАК программасы аркылуу алгач ошол социалдык объектилерди сатып, менчикке чыгарып, карыздан арылуу сунушталган. Мунун натыйжасында ондогон бала бакчалар, эс алуучу жайлар жана башка социалдык объекттер өтө арзан баада сатылып, андан түшкөн каражат айлык акыларды жана башка карыздарды төлөөгө жумшалган. Акча каражатынын жоктугунан ишканалардын өндүрүшү да толук токтогон. Буга кошул-ташыл базар экономикасы күч алып, Кытайдан, Түркиядан жана башка жактардан жеңил өнөр жай товарларынан тартып металл буюмдарга чейин арзан товарлар күргүштөп кире баштады. Бул жергиликтүү өндүрүшчүлөр чыгарган продукциялардын моралдык жактан эскиришин шарттаган. Ушундан улам өтпөй складдарда тура берип, сапатын жоготкон товарлар металлломго кеткен учурлар да болду. Эң башкысы, бир кездерде күргүштөп иштеп турган завод-фабрикалардагы жабдуулар арзан баага сатылып кетти. Алардын көпчүлүгү Орусияга, Иранга, Түркияга жана башка мамлекеттерге сатылды. Атап айтсак, «Кыргызэлектркиймылдаткыч» деп аталган электр моторлорду чыгарган заводго 1990-жылы Германиядан жапжаны жабдуулар келген болчу. Иштетилбей туруп, ошонун баары заводдун ошол кездеги жетекчилиги тарабынан Орусияга сатылып, натыйжада Орусиянын «Атоммаш» шаарчасына жаңы завод курулган. Акырында ишканалардын эч нерсеси калбай, завод-фабрикаларга таандык имараттар, жер участкактору сатылып, сатылбаганы жок дегенде чет өлкөлүк ишкерлерге ижарага берилип кеткен.

ПЕСАК программасын ишке ашыруу үчүн Дүйнөлүк банк ошол учурда 200 миң АКШ доллары суммасындагы каражат бөлгөн. Бирок бул акчага 31 ишкананы эмес, бир ишкананы бутуна тургузууга мүмкүн эмес болчу. Ошол кезде өндүрүштө иштеген адистердин айтуусунда, ПЕСАК программасына айрым ишканалар күч менен киргизилип жок кылынган. Завод-фабрикалардын жетекчилеринин ПЕСАК прог-

турган. Программанын ишке ашырылышы менен ишканалардын баары токтоп, миндеген адамдар жумушсуз калып, аягында талкаланып жок болду.

Союздун маалында Кыргызстандагы ири завод-фабрикалардын дээрлик баардыгынын өздөрү камсыздаган бала бакчалары, Ысык-Көлдүн жээгинде жана башка жерлерде эс алуучу жайлары, дагы бир катар социалдык объекттери болгон. Карызга баткан ишканаларга ПЕСАК программасы аркылуу алгач ошол социалдык объектилерди сатып, менчикке чыгарып, карыздан арылуу сунушталган. Мунун натыйжасында ондогон бала бакчалар, эс алуучу жайлар жана башка социалдык объекттер өтө арзан баада сатылып, андан түшкөн каражат айлык акыларды жана башка карыздарды төлөөгө жумшалган. Акча каражатынын жоктугунан ишканалардын өндүрүшү да толук токтогон. Буга кошул-ташыл базар экономикасы күч алып, Кытайдан, Түркиядан жана башка жактардан жеңил өнөр жай товарларынан тартып металл буюмдарга чейин арзан товарлар күргүштөп кире баштады. Бул жергиликтүү өндүрүшчүлөр чыгарган продукциялардын моралдык жактан эскиришин шарттаган. Ушундан улам өтпөй складдарда тура берип, сапатын жоготкон товарлар металлломго кеткен учурлар да болду. Эң башкысы, бир кездерде күргүштөп иштеп турган завод-фабрикалардагы жабдуулар арзан баага сатылып кетти. Алардын көпчүлүгү Орусияга, Иранга, Түркияга жана башка мамлекеттерге сатылды. Атап айтсак, «Кыргызэлектркиймылдаткыч» деп аталган электр моторлорду чыгарган заводго 1990-жылы Германиядан жапжаны жабдуулар келген болчу. Иштетилбей туруп, ошонун баары заводдун ошол кездеги жетекчилиги тарабынан Орусияга сатылып, натыйжада Орусиянын «Атоммаш» шаарчасына жаңы завод курулган. Акырында ишканалардын эч нерсеси калбай, завод-фабрикаларга таандык имараттар, жер участкактору сатылып, сатылбаганы жок дегенде чет өлкөлүк ишкерлерге ижарага берилип кеткен.

ПЕСАК программасын ишке ашыруу үчүн Дүйнөлүк банк ошол учурда 200 миң АКШ доллары суммасындагы каражат бөлгөн. Бирок бул акчага 31 ишкананы эмес, бир ишкананы бутуна тургузууга мүмкүн эмес болчу. Ошол кезде өндүрүштө иштеген адистердин айтуусунда, ПЕСАК программасына айрым ишканалар күч менен киргизилип жок кылынган. Завод-фабрикалардын жетекчилеринин ПЕСАК прог-

раммасын ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн өздөрүнө берүү өтүнүчтөрүн ошол кездеги кыргыз бийлиги да, эл аралык уюмдар да угушкан жок. «Электротехника» илимий изилдөө борборунун жетекчиси, техника илимдеринин доктору Карыпбек Алымкулов ошол кезди мындайча эскерген: «1993-жылы Кыргызстандагы ондон ашуун машина куруучу заводдордун өздөрү иштеген ишканалар үчүн күйүп-бышкан жетекчилери чогулуп мага келишип: «Карыпбек, сен бизге бригадир болгун. Биз болсо сага консультант болуп, программаны өзүбүз иштетели. Бул акыбалдан кантип чыгып кетүү боюнча кеңешибизди ПЕСАКка берип туралы», – деп сунуш кылышты. Мен биздин оюбузду ПЕСАК программасынын Өкмөт үйүндөгү координаторуна айттым. Ал жакшылыктуу жооп бере албады. Андан жогорураак кызматтагылар «Бизге жергиликтүү консультанттардын кереги жок. Чет элден алабыз» деп коюшту. Ошону менен биздин колубуздан эч нерсе келбей, четке чыга бердик. Акырында машина куруучу ишканалардын баары талкаланып жок болуп кетти».

ПЕСАК программасына киргизилген 36 ишкананын ичинен айрым завод-фабрикалар чыгып кетип, айрымдары сакталып, айрымдары бир аз көбүрөөк убакыт жашоого мүмкүнчүлүк ала алышкан. Мисалы, Канттагы цемент-шифер комбинаты, Майлы-Суу электр лампа заводу жана «Илбирс» фабрикасы. Анткени алардын продукцияларына аз да болсо суроо-талаптар бар болчу. Мурдагы вице-премьер-министр Базарбай Мамбетовдун эскерүүсү боюнча Кант цемент-шифер комбинатын анын директору Ильяс Бессмертный көшөрө аракеттенип отуруп ПЕСАКтын тизмесинен чыгарып алган. Кийинчерээк Аскар Акаевдин күйөө баласы Адил Тойгонбаевдин аракети менен казактарга сатылып кеткенин эске албаганда, Кант цемент-шифер комбинаты бүгүнкү күндө да иштеп жатат.

«Кыргыз Өкмөтү Ленин заводун сактап калууга чоң аракет кылды. Бирок бүгүнкү күндө заводдун бир гана ок чыгарган цехи калды. Ал эми Фрунзе заводу таптакыр түп-орду менен жок болуп кетти. Бул заводдун ТЭЦине чейин бузуп, талкалап алып кетишкен. Мен муну кыргыз экономикасына атайылап жасалган кыянатчылык деп эсептейм. Анткени, менин билишимче бул программанын негизинде 100 млн АКШ доллары бөлүнгөн экен. Натыйжада ал акчадан да дайын жок, күрүлдөп иштеп турган ишканалар да бүтүндөй талкаланып

раммасын ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн өздөрүнө берүү өтүнүчтөрүн ошол кездеги кыргыз бийлиги да, эл аралык уюмдар да угушкан жок. «Электротехника» илимий изилдөө борборунун жетекчиси, техника илимдеринин доктору Карыпбек Алымкулов ошол кезди мындайча эскерген: «1993-жылы Кыргызстандагы ондон ашуун машина куруучу заводдордун өздөрү иштеген ишканалар үчүн күйүп-бышкан жетекчилери чогулуп мага келишип: «Карыпбек, сен бизге бригадир болгун. Биз болсо сага консультант болуп, программаны өзүбүз иштетели. Бул акыбалдан кантип чыгып кетүү боюнча кеңешибизди ПЕСАКка берип туралы», – деп сунуш кылышты. Мен биздин оюбузду ПЕСАК программасынын Өкмөт үйүндөгү координаторуна айттым. Ал жакшылыктуу жооп бере албады. Андан жогорураак кызматтагылар «Бизге жергиликтүү консультанттардын кереги жок. Чет элден алабыз» деп коюшту. Ошону менен биздин колубуздан эч нерсе келбей, четке чыга бердик. Акырында машина куруучу ишканалардын баары талкаланып жок болуп кетти».

ПЕСАК программасына киргизилген 36 ишкананын ичинен айрым завод-фабрикалар чыгып кетип, айрымдары сакталып, айрымдары бир аз көбүрөөк убакыт жашоого мүмкүнчүлүк ала алышкан. Мисалы, Канттагы цемент-шифер комбинаты, Майлы-Суу электр лампа заводу жана «Илбирс» фабрикасы. Анткени алардын продукцияларына аз да болсо суроо-талаптар бар болчу. Мурдагы вице-премьер-министр Базарбай Мамбетовдун эскерүүсү боюнча Кант цемент-шифер комбинатын анын директору Ильяс Бессмертный көшөрө аракеттенип отуруп ПЕСАКтын тизмесинен чыгарып алган. Кийинчерээк Аскар Акаевдин күйөө баласы Адил Тойгонбаевдин аракети менен казактарга сатылып кеткенин эске албаганда, Кант цемент-шифер комбинаты бүгүнкү күндө да иштеп жатат.

«Кыргыз Өкмөтү Ленин заводун сактап калууга чоң аракет кылды. Бирок бүгүнкү күндө заводдун бир гана ок чыгарган цехи калды. Ал эми Фрунзе заводу таптакыр түп-орду менен жок болуп кетти. Бул заводдун ТЭЦине чейин бузуп, талкалап алып кетишкен. Мен муну кыргыз экономикасына атайылап жасалган кыянатчылык деп эсептейм. Анткени, менин билишимче бул программанын негизинде 100 млн АКШ доллары бөлүнгөн экен. Натыйжада ал акчадан да дайын жок, күрүлдөп иштеп турган ишканалар да бүтүндөй талкаланып

жок болду. Мурда мамлекеттин менчигинде турган завод-фабрика-лардын баары тиешелүү инвесторлордун колуна эмес, эптеп талкалап сатуучулардын колуна арзан баада тийип кетти. Бул Кыргызстандын тарыхындагы эң олуттуу кемчилик», – деп эскерет мурдагы вице-премьер-министр Базарбай Мамбетов.

Кыргызстандын ошол учурдагы бийлик кызматкерлеринин ичинен бирөө дагы чет элдиктерге каш кагып, «Бул программаларыңар биздин экономиканы талкалап жатат, кереги жок»,– деп айта алган эмес. Тескерисинче, бул программа мурдатан мыкты чарбакер, Кыргыз Республикасынын экономикасын мыкты билет деп эсептелген Апас Жумагуловдун өкмөт башчылык колу менен ишке ашырылган. Натыйжада Апас Жумагуловго кыйыр түрдө «башкы кыйратуучу» (главный ликвидатор) деген ылакап ат жармашып, бул анын башкы күнөөсү болуп калган.

2. Кыргызстандын айыл чарбасын талкалаган АПЕАК программасы

АПЕАК – программасы Кыргызстандын айыл чарбасын өнүктүрүүгө багытталган деп айтылганы менен иш жүзүндө жүздөгөн колхоз-совхоздордун түбүнө жетип, айыл чарбасын да, мал чарбасын да кыйраткан.

СССР кулаарына аз убакыт калган 1985-жылы республикадагы ар бир чарбада орто эсеп менен 72 трактор, 36 жүк ташуучу машина, 20 комбайн жана башка айыл жана мал чарба техникалары болгон. Агрардык комплекс толугу менен механизациялаштырылган. Колхоз-совхоздордун баары туташ электрлештирилип, айыл чарба өндүрүшүнүн ишин тездетүүгө, дыйкандар менен малчылардын жашоосун жеңилдетүүгө шарт түзүлгөн.

Кыргызстандын кургакчыл ысык климатына байланыштуу сугат тармагына бөлүнгөн 1,5 млрд сом (ошол кездеги рубль) акча каржатына суу сактагычтар, сугат системалары курулган. 1985-жылы Кыргызстандагы сугат жерлердин аянты миллион гектардан ашып түшкөн.

АПЕАК программасы 1995-жылы башталган. Бул программаны Кыргызстанда ишке ашыруу үчүн Дүйнөлүк банк 41,8 млн АКШ дол-

жок болду. Мурда мамлекеттин менчигинде турган завод-фабрика-лардын баары тиешелүү инвесторлордун колуна эмес, эптеп талкалап сатуучулардын колуна арзан баада тийип кетти. Бул Кыргызстандын тарыхындагы эң олуттуу кемчилик», – деп эскерет мурдагы вице-премьер-министр Базарбай Мамбетов.

Кыргызстандын ошол учурдагы бийлик кызматкерлеринин ичинен бирөө дагы чет элдиктерге каш кагып, «Бул программаларыңар биздин экономиканы талкалап жатат, кереги жок»,– деп айта алган эмес. Тескерисинче, бул программа мурдатан мыкты чарбакер, Кыргыз Республикасынын экономикасын мыкты билет деп эсептелген Апас Жумагуловдун өкмөт башчылык колу менен ишке ашырылган. Натыйжада Апас Жумагуловго кыйыр түрдө «башкы кыйратуучу» (главный ликвидатор) деген ылакап ат жармашып, бул анын башкы күнөөсү болуп калган.

2. Кыргызстандын айыл чарбасын талкалаган АПЕАК программасы

АПЕАК – программасы Кыргызстандын айыл чарбасын өнүктүрүүгө багытталган деп айтылганы менен иш жүзүндө жүздөгөн колхоз-совхоздордун түбүнө жетип, айыл чарбасын да, мал чарбасын да кыйраткан.

СССР кулаарына аз убакыт калган 1985-жылы республикадагы ар бир чарбада орто эсеп менен 72 трактор, 36 жүк ташуучу машина, 20 комбайн жана башка айыл жана мал чарба техникалары болгон. Агрардык комплекс толугу менен механизациялаштырылган. Колхоз-совхоздордун баары туташ электрлештирилип, айыл чарба өндүрүшүнүн ишин тездетүүгө, дыйкандар менен малчылардын жашоосун жеңилдетүүгө шарт түзүлгөн.

Кыргызстандын кургакчыл ысык климатына байланыштуу сугат тармагына бөлүнгөн 1,5 млрд сом (ошол кездеги рубль) акча каржатына суу сактагычтар, сугат системалары курулган. 1985-жылы Кыргызстандагы сугат жерлердин аянты миллион гектардан ашып түшкөн.

АПЕАК программасы 1995-жылы башталган. Бул программаны Кыргызстанда ишке ашыруу үчүн Дүйнөлүк банк 41,8 млн АКШ дол-

ларын бөлгөн. Андан тышкары аталган программага кошумча Азия Өнүктүрүү банкы 1996-жылы дагы 19,3 млн АКШ доллар акча каратын берген.

АПЕАК программасынын ишке кириши менен Кыргызстанда 576 колхоз-совхоз жоюлуп, алардын ордуна жеке менчикке негизделген 300 миң фермердик чарбалар пайда болгон. Мурда мамлекетке таандык болгон мал жандыктардан тартып, айдоо аянттарына чейин менчикке чыгарылган. Мурунку колхоз-совхоздорго таандык айыл чарба техникаларын, шаймандарын, имараттарды ошол кездердеги активдер, колунда акчасы барлар арзыбаган баага оңой эле сатып алып коюшкан. Канчалаган МТСтер, асыл тукум мал заводдору, үрөнчүлүк заводдору да кыска убакыттын ичинде таланып-тонолуп, арзан баага сатылып жок болгон. Ал эми айдоо аянттарынын болгону 25 % гана мамлекеттин колунда калган. Бүгүнкү күнгө чейин бул көрсөткүч дагы канчага кыскарганы толук белгисиз.

Австралиядан ар бири 2700 АКШ долларына сатылып келинген койлор. Советтер Союзунун учурунда Кыргызстан дээрлик бардык союздук республикаларды эт жана жүн менен камсыз кылып турган. Мал чарбачылыгынын ичинен кой чарбасы алдыңкы орунда болуп, Кыргызстандын айыл чарбасынан алган кирешесинин 34 %, ал эми мал чарбасынан алынган кирешесинин жарымынан көбүн кой чарбасы берип турган.

1995-жылы ишке кирген программа боюнча Кыргызстандын кой чарбачылыгын иштетүүгө Дүйнөлүк банк 17 млн АКШ долларын бөлөт. Жергиликтүү чабандар менен чарбакерлер бул акчага Кыргызстанда да Америкадагыдай заманбап фермаларды курууга болот, техникаларды жаңылоого болот деп кубанып турушкан кезде, 17 млн АКШ долларына Австралиядан самолет менен 300 баш кочкор алып келишет, алардын ар биринин баасы 2 700 АКШ доллары турган. Мындан тышкары кымындай токтуларды ар бирин 1200 доллардан сатып келишкен. Булардын баары көп өтпөй Кыргызстандын климатына чыдай албай өлүп калышкан. Ага чейин эле Ысык-Көл облусунун Жети-Өгүз районундагы «Оргочор» тажрыйба станциясында 24 кг жүн берген «ак кочкор» породасындагы кочкорлор бар болчу. Ошол кездеги бийликтер аларды көбөйтүп, пайдасын көрүүнүн ордуна, тескерисинче, жердин түбүндөгү Австралиядан асыл тукум кой алып ке-

ларын бөлгөн. Андан тышкары аталган программага кошумча Азия Өнүктүрүү банкы 1996-жылы дагы 19,3 млн АКШ доллар акча каратын берген.

АПЕАК программасынын ишке кириши менен Кыргызстанда 576 колхоз-совхоз жоюлуп, алардын ордуна жеке менчикке негизделген 300 миң фермердик чарбалар пайда болгон. Мурда мамлекетке таандык болгон мал жандыктардан тартып, айдоо аянттарына чейин менчикке чыгарылган. Мурунку колхоз-совхоздорго таандык айыл чарба техникаларын, шаймандарын, имараттарды ошол кездердеги активдер, колунда акчасы барлар арзыбаган баага оңой эле сатып алып коюшкан. Канчалаган МТСтер, асыл тукум мал заводдору, үрөнчүлүк заводдору да кыска убакыттын ичинде таланып-тонолуп, арзан баага сатылып жок болгон. Ал эми айдоо аянттарынын болгону 25 % гана мамлекеттин колунда калган. Бүгүнкү күнгө чейин бул көрсөткүч дагы канчага кыскарганы толук белгисиз.

Австралиядан ар бири 2700 АКШ долларына сатылып келинген койлор. Советтер Союзунун учурунда Кыргызстан дээрлик бардык союздук республикаларды эт жана жүн менен камсыз кылып турган. Мал чарбачылыгынын ичинен кой чарбасы алдыңкы орунда болуп, Кыргызстандын айыл чарбасынан алган кирешесинин 34 %, ал эми мал чарбасынан алынган кирешесинин жарымынан көбүн кой чарбасы берип турган.

1995-жылы ишке кирген программа боюнча Кыргызстандын кой чарбачылыгын иштетүүгө Дүйнөлүк банк 17 млн АКШ долларын бөлөт. Жергиликтүү чабандар менен чарбакерлер бул акчага Кыргызстанда да Америкадагыдай заманбап фермаларды курууга болот, техникаларды жаңылоого болот деп кубанып турушкан кезде, 17 млн АКШ долларына Австралиядан самолет менен 300 баш кочкор алып келишет, алардын ар биринин баасы 2 700 АКШ доллары турган. Мындан тышкары кымындай токтуларды ар бирин 1200 доллардан сатып келишкен. Булардын баары көп өтпөй Кыргызстандын климатына чыдай албай өлүп калышкан. Ага чейин эле Ысык-Көл облусунун Жети-Өгүз районундагы «Оргочор» тажрыйба станциясында 24 кг жүн берген «ак кочкор» породасындагы кочкорлор бар болчу. Ошол кездеги бийликтер аларды көбөйтүп, пайдасын көрүүнүн ордуна, тескерисинче, жердин түбүндөгү Австралиядан асыл тукум кой алып ке-

лебиз деп 17 млн АКШ долларынын түбүнө жетишкен. Ошону менен бул каражат максатсыз пайдаланылып, коррупцияга жем болуп кете берген.

Советтер Союзунун учурунда Кыргызстандын аймагында – Ысык-Көлдө, Чүйдө, Ошто, Таласта, Нарында бодо мал, кой, жылкылардын тукумун жакшыртуучу 22 асыл тукум чарбалары, жылкы заводдору иштеп турган. Ошентип Кыргызстандын өзүндө асыл тукум малдын породадары өндүрүлүп, башка союздук республикаларга сатылып турган. Койлордун «кыргыз уяң жүндүү», «жарым уяң жүндүү» деген уяң жүндүү породадары болгон. Атайын килем токууга керектелүүчү «Алай» породасындагы койлор болгон. Жылкынын «Кыргыз аты» деген, сүттүү уйдун «Ала Тоо» деген асыл тукум породадары өстүрүлгөн.

АПЕАК сыяктуу эл аралык «өнүктүрүү» программаларынын айынан булардын бири дагы асыралып калган жок.

Бүгүнкү күндө дыйкандар менен малчылар өз аракеттери менен айыл чарба тармагын жакшыртууга салым кошуп жатышкан учуру. Алар дүйнөнүн ар кайсы бурчтарынан заманбап техникаларды, үрөндөрдүн түрлөрүн алып келишип, өсүмдүктөрдү сугаруунун ыкмаларын үйрөнүшүп, өз алдыларынча аракеттенишүүдө. Мал чарбасындагы өсүш да адамдардын жеке аракеттери менен ишке ашууда.

3. Кыргызстандагы жергиликтүү жамааттарды жана жамааттык уюмдарды күчтөндүрүү чаралары

Жакырчылыкты жоюуга, Жакырчылыкты кыскартуунун улуттук стратегиясынын алкагында жеке ишкердикти өнүктүрүүгө жана колдоо көрсөтүүгө, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишин чыңдоого жана «2010-жылга чейин Кыргыз Республикасынын мамлекеттик башкарууну борбордон ажыратуу жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү» Улуттук стратегиясына ылайык жергиликтүү жамааттарды жана жамааттык уюмдарды күчтөндүрүүгө инвестицияларды тартуу боюнча көрүлүп жаткан чараларды тереңдетүү, ошондой эле Эл аралык Өнүктүрүү ассоциациясы менен макулдашуунун негизинде иштелип чыккан Айылдык инвестициялар долбоорун жүзөгө ашыруу максатында, Кыргыз Республикасынын

лебиз деп 17 млн АКШ долларынын түбүнө жетишкен. Ошону менен бул каражат максатсыз пайдаланылып, коррупцияга жем болуп кете берген.

Советтер Союзунун учурунда Кыргызстандын аймагында – Ысык-Көлдө, Чүйдө, Ошто, Таласта, Нарында бодо мал, кой, жылкылардын тукумун жакшыртуучу 22 асыл тукум чарбалары, жылкы заводдору иштеп турган. Ошентип Кыргызстандын өзүндө асыл тукум малдын породадары өндүрүлүп, башка союздук республикаларга сатылып турган. Койлордун «кыргыз уяң жүндүү», «жарым уяң жүндүү» деген уяң жүндүү породадары болгон. Атайын килем токууга керектелүүчү «Алай» породасындагы койлор болгон. Жылкынын «Кыргыз аты» деген, сүттүү уйдун «Ала Тоо» деген асыл тукум породадары өстүрүлгөн.

АПЕАК сыяктуу эл аралык «өнүктүрүү» программаларынын айынан булардын бири дагы асыралып калган жок.

Бүгүнкү күндө дыйкандар менен малчылар өз аракеттери менен айыл чарба тармагын жакшыртууга салым кошуп жатышкан учуру. Алар дүйнөнүн ар кайсы бурчтарынан заманбап техникаларды, үрөндөрдүн түрлөрүн алып келишип, өсүмдүктөрдү сугаруунун ыкмаларын үйрөнүшүп, өз алдыларынча аракеттенишүүдө. Мал чарбасындагы өсүш да адамдардын жеке аракеттери менен ишке ашууда.

3. Кыргызстандагы жергиликтүү жамааттарды жана жамааттык уюмдарды күчтөндүрүү чаралары

Жакырчылыкты жоюуга, Жакырчылыкты кыскартуунун улуттук стратегиясынын алкагында жеке ишкердикти өнүктүрүүгө жана колдоо көрсөтүүгө, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишин чыңдоого жана «2010-жылга чейин Кыргыз Республикасынын мамлекеттик башкарууну борбордон ажыратуу жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү» Улуттук стратегиясына ылайык жергиликтүү жамааттарды жана жамааттык уюмдарды күчтөндүрүүгө инвестицияларды тартуу боюнча көрүлүп жаткан чараларды тереңдетүү, ошондой эле Эл аралык Өнүктүрүү ассоциациясы менен макулдашуунун негизинде иштелип чыккан Айылдык инвестициялар долбоорун жүзөгө ашыруу максатында, Кыргыз Республикасынын

Конституциясынын 46-беренесинин 1-пунктунун 10-пунктчасына ылайык, Кыргыз Республикасынын айылдык жана посёлкалык жергиликтүү башкаруу органдарынын Ассоциациясынын юридикалык жактарынын бирикмесинин жана «Каунтерпарт-Шериктеш» коомдук бирикмесинин ниеттери эске алынып, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2003-жылдын 15-октябрындагы Жарлыгы менен *Кыргыз Республикасынын коомчулукту өнүктүрүү жана инвестициялоо Агенттиги (АРИС)* түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын коомчулукту өнүктүрүү жана инвестициялоо Агенттиги (АРИС) – мекеменин укуктук формасындагы, юридикалык жактын макамына ээ коммерциялык эмес уюм.

АРИСтин жана ал башкарган долбоорлордун негизги максаты – Кыргызстандын калкына жакырчылыктан арылууга көмөк көрсөтүү. АРИСтин милдеттери:

- Турмуштук жактан маанилүү инфраструктуралык кызматтарды көрсөтүүнү жакшыртуу жана алардан пайдаланууну жеңилдетүү;

- Менчик ишканаларды өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүү;

- Жергиликтүү деңгээлдеги башкарууну жакшыртуу.

АРИСтин Айыл чарба инвестициялары жана кызматтары долбоору.

Долбоордун милдети – фермерлер менен малчылардын иши үчүн инфраструктураны жана институттук чөйрөнү жакшыртуу. Мында мал чарба секторуна айрыкча көңүл бурулат. Атап айтканда, аталган Долбоор фермердик чарбалардын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга (айрыкча Долбоор менен камтылган аймакта жайгашкан мал өстүрүүчү чарбалардын) жана малдардын адамдардын ден соолугуна таасир тийгизе турган дарттарын (мисалы, бруцеллёзду) кыскартууга көмөк көрсөтөт.

Долбоор зарыл болгон капиталдык инвестицияларды берет, колдоо көрсөтүүнүн өзөктүү кызматтарын чындайт, тиешелүү илимий-техникалык билимдерди жайылтат, ошондой эле өлкөнүн баалуу жайыт ресурстарын натыйжалуу жана туруктуу башкарууга түрткү берет жана колдоо көрсөтөт. Мунун өзү фермерлерге жана малчыларга өз ишканаларынын өндүрүмдүүлүгүн, пайдалуулугун жана туруктуулугун жогорулатууга жана ушуну менен жакырчылыкты кыскартууга көмөк көрсөтөт. Бруцеллезге каршы күрөшүү боюнча регион-

Конституциясынын 46-беренесинин 1-пунктунун 10-пунктчасына ылайык, Кыргыз Республикасынын айылдык жана посёлкалык жергиликтүү башкаруу органдарынын Ассоциациясынын юридикалык жактарынын бирикмесинин жана «Каунтерпарт-Шериктеш» коомдук бирикмесинин ниеттери эске алынып, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2003-жылдын 15-октябрындагы Жарлыгы менен *Кыргыз Республикасынын коомчулукту өнүктүрүү жана инвестициялоо Агенттиги (АРИС)* түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын коомчулукту өнүктүрүү жана инвестициялоо Агенттиги (АРИС) – мекеменин укуктук формасындагы, юридикалык жактын макамына ээ коммерциялык эмес уюм.

АРИСтин жана ал башкарган долбоорлордун негизги максаты – Кыргызстандын калкына жакырчылыктан арылууга көмөк көрсөтүү. АРИСтин милдеттери:

- Турмуштук жактан маанилүү инфраструктуралык кызматтарды көрсөтүүнү жакшыртуу жана алардан пайдаланууну жеңилдетүү;

- Менчик ишканаларды өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүү;

- Жергиликтүү деңгээлдеги башкарууну жакшыртуу.

АРИСтин Айыл чарба инвестициялары жана кызматтары долбоору.

Долбоордун милдети – фермерлер менен малчылардын иши үчүн инфраструктураны жана институттук чөйрөнү жакшыртуу. Мында мал чарба секторуна айрыкча көңүл бурулат. Атап айтканда, аталган Долбоор фермердик чарбалардын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга (айрыкча Долбоор менен камтылган аймакта жайгашкан мал өстүрүүчү чарбалардын) жана малдардын адамдардын ден соолугуна таасир тийгизе турган дарттарын (мисалы, бруцеллёзду) кыскартууга көмөк көрсөтөт.

Долбоор зарыл болгон капиталдык инвестицияларды берет, колдоо көрсөтүүнүн өзөктүү кызматтарын чындайт, тиешелүү илимий-техникалык билимдерди жайылтат, ошондой эле өлкөнүн баалуу жайыт ресурстарын натыйжалуу жана туруктуу башкарууга түрткү берет жана колдоо көрсөтөт. Мунун өзү фермерлерге жана малчыларга өз ишканаларынын өндүрүмдүүлүгүн, пайдалуулугун жана туруктуулугун жогорулатууга жана ушуну менен жакырчылыкты кыскартууга көмөк көрсөтөт. Бруцеллезге каршы күрөшүү боюнча регион-

дорго топтоштурулган программага колдоо көрсөтүү менен, аталган долбоор да калктын ден соолугун чыңдоого олуттуу даражада көмөк көрсөтөт. Долбоордун натыйжаларынын өзөктүү индикаторлору төмөндөгүлөрдөн көрүнөт:

- жайыт инфраструктурасын жана сапатын жакшыртуу;
- фермердик жана малчылык чарбаларына колдоо кызматтарына карата мүмкүнчүлүктү кеңейтүү;
- мал чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу.

Долбоорду ишке ашыруу мезгили: 2008–2011-жылдар.

Географиялык камтылышы: Кыргызстандын бардык облустары (475 айыл кеңешинин аймагы).

Долбоордун компоненттери:

1-компонент. Жайыттарды башкаруу жана жакшыртуу

Ченемдик-укуктук реформа. Долбоордун алкагында жайыттарды башкарууну жана пайдаланууну жөнгө сала турган адекваттуу жана институттук негизди иштеп чыгууга жана жайылтууга жардам көрсөтүлөт.

Жайыттарды жамааттык башкаруу. Долбоор жайыттарды пайдалануучуларга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана жалпы эле коомчулуктарга маалымат берет жана окутат. Ушул чакан компоненттин алкагында коомчулуктар жайыт укуктары, милдеттери жана пайдалануунун жакшыртылган системасынын пайдасы, жайыттарды башкаруунун натыйжалуу ыкмалары тууралуу ар тараптуу маалымат алышат жана социалдык мобилизациялоо жана чечимдерди биргелешип кабыл алуу боюнча окушат, ошондой эле жайыттарды башкаруунун ар кандай өзөктүү аспектилерин боюнча техникалык даярдыктан өтүшөт жана консультация алышат.

Жайыттарга инвестициялык гранттар. Долбоордо жайыттарга, анын ичинде зарыл инфраструктураны реабилитациялоого, жайыттардын сапатын жакшыртууга, же кышкы тоютту өндүрүүгө, даярдоого жана сактоого инвестициялоо үчүн чакан гранттардын механизми каралат.

2-компонент. Көмөкчү айыл чарба кызматтары

Долбоор көмөкчү, рынокко багытталган кызматтарды өнүктүрүүгө колдоо көрсөтөт, ал кызматтар фермерлерге агрономия, фермердик чарбаны башкаруу, мал чарбасы, малды тоюттандыруу, дарылоо

дорго топтоштурулган программага колдоо көрсөтүү менен, аталган долбоор да калктын ден соолугун чыңдоого олуттуу даражада көмөк көрсөтөт. Долбоордун натыйжаларынын өзөктүү индикаторлору төмөндөгүлөрдөн көрүнөт:

- жайыт инфраструктурасын жана сапатын жакшыртуу;
- фермердик жана малчылык чарбаларына колдоо кызматтарына карата мүмкүнчүлүктү кеңейтүү;
- мал чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу.

Долбоорду ишке ашыруу мезгили: 2008–2011-жылдар.

Географиялык камтылышы: Кыргызстандын бардык облустары (475 айыл кеңешинин аймагы).

Долбоордун компоненттери:

1-компонент. Жайыттарды башкаруу жана жакшыртуу

Ченемдик-укуктук реформа. Долбоордун алкагында жайыттарды башкарууну жана пайдаланууну жөнгө сала турган адекваттуу жана институттук негизди иштеп чыгууга жана жайылтууга жардам көрсөтүлөт.

Жайыттарды жамааттык башкаруу. Долбоор жайыттарды пайдалануучуларга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана жалпы эле коомчулуктарга маалымат берет жана окутат. Ушул чакан компоненттин алкагында коомчулуктар жайыт укуктары, милдеттери жана пайдалануунун жакшыртылган системасынын пайдасы, жайыттарды башкаруунун натыйжалуу ыкмалары тууралуу ар тараптуу маалымат алышат жана социалдык мобилизациялоо жана чечимдерди биргелешип кабыл алуу боюнча окушат, ошондой эле жайыттарды башкаруунун ар кандай өзөктүү аспектиери боюнча техникалык даярдыктан өтүшөт жана консультация алышат.

Жайыттарга инвестициялык гранттар. Долбоордо жайыттарга, анын ичинде зарыл инфраструктураны реабилитациялоого, жайыттардын сапатын жакшыртууга, же кышкы тоютту өндүрүүгө, даярдоого жана сактоого инвестициялоо үчүн чакан гранттардын механизми каралат.

2-компонент. Көмөкчү айыл чарба кызматтары

Долбоор көмөкчү, рынокко багытталган кызматтарды өнүктүрүүгө колдоо көрсөтөт, ал кызматтар фермерлерге агрономия, фермердик чарбаны башкаруу, мал чарбасы, малды тоюттандыруу, дарылоо

жана асыл тукум мал өстүрүү маселелери боюнча консультацияларды берүү менен жардам көрсөтөт.

Айылдык консультациялык кызматтар. Долбоордун алкагында каржылык колдоо көрсөтүлөт, анын өлчөмдөрү консультациялык кызматтар менен фермердик коомчулуктардын ортосунда тикелей жана борбордон ажыратылган контракт түзүү үчүн жыл сайын кыскарып турат.

Айыл чарба рыногу жөнүндө маалымат. Долбоордун алкагында Айыл чарба рыногу жөнүндө негизги маалыматтарды жыйноо жана жайылтуу боюнча Кыргыз агроөнөр жай рыноктук маалымат системасынын (КАРИС) ишин каржылоо үчүн каражаттар бөлүнөт, ал Кыргыз Республикасынын Айыл, суу чарбасы жана кайра иштетүүчү өнөр жай министрлиги менен түзүлгөн жылдык контракттын негизинде жүзөгө ашырылат.

Коомчулуктардын тоют өсүмдүктөрүнүн үрөндүк фондусу. Кышкы тоютту даярдоо үчүн зарыл болгон сапаттуу тоют өсүмдүктөрүнө мүмкүнчүлүктү камсыз кылуу үчүн Долбоор тоют өсүмдүктөрүнүн жаңы үрөндүк фондусун (кара беде, эспарсет, тоюттук жүгөрү жана арпа) түзүү үчүн 100гө жакын старттык гранттарды коомчулуктарга бөлүп берет.

Мал чарбасы жана ветеринария жагындагы кызматтар. Аталган чакан компонент мал чарбасы жана ветеринария жагында бүткүл өлкөнүн масштабындагы негизги кызматтарды, анын ичинде, малды вакцинациялоо, дегельминтизациялоо, малды сойгонго чейин жана сойгондон кийин карап чыгуу кызматтарын натыйжалуу көрсөтүүгө көмөк көрсөтөт.

3-компонент. Долбоорду башкаруу

Долбоор долбоордун алкагындагы иштин негизги багыттарын координациялоону, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Айыл, суу чарбасы жана кайра иштетүүчү өнөр жай министрлигинин Айыл чарба долбоорлорун ишке ашыруу бөлүмүнүн (ОРСП) фидуциардык функцияларын каржылайт.

АРИСтин аракеттеги башка долбоорлору:

- «Айылдык инвестициялык колдоо көрсөтүү» долбоору.
- «Чакан шаарлардын инфраструктурасынын жана алардын потенциалын арттыруу» долбоору.

жана асыл тукум мал өстүрүү маселелери боюнча консультацияларды берүү менен жардам көрсөтөт.

Айылдык консультациялык кызматтар. Долбоордун алкагында каржылык колдоо көрсөтүлөт, анын өлчөмдөрү консультациялык кызматтар менен фермердик коомчулуктардын ортосунда тикелей жана борбордон ажыратылган контракт түзүү үчүн жыл сайын кыскарып турат.

Айыл чарба рыногу жөнүндө маалымат. Долбоордун алкагында Айыл чарба рыногу жөнүндө негизги маалыматтарды жыйноо жана жайылтуу боюнча Кыргыз агроөнөр жай рыноктук маалымат системасынын (КАРИС) ишин каржылоо үчүн каражаттар бөлүнөт, ал Кыргыз Республикасынын Айыл, суу чарбасы жана кайра иштетүүчү өнөр жай министрлиги менен түзүлгөн жылдык контракттын негизинде жүзөгө ашырылат.

Коомчулуктардын тоют өсүмдүктөрүнүн үрөндүк фондусу. Кышкы тоютту даярдоо үчүн зарыл болгон сапаттуу тоют өсүмдүктөрүнө мүмкүнчүлүктү камсыз кылуу үчүн Долбоор тоют өсүмдүктөрүнүн жаңы үрөндүк фондусун (кара беде, эспарсет, тоюттук жүгөрү жана арпа) түзүү үчүн 100гө жакын старттык гранттарды коомчулуктарга бөлүп берет.

Мал чарбасы жана ветеринария жагындагы кызматтар. Аталган чакан компонент мал чарбасы жана ветеринария жагында бүткүл өлкөнүн масштабындагы негизги кызматтарды, анын ичинде, малды вакцинациялоо, дегельминтизациялоо, малды сойгонго чейин жана сойгондон кийин карап чыгуу кызматтарын натыйжалуу көрсөтүүгө көмөк көрсөтөт.

3-компонент. Долбоорду башкаруу

Долбоор долбоордун алкагындагы иштин негизги багыттарын координациялоону, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Айыл, суу чарбасы жана кайра иштетүүчү өнөр жай министрлигинин Айыл чарба долбоорлорун ишке ашыруу бөлүмүнүн (ОРСП) фидуциардык функцияларын каржылайт.

АРИСтин аракеттеги башка долбоорлору:

- «Айылдык инвестициялык колдоо көрсөтүү» долбоору.
- «Чакан шаарлардын инфраструктурасынын жана алардын потенциалын арттыруу» долбоору.

- «Бишкек жана Ош шаарларынын шаардык инфраструктурасы» долбоору.
- «Айыл чарба инвестициялары жана кызматтары» долбоору.
- «Карызды конверсиялоо: II коммуналдык инфраструктура» долбоору.

4. «Кумтөр» алтын кени

«Кумтөр Голд Компани» – дүйнөдөгү эң бийик тоодо жайгашкан алтын кендеринин бири. Алтындын запасы боюнча дүйнөдө үчүнчү орунду ээлейт. Ал Борбордук Тянь-Шандын чыгыш бөлүгүндө деңиз деңгээлинен 4000 м бийиктиктеги түбөлүк тондуктун аймагында жайгашкан. «Кумтөр Голд Компани» Ысык-Көл облусунда, Ысык-Көлдөн 60 чакырым түштүктө, Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаарынан 350 чакырым аралыкта жайгашкан.

«Кумтөр» алтын кенин өндүрүүчү канадалык Centerra Gold Ltd компаниясына тиешелүү ишкана. Кыргызстан компаниянын акциясынын 50 % ээ.

«Кумтөр» алтын кенинин курулушу 1994-жылы башталып, 1997-жылы бүткөрүлгөн. 1997-жылы май айында компания алтынды коммерциялык негизде өндүрүүгө киришкен жана 1998-жылы алтындын алгачкы миллион унциясы эритилген.

2007-жылы компания алтын кенинин жер астындагы ресурстарын өздөштүрүү боюнча даярдык иштерин баштоого киришкен. 2009-жылы, геологиялык чалгындоо иштеринин натыйжасында, «Кумтөр» алтын кенин эксплуатациялоонун мөөнөтү кайрадан каралып, 2019-жылга чейин узартылган.

«Кумтөр» алтын кенинин тарыхый өнүгүү жолу:

- 1978-жыл – «Кыргызгеологиянын» геофизикалык экспедициясы тарабынан «Кумтөр» алтын кенинин ачылышы.
- 1989-жыл – СССРдин Геология министрлиги тарабынан «Кумтөр» алтын кени жайгашкан жерди чалгындоонун натыйжаларынын жарыяланышы.

- «Бишкек жана Ош шаарларынын шаардык инфраструктурасы» долбоору.
- «Айыл чарба инвестициялары жана кызматтары» долбоору.
- «Карызды конверсиялоо: II коммуналдык инфраструктура» долбоору.

4. «Кумтөр» алтын кени

«Кумтөр Голд Компани» – дүйнөдөгү эң бийик тоодо жайгашкан алтын кендеринин бири. Алтындын запасы боюнча дүйнөдө үчүнчү орунду ээлейт. Ал Борбордук Тянь-Шандын чыгыш бөлүгүндө деңиз деңгээлинен 4000 м бийиктиктеги түбөлүк тондуктун аймагында жайгашкан. «Кумтөр Голд Компани» Ысык-Көл облусунда, Ысык-Көлдөн 60 чакырым түштүктө, Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаарынан 350 чакырым аралыкта жайгашкан.

«Кумтөр» алтын кенин өндүрүүчү канадалык Centerra Gold Ltd компаниясына тиешелүү ишкана. Кыргызстан компаниянын акциясынын 50 % ээ.

«Кумтөр» алтын кенинин курулушу 1994-жылы башталып, 1997-жылы бүткөрүлгөн. 1997-жылы май айында компания алтынды коммерциялык негизде өндүрүүгө киришкен жана 1998-жылы алтындын алгачкы миллион унциясы эритилген.

2007-жылы компания алтын кенинин жер астындагы ресурстарын өздөштүрүү боюнча даярдык иштерин баштоого киришкен. 2009-жылы, геологиялык чалгындоо иштеринин натыйжасында, «Кумтөр» алтын кенин эксплуатациялоонун мөөнөтү кайрадан каралып, 2019-жылга чейин узартылган.

«Кумтөр» алтын кенинин тарыхый өнүгүү жолу:

- 1978-жыл – «Кыргызгеологиянын» геофизикалык экспедициясы тарабынан «Кумтөр» алтын кенинин ачылышы.
- 1989-жыл – СССРдин Геология министрлиги тарабынан «Кумтөр» алтын кени жайгашкан жерди чалгындоонун натыйжаларынын жарыяланышы.

- 1992-жыл – мурдагы СССРдин аймагы боюнча «Камеко» корпорациясынын геологдорунун келечектүү кен байлыктарын иликтөө жүрүшү.

- 1992-жыл – Кыргызстандын Өкмөтү жана «Камеко» корпорациясы тарабынан «Кумтөралтын» долбоорун түзүү боюнча Башкы макулдашууга кол коюлушу.

- 1993-жыл – «Кумтөр Оперейтинг Компанинин» түзүлүшү.

- 1994-жыл – Техникалык-экономикалык негиздеменин (ТЭН) даярдалып бүтүшү. Кумтөрдө курулуштун башталышы.

- 1995-жыл – Долбоор боюнча заёмдун каржылык документтеринин даярдалып бүтүшү жана бекитилиши.

- 1996-жыл – Алтын өндүрүү фабрикасынын ачылыш аземи.

- 1997-жыл – Алтынды коммерциялык негизде өндүрүүнүн башталышы.

- 1998-жыл – Алтындын 1 миллион унциясынын эритип алынышы.

- 2002-жыл – Алтын өндүрүү 100 тоннадан (3,2 млн унция) ашкан. Алтындын дүң наркы = 1 миллиард АКШ долларына жакын болгон (ошол кездеги).

- 2004-жыл – Долбоордун реструктуралаштырылышы. Centerra Gold Inc.тин түзүлүшү. 2004-жылдын 22-июнундагы Инвестициялык макулдашуунун күчүнө кириши.

- 2005-жыл – Геологиялык чалгындоо иштеринин натыйжасында «Кумтөр» алтын кенин эксплуатациялоонун мөөнөтү 2013-жылга чейин узартылган.

- 2006-жыл – Кумтөрдөгү алтын кенин өндүрүүнү модернизациялоого 95 млн АКШ доллары инвестицияланган.

- 2009-жыл – «Кумтөр алтын» долбоору боюнча Жаңыча шарттар жөнүндө макулдашууга кол коюлушу жана анын ратификацияланышы.

- 2010-жыл – Алтынды өндүрүүгө капиталдык салым – 186,6 млн АКШ доллары.

- 2012-жыл – Алтынды өндүрүүгө рекорддук капиталдык салым – 186,6 млн АКШ доллары.

«Кумтөр Голд Компани» 2500дөн ашуун адам эмгектенет. Компаниянын штаттык кызматкерлеринин 96% Кыргызстандын жарандары

- 1992-жыл – мурдагы СССРдин аймагы боюнча «Камеко» корпорациясынын геологдорунун келечектүү кен байлыктарын иликтөө жүрүшү.

- 1992-жыл – Кыргызстандын Өкмөтү жана «Камеко» корпорациясы тарабынан «Кумтөралтын» долбоорун түзүү боюнча Башкы макулдашууга кол коюлушу.

- 1993-жыл – «Кумтөр Оперейтинг Компанинин» түзүлүшү.

- 1994-жыл – Техникалык-экономикалык негиздеменин (ТЭН) даярдалып бүтүшү. Кумтөрдө курулуштун башталышы.

- 1995-жыл – Долбоор боюнча заёмдун каржылык документтеринин даярдалып бүтүшү жана бекитилиши.

- 1996-жыл – Алтын өндүрүү фабрикасынын ачылыш аземи.

- 1997-жыл – Алтынды коммерциялык негизде өндүрүүнүн башталышы.

- 1998-жыл – Алтындын 1 миллион унциясынын эритип алынышы.

- 2002-жыл – Алтын өндүрүү 100 тоннадан (3,2 млн унция) ашкан. Алтындын дүң наркы = 1 миллиард АКШ долларына жакын болгон (ошол кездеги).

- 2004-жыл – Долбоордун реструктуралаштырылышы. Centerra Gold Inc.тин түзүлүшү. 2004-жылдын 22-июнундагы Инвестициялык макулдашуунун күчүнө кириши.

- 2005-жыл – Геологиялык чалгындоо иштеринин натыйжасында «Кумтөр» алтын кенин эксплуатациялоонун мөөнөтү 2013-жылга чейин узартылган.

- 2006-жыл – Кумтөрдөгү алтын кенин өндүрүүнү модернизациялоого 95 млн АКШ доллары инвестицияланган.

- 2009-жыл – «Кумтөр алтын» долбоору боюнча Жаңыча шарттар жөнүндө макулдашууга кол коюлушу жана анын ратификацияланышы.

- 2010-жыл – Алтынды өндүрүүгө капиталдык салым – 186,6 млн АКШ доллары.

- 2012-жыл – Алтынды өндүрүүгө рекорддук капиталдык салым – 186,6 млн АКШ доллары.

«Кумтөр Голд Компани» 2500дөн ашуун адам эмгектенет. Компаниянын штаттык кызматкерлеринин 96% Кыргызстандын жарандары

жана Компаниянын персоналындагы кыргызстандыктардын үлүшү дайыма өсүүдө. Бул ишканада иштеген чет элдик адистерин ырааттуу түрдө жергиликтүү кадрлар менен алмаштырылуусунун эсебинен жүрүүдө.

«Кумтөр Голд Компани» экономикалык төлөмдөр менен чектелбей, Ысык-Көл облусун туруктуу өнүктүрүү долбоорлорун ишке ашырууда. Ага кошумча Компания жылыга дүң кирешенин 1% Ысык-Көл облусун өнүктүрүү Фондуна которот.

Жаратылышты коргоо маселелерине жоопкерчилик менен кароого «Кумтөр» өз өндүрүштүк ишмердигинде абдан чоң маани берип, жылыга экологиянын абалын аныктоо жана аны коргоо чараларына 6 миллион АКШ долларынын тегерегинде каражат бөлөт.

«Кумтөр» алтын кенине байланыштуу чыр-чатактар

- 1992-жылы «Cameco Corporation» «Кумтөр» алтын кенин иштетүү укугун эч кандай конкурссуз же аукционсуз эле алган. Кыргызстандын Өкмөтү «Камеко» корпорациясынын ортосундагы «Кумтөр алтын» долбоорун түзүү боюнча Башкы макулдашууда компания Кыргызстандын мыйзамдарын Башкы макулдашууга карама-каршы болбогон учурларда гана колдоно тургандыгы көрсөтүлгөн.

- 1998-жылы 20-майда алтынды тоо тектеринен ажыратуу үчүн колдонулуучу натрий цианидин тартып келаткан жүк ташуучу машина Барскоон суусуна кулап түшкөн. Барскоон жана Тамга айылдарын аралап өтүүчү арыктар аркылуу аккан ууланган суу айыл тургундарынын сугат жана башка чарбалык иштерине колдонулган. Бул адамдардын ууланышын жана үй жаныбарлары менен канаттуулардын кырылышын шарттаган. Натыйжада 1 адам набыт болуп, 1161 киши стационардык дарыланууда болушкан. Жети-Өгүз коругунун жаратылышына, айдоо жерлерине, сугат тармагына олуттуу зыян келтирилген.

- Centerra Gold Inc. компаниясы менен 2009-жылы «Кумтөр алтын» долбоору боюнча Жаңыча шарттар жөнүндө макулдашууга кол коюлган жана ратификацияланган акыркы келишимге ошол кездеги президент К.Бакиев кол койгон. 2010-жылы ал бийликтен кулатылгандан соң алдын-ала билип туруп мамлекет үчүн пайдасыз шарттарды кабыл алгандыгы үчүн айыпталган.

жана Компаниянын персоналындагы кыргызстандыктардын үлүшү дайыма өсүүдө. Бул ишканада иштеген чет элдик адистерин ырааттуу түрдө жергиликтүү кадрлар менен алмаштырылуусунун эсебинен жүрүүдө.

«Кумтөр Голд Компани» экономикалык төлөмдөр менен чектелбей, Ысык-Көл облусун туруктуу өнүктүрүү долбоорлорун ишке ашырууда. Ага кошумча Компания жылыга дүң кирешенин 1% Ысык-Көл облусун өнүктүрүү Фондуна которот.

Жаратылышты коргоо маселелерине жоопкерчилик менен кароого «Кумтөр» өз өндүрүштүк ишмердигинде абдан чоң маани берип, жылыга экологиянын абалын аныктоо жана аны коргоо чараларына 6 миллион АКШ долларынын тегерегинде каражат бөлөт.

«Кумтөр» алтын кенине байланыштуу чыр-чатактар

- 1992-жылы «Cameco Corporation» «Кумтөр» алтын кенин иштетүү укугун эч кандай конкурссуз же аукционсуз эле алган. Кыргызстандын Өкмөтү «Камеко» корпорациясынын ортосундагы «Кумтөр алтын» долбоорун түзүү боюнча Башкы макулдашууда компания Кыргызстандын мыйзамдарын Башкы макулдашууга карама-каршы болбогон учурларда гана колдоно тургандыгы көрсөтүлгөн.

- 1998-жылы 20-майда алтынды тоо тектеринен ажыратуу үчүн колдонулуучу натрий цианидин тартып келаткан жүк ташуучу машина Барскоон суусуна кулап түшкөн. Барскоон жана Тамга айылдарын аралап өтүүчү арыктар аркылуу аккан ууланган суу айыл тургундарынын сугат жана башка чарбалык иштерине колдонулган. Бул адамдардын ууланышын жана үй жаныбарлары менен канаттуулардын кырылышын шарттаган. Натыйжада 1 адам набыт болуп, 1161 киши стационардык дарыланууда болушкан. Жети-Өгүз коругунун жаратылышына, айдоо жерлерине, сугат тармагына олуттуу зыян келтирилген.

- Centerra Gold Inc. компаниясы менен 2009-жылы «Кумтөр алтын» долбоору боюнча Жаңыча шарттар жөнүндө макулдашууга кол коюлган жана ратификацияланган акыркы келишимге ошол кездеги президент К.Бакиев кол койгон. 2010-жылы ал бийликтен кулатылгандан соң алдын-ала билип туруп мамлекет үчүн пайдасыз шарттарды кабыл алгандыгы үчүн айыпталган.

- 1913-жылы февралда Кыргызстандын парламенти «Кумтөр-алтын» долбоору боюнча 2009-жылкы макулдашууну кайра карап чыгууу боюнча мамлекеттик комиссиянын сунушун колдоого алып, кыргыз Өкмөтүнүн Centerra Gold Inc. Компаниясы менен макулдашуусун Кыргызстандын пайдасына кайрадан караштырууну тапшырган. Эгерде андай болбосо, анда Өкмөт бул Макулдашууну жараксыз деп табууга тийиш.

- 2013-жылы 28-майда Ысык-Көл облусунун Жети-Өгүз районундагы айылдардын 500дөй тургундары 2009-жылдагы Макулдашууну жоюну талап кылышып, «Кумтөр» алтын кенине барчу жолду тосушкан. 30-май күнү кечинде электр подстанциясын басып алышып, алтын өндүрүүчү фабриканын жарыгын өчүрүп салышкан. Кыргыз Республикасынын Президенти А.Атамбаев Жети-Өгүз районуна чукул абал киргизген. Алтын өндүрүүчү фабрикага электр энергиясы 31-майда таң эрте кайрадан бериле баштаган.

Centerra Gold Inc. компаниясы дүйнө жүзүндө «Кумтөр» алтын кенинен башка дагы үч алтын кенин иштетет. Моңголиядагы Бору (Bogoo) алтын кенинен алтын өндүрөт, Борудан 35 чакырым аралыктагы Гацурт (Gatsuurt) алтын кени боюнча банктык ТЭНди даярдоонун үстүндө, АКШдагы Невада штатындагы Рэн (REN) алтын кени бургуроо боюнча чалгындоо иштерин жүргүзүүдө. Ал эми «Кумтөр-алтын» долбоору Centerra Gold Inc. Компаниясынын эң башкы долбоору болуп саналат.

5. «Газпром» Ачык Акционердик коому (ААК) компаниясы

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана «Газпром» Ачык Акционердик коому (ААК) компаниясы 2003-жылы май айында 25 жылга эсептелинген узак мөөнөттүү *Газ тармагындагы кызматташтык жөнүндө макулдашууга* кол коюшкан. 2006-жылы январда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана «Газпром» ААК компаниясы *Нефти-газ тармагында кыргыз-орусиялык биргелешкен ишканаланы түзүү боюнча меморандумга* кол коюшкан. 2007-жылы май айында Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана «Газпром» ААК компаниясы биргелешкен ишканаласынын ишмердүүлүгү үчүн негиз түзүү максатында

- 1913-жылы февралда Кыргызстандын парламенти «Кумтөр-алтын» долбоору боюнча 2009-жылкы макулдашууну кайра карап чыгууу боюнча мамлекеттик комиссиянын сунушун колдоого алып, кыргыз Өкмөтүнүн Centerra Gold Inc. Компаниясы менен макулдашуусун Кыргызстандын пайдасына кайрадан караштырууну тапшырган. Эгерде андай болбосо, анда Өкмөт бул Макулдашууну жараксыз деп табууга тийиш.

- 2013-жылы 28-майда Ысык-Көл облусунун Жети-Өгүз районундагы айылдардын 500дөй тургундары 2009-жылдагы Макулдашууну жоюну талап кылышып, «Кумтөр» алтын кенине барчу жолду тосушкан. 30-май күнү кечинде электр подстанциясын басып алышып, алтын өндүрүүчү фабриканын жарыгын өчүрүп салышкан. Кыргыз Республикасынын Президенти А.Атамбаев Жети-Өгүз районуна чукул абал киргизген. Алтын өндүрүүчү фабрикага электр энергиясы 31-майда таң эрте кайрадан бериле баштаган.

Centerra Gold Inc. компаниясы дүйнө жүзүндө «Кумтөр» алтын кенинен башка дагы үч алтын кенин иштетет. Моңголиядагы Бору (Bogo) алтын кенинен алтын өндүрөт, Борудан 35 чакырым аралыктагы Гацурт (Gatsuurt) алтын кени боюнча банктык ТЭНди даярдоонун үстүндө, АКШдагы Невада штатындагы Рэн (REN) алтын кени бургуроо боюнча чалгындоо иштерин жүргүзүүдө. Ал эми «Кумтөр-алтын» долбоору Centerra Gold Inc. Компаниясынын эң башкы долбоору болуп саналат.

5. «Газпром» Ачык Акционердик коому (ААК) компаниясы

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана «Газпром» Ачык Акционердик коому (ААК) компаниясы 2003-жылы май айында 25 жылга эсептелинген узак мөөнөттүү *Газ тармагындагы кызматташтык жөнүндө макулдашууга* кол коюшкан. 2006-жылы январда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана «Газпром» ААК компаниясы *Нефти-газ тармагында кыргыз-орусиялык биргелешкен ишканаланы түзүү боюнча меморандумга* кол коюшкан. 2007-жылы май айында Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана «Газпром» ААК компаниясы биргелешкен ишканаласынын ишмердүүлүгү үчүн негиз түзүү максатында

Жер астындагы кендерге геологиялык изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн жалпы принциптери жөнүндө макулдашууга кол коюшуп, анын алкагында «Газпром» ААК компаниясы 2008-жылы Көгарт аянтын жана Чыгыш Майлуу-Суунун IV участогун геологиялык өздөштүрүүгө лицензия алган. 2008-жылы июлда этаптар боюнча ишке ашырыла турган Жер кыртыштарын геологиялык изилдөө программасы бекирилген, ал эми 2008-жылы декабрда «Газпром» ААК компаниясы бул аянттарда геологиялык изилдөө иштерин жүргүзүү боюнча долбоорлорду иштеп бүтүргөн. 2008-жылы октябрда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана «Газпром» ААК компаниясы «Кыргызгаз» ААКтын акцияларынын мамлекеттик пакетинин бир бөлүгүн приватташтыруунун алкагындагы кызматташтыкты өнүктүрүү маселеси боюнча өз ара түшүнүшүү жөнүндө меморандумга кол коюшкан. 2009-жылы февралда болсо аны жүзөгө ашыруунун жалпы принциптерин жана негизги шарттарын иштеп чыгуу чараларынын программасы бекирилген. 1911-жылы февралда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана «Газпром» ААК компаниясы 2007-жылдын 14-майындагы Макулдашуунун алкагында жана 2008-жылдын 8-октябрындагы Меморандумдун алкагында кызматташууну андан ары карай өнүктүрүүнү жаңыртуу жана уюштуруу маселелери боюнча эки токтомго кол коюшкан.

Эскилиги жеткен газ бөлүштүрүү системасы жана миллиондогон сумманы түзгөн карыздар «Кыргызгазпромдун» сатылышына себеп болду. «Кыргызгаз» ААКтын бул туунду ишканасы орусиялык «Газпром» гигантына шарттуу түрдө 1\$ баага сатылды. Кыргыз-Орус өкмөт аралык келишимдин негизинде 2014-жылдын 10-апрелинде келишимге кол коюлду.

«Газпром» ААК компаниясы Кыргызстандын газ кубаттуулугун жаңыртууну жана өнүктүрүүнү пландаштырып жатат. 2014-жылы 27-августта Кыргыз Республикасынын Президенти Алмазбек Атамбаев менен «Газпром» ААК компаниясынын жетекчиси Алексей Миллердин жолугушуусу болуп, анын жүрүшүндө эки тарап Көгарт жана Чыгыш Майлуу-Суу тилкелеринде чалгындоо иштерин жүргүзүү туурасында макулдашышты. «Газпром» ААК компаниясынын Кыргызстандын газ рыногуна кириши республикада көгүлтүр оттун үзгүлтүксүз берилишине кепилдик болуп саналат. Өлкөдөгү газ өндүрүүнүн көлөмү жылына 30 миллион куб метрге жетет.

Жер астындагы кендерге геологиялык изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн жалпы принциптери жөнүндө макулдашууга кол коюшуп, анын алкагында «Газпром» ААК компаниясы 2008-жылы Көгарт аянтын жана Чыгыш Майлуу-Суунун IV участогун геологиялык өздөштүрүүгө лицензия алган. 2008-жылы июлда этаптар боюнча ишке ашырыла турган Жер кыртыштарын геологиялык изилдөө программасы беки-тилген, ал эми 2008-жылы декабрда «Газпром» ААК компаниясы бул аянттарда геологиялык изилдөө иштерин жүргүзүү боюнча долбоор-лорду иштеп бүтүргөн. 2008-жылы октябрда Кыргыз Республикасы-нын Өкмөтү жана «Газпром» ААК компаниясы «Кыргызгаз» ААКтын акцияларынын мамлекеттик пакетинин бир бөлүгүн приватташты-руунун алкагындагы кызматташтыкты өнүктүрүү маселеси боюнча өз ара түшүнүшүү жөнүндө меморандумга кол коюшкан. 2009-жылы февралда болсо аны жүзөгө ашыруунун жалпы принциптерин жана негизги шарттарын иштеп чыгуу чараларынын программасы беки-тилген. 1911-жылы февралда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана «Газпром» ААК компаниясы 2007-жылдын 14-майындагы Макулда-шуунун алкагында жана 2008-жылдын 8-октябрындагы Меморандум-дун алкагында кызматташууну андан ары карай өнүктүрүүнү жаңыр-туу жана уюштуруу маселелери боюнча эки токтомго кол коюшкан.

Эскилиги жеткен газ бөлүштүрүү системасы жана миллиондо-гон сумманы түзгөн карыздар «Кыргызгазпромдун» сатылышына се-беп болду. «Кыргызгаз» ААКтын бул туунду ишканасы орусиялык «Газпром» гигантына шарттуу түрдө 1\$ баага сатылды. Кыргыз-Орус өкмөт аралык келишимдин негизинде 2014-жылдын 10-апрелинде келишимге кол коюлду.

«Газпром» ААК компаниясы Кыргызстандын газ кубаттуулугун жаңыртууну жана өнүктүрүүнү пландаштырып жатат. 2014-жылы 27-августта Кыргыз Республикасынын Президенти Алмазбек Атам-баев менен «Газпром» ААК компаниясынын жетекчиси Алексей Миллердин жолугушуусу болуп, анын жүрүшүндө эки тарап Көгарт жана Чыгыш Майлуу-Суу тилкелеринде чалгындоо иштерин жүр-гүзүү туурасында макулдашышты. «Газпром» ААК компаниясынын Кыргызстандын газ рыногуна кириши республикада көгүлтүр оттун үзгүлтүксүз берилишине кепилдик болуп саналат. Өлкөдөгү газ өндү-рүүнүн көлөмү жылына 30 миллион куб метрге жетет.

Жакында «Кыргызгазпром» туунду компаниясын сатып алган орусиялык «Газпром» ААК компаниясы Кыргызстанды газ менен толук камсыз кылмай болду. Азыркы учурда Кыргызстандын аймагын 2030-жылга чейинки мөөнөттө газдаштыруунун жана газ менен камсыз кылуунун жалпы схемасы иштелип чыгууда, анын негизинде өлкөнүн түштүгү толук газ менен камсыз болот.

Кыргызстан эгемендүүлүгүн алган мезгилден бери, мамлекеттин тарыхында биринчи жолу, 2014-жылы 1-октябрда жаратылыш газына болгон баа төмөндөдү.

Кыргызстандын Баткен, Ош жана Жалал-Абад облустарына орток магистралдык газ түтүгүн «Газпром-Кыргызстан» компаниясы тарабынан долбоорлоо жана курулуш иштерин тездетүү, ошондой эле керектөөчүлөргө жаратылыш газын ташып жеткирүү өзгөчө маанилүү болуп саналат. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын Президенти А. Атамбаевдин «Газпром-Кыргызстан» компаниясынын жетекчиси Б.Абилдаев менен 2015-жылдын 9-январындагы жолугушуусунда республиканын түштүгүн «көгүлтүр от» менен камсыз кылуу иштерин ылдамдатуунун зарылдыгы тастыкталды.

«Газпром» ААК компаниясы газ өндүрүү жана экспорттоо боюнча дүйнө жүзүндөгү эң ири компания. Ал бүткүл дүйнөнү газ менен камсыз кылуу боюнча жигердүү иш алып барат. Орусиянын аймагын газ менен камсыз кылууну 13%дан 80 %га көтөрдү. Эми Кытайга газ түтүктөрүн куруп жатат. Ушундай ишкананын Кыргызстанга келиши мамлекет үчүн өтө пайдалуу жана ишенимдүү.

6. Евразиялык экономикалык коомдоштук (ЕврАзЭК) жана Евразиялык экономикалык биримдик (ЕАЭБ)

2014-жылы 10-октябрда Евразиялык экономикалык коомдоштуктун (ЕврАзЭК) Мамлекеттер аралык кеңешинин отуруму болот. Отурумга ЕврАзЭК уюшулгандан тартып ага мүчө болгон мамлекеттердин – Белоруссиянын президенти А.Г.Лукашенко, Казакстандын президенти Н.А.Назарбаев, Кыргызстандын президенти А.Ш.Атамбаев, Орусиянын президенти В.В.Путин жана Тажикстандын

Жакында «Кыргызгазпром» туунду компаниясын сатып алган орусиялык «Газпром» ААК компаниясы Кыргызстанды газ менен толук камсыз кылмай болду. Азыркы учурда Кыргызстандын аймагын 2030-жылга чейинки мөөнөттө газдаштыруунун жана газ менен камсыз кылуунун жалпы схемасы иштелип чыгууда, анын негизинде өлкөнүн түштүгү толук газ менен камсыз болот.

Кыргызстан эгемендүүлүгүн алган мезгилден бери, мамлекеттин тарыхында биринчи жолу, 2014-жылы 1-октябрда жаратылыш газына болгон баа төмөндөдү.

Кыргызстандын Баткен, Ош жана Жалал-Абад облустарына орток магистралдык газ түтүгүн «Газпром-Кыргызстан» компаниясы тарабынан долбоорлоо жана курулуш иштерин тездетүү, ошондой эле керектөөчүлөргө жаратылыш газын ташып жеткирүү өзгөчө маанилүү болуп саналат. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын Президенти А. Атамбаевдин «Газпром-Кыргызстан» компаниясынын жетекчиси Б.Абилдаев менен 2015-жылдын 9-январындагы жолугушуусунда республиканын түштүгүн «көгүлтүр от» менен камсыз кылуу иштерин ылдамдатуунун зарылдыгы тастыкталды.

«Газпром» ААК компаниясы газ өндүрүү жана экспорттоо боюнча дүйнө жүзүндөгү эң ири компания. Ал бүткүл дүйнөнү газ менен камсыз кылуу боюнча жигердүү иш алып барат. Орусиянын аймагын газ менен камсыз кылууну 13%дан 80 %га көтөрдү. Эми Кытайга газ түтүктөрүн куруп жатат. Ушундай ишкананын Кыргызстанга келиши мамлекет үчүн өтө пайдалуу жана ишенимдүү.

6. Евразиялык экономикалык коомдоштук (ЕврАзЭК) жана Евразиялык экономикалык биримдик (ЕАЭБ)

2014-жылы 10-октябрда Евразиялык экономикалык коомдоштуктун (ЕврАзЭК) Мамлекеттер аралык кеңешинин отуруму болот. Отурумга ЕврАзЭК уюшулгандан тартып ага мүчө болгон мамлекеттердин – Белоруссиянын президенти А.Г.Лукашенко, Казакстандын президенти Н.А.Назарбаев, Кыргызстандын президенти А.Ш.Атамбаев, Орусиянын президенти В.В.Путин жана Тажикстандын

президенти Э.Рахмон жана байкоочу мамлекет Арменианын президенти С.А.Саргсян катышат. Анда ЕврАзЭКке мүчө мамлекеттердин башчылары коомдоштуктун ишинин жыйынтыгын чыгарышат жана анын ишмердүүлүгүн токтотуу жөнүндө документке кол коюшат. Евразиялык экономикалык коомдоштукту жоюу жөнүндөгү чечим жаңы интеграциялык уюмдун – Евразиялык экономикалык биримдикти (ЭАЭБ) түзүлүшүнө жана 2015-жылдын 1-январынан тартып келишим күчүнө кире тургандыгына байланыштуу кабыл алынган.

Евразиялык экономикалык коомдоштуктун отурумунун ачылышында ЕврАзЭКтин Мамлекеттер аралык кеңешинин Төрагасы В.В.Путиндин сөзү: «Бүгүн биз мындан туура 14 жыл мурда – 2000-жылы 10-октябрда түзүлгөн Евразиялык экономикалык коомдоштуктун ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгын чыгарып отурабыз.

Бул убакыттын ичинде көп иштер бүткөрүлгөндүгүн белгилеп кетмекчимин. ЕврАзЭК эң маанилүү вазийпаны жүзөгө ашырды – евразиялык интеграциянын күрдөөлдүү өнүгүүсүн камсыз кылып, Бажы биримдигинин, Орусия, Белоруссия жана Казакстандын Бирдиктүү экономикалык мейкиндигин түзүүгө негиз салды. ЕврАзЭКтин алкагында көп тараптуу кызматташуунун беделдүү келишимдик-укуктук базасы түзүлдү. 215 келишимдер жана макулдашуулар ар кыл чөйрөлөрдү: соода-сатыктан тартып инвестициялар, жогорку технологиялар менен кошо – гуманитардык байланыштарга чейин камтыйт. 170 млн-дон ашуун калкы жана глобалдуу ИДПнын 4 % ашуун биргелешкен экономикалык потенциалы бар жалпы рынокто иштөөнүн бирдиктүү эрежелери иштелип чыкты. ЕврАзЭКтин 10 млрд АКШ долларын түзгөн капиталы бар Антикризистик фонду өзүнүн жөндөмдүүлүгүн көрсөттү. Ал боюнча дүйнөлүк экономикалык кризис учурунда коомдоштукка мүчө өлкөлөргө мамлекеттик каржыларын турукташтырып алыш үчүн тийиштүү жардамдар көрсөтүлүп жатты. 2012-жылы декабрда Москва шаарында өткөрүлгөн мындан мурунку отурумда биз жаңы, мурдагыдан бир кыйла жакшыртылган интеграциялык бирикменин – Евразиялык экономикалык биримдиктин ишмердүүлүгүнүн баштала тургандыгына байланыштуу 2015-жылдын 1-январынан баштап ЕврАзЭКтин ишин токтотуу жөнүндө чечим кабыл алганбыз. Биздин тапшыруубузга ылайык, ЕврАзЭКтин Интеграциялык Комитети тарабынан бул структураны жоюуга карата

президенти Э.Рахмон жана байкоочу мамлекет Арменианын президенти С.А.Саргсян катышат. Анда ЕврАзЭКке мүчө мамлекеттердин башчылары коомдоштуктун ишинин жыйынтыгын чыгарышат жана анын ишмердүүлүгүн токтотуу жөнүндө документке кол коюшат. Евразиялык экономикалык коомдоштукту жоюу жөнүндөгү чечим жаңы интеграциялык уюмдун – Евразиялык экономикалык биримдикти (ЭАЭБ) түзүлүшүнө жана 2015-жылдын 1-январынан тартып келишим күчүнө кире тургандыгына байланыштуу кабыл алынган.

Евразиялык экономикалык коомдоштуктун отурумунун ачылышында ЕврАзЭКтин Мамлекеттер аралык кеңешинин Төрагасы В.В.Путиндин сөзү: «Бүгүн биз мындан туура 14 жыл мурда – 2000-жылы 10-октябрда түзүлгөн Евразиялык экономикалык коомдоштуктун ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгын чыгарып отурабыз.

Бул убакыттын ичинде көп иштер бүткөрүлгөндүгүн белгилеп кетмекчимин. ЕврАзЭК эң маанилүү вазийпаны жүзөгө ашырды – евразиялык интеграциянын күрдөөлдүү өнүгүүсүн камсыз кылып, Бажы биримдигинин, Орусия, Белоруссия жана Казакстандын Бирдиктүү экономикалык мейкиндигин түзүүгө негиз салды. ЕврАзЭКтин алкагында көп тараптуу кызматташуунун беделдүү келишимдик-укуктук базасы түзүлдү. 215 келишимдер жана макулдашуулар ар кыл чөйрөлөрдү: соода-сатыктан тартып инвестициялар, жогорку технологиялар менен кошо – гуманитардык байланыштарга чейин камтыйт. 170 млн-дон ашуун калкы жана глобалдуу ИДПнын 4 % ашуун биргелешкен экономикалык потенциалы бар жалпы рынокто иштөөнүн бирдиктүү эрежелери иштелип чыкты. ЕврАзЭКтин 10 млрд АКШ долларын түзгөн капиталы бар Антикризистик фонду өзүнүн жөндөмдүүлүгүн көрсөттү. Ал боюнча дүйнөлүк экономикалык кризис учурунда коомдоштукка мүчө өлкөлөргө мамлекеттик каржыларын турукташтырып алыш үчүн тийиштүү жардамдар көрсөтүлүп жатты. 2012-жылы декабрда Москва шаарында өткөрүлгөн мындан мурунку отурумда биз жаңы, мурдагыдан бир кыйла жакшыртылган интеграциялык бирикменин – Евразиялык экономикалык биримдиктин ишмердүүлүгүнүн баштала тургандыгына байланыштуу 2015-жылдын 1-январынан баштап ЕврАзЭКтин ишин токтотуу жөнүндө чечим кабыл алганбыз. Биздин тапшыруубузга ылайык, ЕврАзЭКтин Интеграциялык Комитети тарабынан бул структураны жоюуга карата

даярдык көрүү боюнча тийиштүү иш-чаралар жүргүзүлдү. Каржылык жана уюштуруу маселелери жөнгө салынды, бүгүн биз беките турган ЕврАзЭКтин ишмердүүлүгүн токтотуу жөнүндө келишимдин долбоору макулдашылды.

ЕврАзЭКтин беделдүү мурастарынан эч нерсе жоголуп кетүүгө тийиш эместигин баса белгилеп кетмекчимин. Коомдоштуктун алкагында бекитилген макулдашуулардын жана башка документтердин көпчүлүк бөлүгүн жүзөгө ашыруу улантылат. ЕврАзЭКтин жетектөөчү структуралары болгон Интеграциялык Комитет жана Секретариат тарабынан топтолгон практикалык тажрыйбалар да маанилүү. Аны Евразиялык экономикалык комиссиянын ишине киргизүү керек. Интеграциялык процесстерди мыйзамдык жактан камсыз кылууда ЕврАзЭКтин Парламенттер аралык Ассамблеясы ойногон ролду белгилебей коюуга болбойт. ал дагы өзүнүн ишин токтотот. Евразиялык экономикалык биримдик жөнүндө келишим азырынча мындай структураны түзүүнү караштырбайт. Бирок биз бул темага кайрылып келе тургандыгыбыз анык.

ЕврАзЭКтин Сотунун ыйгарым укуктары Евразиялык экономикалык биримдиктин Сотуна өткөрүлүп берилет. Ал Минскиде жайгаштырылат. Биз анын 2015-жылы 1-январда өз ишин баштай тургандыгына ишенебиз».

Мамлекеттер аралык кеңештин отурумунда чыгып сүйлөшкөн Казакстандын президенти Н.А.Назарбаев жана Беларусь президенти А.Г.Лукашенко дагы ЕврАзЭК өз ишин татыктуу аткаргандыгын жана Бажы биримдигине жана Бирдиктүү экономикалык мейкиндиктин пайдубалын түптөгөндүгүн, ошондой эле Евразиялык экономикалык биримдиктин түзүлүшүнө негиз болгондугун белгилешти.

Кыргызстандын Президенти А.Ш.Атамбаев, Тажикстандын Президенти Э.Рахмон жана Армениянын Президенти С.А.Саргсян дагы өз сөздөрүндө ЕврАзЭК өзүнүн жигердүү иш-аракеттери менен евразиялык интеграцияны биздин өлкөлөрүбүздүн кызыкчылыктарында олуттуу жигердендиргендигин жана кеңейткендигин белгилешти.

ЕврАзЭКтин Баш катчысы Т.Мансуров мамлекет башчыларына Тараптар менен макулдашылган «Евразиялык экономикалык коомдоштуктун иштердүүлүгүн токтотуу жөнүндө» Келишим, ЕврАзЭКтин Мамлекеттер аралык кеңешинин «Евразиялык экономикалык коомдоштуктун органдарынын ишмердүүлүктөрүн токтотууга бай-

даярдык көрүү боюнча тийиштүү иш-чаралар жүргүзүлдү. Каржылык жана уюштуруу маселелери жөнгө салынды, бүгүн биз беките турган ЕврАзЭКтин ишмердүүлүгүн токтотуу жөнүндө келишимдин долбоору макулдашылды.

ЕврАзЭКтин беделдүү мурастарынан эч нерсе жоголуп кетүүгө тийиш эместигин баса белгилеп кетмекчимин. Коомдоштуктун алкагында бекитилген макулдашуулардын жана башка документтердин көпчүлүк бөлүгүн жүзөгө ашыруу улантылат. ЕврАзЭКтин жетектөөчү структуралары болгон Интеграциялык Комитет жана Секретариат тарабынан топтолгон практикалык тажрыйбалар да маанилүү. Аны Евразиялык экономикалык комиссиянын ишине киргизүү керек. Интеграциялык процесстерди мыйзамдык жактан камсыз кылууда ЕврАзЭКтин Парламенттер аралык Ассамблеясы ойногон ролду белгилебей коюуга болбойт. ал дагы өзүнүн ишин токтотот. Евразиялык экономикалык биримдик жөнүндө келишим азырынча мындай структураны түзүүнү караштырбайт. Бирок биз бул темага кайрылып келе тургандыгыбыз анык.

ЕврАзЭКтин Сотунун ыйгарым укуктары Евразиялык экономикалык биримдиктин Сотуна өткөрүлүп берилет. Ал Минскиде жайгаштырылат. Биз анын 2015-жылы 1-январда өз ишин баштай тургандыгына ишенебиз».

Мамлекеттер аралык кеңештин отурумунда чыгып сүйлөшкөн Казакстандын президенти Н.А.Назарбаев жана Беларусь президенти А.Г.Лукашенко дагы ЕврАзЭК өз ишин татыктуу аткаргандыгын жана Бажы биримдигине жана Бирдиктүү экономикалык мейкиндиктин пайдубалын түптөгөндүгүн, ошондой эле Евразиялык экономикалык биримдиктин түзүлүшүнө негиз болгондугун белгилешти.

Кыргызстандын Президенти А.Ш.Атамбаев, Тажикстандын Президенти Э.Рахмон жана Армениянын Президенти С.А.Саргсян дагы өз сөздөрүндө ЕврАзЭК өзүнүн жигердүү иш-аракеттери менен евразиялык интеграцияны биздин өлкөлөрүбүздүн кызыкчылыктарында олуттуу жигердендиргендигин жана кеңейткендигин белгилешти.

ЕврАзЭКтин Баш катчысы Т.Мансуров мамлекет башчыларына Тараптар менен макулдашылган «Евразиялык экономикалык коомдоштуктун иштердүүлүгүн токтотуу жөнүндө» Келишим, ЕврАзЭКтин Мамлекеттер аралык кеңешинин «Евразиялык экономикалык коомдоштуктун органдарынын ишмердүүлүктөрүн токтотууга бай-

ланыштуу иш-чаралар жөнүндө» Чечими жөнүндө маалымат берди, ошондой эле жогоруда аталган иш-чараларды камсыз кылуучу каржылык маселелер боюнча даярдалган документтер жөнүндө билдирүү жасады.

Отурумунда сүйлөгөн сөзүнүн аягында ЕврАзЭКтин Мамлекеттер аралык кеңешинин Төрагасы В.В.Путин Евразиялык экономикалык коомдоштуктагы биргелешкен иш-аракеттери үчүн ыраазычылык билдирди жана евразиялык интеграциялык процесс жаңы денгээлге көтөрүлүп жаткандыгын дагы бир жолу белгиледи.

ЕврАзЭКтин Мамлекеттер аралык кеңеши «Евразиялык экономикалык коомдоштуктун иштердүүлүгүн токтотуу жөнүндө» Келишимди жана бул маселе боюнча, ошондой эле Коомдоштук өлкөлөрүнүн бир катар жетектөөчү кызматкерлерин ЕврАзЭКтин Ардак грамотасы менен сыйлоо жөнүндө чечимдерди кабыл алды.

2015-жылдын 1-январынан тартып Евразиялык экономикалык биримдик (ЕАЭБ) жөнүндө келишим күчүнө кирди. Бул тууралуу келишимге 2014-жылы Астанада Белорусиянын, Казакстандын жана Орусиянын президенттери кол коюшкан. 2015-жылдын 2-январынан тартып аталган биримдикке Армения толук кандуу мүчө болуп кирди. 2015-жылдын май айында Кыргызстан дагы ушундай макамга ээ болду. Кыргызстан ЕАЭБге биригүү тууралуу келишимге 2014-жылдын 23-декабрында кол койгон.

ЕАЭБдин мүчөлөрү экономиканын маанилүү тармактарында – айыл чарба, транспорт, энергетика, өнөр жай тармактарында эркин соода жүгүртүп жана кызматташа алышат. Жаңы жалпы рынок 170 миллион адамды камтып, Ички дүң өндүрүмдүн көлөмүн 4,5 трлн. АКШ долларына жеткирүү пландалып жатат. ЕАЭБдин штаб-квартирасы Москвада, каржылык жөнгө салуусу Алматыда, соту Минскиде жайгашмакчы. Белорусия 2015-жылы бул Биримдикке төрагалык кылуу укугуна ээ болду.

ЕАЭБдин аймагына ташылып кирген товарлардан алынган бажы алымдарынан Армения – 1,13 %, Беларусия – 4,65 %, Казакстан – 7,25%, Кыргызстан – 1,9 %, Орусия – 86,97 % үлүшкө ээ болушат.

ЕАЭБдин мүчөлөрү 2016-жылы – жалпы фармацевтикалык рынокту, 2019-жылы – жалпы электр энергиясынын рыногун, 2025-жылга карай – муңай, газ жана муңай өндүрүмдөрүнүн рыногун түзүүнү пландаштырышты.

ланыштуу иш-чаралар жөнүндө» Чечими жөнүндө маалымат берди, ошондой эле жогоруда аталган иш-чараларды камсыз кылуучу каржылык маселелер боюнча даярдалган документтер жөнүндө билдирүү жасады.

Отурумунда сүйлөгөн сөзүнүн аягында ЕврАзЭКтин Мамлекеттер аралык кеңешинин Төрагасы В.В.Путин Евразиялык экономикалык коомдоштуктагы биргелешкен иш-аракеттери үчүн ыраазычылык билдирди жана евразиялык интеграциялык процесс жаңы денгээлге көтөрүлүп жаткандыгын дагы бир жолу белгиледи.

ЕврАзЭКтин Мамлекеттер аралык кеңеши «Евразиялык экономикалык коомдоштуктун иштердүүлүгүн токтотуу жөнүндө» Келишимди жана бул маселе боюнча, ошондой эле Коомдоштук өлкөлөрүнүн бир катар жетектөөчү кызматкерлерин ЕврАзЭКтин Ардак грамотасы менен сыйлоо жөнүндө чечимдерди кабыл алды.

2015-жылдын 1-январынан тартып Евразиялык экономикалык биримдик (ЕАЭБ) жөнүндө келишим күчүнө кирди. Бул тууралуу келишимге 2014-жылы Астанада Белорусиянын, Казакстандын жана Орусиянын президенттери кол коюшкан. 2015-жылдын 2-январынан тартып аталган биримдикке Армения толук кандуу мүчө болуп кирди. 2015-жылдын май айында Кыргызстан дагы ушундай макамга ээ болду. Кыргызстан ЕАЭБге биригүү тууралуу келишимге 2014-жылдын 23-декабрында кол койгон.

ЕАЭБдин мүчөлөрү экономиканын маанилүү тармактарында – айыл чарба, транспорт, энергетика, өнөр жай тармактарында эркин соода жүгүртүп жана кызматташа алышат. Жаңы жалпы рынок 170 миллион адамды камтып, Ички дүң өндүрүмдүн көлөмүн 4,5 трлн. АКШ долларына жеткирүү пландалып жатат. ЕАЭБдин штаб-квартирасы Москвада, каржылык жөнгө салуусу Алматыда, соту Минскиде жайгашмакчы. Белорусия 2015-жылы бул Биримдикке төрагалык кылуу укугуна ээ болду.

ЕАЭБдин аймагына ташылып кирген товарлардан алынган бажы алымдарынан Армения – 1,13 %, Беларусия – 4,65 %, Казакстан – 7,25%, Кыргызстан – 1,9 %, Орусия – 86,97 % үлүшкө ээ болушат.

ЕАЭБдин мүчөлөрү 2016-жылы – жалпы фармацевтикалык рынокту, 2019-жылы – жалпы электр энергиясынын рыногун, 2025-жылга карай – муңай, газ жана муңай өндүрүмдөрүнүн рыногун түзүүнү пландаштырышты.

XII БАП КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЙРА ЖАРАЛЫШЫ

1. 7-апрель – Кыргызстан кайра жаралган күн

Ар түрдүү тарыхый маалымат булактарын өздөштүрүүнүн негизинде 2005- жана 2010-жылдардагы элдик революциялардын, 2010-жылдагы кандуу июнь окуяларынын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн белгилеп көрсөтүү менен, алардын Кыргызстандагы тарыхый процесстин өнүгүүсүнө таасир этүү мүнөздөрүн кыскача төмөнкүдөй тастыктоого болот.

1. 2002-жылы 17-мартта Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы Боспиек айылында укук коргоо органдары тарабынан бийликтин зомбулугуна каршы демонстрацияга чыгышкан куралсыз элге каршы ок атылган.

Элдин нааразылыгынын себеби Кытай менен чектешкен кыргыз-кытай чек арасындагы Үзөнгү-Кууштун берилиши болгон. Ал эми түздөн-түз шылтоосу буга жана чек ара маселелеринин ачык айтылбагандыгына каршы чыккан Жогорку Кеңештин депутаты Азимбек Бекназаровдун камакка алынышы болду. Куралсыз элди куугунтукка алуу анын эртеси күнү да улантылган.

2. 2005-жылы мартта бийликтин революциялык жол менен алмашуусу ошол кездеги президент Аскар Акаев тарабынан шартталган. Кыргызстанда 1 млн. 700 миңден ашуун адам, же өлкөнүн калкынын 32 % жакырдыктын чегинен ашып кеткен абалда болуп калган. Социалдык теңсиздик, коррупция жана мыйзамсыздык күчөгөн. Жакырдык жана жумушсуздук күч алган. Демократиялык эркиндиктер чектелип, ЖМКларга кысым көрсөтүү башталган.

Президент Аскар Акаев демократия жөнүндө көп сүйлөгөн, бирок ар дайым өзүнүн президенттик ыйгарым укугун узарта берген. Саясатка анын балдары ачыктан-ачык эле кирип келишкен. Натый-

XII БАП КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЙРА ЖАРАЛЫШЫ

1. 7-апрель – Кыргызстан кайра жаралган күн

Ар түрдүү тарыхый маалымат булактарын өздөштүрүүнүн негизинде 2005- жана 2010-жылдардагы элдик революциялардын, 2010-жылдагы кандуу июнь окуяларынын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн белгилеп көрсөтүү менен, алардын Кыргызстандагы тарыхый процесстин өнүгүүсүнө таасир этүү мүнөздөрүн кыскача төмөнкүдөй тастыктоого болот.

1. 2002-жылы 17-мартта Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы Боспиек айылында укук коргоо органдары тарабынан бийликтин зомбулугуна каршы демонстрацияга чыгышкан куралсыз элге каршы ок атылган.

Элдин нааразылыгынын себеби Кытай менен чектешкен кыргыз-кытай чек арасындагы Үзөнгү-Кууштун берилиши болгон. Ал эми түздөн-түз шылтоосу буга жана чек ара маселелеринин ачык айтылбагандыгына каршы чыккан Жогорку Кеңештин депутаты Азимбек Бекназаровдун камакка алынышы болду. Куралсыз элди куугунтукка алуу анын эртеси күнү да улантылган.

2. 2005-жылы мартта бийликтин революциялык жол менен алмашуусу ошол кездеги президент Аскар Акаев тарабынан шартталган. Кыргызстанда 1 млн. 700 миңден ашуун адам, же өлкөнүн калкынын 32 % жакырдыктын чегинен ашып кеткен абалда болуп калган. Социалдык теңсиздик, коррупция жана мыйзамсыздык күчөгөн. Жакырдык жана жумушсуздук күч алган. Демократиялык эркиндиктер чектелип, ЖМКларга кысым көрсөтүү башталган.

Президент Аскар Акаев демократия жөнүндө көп сүйлөгөн, бирок ар дайым өзүнүн президенттик ыйгарым укугун узарта берген. Саясатка анын балдары ачыктан-ачык эле кирип келишкен. Натый-

жада үй-бүлөлүк-кландык башкаруу март революциясынын башкы түрткүсү болуп калган.

2005-жылдагы Парламенттик шайлоодо оппозициядагы саясатчылар саясий күрөштөн четтетилип, президент Акаевдин кызы менен уулунун «шайланышы» революциянын чыгышынын түздөн-түз шылтоосу болду.

Бакиевдердин беш жылдык кылмыштуу башкаруусунун натыйжасы коррупциянын жогорку деңгээлге жетиши, өлкөнүн чийки заттык ресурстарын сатуу, ондогон коомдук ишмерлерди, оппозициялык саясатчыларды, журналисттерди жана башка башкача ой жүгүрткөндөрдү куугунтуктоо жана өлтүрүп жок кылуулар болду.

Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттик (ИИБА) түзүлүп, аны Максим Бакиев башкарып калды. Ал жана анын шериктери эл аралык аферисттердин жардамы менен өлкөнүн экономикалык активдерин жана жаратылыш ресурстарын чет өлкөлөргө чыгарып кетишти.

Кыргыз Республикасынын эркиндикти сүйгөн эли Бакиевдердин кылмыштуу бийлик тартибин улантууга жол берген жок. 2010-жылдын жазында карапайым калайык-журттун каршылык көрсөтүүсү өлкөдөгү абалдын курчусун шарттады. Буга бийлик репрессия менен жооп берди. 6-апрелде оппозициянын лидерлери камакка алынды. Таласта элдин күч органдары менен кандуу кагылышы болду.

Ал эми 7-апрелде бийлик жарандардын Бишкектин борбордук «Ала-Тоо» аянтында өткөрүлүп жаткан нааразычылык тынч жыйынына каршы куралдуу аскерлерди колдонушту. Элге каршы мөндүрдөй жааган ок атылды. Бирок жаны ачып турган эл жалтайлаган жок. Кайратына келип чыйралган адамдар куралчандарды жөөлөп өтүшүп, Өкмөт Үйүнө каптап кирип барышты...

Эгемендүү Кыргызстандын 2010-жылдын 7-апрелине чейинки урунттуу окуялары мына ушундайча өнүктү.

4. Жаш Кыргыз мамлекетинин алдында дагы бир чоң коркунуч, өтө опурталдуу сыноо турду. Апрель-май айларында сепаратисттик лидерлердин жигерденүүсүнүн жана «бакиевчилердин» жанталашкан аракеттеринин натыйжасында Кыргызстандын түштүгүндөгү коомдук-саясий кырдаал курчуп, этностор аралык жаңжал күч алып, кандуу июнь окуялары болду.

жада үй-бүлөлүк-кландык башкаруу март революциясынын башкы түрткүсү болуп калган.

2005-жылдагы Парламенттик шайлоодо оппозициядагы саясатчылар саясий күрөштөн четтетилип, президент Акаевдин кызы менен уулунун «шайланышы» революциянын чыгышынын түздөн-түз шылтоосу болду.

Бакиевдердин беш жылдык кылмыштуу башкаруусунун натыйжасы коррупциянын жогорку деңгээлге жетиши, өлкөнүн чийки заттык ресурстарын сатуу, ондогон коомдук ишмерлерди, оппозициялык саясатчыларды, журналисттерди жана башка башкача ой жүгүрткөндөрдү куугунтуктоо жана өлтүрүп жок кылуулар болду.

Инвестициялар жана инновациялар боюнча борбордук агенттик (ИИБА) түзүлүп, аны Максим Бакиев башкарып калды. Ал жана анын шериктери эл аралык аферисттердин жардамы менен өлкөнүн экономикалык активдерин жана жаратылыш ресурстарын чет өлкөлөргө чыгарып кетишти.

Кыргыз Республикасынын эркиндикти сүйгөн эли Бакиевдердин кылмыштуу бийлик тартибин улантууга жол берген жок. 2010-жылдын жазында карапайым калайык-журттун каршылык көрсөтүүсү өлкөдөгү абалдын курчусун шарттады. Буга бийлик репрессия менен жооп берди. 6-апрелде оппозициянын лидерлери камакка алынды. Таласта элдин күч органдары менен кандуу кагылышы болду.

Ал эми 7-апрелде бийлик жарандардын Бишкектин борбордук «Ала-Тоо» аянтында өткөрүлүп жаткан нааразычылык тынч жыйынына каршы куралдуу аскерлерди колдонушту. Элге каршы мөндүрдөй жааган ок атылды. Бирок жаны ачып турган эл жалтайлаган жок. Кайратына келип чыйралган адамдар куралчандарды жөөлөп өтүшүп, Өкмөт Үйүнө каптап кирип барышты...

Эгемендүү Кыргызстандын 2010-жылдын 7-апрелине чейинки урунттуу окуялары мына ушундайча өнүктү.

4. Жаш Кыргыз мамлекетинин алдында дагы бир чоң коркунуч, өтө опурталдуу сыноо турду. Апрель-май айларында сепаратисттик лидерлердин жигерденүүсүнүн жана «бакиевчилердин» жанталашкан аракеттеринин натыйжасында Кыргызстандын түштүгүндөгү коомдук-саясий кырдаал курчуп, этностор аралык жаңжал күч алып, кандуу июнь окуялары болду.

Башаламандык талоончулук жана зордук-зомбулук күч алып, укуктук талаадан чыгып бараткан жана өтө коркунучтуу абалда калган Кыргызстанды мамлекет катары сактап калуу зарылдыгы туулду.

Укуктук талаага кайрылып келүү. Өлкөнү укуктук талаага кайтарып келүү, көз карандысыз Кыргызстандын тарыхында биринчи жолу эркин жана айкын-ачык демократиялык шайлоолорду өткөрүү тарыхый вазийпасы Убактылуу Өкмөттүн башчысы, өткөөл мезгилдеги Президент Роза Отунбаеванын мойнуна жүктөлдү.

2010-жылы 27-июнда Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы боюнча референдумдун өткөрүлүшү өлкөнү укуктук талаага кайтарып келүүнүн алгачкы кадамы болду. Эл авторитаризмге каршы жана айкын-ачык мамлекеттик башкаруу үчүн добуш берди. Башкаруу системасы өзгөрүп, өлкө президенттик башкаруудан (президенттин бир катар ыйгарым укуктары чектелди) парламенттик башкарууга өттү. Өкмөттү Парламент түзүп калды. Президент 1 гана жолу 6 жылдык мөөнөткө шайлана турган болду.

2010-жылдын 10-октябрындагы эркин жана айкын-ачык өткөрүлгөн парламенттик шайлоо турукташууну шарттаган экинчи окуя болду. Натыйжада Парламентте оппозиция кеңири орун ээледи, алардын арасында мурдагы бийлик тартиптеринде жогорку мамлекеттик кызматтарды ээлеп жүргөндөр да бар. Ошентип, саясий оппозиция парламенттин курамына кирди, өзөктүк комитеттерди жетектейт, чечимдердин кабыл алынышына таасир эте алат.

Парламенттин шайланышы жана алгачкы коалициялык Өкмөттүн түзүлүшү менен, Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийлик бутактарын бөлүштүрүү системасы иштей баштады.

2011-жылы 30-октябрда Алмазбек Атамбаев Кыргыз Республикасынын Президенти болуп шайланды. Анын талапкерлигине шайлоочулардын 63,2 % добуш берди.

Башаламандык талоончулук жана зордук-зомбулук күч алып, укуктук талаадан чыгып бараткан жана өтө коркунучтуу абалда калган Кыргызстанды мамлекет катары сактап калуу зарылдыгы туулду.

Укуктук талаага кайрылып келүү. Өлкөнү укуктук талаага кайтарып келүү, көз карандысыз Кыргызстандын тарыхында биринчи жолу эркин жана айкын-ачык демократиялык шайлоолорду өткөрүү тарыхый вазийпасы Убактылуу Өкмөттүн башчысы, өткөөл мезгилдеги Президент Роза Отунбаеванын мойнуна жүктөлдү.

2010-жылы 27-июнда Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы боюнча референдумдун өткөрүлүшү өлкөнү укуктук талаага кайтарып келүүнүн алгачкы кадамы болду. Эл авторитаризмге каршы жана айкын-ачык мамлекеттик башкаруу үчүн добуш берди. Башкаруу системасы өзгөрүп, өлкө президенттик башкаруудан (президенттин бир катар ыйгарым укуктары чектелди) парламенттик башкарууга өттү. Өкмөттү Парламент түзүп калды. Президент 1 гана жолу 6 жылдык мөөнөткө шайлана турган болду.

2010-жылдын 10-октябрындагы эркин жана айкын-ачык өткөрүлгөн парламенттик шайлоо турукташууну шарттаган экинчи окуя болду. Натыйжада Парламентте оппозиция кеңири орун ээледі, алардын арасында мурдагы бийлик тартиптеринде жогорку мамлекеттик кызматтарды ээлеп жүргөндөр да бар. Ошентип, саясий оппозиция парламенттин курамына кирди, өзөктүк комитеттерди жетектейт, чечимдердин кабыл алынышына таасир эте алат.

Парламенттин шайланышы жана алгачкы коалициялык Өкмөттүн түзүлүшү менен, Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийлик бутактарын бөлүштүрүү системасы иштей баштады.

2011-жылы 30-октябрда Алмазбек Атамбаев Кыргыз Республикасынын Президенти болуп шайланды. Анын талапкерлигине шайлоочулардын 63,2 % добуш берди.

Алмазбек Атамбаев Чүй облусунун Аламүдүн районуна караштуу Арашан айылында 1956-ж. 17-сентябрда туулган.

1980-жылы Москва шаарындагы Башкаруу институтун (азыркы Орусия Башкаруу Академиясы) бүтүргөн. Кесиби боюнча инженер-экономист, өндүрүштү башкарууну уюштуруучу.

Эмгек жолун 1980-ж. Кыргыз ССРинин байланыш министрлигинде инженер болуп иштөө менен баштаган.

1981–1983-жж. ДУ-4түн башкы инженери, 1987-жылга чейин Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешинин Президиумунда жооптуу кызматтарда эмгектенген.

1987–1989-жж. Фрунзе шаарындагы эл депутаттарынын Биринчи май райондук кеңешинин аткаруу комитетинин төрагасынын орунбасары болгон. 1989-жылдан баштап «Форум» илимий-өндүрүштүк фирмасын уюштуруп, жетектей баштаган.

1977–1999-жж. «Кыргызавтомаш» АКсынын башкы директору болуп эмгектенген.

1999-ж. Бишкек шаарындагы бир нече ири заводдордун, алардын базасында уюшулган биргелешкен ишканалардын башын кошкон «Форум» (2004-жылдан баштап «Кыргызавтомаш» корпорациясы) өндүрүштүк тобунун директорлор кеңешинин төрагалыгына шайланган. Бир эле учурда «Кыргызавтомаш» АКсынын, «КТИ Агромаш» АКсынын директорлор кеңешин жетектеген.

1995–2000-жж. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Эл өкүлдөр жыйынынын депутаты болуп шайланган.

2000-ж. Кыргыз Республикасынын Президенттин шайлоодо Президенттикке талапкер катары катышкан.

2005-ж. сентябрынан 2006-ж. апрелине чейин Кыргыз Республикасынын өнөр жай, соода жана туризм министри болгон.

2007-ж. мартынан 2007-ж. декабрына чейин Кыргыз Республикасынын Премьер-министри болуп эмгектенген.

2010-ж. декабрынан 2011-ж. декабрына чейин Кыргыз Республикасынын Премьер-министри болуп эмгектенген.

Алмазбек Атамбаев Чүй облусунун Аламүдүн районуна караштуу Арашан айылында 1956-ж. 17-сентябрда туулган.

1980-жылы Москва шаарындагы Башкаруу институтун (азыркы Орусия Башкаруу Академиясы) бүтүргөн. Кесиби боюнча инженер-экономист, өндүрүштү башкарууну уюштуруучу.

Эмгек жолун 1980-ж. Кыргыз ССРинин байланыш министрлигинде инженер болуп иштөө менен баштаган.

1981–1983-жж. ДУ-4түн башкы инженери, 1987-жылга чейин Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешинин Президиумунда жооптуу кызматтарда эмгектенген.

1987–1989-жж. Фрунзе шаарындагы эл депутаттарынын Биринчи май райондук кеңешинин аткаруу комитетинин төрагасынын орунбасары болгон. 1989-жылдан баштап «Форум» илимий-өндүрүштүк фирмасын уюштуруп, жетектей баштаган.

1977–1999-жж. «Кыргызавтомаш» АКсынын башкы директору болуп эмгектенген.

1999-ж. Бишкек шаарындагы бир нече ири заводдордун, алардын базасында уюшулган биргелешкен ишканалардын башын кошкон «Форум» (2004-жылдан баштап «Кыргызавтомаш» корпорациясы) өндүрүштүк тобунун директорлор кеңешинин төрагалыгына шайланган. Бир эле учурда «Кыргызавтомаш» АКсынын, «КТИ Агромаш» АКсынын директорлор кеңешин жетектеген.

1995–2000-жж. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Эл өкүлдөр жыйынынын депутаты болуп шайланган.

2000-ж. Кыргыз Республикасынын Президенттин шайлоодо Президенттикке талапкер катары катышкан.

2005-ж. сентябрынан 2006-ж. апрелине чейин Кыргыз Республикасынын өнөр жай, соода жана туризм министри болгон.

2007-ж. мартынан 2007-ж. декабрына чейин Кыргыз Республикасынын Премьер-министри болуп эмгектенген.

2010-ж. декабрынан 2011-ж. декабрына чейин Кыргыз Республикасынын Премьер-министри болуп эмгектенген.

1983-ж. бери Жазуучулар союзунун мүчөсү, 1991-ж. Кыргыз Жазуучулар союзунун башкармасынын катчысы болуп шайланган. Коомдук башталышта Кыргызстан жазуучуларынын Адабий фондусунун төрагасы болуп саналат.

Кыргызстан социал-демократиялык партиясынын төрагасы.

Республикабыздын өнөржай өндүрүшүн өнүктүрүүгө кошкон зор салымы үчүн 1999-ж. «Даңк» медалы, 2007-ж. «Данакер» ордени менен сыйланган.

2011-ж. 30-октябрдагы президенттик шайлоодо президенттикке талапкерлердин арасынан биринчи орунду алып, 2011-ж. 1-декабрынан – Кыргыз Республикасынын Президенти.

Кыргызстандыктар саясий күрөштүн, жарандык жоопкерчиликтин, моралдык тазалыктын жана өз элине ак кызмат кылуунун олуттуу мектебинен өттү. Демек, эл кызыкчылыгын жеке кызыкчылыктан, кландардын жана топтордун кызыкчылыктарынан жогору коюу бүгүн бийликтин бардык бутактары үчүн эң бийик парз болууга тийиш.

Элдин тандоосуна ылайык, азыркы парламентте саясий кызыкчылыктардын, саясий күчтөрдүн өкүлчүлүгү түзүлдү. Бүгүн парламентте түрдүү күчтөрдүн болушу жана алардын ортосундагы карамакаршылыктар өлкөдөгү саясий ар түрдүүлүктү туура жана дээрлик толук чагылдырып турат. Бул кандай гана принциптүү коомдук-саясий тирешүү болбосун аны парламенттин алкагында чечүүгө мүмкүндүк берет.

Эгемендүү Кыргызстандын тарыхында биринчи жолу референдум бийликти узурпациялоо үчүн эмес, ачык жана таза парламенттик жана президенттик шайлоолорду камсыз кылуу үчүн колдонулду. Анын натыйжасында түрдүү саясий күчтөр мамлекетти жамааттык башкарууга элден мандат алышты.

Татаал кырдаалда өлкөнүн бардык саясий күчтөрүнө бирдей шарт түзүп, демократиялык парламенттик шайлоо өткөрүлдү. Кыргызстандын тарыхында, жалпы эле Борбордук Азия аймагында биринчи жолу бийликке келген саясатчылар андан өз ыктыяры менен баш тартышты. Убактылуу Өкмөттүн мүчөлөрү башка саясий партиялардын лидерлери менен бирдей шартта шайлоого барышты. Ушундай кадам

1983-ж. бери Жазуучулар союзунун мүчөсү, 1991-ж. Кыргыз Жазуучулар союзунун башкармасынын катчысы болуп шайланган. Коомдук башталышта Кыргызстан жазуучуларынын Адабий фондусунун төрагасы болуп саналат.

Кыргызстан социал-демократиялык партиясынын төрагасы.

Республикабыздын өнөржай өндүрүшүн өнүктүрүүгө кошкон зор салымы үчүн 1999-ж. «Даңк» медалы, 2007-ж. «Данакер» ордени менен сыйланган.

2011-ж. 30-октябрдагы президенттик шайлоодо президенттикке талапкерлердин арасынан биринчи орунду алып, 2011-ж. 1-декабрынан – Кыргыз Республикасынын Президенти.

Кыргызстандыктар саясий күрөштүн, жарандык жоопкерчиликтин, моралдык тазалыктын жана өз элине ак кызмат кылуунун олуттуу мектебинен өттү. Демек, эл кызыкчылыгын жеке кызыкчылыктан, кландардын жана топтордун кызыкчылыктарынан жогору коюу бүгүн бийликтин бардык бутактары үчүн эң бийик парз болууга тийиш.

Элдин тандоосуна ылайык, азыркы парламентте саясий кызыкчылыктардын, саясий күчтөрдүн өкүлчүлүгү түзүлдү. Бүгүн парламентте түрдүү күчтөрдүн болушу жана алардын ортосундагы карамакаршылыктар өлкөдөгү саясий ар түрдүүлүктү туура жана дээрлик толук чагылдырып турат. Бул кандай гана принциптүү коомдук-саясий тирешүү болбосун аны парламенттин алкагында чечүүгө мүмкүндүк берет.

Эгемендүү Кыргызстандын тарыхында биринчи жолу референдум бийликти узурпациялоо үчүн эмес, ачык жана таза парламенттик жана президенттик шайлоолорду камсыз кылуу үчүн колдонулду. Анын натыйжасында түрдүү саясий күчтөр мамлекетти жамааттык башкарууга элден мандат алышты.

Татаал кырдаалда өлкөнүн бардык саясий күчтөрүнө бирдей шарт түзүп, демократиялык парламенттик шайлоо өткөрүлдү. Кыргызстандын тарыхында, жалпы эле Борбордук Азия аймагында биринчи жолу бийликке келген саясатчылар андан өз ыктыяры менен баш тартышты. Убактылуу Өкмөттүн мүчөлөрү башка саясий партиялардын лидерлери менен бирдей шартта шайлоого барышты. Ушундай кадам

менен алар шайлоо процессинин таза жана калыс болушун камсыз кылышып, жаңы саясий маданияттын пайдубалын түптөштү.

Бийликти тынчтык жолу менен өткөрүү Кыргызстан эли тарабынан 2010-жылдын июнунда жалпы элдик референдумда Жогорку Кеңешти шайлап жатканда жана 2011-ж. Президентти шайлоодо үч баскыч менен эл тарабынан ишке ашырылды.

Кыргыз Республикасынын парламенти – Жогорку Кеңеш – мыйзам чыгаруу бийлигин жана өз ыйгарым укуктарынын чегинде контролдук кылуу милдеттерин жүзөгө ашыруучу өкүлчүлүктүү орган. Жогорку Кеңеш партиялык тизме боюнча беш жылдык мөөнөткө шайлануучу 120 депутаттан турат. Курагы 25тен жаш эмес, шайлоо укугуна ээ болгон Кыргыз Республикасынын жараны Жогорку Кеңештин депутаты болуп шайлана алат. Кылмыш жасагандыгы үчүн соттолгон жаран, эгерде анын соттолгондугу жоюлбаса же мыйзамда белгиленген тартипте алып салынбаса, Жогорку Кеңештин депутаты болуп шайлана албайт. Жогорку Кеңештин депутаттарын шайлоонун тартиби мыйзам менен аныкталат.

Кыргыз Республикасынын президенти мамлекет башчысы болуп саналат. Президент элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигин көрсөтүп турат. Президент Кыргыз Республикасынын жарандары тарабынан 6 жылга шайланат. Бир эле адам эки жолу Президент болуп шайлана албайт. Кыргыз Республикасынын президенти болуп 35 жаштан төмөн эмес жана 70 жаштан жогору эмес, мамлекеттик тилди билген жана республикада жалпысынан 15 жылдан кем эмес жашаган Кыргыз Республикасынын жараны шайлана алат.

Ошентип өлкө этап-этабы менен жаңы укуктук талаага кирди. Бирок шайлоонун жыйынтыгы бийликти легитимдештирүү процессин аягына чыгарбайт, бул болгону күрдөөлдүү иштин башталышы гана. Бийлик өзүнүн легитимдүү экенин күн сайын далилдеп туруш керек – ал элине жеткиликтүү болууга тийиш. Кыргызстандыктардын Ат-Башыдан тартып Баткенге чейин митингге чыгуу жагынан жигердүү болушу өлкөдөгү маанилүү маселелерди тактоого жана чечим кабыл алууга катыша албай калгандыгына байланыштуу. Кыргызстан калкы аз жана территориясынын чакан мамлекет экенин эске алуу менен, мамлекеттик аппаратты орчундуу кыскартуу зарыл. Бийликти децентрализациялоо, жергиликтүү өз алдынча башкарууну бышык-

менен алар шайлоо процессинин таза жана калыс болушун камсыз кылышып, жаңы саясий маданияттын пайдубалын түптөштү.

Бийликти тынчтык жолу менен өткөрүү Кыргызстан эли тарабынан 2010-жылдын июнунда жалпы элдик референдумда Жогорку Кеңешти шайлап жатканда жана 2011-ж. Президентти шайлоодо үч баскыч менен эл тарабынан ишке ашырылды.

Кыргыз Республикасынын парламенти – Жогорку Кеңеш – мыйзам чыгаруу бийлигин жана өз ыйгарым укуктарынын чегинде контролдук кылуу милдеттерин жүзөгө ашыруучу өкүлчүлүктүү орган. Жогорку Кеңеш партиялык тизме боюнча беш жылдык мөөнөткө шайлануучу 120 депутаттан турат. Курагы 25тен жаш эмес, шайлоо укугуна ээ болгон Кыргыз Республикасынын жараны Жогорку Кеңештин депутаты болуп шайлана алат. Кылмыш жасагандыгы үчүн соттолгон жаран, эгерде анын соттолгондугу жоюлбаса же мыйзамда белгиленген тартипте алып салынбаса, Жогорку Кеңештин депутаты болуп шайлана албайт. Жогорку Кеңештин депутаттарын шайлоонун тартиби мыйзам менен аныкталат.

Кыргыз Республикасынын президенти мамлекет башчысы болуп саналат. Президент элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигин көрсөтүп турат. Президент Кыргыз Республикасынын жарандары тарабынан 6 жылга шайланат. Бир эле адам эки жолу Президент болуп шайлана албайт. Кыргыз Республикасынын президенти болуп 35 жаштан төмөн эмес жана 70 жаштан жогору эмес, мамлекеттик тилди билген жана республикада жалпысынан 15 жылдан кем эмес жашаган Кыргыз Республикасынын жараны шайлана алат.

Ошентип өлкө этап-этабы менен жаңы укуктук талаага кирди. Бирок шайлоонун жыйынтыгы бийликти легитимдештирүү процессин аягына чыгарбайт, бул болгону күрдөөлдүү иштин башталышы гана. Бийлик өзүнүн легитимдүү экенин күн сайын далилдеп туруш керек – ал элине жеткиликтүү болууга тийиш. Кыргызстандыктардын Ат-Башыдан тартып Баткенге чейин митингге чыгуу жагынан жигердүү болушу өлкөдөгү маанилүү маселелерди тактоого жана чечим кабыл алууга катыша албай калгандыгына байланыштуу. Кыргызстан калкы аз жана территориясынын чакан мамлекет экенин эске алуу менен, мамлекеттик аппаратты орчундуу кыскартуу зарыл. Бийликти децентрализациялоо, жергиликтүү өз алдынча башкарууну бышык-

тоо, бардык деңгээлде демократиялык структураларды киргизүү жана бекемдөө аркылуу анын легитимдүүлүгүнө жана туруктуулугуна жетүүгө мүмкүн.

Ошондуктан Коомдук байкоо кеңеши сыяктуу натыйжалуу күч болгон, тармактык ведомстволордо жана министрликтерде көмүскө жана бүдөмүк башкаруу механизмдерине бөгөт боло турган жарандык коомдун институттарынын ишин улантуу зарыл. Анткени «Коомдук байкоо кеңештери жана башка коомдук көзөмөл органдары жөнүндө» Мыйзам парламент тарабынан кабыл алынат жана коомдук байкоо кеңештери мамлекеттик башкаруунун айкын болушун шарттайт.

Көз каранды эмес, буйрук же тукуруу менен иштебеген коомдук түзүлүштөр гана чыныгы элдик бийликтин өкүлдөрү боло алышат. Акыркы бир жарым жылда коомдук зор күчкө айланганын далилдеп көрсөтө алышкан жарандык коом жана эркин маалымдоо каражаттары коллективдүү процессти конструктивдүү нукка салууга жөндөмдүү, алар жаңы социалдык мейкиндиктин негиздерин калыптандырып жатышат. Бул демократияны өнүктүрүүдөгү биздин орчундуу жетишкендигибиз.

Укук талаасынан чыгып кетти деп революцияга кине коюлуп жатат. Ал укук талаасы Кыргызстанда болду беле? Кесилип, жамаачыланган Конституция, номиналдуу жана бир беткей мыйзамдардын жыйнагы аз гана топтун кызыкчылыктарын тейлеп, коомдун калган бөлүгүнө карата укуктук эмес, жазалоочу функцияларды аткарып келген. Коом мыйзамдан тышкары жашап калган. Революция – бул элдин саясий жана экономикалык монополияны бекемдеп турган калыс эмес укуктук системаны талкалоого болгон күч-аракети. Кырдаалды толугу менен баштапкы абалга алып келүү менен гана жаңы келишимге, чындап келсе Кыргызстанда биринчи жолу ишке ашырылган коомдук келишимди түзүүгө мүмкүн болду.

Бирок бийликти тынчтык жолу менен өткөрүп берүү – бул укуктук мейкиндиктеги алгачкы. Мурдагыдай номиналдуу эмес, реалдуу коомдук келишимге негизделген кадам. Кыргызстанда азыр өз ара сүйлөшүүлөр процесси жүрүүдө. Ошондон улам инерциялык процесстер дагы эле күчтүү. Мыйзамдар аткарылбай жатат, бирок ошол эле мезгилде көп күч кайра эле мыйзам чыгарууга жумшалууда. Эски мыйзамдардын ордуна жаңы мыйзамдарды ойлоп чыгаруу тынбай

тоо, бардык деңгээлде демократиялык структураларды киргизүү жана бекемдөө аркылуу анын легитимдүүлүгүнө жана туруктуулугуна жетүүгө мүмкүн.

Ошондуктан Коомдук байкоо кеңеши сыяктуу натыйжалуу күч болгон, тармактык ведомстволордо жана министрликтерде көмүскө жана бүдөмүк башкаруу механизмдерине бөгөт боло турган жарандык коомдун институттарынын ишин улантуу зарыл. Анткени «Коомдук байкоо кеңештери жана башка коомдук көзөмөл органдары жөнүндө» Мыйзам парламент тарабынан кабыл алынат жана коомдук байкоо кеңештери мамлекеттик башкаруунун айкын болушун шарттайт.

Көз каранды эмес, буйрук же тукуруу менен иштебеген коомдук түзүлүштөр гана чыныгы элдик бийликтин өкүлдөрү боло алышат. Акыркы бир жарым жылда коомдук зор күчкө айланганын далилдеп көрсөтө алышкан жарандык коом жана эркин маалымдоо каражаттары коллективдүү процессти конструктивдүү нукка салууга жөндөмдүү, алар жаңы социалдык мейкиндиктин негиздерин калыптандырып жатышат. Бул демократияны өнүктүрүүдөгү биздин орчундуу жетишкендигибиз.

Укук талаасынан чыгып кетти деп революцияга кине коюлуп жатат. Ал укук талаасы Кыргызстанда болду беле? Кесилип, жамаачыланган Конституция, номиналдуу жана бир беткей мыйзамдардын жыйнагы аз гана топтун кызыкчылыктарын тейлеп, коомдун калган бөлүгүнө карата укуктук эмес, жазалоочу функцияларды аткарып келген. Коом мыйзамдан тышкары жашап калган. Революция – бул элдин саясий жана экономикалык монополияны бекемдеп турган калыс эмес укуктук системаны талкалоого болгон күч-аракети. Кырдаалды толугу менен баштапкы абалга алып келүү менен гана жаңы келишимге, чындап келсе Кыргызстанда биринчи жолу ишке ашырылган коомдук келишимди түзүүгө мүмкүн болду.

Бирок бийликти тынчтык жолу менен өткөрүп берүү – бул укуктук мейкиндиктеги алгачкы. Мурдагыдай номиналдуу эмес, реалдуу коомдук келишимге негизделген кадам. Кыргызстанда азыр өз ара сүйлөшүүлөр процесси жүрүүдө. Ошондон улам инерциялык процесстер дагы эле күчтүү. Мыйзамдар аткарылбай жатат, бирок ошол эле мезгилде көп күч кайра эле мыйзам чыгарууга жумшалууда. Эски мыйзамдардын ордуна жаңы мыйзамдарды ойлоп чыгаруу тынбай

жүрүп жатат. Алар дагы, булар дагы иштебейт. Мыйзамдарга карата мындай мамиленин себептери төмөнкүдөй:

1. Мамлекеттик органдар тарабынан мыйзамдар аткарылбайт. Мындай жагдай укук коргоо жана фискалдык органдардын, прокуратуранын жана жалпы сот бийлигинин коррупцияга малынганынан жана компетенциясы жетишпегендигинен болот. Мыйзам алдында баары бирдей деп биздин бардык Конституцияларда жазылган, бирок ал эч качан аткарылган эмес.

2. Натыйжада – элдин нааразы болушу, мамлекеттик бийлик органдарына, анын ичинде сот органдарына калктын ишениминин кетиши.

Айтылгандарга байланыштуу бүгүнкү болуп жаткан сот-укук реформасы чоң мааниге ээ. Ал болуп жаткан демократиялык өзгөрүүлөрдүн пайдубалын бекемдейт. Жалпы жана жеке адамдын коопсуздугу сот системасынын калыстыгына жараша болот. Ачыгын айтсак, акыркы окуялар жана фактылар сот реформасы ордуна жылбай туруп калганын көрсөтүп турат. Реформа аракетин көптөгөн карамакаршылыктарды жана көйгөйлүү маселелерди ачып көрсөттү. Анткени ичинен чирип калган сот системасынын артында бардыгы мурдагыдай кала беришин көксөгөн кишилер турат. Бирок, аларга караганда өзгөрүүлөргө даяр кишилердин саны кадыресе көптүк кылат, андыктан өлкөбүздө жаңы, таза сот корпусу түзүлө тургандыгы кадиксиз.

Кыргыз Республикасынын Сотторду тандоо боюнча кеңеши сыяктуу маанилүү орган сот системасын реформалоодогу негизги звено болуп саналат. Тилекке каршы, азыркы мезгилде анын ишин мыйзам чегинде камсыз кылууда мүчүлүштүктөр көп, ошондой эле сотторду өз кызыкчылыгы үчүн пайдалангысы келген саясий күчтөр бардыгы, бул кеңештин айрым мүчөлөрү ар кандай азгырыктарга туруштук бере албай калганы, алардын добуш берүү жыйынтыгы сырткы таасирдин натыйжасы экендиги айкын көрүнүп калды. Сотторду тандоо боюнча кеңештин курамын жаңылоо, Кыргыз Республикасынын бардык сотторуна талапкерлерди сынактан өткөрүү процесси улантылышы зарыл. Толук кандуу сот-укук реформасын жүргүзүү үчүн көп убакыт, адистердин пикири боюнча, бир нече жыл талап кылынат. Тилекке каршы ар түрдүү себептер менен коомдун көңүлүнүн борборунда турган бир катар сот иштери аягына чыккан жок. Сот-

жүрүп жатат. Алар дагы, булар дагы иштебейт. Мыйзамдарга карата мындай мамиленин себептери төмөнкүдөй:

1. Мамлекеттик органдар тарабынан мыйзамдар аткарылбайт. Мындай жагдай укук коргоо жана фискалдык органдардын, прокуратуранын жана жалпы сот бийлигинин коррупцияга малынганынан жана компетенциясы жетишпегендигинен болот. Мыйзам алдында баары бирдей деп биздин бардык Конституцияларда жазылган, бирок ал эч качан аткарылган эмес.

2. Натыйжада – элдин нааразы болушу, мамлекеттик бийлик органдарына, анын ичинде сот органдарына калктын ишениминин кетиши.

Айтылгандарга байланыштуу бүгүнкү болуп жаткан сот-укук реформасы чоң мааниге ээ. Ал болуп жаткан демократиялык өзгөрүүлөрдүн пайдубалын бекемдейт. Жалпы жана жеке адамдын коопсуздугу сот системасынын калыстыгына жараша болот. Ачыгын айтсак, акыркы окуялар жана фактылар сот реформасы ордуна жылбай туруп калганын көрсөтүп турат. Реформа аракетин көптөгөн карамакаршылыктарды жана көйгөйлүү маселелерди ачып көрсөттү. Анткени ичинен чирип калган сот системасынын артында бардыгы мурдагыдай кала беришин көксөгөн кишилер турат. Бирок, аларга караганда өзгөрүүлөргө даяр кишилердин саны кадыресе көптүк кылат, андыктан өлкөбүздө жаңы, таза сот корпусу түзүлө тургандыгы кадиксиз.

Кыргыз Республикасынын Сотторду тандоо боюнча кеңеши сыяктуу маанилүү орган сот системасын реформалоодогу негизги звено болуп саналат. Тилекке каршы, азыркы мезгилде анын ишин мыйзам чегинде камсыз кылууда мүчүлүштүктөр көп, ошондой эле сотторду өз кызыкчылыгы үчүн пайдалангысы келген саясий күчтөр бардыгы, бул кеңештин айрым мүчөлөрү ар кандай азгырыктарга туруштук бере албай калганы, алардын добуш берүү жыйынтыгы сырткы таасирдин натыйжасы экендиги айкын көрүнүп калды. Сотторду тандоо боюнча кеңештин курамын жаңылоо, Кыргыз Республикасынын бардык сотторуна талапкерлерди сынактан өткөрүү процесси улантылышы зарыл. Толук кандуу сот-укук реформасын жүргүзүү үчүн көп убакыт, адистердин пикири боюнча, бир нече жыл талап кылынат. Тилекке каршы ар түрдүү себептер менен коомдун көңүлүнүн борборунда турган бир катар сот иштери аягына чыккан жок. Сот-

укук реформасы жеке гана сотторду реформалоону билдирбейт. Укук тартибин короо системасын дагы реформалоо керек, анткени соттор анын ишинин натыйжасын карашат. Андыктан укук коргоо органдарынын иши бүгүнкү турмушка жараша, адам укугун коргоону эске алуу менен түп-тамырынан бери өзгөртүлүшү зарыл.

Элдин ишенимин кайтаруу менен гана мыйзамдын аброюн калыбына келтирүүгө мүмкүн. Бул бир жактуу процесс эмес. Кайсы гана мыйзам болбосун ал коомдук келишим актысы болуп саналат. Анын автору – эл. Ошондуктан эл менен бийликтин ортосундагы өз ара түшүнүшүү салтын калыптандыруу керек. Мында ар ким өз укуктарын жана милдеттерин так аткаруусу маанилүү. Ал кыргызстандыктардын өзүнүн укуктук салты, өзүнүн тарыхый тажрыйбасы аркылуу гана калыптанат.

Албетте, бул демократиялык процесс ыкчам жана эч кандай кыйналуусуз жүрбөйт. Күтүлгөн натыйжалардын болбой калышы дагы коомдогу ишенимдин кризисине алып келет, ошондон улам жаңы түзүлүп келе жаткан системаны натыйжасыз деген тыянак да чыгарылып калышы ыктымал. Ошондуктан Кыргызстандын саясий башкаруучулары тиги же бул саясий лагерде болгонуна карабастан, баары биригип бир коом экендигин, өнүгүүнүн азыркы тарыхый этабы үчүн жоопкерчиликти көтөрө турган саясий элита экендигин андап түшүнүүгө мезгил жетти. Анткени алар Кыргызстандын калкынын бир бөлүгү, ошондуктан негизги максаттарга жетүүдө биримдиктүү болууга милдеттүү. Эгерде аларда саясий маданияттын жогорку деңгээли калыптанбаса, анда демократиялык система кыйроого туш келет. Саясий маданиятка жогорку бийлик өкүлдөрүнүн жеке саясий жүрүм-туруму, саясий маданияттуулугу да сөзсүз кирет.

Коомдо бийликтегилердин бардыгына, айрыкча президенттик кызматка келгендерге карата ишенбөөчүлүк мамиле калыптанып калган. Биринчиден, президент болгон киши өз жакындарын мамлекеттик кызматтарга дайындабай турганына ишенишкен жок. Экинчиден, алар президент кызматындагы адам бул кызматта өзүнүн жеке кызыкчылыктарын көздөбөйт дегенге ишенишпейт. Үчүнчүдөн, президент болгон киши бул кызматтан ыктыярдуу кетет жана эл шайлаган адамга бийликти өткөрүп берет дегенге ишенишкен эмес. Кийинки президенттердин милдети Конституцияда белгиленген та-

укук реформасы жеке гана сотторду реформалоону билдирбейт. Укук тартибин короо системасын дагы реформалоо керек, анткени соттор анын ишинин натыйжасын карашат. Андыктан укук коргоо органдарынын иши бүгүнкү турмушка жараша, адам укугун коргоону эске алуу менен түп-тамырынан бери өзгөртүлүшү зарыл.

Элдин ишенимин кайтаруу менен гана мыйзамдын аброюн калыбына келтирүүгө мүмкүн. Бул бир жактуу процесс эмес. Кайсы гана мыйзам болбосун ал коомдук келишим актысы болуп саналат. Анын автору – эл. Ошондуктан эл менен бийликтин ортосундагы өз ара түшүнүшүү салтын калыптандыруу керек. Мында ар ким өз укуктарын жана милдеттерин так аткаруусу маанилүү. Ал кыргызстандыктардын өзүнүн укуктук салты, өзүнүн тарыхый тажрыйбасы аркылуу гана калыптанат.

Албетте, бул демократиялык процесс ыкчам жана эч кандай кыйналуусуз жүрбөйт. Күтүлгөн натыйжалардын болбой калышы дагы коомдогу ишенимдин кризисине алып келет, ошондон улам жаңы түзүлүп келе жаткан системаны натыйжасыз деген тыянак да чыгарылып калышы ыктымал. Ошондуктан Кыргызстандын саясий башкаруучулары тиги же бул саясий лагерде болгонуна карабастан, баары биригип бир коом экендигин, өнүгүүнүн азыркы тарыхый этабы үчүн жоопкерчиликти көтөрө турган саясий элита экендигин андап түшүнүүгө мезгил жетти. Анткени алар Кыргызстандын калкынын бир бөлүгү, ошондуктан негизги максаттарга жетүүдө биримдиктүү болууга милдеттүү. Эгерде аларда саясий маданияттын жогорку деңгээли калыптанбаса, анда демократиялык система кыйроого туш келет. Саясий маданиятка жогорку бийлик өкүлдөрүнүн жеке саясий жүрүм-туруму, саясий маданияттуулугу да сөзсүз кирет.

Коомдо бийликтегилердин бардыгына, айрыкча президенттик кызматка келгендерге карата ишенбөөчүлүк мамиле калыптанып калган. Биринчиден, президент болгон киши өз жакындарын мамлекеттик кызматтарга дайындабай турганына ишенишкен жок. Экинчиден, алар президент кызматындагы адам бул кызматта өзүнүн жеке кызыкчылыктарын көздөбөйт дегенге ишенишпейт. Үчүнчүдөн, президент болгон киши бул кызматтан ыктыярдуу кетет жана эл шайлаган адамга бийликти өткөрүп берет дегенге ишенишкен эмес. Кийинки президенттердин милдети Конституцияда белгиленген та-

лаптарды так аткаруу жана ыйгарым укуктары бүткөн мөөнөттө элге андан кийинки президент ким болоорун тандап алуу мүмкүнчүлүгүн берүү.

Өзүнүн эки президентин кууп чыгып, алты референдумду жана Конституциянын сегиз өзгөртүүсүн, ошондой эле эки революцияны жана түштүктө этностор аралык кагылышка түрткөн чагымчылдыкты башынан өткөргөн Кыргызстан өз алдынча башкаруунун жол-жоболорун тастыктай алды:

1. Кыргызстан эли менен эсептешпеске болбойт, анткени ал реалдуу күч.

2. Эч кимдин бийликти жеке ээлеп алууга (узурпациялоого) акысы жок. Бийлик аны кыянаттык менен пайдаланууга мүмкүн болбой тургандай болуп түзүлүүгө тийиш.

3. Өлкөнүн лидерлери элге берген убадаларын так аткарышы негизги шарт.

4. Саясатчылар коркутуу жана күч колдонуудан алыс болуусу керек, анткени ар кандай күчкө каршы турган башка күч дагы табылат.

Конституция бийликтин ар бир бутагынын ыйгарым укуктарынын чегин бекитти. Жаңы саясий системанын туруктуу болушунун жана жаңы саясий маданияттын калыптанышынын принципиалдуу шарты болуп иштеп жаткан Конституцияга өзгөртүүлөрдү 2020-жылга чейин киргизүүгө болбойт деген жобону аткаруу саналат.

Бийликтин натыйжалуулугу дагы зор мааниге ээ. Анын бир дагы бутагы, бир дагы институту өзүн мамлекеттик башкаруунун башкы күчү катары карай албайт жана андай болууга тийиш эмес. Бирок азыркы мезгилде көп саясатчылардын жеке дымагы күч экендиги, бийлик бутактарынын арасында болсо чечимдерди кабыл алууда өз таасирин күчөтүү аракеттери болуп жаткандыгы байкалууда. Мындай катачылыктар бир эле Кыргызстанда кетирилип жаткан жок. Бийликтин эң жакшы формасы да иш жүзүндө эң жаман башкарууга алып келе турганына мисалдар адамзат тарыхында көп. Бирок мындай жагдай тандап алган жолдон тайып кетүүгө себеп боло албайт. Башкарууну туура уюштуруу зарыл. Жаңы Конституцияда белгиленгендей, Президент – элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигинин кепили. Мамлекет башчысынын бул өзгөчө жана негизги вазийпасын ишке ашыруунун механизмдерин бирдиктүү аракет менен иштеп чы-

лаптарды так аткаруу жана ыйгарым укуктары бүткөн мөөнөттө элге андан кийинки президент ким болоорун тандап алуу мүмкүнчүлүгүн берүү.

Өзүнүн эки президентин кууп чыгып, алты референдумду жана Конституциянын сегиз өзгөртүүсүн, ошондой эле эки революцияны жана түштүктө этностор аралык кагылышка түрткөн чагымчылдыкты башынан өткөргөн Кыргызстан өз алдынча башкаруунун жол-жоболорун тастыктай алды:

1. Кыргызстан эли менен эсептешпеске болбойт, анткени ал реалдуу күч.

2. Эч кимдин бийликти жеке ээлеп алууга (узурпациялоого) акысы жок. Бийлик аны кыянаттык менен пайдаланууга мүмкүн болбой тургандай болуп түзүлүүгө тийиш.

3. Өлкөнүн лидерлери элге берген убадаларын так аткарышы негизги шарт.

4. Саясатчылар коркутуу жана күч колдонуудан алыс болуусу керек, анткени ар кандай күчкө каршы турган башка күч дагы табылат.

Конституция бийликтин ар бир бутагынын ыйгарым укуктарынын чегин бекитти. Жаңы саясий системанын туруктуу болушунун жана жаңы саясий маданияттын калыптанышынын принципиалдуу шарты болуп иштеп жаткан Конституцияга өзгөртүүлөрдү 2020-жылга чейин киргизүүгө болбойт деген жобону аткаруу саналат.

Бийликтин натыйжалуулугу дагы зор мааниге ээ. Анын бир дагы бутагы, бир дагы институту өзүн мамлекеттик башкаруунун башкы күчү катары карай албайт жана андай болууга тийиш эмес. Бирок азыркы мезгилде көп саясатчылардын жеке дымагы күч экендиги, бийлик бутактарынын арасында болсо чечимдерди кабыл алууда өз таасирин күчөтүү аракеттери болуп жаткандыгы байкалууда. Мындай катачылыктар бир эле Кыргызстанда кетирилип жаткан жок. Бийликтин эң жакшы формасы да иш жүзүндө эң жаман башкарууга алып келе турганына мисалдар адамзат тарыхында көп. Бирок мындай жагдай тандап алган жолдон тайып кетүүгө себеп боло албайт. Башкарууну туура уюштуруу зарыл. Жаңы Конституцияда белгиленгендей, Президент – элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигинин кепили. Мамлекет башчысынын бул өзгөчө жана негизги вазийпасын ишке ашыруунун механизмдерин бирдиктүү аракет менен иштеп чы-

гуу керек. Бийликтин бардык бутактары өз ыйгарым укуктарынын чегинде иштөөгө милдеттүү, мунун баары мыйзамдар менен тескелип жөнгө салынууга тийиш. Конституциялык нормалардын чегинде ыйгарым укуктарды аныктап, алардын чегин тактоо жана сактоо зарыл. Мыйзам чыгаруу бийлиги аткаруу же сот бийликтеринин ишине кийлигишпеш керек, жана анын тескерисинче. Бийлик монополиясына далалат кылуу саясий кризистин болушун шарттайт. Муну дайыма эстен чыгарбоо керек. Бири-бири менен тыгыз аракетте болуу, атаандаштык жана жоопкерчиликтүү шериктештик гана мамлекетти башкаруунун натыйжалуулугун арттырат. Бийлик бутактарынын ыйгарым укуктарын так ажыратып аныктоо аларды бири-бирине карамакаршы койбойт, тескерисинче бириктирет, мамлекеттик башкаруунун бирдиктүү механизмин айлантат.

Кырдаалдын этностор аралык жаңжалга байланыштуу татаалдашканына карабастан Кыргызстан саясий кризистен тез чыгып, абалдын стабилдүүлүгүн калыбына келтире алды. Саясий башкаруулар кырдаалды укуктук жана конструктивдүү нукка бура алды. Эгемендүү Кыргызстандын тарыхынын жаңы барагы ачылды.

Кыргызстандагы парламентаризм идеялары кыйрайт деген айрым «ой жорууларга» карабастан, коалициялык өкмөт ийгиликтүү иштеп жатат. Мугалимдердин, медиктердин эмгек акылары жогорулатылды, пенсиялар жана жөлөк пулдар өсүп жатат, экономика өнүгүүдө. Парламенттик демократия да чыңдалууда. Азыркы саясий кырдаалда парламенттик көпчүлүктүн жаңы коалициясынын кайра түзүлүшү мыйзам ченемдүү процесс болуп саналат. Башка парламенттик өлкөлөрдө деле абал ушундай. Бул Кыргызстанда коомдук макулдашуу түзүмү өркүндөп жатканын ырастайт.

Натыйжада Кыргызстандын эл аралык бедели калыбына келтирилип, дүйнөнүн саясий картасында кадырлуу ордун таба алды. Демократияны чыңдоодо, тынчтыкты жана биримдикти орнотууда Кыргызстанга, албетте, дүйнөлүк коомчулук жигердүү колдоо көрсөттү. Ошентип мамлекеттин бүтүндүгү жана элдин биримдиги сакталып калган Кыргыз Республикасы өзүнүн тышкы саясатында стратегиялык шериктештери менен, ошондой эле коңшу мамлекеттер менен тең укуктуу жана жемиштүү кызматташууну улантууда.

гуу керек. Бийликтин бардык бутактары өз ыйгарым укуктарынын чегинде иштөөгө милдеттүү, мунун баары мыйзамдар менен тескелип жөнгө салынууга тийиш. Конституциялык нормалардын чегинде ыйгарым укуктарды аныктап, алардын чегин тактоо жана сактоо зарыл. Мыйзам чыгаруу бийлиги аткаруу же сот бийликтеринин ишине кийлигишпеши керек, жана анын тескерисинче. Бийлик монополиясына далалат кылуу саясий кризистин болушун шарттайт. Муну дайыма эстен чыгарбоо керек. Бири-бири менен тыгыз аракетте болуу, атаандаштык жана жоопкерчиликтүү шериктештик гана мамлекетти башкаруунун натыйжалуулугун арттырат. Бийлик бутактарынын ыйгарым укуктарын так ажыратып аныктоо аларды бири-бирине карамакаршы койбойт, тескерисинче бириктирет, мамлекеттик башкаруунун бирдиктүү механизмин айлантат.

Кырдаалдын этностор аралык жаңжалга байланыштуу татаалдашканына карабастан Кыргызстан саясий кризистен тез чыгып, абалдын стабилдүүлүгүн калыбына келтире алды. Саясий башкаруулар кырдаалды укуктук жана конструктивдүү нукка бура алды. Эгемендүү Кыргызстандын тарыхынын жаңы барагы ачылды.

Кыргызстандагы парламентаризм идеялары кыйрайт деген айрым «ой жорууларга» карабастан, коалициялык өкмөт ийгиликтүү иштеп жатат. Мугалимдердин, медиктердин эмгек акылары жогорулатылды, пенсиялар жана жөлөк пулдар өсүп жатат, экономика өнүгүүдө. Парламенттик демократия да чыңдалууда. Азыркы саясий кырдаалда парламенттик көпчүлүктүн жаңы коалициясынын кайра түзүлүшү мыйзам ченемдүү процесс болуп саналат. Башка парламенттик өлкөлөрдө деле абал ушундай. Бул Кыргызстанда коомдук макулдашуу түзүмү өркүндөп жатканын ырастайт.

Натыйжада Кыргызстандын эл аралык бедели калыбына келтирилип, дүйнөнүн саясий картасында кадырлуу ордун таба алды. Демократияны чыңдоодо, тынчтыкты жана биримдикти орнотууда Кыргызстанга, албетте, дүйнөлүк коомчулук жигердүү колдоо көрсөттү. Ошентип мамлекеттин бүтүндүгү жана элдин биримдиги сакталып калган Кыргыз Республикасы өзүнүн тышкы саясатында стратегиялык шериктештери менен, ошондой эле коңшу мамлекеттер менен тең укуктуу жана жемиштүү кызматташууну улантууда.

2010–2012-жылдары элдин биримдиги жана улуттук түзүлүш маселелери боюнча кызуу талкуулар жүрдү. Этностор аралык жаңжалдарды болтурбоо боюнча алдын-ала жүргүзүлүүчү иш-чаралардын системасын түзүү милдети чечилди.

Натыйжада өлкөнүн ичинде да, эл аралык коомдоштукта да колдоого алынган Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чындоо концепциясы кабыл алынды. Бул Концепцияны жүзөгө ашыруунун алкагында ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган түзүлдү, Тил саясатынын улуттук программасы иштелип чыгып, жүзөгө ашырылууда, ар кандай чыңалууларга жооп кайтаруунун жана мониторинг жүргүзүүнүн мамлекеттик системасы түзүлдү.

Айкөл Манас кыргыздардын эки миң жылдык тарыхындагы кыйла көрүнүктүү инсан катары урматталууда. Көп сандаган уруулардан жана элдерден бирдиктүү кыргыз элин түзүү менен, ал улуттук мамлекеттүүлүктүн жана этностор аралык толерантуулуктун символу болуп калды.

2011-жылы Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаарынын борбордук «Ала-Тоо» аянтында Айкөл Манастын эстелиги тургузулду.

Сөз жана басма сөз эркиндиги, ошондой эле жыйындар эркиндиги Кыргыз Республикасынын эң маанилүү демократиялык жетишкендиктери болду. Журналисттерге жана башкача ой жүгүрткөндөргө каршы эч кандай репрессиялар жүргүзүлгөн жок.

Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөш жаатында чечкиндүү чаралар көрүлүүдө. Ага ылайык, өлкөнүн рыноктук реформаларынын жана бизнес жүргүзүүнүн натыйжалуулугунун эл аралык рейтингдердеги көрсөткүчтөрү өсүп жатканы байкалууда.

Натыйжада соңку жылдарда каршылык акциялары бир кыйла цивилизациялуу мүнөзгө өтө баштады. 2010–2012-жылдардагы убактылуу өсүштөн кийин Кыргыз Республикасында жолдорду тосуулардын жана митингдердин саны кыскарууда. 2013–2014-жылдары каршылык акциялары 2 эсеге азайды.

Кыргызстанды туруктуу өнүктүрүү боюнча иш-чаралар. Кыргыз Республикасынын Президенти Алмазбек Атамбаевдин 2013-жылдын 21-январындагы № 11 Жарлыгы менен «2013–2017-жылдардын

2010–2012-жылдары элдин биримдиги жана улуттук түзүлүш маселелери боюнча кызуу талкуулар жүрдү. Этностор аралык жаңжалдарды болтурбоо боюнча алдын-ала жүргүзүлүүчү иш-чаралардын системасын түзүү милдети чечилди.

Натыйжада өлкөнүн ичинде да, эл аралык коомдоштукта да колдоого алынган Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чындоо концепциясы кабыл алынды. Бул Концепцияны жүзөгө ашыруунун алкагында ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган түзүлдү, Тил саясатынын улуттук программасы иштелип чыгып, жүзөгө ашырылууда, ар кандай чыңалууларга жооп кайтаруунун жана мониторинг жүргүзүүнүн мамлекеттик системасы түзүлдү.

Айкөл Манас кыргыздардын эки миң жылдык тарыхындагы кыйла көрүнүктүү инсан катары урматталууда. Көп сандаган уруулардан жана элдерден бирдиктүү кыргыз элин түзүү менен, ал улуттук мамлекеттүүлүктүн жана этностор аралык толерантуулуктун символу болуп калды.

2011-жылы Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаарынын борбордук «Ала-Тоо» аянтында Айкөл Манастын эстелиги тургузулду.

Сөз жана басма сөз эркиндиги, ошондой эле жыйындар эркиндиги Кыргыз Республикасынын эң маанилүү демократиялык жетишкендиктери болду. Журналисттерге жана башкача ой жүгүрткөндөргө каршы эч кандай репрессиялар жүргүзүлгөн жок.

Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөш жаатында чечкиндүү чаралар көрүлүүдө. Ага ылайык, өлкөнүн рыноктук реформаларынын жана бизнес жүргүзүүнүн натыйжалуулугунун эл аралык рейтингдердеги көрсөткүчтөрү өсүп жатканы байкалууда.

Натыйжада соңку жылдарда каршылык акциялары бир кыйла цивилизациялуу мүнөзгө өтө баштады. 2010–2012-жылдардагы убактылуу өсүштөн кийин Кыргыз Республикасында жолдорду тосуулардын жана митингдердин саны кыскарууда. 2013–2014-жылдары каршылык акциялары 2 эсеге азайды.

Кыргызстанды туруктуу өнүктүрүү боюнча иш-чаралар. Кыргыз Республикасынын Президенти Алмазбек Атамбаевдин 2013-жылдын 21-январындагы № 11 Жарлыгы менен «2013–2017-жылдардын

мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы» бекитилди. Улуттук стратегияны жүзөгө ашыруу боюнча Координациялык орган мамлекет башчысы жетектеген Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүү боюнча Улуттук кеңеш болду. Анын курамын бардык мамлекеттик бийлик бутактарынын башчылары, парламенттик фракциялардын башчылары, оппозициялык фракциялардын дагы, ошондой эле жарандык коомдун өкүлдөрү түзөт.

«2013–2017-жылдардын мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы» 2 бөлүктөн жана Күтүлгөн натыйжалардын турат. «Мамлекет катары калыптануу жана ийгиликтүү өнүгүү негиздерин түптөө» деп аталган 1-бөлүгүндө Кыргызстан жана учурдун чакырыктары, укуктук мамлекетти түзүү жана мыйзамдуулукту камсыз кылуу, эл биримдиги – мамлекеттүүлүктү сактоонун жана ийгиликтүү өнүгүүнүн шарты, социалдык милдеттерди жана көйгөйлөрдү чечүү, туруктуу өнүктүрүүнү камсыз кылуу үчүн курчап турган чөйрөнү коргоо чаралары аныкталган.

Улуттук стратегиянын 2-бөлүгү «2013-2017-жылдарда Кыргыз Республикасын экономикалык өнүктүрүүнүн приоритеттери» деп аталып, анда Кыргызстанды экономикалык жактан өнүктүрүүнүн приоритеттери тастыкталган:

- Экономика эгемендиктин жана улуттук коопсуздуктун башкы фактору катары;
- Экономикалык туруктуу өсүш жана макроэкономикалык туруктуулук;
- Бизнес-чөйрөнү жана инвестициялык климатты жакшыртуу;
- Финансы секторун өнүктүрүү;
- Экономиканын стратегиялык тармактарын өнүктүрүү;
- Региондорду экономикалык жактан өнүктүрүү;
- Инвестицияларды чаржайыт пайдалануудан аларды концентрациялоого карай (улуттук долбоорлор)

Узак мөөнөтүү динамикалуу өнүгүү үчүн негиз болуп саналган бул Улуттук стратегиянын күтүлгөн натыйжаларында тастыкталгандай, Кыргыз Республикасын 2013–2017-жылдардын аралыгында туруктуу өнүктүрүүнүн Стратегиясы мамлекет жалпысынан ишмердүүлүгүн башкы реформаларга жана стратегиялык багыттарды өнүктүрүүгө топтой алат.

мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы» бекитилди. Улуттук стратегияны жүзөгө ашыруу боюнча Координациялык орган мамлекет башчысы жетектеген Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүү боюнча Улуттук кеңеш болду. Анын курамын бардык мамлекеттик бийлик бутактарынын башчылары, парламенттик фракциялардын башчылары, оппозициялык фракциялардын дагы, ошондой эле жарандык коомдун өкүлдөрү түзөт.

«2013–2017-жылдардын мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы» 2 бөлүктөн жана Күтүлгөн натыйжалардын турат. «Мамлекет катары калыптануу жана ийгиликтүү өнүгүү негиздерин түптөө» деп аталган 1-бөлүгүндө Кыргызстан жана учурдун чакырыктары, укуктук мамлекетти түзүү жана мыйзамдуулукту камсыз кылуу, эл биримдиги – мамлекеттүүлүктү сактоонун жана ийгиликтүү өнүгүүнүн шарты, социалдык милдеттерди жана көйгөйлөрдү чечүү, туруктуу өнүктүрүүнү камсыз кылуу үчүн курчап турган чөйрөнү коргоо чаралары аныкталган.

Улуттук стратегиянын 2-бөлүгү «2013-2017-жылдарда Кыргыз Республикасын экономикалык өнүктүрүүнүн приоритеттери» деп аталып, анда Кыргызстанды экономикалык жактан өнүктүрүүнүн приоритеттери тастыкталган:

- Экономика эгемендиктин жана улуттук коопсуздуктун башкы фактору катары;
- Экономикалык туруктуу өсүш жана макроэкономикалык туруктуулук;
- Бизнес-чөйрөнү жана инвестициялык климатты жакшыртуу;
- Финансы секторун өнүктүрүү;
- Экономиканын стратегиялык тармактарын өнүктүрүү;
- Региондорду экономикалык жактан өнүктүрүү;
- Инвестицияларды чаржайыт пайдалануудан аларды концентрациялоого карай (улуттук долбоорлор)

Узак мөөнөтүү динамикалуу өнүгүү үчүн негиз болуп саналган бул Улуттук стратегиянын күтүлгөн натыйжаларында тастыкталгандай, Кыргыз Республикасын 2013–2017-жылдардын аралыгында туруктуу өнүктүрүүнүн Стратегиясы мамлекет жалпысынан ишмердүүлүгүн башкы реформаларга жана стратегиялык багыттарды өнүктүрүүгө топтой алат.

Ошондуктан туруктуу саясий системасы, арымдуу өнүккөн экономикасы бар жана калктын кирешеси туруктуу өскөн, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган чындалган демократиялык Кыргызстан мамлекетин туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын жүзөгө ашыруу боюнча 2013–2017-жылдардын аралыгындагы бул беш жылдыкта иштин башкы жыйынтыгы чыгарылууга тийиш.

Ошондой эле 2013-2017-жылдары мамлекеттик башкаруу, экономикалык жана социалдык өнүктүрүү, коомдук жана улуттук коопсуздук, курчап турган чөйрөнү коргоонун ишке жөндөмдүү системалары менен укуктук мамлекеттин түптөлгөн негиздерин бекемдөө маанилүү. Негизинен жаш муундардын өкүлдөрүнөн кесипкөй негизде Кыргызстандын жаңы элитасын калыптандыруу милдети турат. Мамлекеттин укуктук системасын чындоо жарандардын жана ак ниеттүү юридикалык жактардын укуктарын сактоону, экономиканын, анын ичинде жеке менчик институттарынын фундаменталдык негиздерин ишенимдүү коргоону камсыз кылууга тийиш.

Кыргызстанды туруктуу өнүктүрүү Стратегиясында белгиленген экономикалык саясатты жүзөгө ашыруунун натыйжасында экономикалык өсүш туруктуулукка жана стабилдүүлүккө ээ болот, бюджет баланстуу, инфляцияны болжолдосо болот, ал эми Кыргызстанды дүйнө жүзү кедей өлкө жана жакыр эл деп эсептебей калат. Экономикалык өсүштүн оң таасири сезилээрлик болуп, өлкөнүн мүмкүнчүлүктөрү көптөгөн социалдык маселелерди чечүүгө мүмкүнчүлүк берет.

2017-жылга карата кедейликтин деңгээли кагаз жүзүндө эмес, реалдуу түрдө 37%дан 25%га чейин же 12%га кыскарат. Кедейликти кыскартуунун ар бир пайызы – бул өлкөнүн бүткүл калкынын 60%дан ашыгы жашаган айыл тургундарына олуттуу жардам. Айыл чарбасы айыл калкынын кирешелеринин жана бакубаттыгынын ишенимдүү жана кепилденген булагы болот.

Мамлекет адамдардын жашоо-турмушуна реалдуу коркунуч келтирген жана мамлекеттин жоопкерчилиги зарыл болгон тармактардагы процесстерди гана жөнгө салууну улантат. Башка багыттарда мамлекет бизнести жөнгө салууну, лицензияларды жана уруксат берүүлөрдү кеминде эки эседен ашыкка кыскартуу, текшерүүлөрдү жүргүзүү системасын минимумга жеткирүү, бизнес менен бийликтин өз ара аракеттенишин жакшыртуу аркылуу өзүнүн катыштыгын кыскартат.

Ошондуктан туруктуу саясий системасы, арымдуу өнүккөн экономикасы бар жана калктын кирешеси туруктуу өскөн, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган чыңдалган демократиялык Кыргызстан мамлекетин туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын жүзөгө ашыруу боюнча 2013–2017-жылдардын аралыгындагы бул беш жылдыкта иштин башкы жыйынтыгы чыгарылууга тийиш.

Ошондой эле 2013-2017-жылдары мамлекеттик башкаруу, экономикалык жана социалдык өнүктүрүү, коомдук жана улуттук коопсуздук, курчап турган чөйрөнү коргоонун ишке жөндөмдүү системалары менен укуктук мамлекеттин түптөлгөн негиздерин бекемдөө маанилүү. Негизинен жаш муундардын өкүлдөрүнөн кесипкөй негизде Кыргызстандын жаңы элитасын калыптандыруу милдети турат. Мамлекеттин укуктук системасын чыңдоо жарандардын жана ак ниеттүү юридикалык жактардын укуктарын сактоону, экономиканын, анын ичинде жеке менчик институттарынын фундаменталдык негиздерин ишенимдүү коргоону камсыз кылууга тийиш.

Кыргызстанды туруктуу өнүктүрүү Стратегиясында белгиленген экономикалык саясатты жүзөгө ашыруунун натыйжасында экономикалык өсүш туруктуулукка жана стабилдүүлүккө ээ болот, бюджет баланстуу, инфляцияны болжолдосо болот, ал эми Кыргызстанды дүйнө жүзү кедей өлкө жана жакыр эл деп эсептебей калат. Экономикалык өсүштүн оң таасири сезилээрлик болуп, өлкөнүн мүмкүнчүлүктөрү көптөгөн социалдык маселелерди чечүүгө мүмкүнчүлүк берет.

2017-жылга карата кедейликтин деңгээли кагаз жүзүндө эмес, реалдуу түрдө 37%дан 25%га чейин же 12%га кыскарат. Кедейликти кыскартуунун ар бир пайызы – бул өлкөнүн бүткүл калкынын 60%дан ашыгы жашаган айыл тургундарына олуттуу жардам. Айыл чарбасы айыл калкынын кирешелеринин жана бакубаттыгынын ишенимдүү жана кепилденген булагы болот.

Мамлекет адамдардын жашоо-турмушуна реалдуу коркунуч келтирген жана мамлекеттин жоопкерчилиги зарыл болгон тармактардагы процесстерди гана жөнгө салууну улантат. Башка багыттарда мамлекет бизнести жөнгө салууну, лицензияларды жана уруксат берүүлөрдү кеминде эки эседен ашыкка кыскартуу, текшерүүлөрдү жүргүзүү системасын минимумга жеткирүү, бизнес менен бийликтин өз ара аракеттенишин жакшыртуу аркылуу өзүнүн катыштыгын кыскартат.

Мында мамлекет кыргызстандыктардын келечектеги муундарынын кызыкчылыктарын камсыз кылуу үчүн курчап турган чөйрөнү коргоо жана экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдү сактоону жөнгө салуу маселелерин өзүндө калтырат.

Беш жылдын ичинде негизинен эмгекти региондук бөлүштүрүүдө Кыргызстандын орду калыптанат. Ишканалар иштеп, Кыргызстандын таанымал бренддери менен ата-мекендик өндүрүштүн продукциялары ички рынокто гана эмес, ошондой эле чет өлкөдө да бааланат. Кыргызстандын Борбордук Азия регионунда маанилүү финансылык, иштиктүү жана туристтик-маданий борборлордун бири катары калыптануусу үчүн шарттар түзүлөт.

Улуттук стратегиянын максаттуу милдеттерине ылайык, 2017-жылга карата Кыргызстан эл аралык «Бизнес жүргүзүү» рейтинги боюнча эң жакшы көрсөткүчтөрү менен отуз өлкөгө кирүүгө, экономикалык эркиндик рейтингинде КМШ өлкөлөрүнүн арасында лидерге айланууга жана 40-орундан төмөн эмес орунду ээлөөгө тийиш. Экспорттук потенциалды кеңейтүүнүн эсебинен дүйнөлүк соодага аралашуу өлкөнүн ичинде жарандарыбыз үчүн жумушчу орундарын түзүүгө жана ички милдеттерди чечүү үчүн тышкы ресурстарды тартууга мүмкүндүк берет. Кыргызстан дүйнөлүк соодага аралашкан өлкөлөрдүн рейтингинде кеминде 60-орунду ээлөөгө тийиш.

Ошондой эле коррупцияга каршы системалуу күрөш жана көмүскө экономиканы мыйзамдаштыруу 2017-жылга карата өлкөнү коррупцияга чалынуу рейтингинде элүү өлкөнүн бирине чыгарууга тийиш.

Улуттук стратегияда тастыкталгандай, Кыргызстандын таламдары ар кандай эл аралык бирикмелерде өлкөнүн мүчөлүгүн активдүү пайдалануу менен алга илгерилейт. Биздин өлкө акырындык менен региондук жана дүйнөлүк өнүгүүдө маанилүү функцияларды аткарган эл аралык ишенимдүү өнөк катары бекемделет.

Мында 2013-2017-жылдардагы мезгилге туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында түптөлгөн кайра түзүүлөргө жетишүү жана конкреттүү иш-чараларды жүзөгө ашыруу бийликтин үч: мыйзамдык, аткаруу жана сот бутагынын текшерилген, ырааттуу жана консолидацияланган ишмердүүлүгүнө, ошондой эле жарандык коомдун алар менен өз ара аракеттенүү деңгээлине тикелей көз каранды экендигин так түшүнүү керек.

Мында мамлекет кыргызстандыктардын келечектеги муундарынын кызыкчылыктарын камсыз кылуу үчүн курчап турган чөйрөнү коргоо жана экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдү сактоону жөнгө салуу маселелерин өзүндө калтырат.

Беш жылдын ичинде негизинен эмгекти региондук бөлүштүрүүдө Кыргызстандын орду калыптанат. Ишканалар иштеп, Кыргызстандын таанымал бренддери менен ата-мекендик өндүрүштүн продукциялары ички рынокто гана эмес, ошондой эле чет өлкөдө да бааланат. Кыргызстандын Борбордук Азия регионунда маанилүү финансылык, иштиктүү жана туристтик-маданий борборлордун бири катары калыптануусу үчүн шарттар түзүлөт.

Улуттук стратегиянын максаттуу милдеттерине ылайык, 2017-жылга карата Кыргызстан эл аралык «Бизнес жүргүзүү» рейтинги боюнча эң жакшы көрсөткүчтөрү менен отуз өлкөгө кирүүгө, экономикалык эркиндик рейтингинде КМШ өлкөлөрүнүн арасында лидерге айланууга жана 40-орундан төмөн эмес орунду ээлөөгө тийиш. Экспорттук потенциалды кеңейтүүнүн эсебинен дүйнөлүк соодага аралашуу өлкөнүн ичинде жарандарыбыз үчүн жумушчу орундарын түзүүгө жана ички милдеттерди чечүү үчүн тышкы ресурстарды тартууга мүмкүндүк берет. Кыргызстан дүйнөлүк соодага аралашкан өлкөлөрдүн рейтингинде кеминде 60-орунду ээлөөгө тийиш.

Ошондой эле коррупцияга каршы системалуу күрөш жана көмүскө экономиканы мыйзамдаштыруу 2017-жылга карата өлкөнү коррупцияга чалынуу рейтингинде элүү өлкөнүн бирине чыгарууга тийиш.

Улуттук стратегияда тастыкталгандай, Кыргызстандын таламдары ар кандай эл аралык бирикмелерде өлкөнүн мүчөлүгүн активдүү пайдалануу менен алга илгерилейт. Биздин өлкө акырындык менен региондук жана дүйнөлүк өнүгүүдө маанилүү функцияларды аткарган эл аралык ишенимдүү өнөк катары бекемделет.

Мында 2013-2017-жылдардагы мезгилге туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында түптөлгөн кайра түзүүлөргө жетишүү жана конкреттүү иш-чараларды жүзөгө ашыруу бийликтин үч: мыйзамдык, аткаруу жана сот бутагынын текшерилген, ырааттуу жана консолидацияланган ишмердүүлүгүнө, ошондой эле жарандык коомдун алар менен өз ара аракеттенүү деңгээлине тикелей көз каранды экендигин так түшүнүү керек.

Натыйжада Улуттук стратегия экономикабызды, мамлекетти, коомду, ар бир кыргызстандыкты өнүгүүнүн стабилдүү жана туруктуу жолуна алып чыгууга тийиш.

Ошондой болсо дагы, белгилүү болгондой, Кыргызстан энергетикалык көз карандысыздыкка муктаж. Апрель революциясынан кийин дароо эле «Датка» подстанциясы курула баштады. Анын артынан «Кемин» подстанциясынын курулушу башталды. 2015-жылы сентябрда «Датка-Кемин» ЛЭП ишке кирише баштагандан тартып өлкө өзүнүн энергетикалык алкагына ээ болот.

Үч жылдан кийин энергия менен камсыз кылууну кыйла туруктандыруучу Жогорку Нарын ГЭСинин курулушу башталды. Кезекте Камбар-Ата-1 ГЭСинин, газ өндүрүү жана көмүр кенин иштетүү боюнча долбоорлордун курулуштары турат.

Тоолуу тармакта оңойго турбаган жергиликтүү калк менен инвесторлордун таламдарын макулдашуу процесси жүрүүдө. Мында экологиялык аспектиге өзгөчө көңүл бурулууда. Кийинки жылдарда Бозымчак жез жана алтын өндүрүлүүчү ири кендер ишке берилди. Мурдагы бийликтин тушунда лицензиясы болгону 7 млн АКШ долларына сатылып кеткен Жерүй алтын кени коррупцияга каршы күрөштүн көрсөтмөлүү мисалы болуп саналат. Азыркы учурда алтын кенин иштетүү укугунун старттык баасы ачык аукциондо 100 млн АКШ доллары менен коюлууда.

Бүткүл Кыргызстан боюнча жолдор ондолууда жана жаңы трасалар салынууда. Өлкөнүн ички байланышын камсыз кылуу менен, алыскы аймактардын экономикалык өнүгүүсүн шарттаган Балыкчы – Жалал-Абад стратегиялык автомагистралды салуу иштери башталды. Көптөгөн жылдардан бери биринчи жолу алыскы аймактардын жол инфраструктуралары жакшыртылууда.

Кыргыз Республикасынын калкынын 70 % айыл жеринде жашайт. Айыл чарбасын каржылоонун мамлекеттик долбоорунун ишке киргизилиши менен, жаңы инвестициялык долбоорлор пайда болду. Биринчи жолу фермерлердин кирешеси жогорулай баштады.

Дүйнөлүк банктын баалоосу боюнча, 2014-жылы Кыргызстан орточо деңгээлдеги кирешелүү өлкөлөрдүн катарына кирип, жакыр өлкө деп эсептелинбей калды.

Натыйжада Улуттук стратегия экономикабызды, мамлекетти, коомду, ар бир кыргызстандыкты өнүгүүнүн стабилдүү жана туруктуу жолуна алып чыгууга тийиш.

Ошондой болсо дагы, белгилүү болгондой, Кыргызстан энергетикалык көз карандысыздыкка муктаж. Апрель революциясынан кийин дароо эле «Датка» подстанциясы курула баштады. Анын артынан «Кемин» подстанциясынын курулушу башталды. 2015-жылы сентябрда «Датка-Кемин» ЛЭП ишке кирише баштагандан тартып өлкө өзүнүн энергетикалык алкагына ээ болот.

Үч жылдан кийин энергия менен камсыз кылууну кыйла туруктандыруучу Жогорку Нарын ГЭСинин курулушу башталды. Кезекте Камбар-Ата-1 ГЭСинин, газ өндүрүү жана көмүр кенин иштетүү боюнча долбоорлордун курулуштары турат.

Тоолуу тармакта оңойго турбаган жергиликтүү калк менен инвесторлордун таламдарын макулдашуу процесси жүрүүдө. Мында экологиялык аспектиге өзгөчө көңүл бурулууда. Кийинки жылдарда Бозымчак жез жана алтын өндүрүлүүчү ири кендер ишке берилди. Мурдагы бийликтин тушунда лицензиясы болгону 7 млн АКШ долларына сатылып кеткен Жерүй алтын кени коррупцияга каршы күрөштүн көрсөтмөлүү мисалы болуп саналат. Азыркы учурда алтын кенин иштетүү укугунун старттык баасы ачык аукциондо 100 млн АКШ доллары менен коюлууда.

Бүткүл Кыргызстан боюнча жолдор ондолууда жана жаңы трасалар салынууда. Өлкөнүн ички байланышын камсыз кылуу менен, алыскы аймактардын экономикалык өнүгүүсүн шарттаган Балыкчы – Жалал-Абад стратегиялык автомагистралды салуу иштери башталды. Көптөгөн жылдардан бери биринчи жолу алыскы аймактардын жол инфраструктуралары жакшыртылууда.

Кыргыз Республикасынын калкынын 70 % айыл жеринде жашайт. Айыл чарбасын каржылоонун мамлекеттик долбоорунун ишке киргизилиши менен, жаңы инвестициялык долбоорлор пайда болду. Биринчи жолу фермерлердин кирешеси жогорулай баштады.

Дүйнөлүк банктын баалоосу боюнча, 2014-жылы Кыргызстан орточо деңгээлдеги кирешелүү өлкөлөрдүн катарына кирип, жакыр өлкө деп эсептелинбей калды.

Мамлекет жарандык коомду мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу процессине көбүрөөк тарта баштады. Өкмөттүк эмес уюмдардын өкүлдөрү Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Өлкөнү өнүктүрүүнүн негизги багыттарын иштеп чыгуу боюнча эксперттик кеңештердин курамына киришет, Парламенттин жана Өкмөттүн мамлекеттик актылардын долбоорлорун иштеп чыгуу боюнча иш топторуна катышышат. Ар бир министрликте ошол секторго таанылган эксперттерден турган коомдук кеңештер иштейт.

Кыргыз Республикасында мамлекеттин светтик мүнөзүн чыңдоо, кеңири диний эркиндиктерди айкалыштыруу жана диний толеранттуулукту калыптандыруу боюнча иш-чаралардын программасы иштелип чыгып, ишке ашырылууда.

Өлкөдө маданияттын жана искусствонун жигердүү кайра жаралуу процесси уланууда. Кийинки жылдарда ЮНЕСКОнун дүйнөлүк мурастар тизмесине байыркы Ош шаарындагы «Сулайман Тоо» тарыхый-маданий комплекси, Чүй өрөөнүндөгү түрк дооруна тиешелүү орто кылымдардагы шаар чалдыбарлары, ошондой эле кыргыздардын оозеки элдик чыгармачылыгынын кенчи – «Манас», «Семетей», «Сейтек» эпостук үчилтиги киргизилди. 2014-жылы Ысык-Көлдүн боюнда 25 өлкөдөн келген спортчулар катышкан Биринчи Көчмөндөрдүн дүйнөлүк оюндары өткөрүлдү.

2014-жылы Европа Кеңешинин Парламенттик Ассамблеясы Кыргыз Республикасына «Демократия боюнча өнөктөш» статусун ыйгарды. Өлкөдө саясий атаандаштык реалдуу түрдө бар жана өнүгүүдө.

Кыргыз Республикасы дүйнө жүзүнө өзүнүн туруктуу өнүгүүгө карай жолун демократия, жарандык эркиндиктер жана мамлекеттин социалдык багыттуулугун либералдык баалуулуктар менен айкалыштыруу аркылуу көрсөтөт. Биз тандап алган модель мамлекеттик кызматты заманбап талаптарга жана жарандык коом, калайык-калк арасындагы түшүндүрүү иштерине ылайык жүргүзүү үчүн өтө чыдамкайлыкты жана убакытты талап кылат.

Мамлекет жарандык коомду мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу процессине көбүрөөк тарта баштады. Өкмөттүк эмес уюмдардын өкүлдөрү Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Өлкөнү өнүктүрүүнүн негизги багыттарын иштеп чыгуу боюнча эксперттик кеңештердин курамына киришет, Парламенттин жана Өкмөттүн мамлекеттик актылардын долбоорлорун иштеп чыгуу боюнча иш топторуна катышышат. Ар бир министрликте ошол секторго таанылган эксперттерден турган коомдук кеңештер иштейт.

Кыргыз Республикасында мамлекеттин светтик мүнөзүн чыңдоо, кеңири диний эркиндиктерди айкалыштыруу жана диний толеранттуулукту калыптандыруу боюнча иш-чаралардын программасы иштелип чыгып, ишке ашырылууда.

Өлкөдө маданияттын жана искусствонун жигердүү кайра жаралуу процесси уланууда. Кийинки жылдарда ЮНЕСКОнун дүйнөлүк мурастар тизмесине байыркы Ош шаарындагы «Сулайман Тоо» тарыхый-маданий комплекси, Чүй өрөөнүндөгү түрк дооруна тиешелүү орто кылымдардагы шаар чалдыбарлары, ошондой эле кыргыздардын оозеки элдик чыгармачылыгынын кенчи – «Манас», «Семетей», «Сейтек» эпостук үчилтиги киргизилди. 2014-жылы Ысык-Көлдүн боюнда 25 өлкөдөн келген спортчулар катышкан Биринчи Көчмөндөрдүн дүйнөлүк оюндары өткөрүлдү.

2014-жылы Европа Кеңешинин Парламенттик Ассамблеясы Кыргыз Республикасына «Демократия боюнча өнөктөш» статусун ыйгарды. Өлкөдө саясий атаандаштык реалдуу түрдө бар жана өнүгүүдө.

Кыргыз Республикасы дүйнө жүзүнө өзүнүн туруктуу өнүгүүгө карай жолун демократия, жарандык эркиндиктер жана мамлекеттин социалдык багыттуулугун либералдык баалуулуктар менен айкалыштыруу аркылуу көрсөтөт. Биз тандап алган модель мамлекеттик кызматты заманбап талаптарга жана жарандык коом, калайык-калк арасындагы түшүндүрүү иштерине ылайык жүргүзүү үчүн өтө чыдамкайлыкты жана убакытты талап кылат.

2. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн конституциялык өнүгүүсү (1990–2015-жж.)

1991-жылы 31-августта Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгы жарыялангандан кийин кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүүсүндө бурулуш мезгил башталган. Ошол эле 1991-жылдын декабрында Орусия Федерациясынын, Беларусь Республикасынын жана Украинанын ортосунда түзүлгөн Беловеж макулдашуусуна кол коюлушу менен Советтик Социалисттик Республикалар Союзунун биротоло кулашы тастыкталган. Буга 1985-жылы апрелде «кайра куруу» деген аталыштагы саясий жана экономикалык реформаларды жүргүзүү процесси менен башталган тарыхый өнүгүүнүн объективдүү жүрүшү алып келген.

1990-жылы союздук республикаларда мамлекеттик эгемендүүлүк жөнүндө декларациялар кабыл алынган. Бул документтер элдин эркин билдирүү менен, союздук республикалардын саясий жана экономикалык статустарына негизделген жана алардын андан ары карай өнүгүү жолдору аныкталган бир катар принциптүү жоболорду бекемдеген. Бир катар объективдүү жана субъективдүү факторлор ондогон жылдардын ичинде СССРдин ашкере борборлоштурулушунун натыйжасында 1924-, 1936- жана 1977-жылдардагы конституциялар боюнча көп улуттуу, федерациялык мамлекет иш жүзүндө унитардык мамлекетке айланып кеткен.

Республиканын эгемендиги анын мамлекеттүүлүгүн шарттаган декларациялардын көптүгү менен тастыкталат. Эгемендиктин бирден-бир көрсөткүчү – эл. Декларациялар элдин эркин билдирүү менен, мамлекеттик эгемендүүлүктү салтанаттуу түрдө жарыялаган, ошондой эле республиканын саясий жана экономикалык макамы негизделген жана аларды андан ары карай өнүктүрүүнүн жолдору аныкталган принциптүү жоболорду бекиткен.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик эгемендүүлүгү жөнүндө декларация 1990-жылы 15-декабрда Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин он экинчи чакырылыштагы үчүнчү сессиясында кабыл алынган.

Документте Кыргызстан Республикасынын мамлекеттик эгемендүүлүгү деген мамлекеттик бийликтин республиканын бүткүл айма-

2. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн конституциялык өнүгүүсү (1990–2015-жж.)

1991-жылы 31-августта Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгы жарыялангандан кийин кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүүсүндө бурулуш мезгил башталган. Ошол эле 1991-жылдын декабрында Орусия Федерациясынын, Беларусь Республикасынын жана Украинанын ортосунда түзүлгөн Беловеж макулдашуусуна кол коюлушу менен Советтик Социалисттик Республикалар Союзунун биротоло кулашы тастыкталган. Буга 1985-жылы апрелде «кайра куруу» деген аталыштагы саясий жана экономикалык реформаларды жүргүзүү процесси менен башталган тарыхый өнүгүүнүн объективдүү жүрүшү алып келген.

1990-жылы союздук республикаларда мамлекеттик эгемендүүлүк жөнүндө декларациялар кабыл алынган. Бул документтер элдин эркин билдирүү менен, союздук республикалардын саясий жана экономикалык статустарына негизделген жана алардын андан ары карай өнүүгү жолдору аныкталган бир катар принциптүү жоболорду бекемдеген. Бир катар объективдүү жана субъективдүү факторлор ондогон жылдардын ичинде СССРдин ашкере борборлоштурулушунун натыйжасында 1924-, 1936- жана 1977-жылдардагы конституциялар боюнча көп улуттуу, федерациялык мамлекет иш жүзүндө унитардык мамлекетке айланып кеткен.

Республиканын эгемендиги анын мамлекеттүүлүгүн шарттаган декларациялардын көптүгү менен тастыкталат. Эгемендиктин бирден-бир көрсөткүчү – эл. Декларациялар элдин эркин билдирүү менен, мамлекеттик эгемендүүлүктү салтанаттуу түрдө жарыялаган, ошондой эле республиканын саясий жана экономикалык макамы негизделген жана аларды андан ары карай өнүктүрүүнүн жолдору аныкталган принциптүү жоболорду бекиткен.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик эгемендүүлүгү жөнүндө декларация 1990-жылы 15-декабрда Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин он экинчи чакырылыштагы үчүнчү сессиясында кабыл алынган.

Документте Кыргызстан Республикасынын мамлекеттик эгемендүүлүгү деген мамлекеттик бийликтин республиканын бүткүл айма-

гында үстөмдүк кыла тургандыгын жана толук көз карандысыздыгын билдирет деп айтылган. Декларацияда эгемендүүлүктүн кепилдигинин катарына төмөнкүлөр киргизилген:

1) Кыргыз Республикасынын Конституциясынын республиканын бүткүл аймагында үстөмдүк кыла тургандыгы;

2) Республика курамына кирген Эгемендүү республикалардын бирлигинин мыйзамдарын ратификациялоо.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик эгемендүүлүгү жөнүндө декларациянын өзгөчөлүгү: анда укуктук мамлекеттин мамлекеттик бийликти мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот органдарына бөлүштүрүүнүн негизинде жүргүзүү, саясий турмушту плюреализм принцибинин негизинде жүргүзүү принциптери бекитилген.

Декларация укуктук мамлекеттин калыптанышын жарыялаган.

Ошентип, 1991-жылы 31-августта Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин он экинчи чакырылыштагы алтынчы сессиясында Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгы жөнүндө декларациянын кабыл алынышы менен кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүүсүндөгү жаңы этап – көз карандысыз, өз алдынча өнүгүү этабы башталган.

Конституция – түздөн-түз тарыхый көрүнүш, ошондуктан анын коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир этабында кабыл алынышы тарыхый түрдө шартталат.

Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясын кабыл алууну шарттаган факторлор:

1) 1991-жылы 31-августта Кыргызстан өзүнүн көз карандысыздыгын жарыялаган, ошондуктан мамлекеттин жаңыча макамын юридикалык жактан бекитүүнүн жана легитимдештирүүнүн объективдүү зарылдыгы келип чыккан.

2) колдонуудагы 1978-жылкы Конституция жүргүзүлүп жаткан экономикалык жана саясий реформалар менен карама-каршылыкта болуп калган;

3) Конституцияда 1948-жылдагы Адам укуктарынын жалпы декларациясынын демократиялык ченемдерин жана адам укуктары боюнча жалпы таанылган эл аралык укуктардын принциптерин тастыктоо зарыл болгон.

гында үстөмдүк кыла тургандыгын жана толук көз карандысыздыгын билдирет деп айтылган. Декларацияда эгемендүүлүктүн кепилдигинин катарына төмөнкүлөр киргизилген:

1) Кыргыз Республикасынын Конституциясынын республиканын бүткүл аймагында үстөмдүк кыла тургандыгы;

2) Республика курамына кирген Эгемендүү республикалардын бирлигинин мыйзамдарын ратификациялоо.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик эгемендүүлүгү жөнүндө декларациянын өзгөчөлүгү: анда укуктук мамлекеттин мамлекеттик бийликти мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот органдарына бөлүштүрүүнүн негизинде жүргүзүү, саясий турмушту плюреализм принцибинин негизинде жүргүзүү принциптери бекитилген.

Декларация укуктук мамлекеттин калыптанышын жарыялаган.

Ошентип, 1991-жылы 31-августта Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин он экинчи чакырылыштагы алтынчы сессиясында Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгы жөнүндө декларациянын кабыл алынышы менен кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүүсүндөгү жаңы этап – көз карандысыз, өз алдынча өнүгүү этабы башталган.

Конституция – түздөн-түз тарыхый көрүнүш, ошондуктан анын коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир этабында кабыл алынышы тарыхый түрдө шартталат.

Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясын кабыл алууну шарттаган факторлор:

1) 1991-жылы 31-августта Кыргызстан өзүнүн көз карандысыздыгын жарыялаган, ошондуктан мамлекеттин жаңыча макамын юридикалык жактан бекитүүнүн жана легитимдештирүүнүн объективдүү зарылдыгы келип чыккан.

2) колдонуудагы 1978-жылкы Конституция жүргүзүлүп жаткан экономикалык жана саясий реформалар менен карама-каршылыкта болуп калган;

3) Конституцияда 1948-жылдагы Адам укуктарынын жалпы декларациясынын демократиялык ченемдерин жана адам укуктары боюнча жалпы таанылган эл аралык укуктардын принциптерин тастыктоо зарыл болгон.

1990-жылы 27-октябрда Кыргыз ССРинин он экинчи чакырылыштагы Жогорку Советинин сессиясында Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясын (Негизги Мыйзамдын) долбоорун иштеп чыгуу боюнча комиссияны түзүү боюнча токтом кабыл алынган. Ошол күнү Аскар Акаев альтернативдүү негизде Кыргыз Республикасынын тунгуч Президенти болуп шайланган.

Ошентип, 1993-жылы 5-майда Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы (Негизги Мыйзамы) кабыл алынган.

Кыргыз Республикасынын 1993-жылдагы жаңы Конституциясынын (Негизги Мыйзамынын) өзгөчөлүгү анда, бир жагынан, кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүн куруунун бүтүндөй конституциялык тажрыйбасы жалпылаштырылгандыгында, экинчи жактан, ал тажрыйбанын мамлекеттик курулуштун жаңы милдеттеринин талаптарына жооп берүүчү жаңыча мазмун менен байытылгандыгында.

1993-жылдагы жаңы Конституциянын (Негизги Мыйзамдын) эң маанилүү өзгөчөлүгү жеке менчиктин (жерге болгон жеке менчиктен башка) мыйзамдуу түрдө бекитилгендигинде. Конституциянын 19-беренесинде «Кыргыз Республикасында жеке менчик адамдын тартып алынбас, ажырагыс укугу катары таанылат жана кепилдик берилет» деп тастыкталган.

1993-жылдагы жаңы Конституцияда (Негизги Мыйзамда):

- Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик бийликти мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана соттук бийликтерге бөлүү принцибине негизделгендиги бекитилген. 1993-жылдагы жаңы Конституция (Негизги Мыйзам) бүткүл бийлик Советтерде деген принциптерге таянган мурдагы конституциядан мына ушунусу менен түп-тамырынан бери айырмаланып турат;

- бул Конституциянын 8-беренесинде көп партиялуу система бекитилген, ал эми мурдагы конституция боюнча коомдо бир гана партия – Советтер Союзунун Коммунисттик партиясы жалгыз үстөмдүк кылган;

- жарандардын укуктарынын жана эркиндиктеринин мазмунунда жеке эркиндикке басым жасалып, жарандын ишкердик жана чыгармачылык жигердүүлүгүнө мамлекеттин кийлигишпөөсү тастыкталган;

- мамлекеттик бийликти жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу бийлигин бөлүү каралган;

1990-жылы 27-октябрда Кыргыз ССРинин он экинчи чакырылыштагы Жогорку Советинин сессиясында Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясын (Негизги Мыйзамдын) долбоорун иштеп чыгуу боюнча комиссияны түзүү боюнча токтом кабыл алынган. Ошол күнү Аскар Акаев альтернативдүү негизде Кыргыз Республикасынын тунгуч Президенти болуп шайланган.

Ошентип, 1993-жылы 5-майда Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы (Негизги Мыйзамы) кабыл алынган.

Кыргыз Республикасынын 1993-жылдагы жаңы Конституциясынын (Негизги Мыйзамынын) өзгөчөлүгү анда, бир жагынан, кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүн куруунун бүтүндөй конституциялык тажрыйбасы жалпылаштырылгандыгында, экинчи жактан, ал тажрыйбанын мамлекеттик курулуштун жаңы милдеттеринин талаптарына жооп берүүчү жаңыча мазмун менен байытылгандыгында.

1993-жылдагы жаңы Конституциянын (Негизги Мыйзамдын) эң маанилүү өзгөчөлүгү жеке менчиктин (жерге болгон жеке менчиктен башка) мыйзамдуу түрдө бекитилгендигинде. Конституциянын 19-беренесинде «Кыргыз Республикасында жеке менчик адамдын тартып алынбас, ажырагыс укугу катары таанылат жана кепилдик берилет» деп тастыкталган.

1993-жылдагы жаңы Конституцияда (Негизги Мыйзамда):

- Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик бийликти мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана соттук бийликтерге бөлүү принцибине негизделгендиги бекитилген. 1993-жылдагы жаңы Конституция (Негизги Мыйзам) бүткүл бийлик Советтерде деген принциптерге таянган мурдагы конституциядан мына ушунусу менен түп-тамырынан бери айырмаланып турат;

- бул Конституциянын 8-беренесинде көп партиялуу система бекитилген, ал эми мурдагы конституция боюнча коомдо бир гана партия – Советтер Союзунун Коммунисттик партиясы жалгыз үстөмдүк кылган;

- жарандардын укуктарынын жана эркиндиктеринин мазмунунда жеке эркиндикке басым жасалып, жарандын ишкердик жана чыгармачылык жигердүүлүгүнө мамлекеттин кийлигишпөөсү тастыкталган;

- мамлекеттик бийликти жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу бийлигин бөлүү каралган;

- конституциялык көзөмөлдөө органын – Конституцияны коргоо боюнча сот бийлигинин жогорку органы болгон Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотун түзүү каралган (82-берене);
- жарандардын Конституция жана мыйзамдар тарабынан бекирилген бардык укуктарын жана эркиндиктерин соттук коргоого алуу кепилдигин берген.

Эгемендүү Кыргыз Республикасындагы конституциялык реформалар

Коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсү алардын туруктуу конституциялык өнүгүүсүн шарттап турат. Эгерде коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир этабында конституциялык ченемдер коомдук мамилелерге объективдүү түрдө өзгөрүлүп турган укуктук таасир этүү талаптарынан артта калып кала турган болсо, анда конституциялык реформа жүргүзүү үчүн өбөлгөлөр түзүлөт.

Конституциялык реформа, эреже катары, коомдун өнүгүүсүн камсыз кылууга багытталган, коомдук турмушка мүнөздүү болгон прогрессивдүү тенденциялардын көрүнүшү болуп саналат. Конституциялык реформа коомдук түзүлүштүн укуктук системасын жана мамлекеттик институттарды революциялык жана радикалдуу жол менен талкалоого каршы туруучу, илгери адымдаган, этаптуу, эволюциялык прогресс катары мүнөздөлөт. Тактап айтканда, ал социалдык системанын баалуулуктарын жок кылбастан, анын бүтүндөй структурасын жана айрым институттарын олуттуу кайра түзүп жана өркүндөтүп тургандыктан, демек, дүрмөт сыяктуу иштиктүү кубат берип турат.

Кыргыз Республикасындагы конституциялык өнүгүүнүн этаптары. Жогорудагыдай өзгөчөлүктөр 1990-жылдан бери Кыргызстанда жүргүзүлүп келе жаткан конституциялык реформаларга мүнөздүү болуп саналат.

Конституциялык өнүгүүнүн биринчи этабы төмөндөгүдөй өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт:

- 1) 1990-жылы 27-октябрда Кыргыз Республикасынын Президенти кызматы бекитилет жана тунгуч Президент Аскар Акаев шайланат;
- 2) мамлекеттик бийлик органдарын, мамлекеттин саясий жана экономикалык системаларын деидеологизациялоо, т.а. коммунисттик идеологиядан баш тартуу жүрөт;

- конституциялык көзөмөлдөө органын – Конституцияны коргоо боюнча сот бийлигинин жогорку органы болгон Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотун түзүү каралган (82-берене);
- жарандардын Конституция жана мыйзамдар тарабынан беки-тилген бардык укуктарын жана эркиндиктерин соттук коргоого алуу кепилдигин берген.

Эгемендүү Кыргыз Республикасындагы конституциялык реформалар

Коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсү алардын туруктуу конституциялык өнүгүүсүн шарттап турат. Эгерде коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир этабында конституциялык ченемдер коомдук мамилелерге объективдүү түрдө өзгөрүлүп турган укуктук таасир этүү талаптарынан артта калып кала турган болсо, анда конституциялык реформа жүргүзүү үчүн өбөлгөлөр түзүлөт.

Конституциялык реформа, эреже катары, коомдун өнүгүүсүн камсыз кылууга багытталган, коомдук турмушка мүнөздүү болгон прогрессивдүү тенденциялардын көрүнүшү болуп саналат. Конституциялык реформа коомдук түзүлүштүн укуктук системасын жана мамлекеттик институттарды революциялык жана радикалдуу жол менен талкалоого каршы туруучу, илгери адымдаган, этаптуу, эволюциялык прогресс катары мүнөздөлөт. Тактап айтканда, ал социалдык системанын баалуулуктарын жок кылбастан, анын бүтүндөй структурасын жана айрым институттарын олуттуу кайра түзүп жана өркүндөтүп тургандыктан, демек, дүрмөт сыяктуу иштиктүү кубат берип турат.

Кыргыз Республикасындагы конституциялык өнүгүүнүн этаптары. Жогорудагыдай өзгөчөлүктөр 1990-жылдан бери Кыргызстанда жүргүзүлүп келе жаткан конституциялык реформаларга мүнөздүү болуп саналат.

Конституциялык өнүгүүнүн биринчи этабы төмөндөгүдөй өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт:

- 1) 1990-жылы 27-октябрда Кыргыз Республикасынын Президенти кызматы бекитилет жана тунгуч Президент Аскар Акаев шайланат;
- 2) мамлекеттик бийлик органдарын, мамлекеттин саясий жана экономикалык системаларын деидеологизациялоо, т.а. коммунисттик идеологиядан баш тартуу жүрөт;

3) десоветтештирүү, т.а. мамлекеттик түзүлүштүн большевиктик советтик формасынан баш тартуу жана конституциялык түзүлүштүн негизи катары бийликти бөлүштүрүүнүн жалпы таанылган принциптерин таануу жүрөт;

4) 1993-жылы 5-майда Кыргыз Республикасынын Конституциясы (Негизги Мыйзамы) кабыл алынат.

Конституциялык өнүгүүнүн экинчи этабы Кыргыз Республикасынын Президенти А.Акаевдин 1996-жылдын 3-январындагы Мамлекеттик бийлик бутактарынын ортосундагы ыйгарым укуктарды чектөө маселеси боюнча референдумду өткөрүү жөнүндөгү Жарлыгын кабыл алуудан башталат.

1996-жылдын 10-февралындагы референдумга коюлган «Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамынын долбоору учурдагы укуктук кырдаалды түзөтүүгө – 1994-жылы октябрда элдин эрки менен киргизилген эки палаталуу парламенттин ыйгарым укуктарын чектөөгө, мыйзам чыгаруу органы, Президент жана аткаруу бийлигинин ортосундагы өз ара мамилелерди тактоого багытталган

Бул Мыйзам долбоорунда Кыргыз Республикасынын Президентинин таасирин күчөтүү менен, Президенттин жана Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктарын чектөө сунушталган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 1996-жылдын 10-февралындагы редакциясына ылайык: кызмат адамдарынын белгилүү бир бөлүгү (министрлер, элчилер, жергиликтүү мамлекеттик администрация башчылары) Президент тарабынан дайындалган; мамлекеттик бийлик органдарынын кызмат адамдары парламенттик палаталар тарабынан же алардын макулдугу менен дайындалган; Конституция тарабынан белгиленген учурларда Президент парламенттин бир палатасын же экөөнү тең таркатуу укугуна ээ болгон, ошол эле учурда парламент, Конституция тарабынан белгиленген учурларда, Президентти кызматтан бошотуу маселесин кароого укуктуу болгон; мындан ары парламент Өкмөттү бүт курамы менен отставкага кетире албай калган, бирок Премьер-министрге ишенбөөчүлүк маанайын билдирүүгө укуктуу болгон; Өкмөткө өз алдынчалуулук укугу көбүрөөк берилген.

Конституциялык өнүгүүнүн үчүнчү этабы Кыргыз Республикасынын Президентинин 1998-жылдын 1-сентябрындагы «Кыр-

3) десоветтештирүү, т.а. мамлекеттик түзүлүштүн большевиктик советтик формасынан баш тартуу жана конституциялык түзүлүштүн негизи катары бийликти бөлүштүрүүнүн жалпы таанылган принциптерин таануу жүрөт;

4) 1993-жылы 5-майда Кыргыз Республикасынын Конституциясы (Негизги Мыйзамы) кабыл алынат.

Конституциялык өнүгүүнүн экинчи этабы Кыргыз Республикасынын Президенти А.Акаевдин 1996-жылдын 3-январындагы Мамлекеттик бийлик бутактарынын ортосундагы ыйгарым укуктарды чектөө маселеси боюнча референдумду өткөрүү жөнүндөгү Жарлыгын кабыл алуудан башталат.

1996-жылдын 10-февралындагы референдумга коюлган «Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамынын долбоору учурдагы укуктук кырдаалды түзөтүүгө – 1994-жылы октябрда элдин эрки менен киргизилген эки палаталуу парламенттин ыйгарым укуктарын чектөөгө, мыйзам чыгаруу органы, Президент жана аткаруу бийлигинин ортосундагы өз ара мамилелерди тактоого багытталган

Бул Мыйзам долбоорунда Кыргыз Республикасынын Президентинин таасирин күчөтүү менен, Президенттин жана Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктарын чектөө сунушталган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 1996-жылдын 10-февралындагы редакциясына ылайык: кызмат адамдарынын белгилүү бир бөлүгү (министрлер, элчилер, жергиликтүү мамлекеттик администрация башчылары) Президент тарабынан дайындалган; мамлекеттик бийлик органдарынын кызмат адамдары парламенттик палаталар тарабынан же алардын макулдугу менен дайындалган; Конституция тарабынан белгиленген учурларда Президент парламенттин бир палатасын же экөөнү тең таркатуу укугуна ээ болгон, ошол эле учурда парламент, Конституция тарабынан белгиленген учурларда, Президентти кызматтан бошотуу маселесин кароого укуктуу болгон; мындан ары парламент Өкмөттү бүт курамы менен отставкага кетире албай калган, бирок Премьер-министрге ишенбөөчүлүк маанайын билдирүүгө укуктуу болгон; Өкмөткө өз алдынчалуулук укугу көбүрөөк берилген.

Конституциялык өнүгүүнүн үчүнчү этабы Кыргыз Республикасынын Президентинин 1998-жылдын 1-сентябрындагы «Кыр-

гыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамынын долбоорун жалпы элдик талкуулоо жөнүндө» деген № 270 Жарлыгынын кабыл алынышы менен башталат. Андан кийин Кыргыз Республикасынын Президентинин 1998-жылдын 1-октябрындагы «Кыргыз Республикасындагы 1998-жылдын 17-октябрындагы референдуму (жалпы элдик добуш берүүсү) жөнүндө» Жарлыгы менен «Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамы Кыргыз Республикасынын жарандары тарабынан кабыл алыныш үчүн референдумга коюлган. Референдумда жарандардын басымдуу көпчүлүгү бул Мыйзамдын кабыл алынышы үчүн добуш беришкен.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 1998-жылдын 1-октябрындагы редакциясына ылайык, төмөндөгүдөй өзгөртүүлөр киргизилген:

– Жогорку Кеңештин палаталарынын структураларын кайрадан уюштуруу – алардын санын өзгөртүү: Мыйзам чыгаруу жыйынынын санын 60 депутат, Эл өкүлдөр жыйынынын санын 45 депутат деп бекитүү сунушталган. Ушуну менен бирге Мыйзам чыгаруу жыйынындагы 15 орун (20 % ашуун) шайлоочулардын 5 % ишенимине ээ болгон саясий партияларга берүү каралган.

– Эл өкүлдөр жыйынынын депутаттыгына талапкерлерге отурукташуу цензин (чектөө шартын) бекитүү жагы каралган: бул палатанын депутаттыгына шайланыш үчүн талапкер ошол аймакта же Бишкек шаарында 3 жылдан кем эмес убакыт жашоого тийиш болгон. Отурукташуу цензин бекитүү менен өз шайлоо округдарында туруктуу жашаган жана ошол аймактагы проблемаларды көрүп-билген депутаттардан турган палатаны түзүү мүмкүнчүлүгү шартталган.

– Депутаттык кол тийбестик (парламенттик иммунитет) институту киргизилген. Бул ченем депутаттардын укук бузуулары үчүн да чексиз кол тийбестикти шарттаган. Бирок бул Конституциянын 15-беренесиндеги мыйзам жана сот алдында бардыгы бирдей жооптуу деген жалпы таанылган принципке карама-каршы келген.

– Бул маселелерди чечүү үчүн депутаттык ыйгарым укуктардан ажыратуу же мөөнөтүнөн мурда токтотуу, Шайлоолор жана референдумдарды өткөрүү боюнча борбордук комиссиянын (Борбордук шай-

гыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамынын долбоорун жалпы элдик талкуулоо жөнүндө» деген № 270 Жарлыгынын кабыл алынышы менен башталат. Андан кийин Кыргыз Республикасынын Президентинин 1998-жылдын 1-октябрындагы «Кыргыз Республикасындагы 1998-жылдын 17-октябрындагы референдуму (жалпы элдик добуш берүүсү) жөнүндө» Жарлыгы менен «Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамы Кыргыз Республикасынын жарандары тарабынан кабыл алыныш үчүн референдумга коюлган. Референдумда жарандардын басымдуу көпчүлүгү бул Мыйзамдын кабыл алынышы үчүн добуш беришкен.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 1998-жылдын 1-октябрындагы редакциясына ылайык, төмөндөгүдөй өзгөртүүлөр киргизилген:

– Жогорку Кеңештин палаталарынын структураларын кайрадан уюштуруу – алардын санын өзгөртүү: Мыйзам чыгаруу жыйынынын санын 60 депутат, Эл өкүлдөр жыйынынын санын 45 депутат деп бекитүү сунушталган. Ушуну менен бирге Мыйзам чыгаруу жыйынындагы 15 орун (20 % ашуун) шайлоочулардын 5 % ишенимине ээ болгон саясий партияларга берүү каралган.

– Эл өкүлдөр жыйынынын депутаттыгына талапкерлерге отурукташуу цензин (чектөө шартын) бекитүү жагы каралган: бул палатанын депутаттыгына шайланыш үчүн талапкер ошол аймакта же Бишкек шаарында 3 жылдан кем эмес убакыт жашоого тийиш болгон. Отурукташуу цензин бекитүү менен өз шайлоо округдарында туруктуу жашаган жана ошол аймактагы проблемаларды көрүп-билген депутаттардан турган палатаны түзүү мүмкүнчүлүгү шартталган.

– Депутаттык кол тийбестик (парламенттик иммунитет) институту киргизилген. Бул ченем депутаттардын укук бузуулары үчүн да чексиз кол тийбестикти шарттаган. Бирок бул Конституциянын 15-беренесиндеги мыйзам жана сот алдында бардыгы бирдей жооптуу деген жалпы таанылган принципке карама-каршы келген.

– Бул маселелерди чечүү үчүн депутаттык ыйгарым укуктардан ажыратуу же мөөнөтүнөн мурда токтотуу, Шайлоолор жана референдумдарды өткөрүү боюнча борбордук комиссиянын (Борбордук шай-

лоо комиссиясы, мындан ары – БШК) ыйгарым укуктарын бекемдөө маселелерин тартипке келтирүү жагы каралган. Мыйзам ченемдеринин жетиксиздиги жөнүндө депутаттар ушуга чейинки эки жыл бою Конституцияны бузуп, депутаттык ыйгарым укуктарды аткарууга шай келбеген кызматтарды (жергиликтүү кеңештерге депутаттык, аткаруучу бийлик органдарында иштөө ж.у.с.) ээлеп отурган кесиптештерин депутаттык ыйгарым укуктардан ажыратууга тоскоолдук кылып келишкендиги ырастайт.

– Республикалык бюджет жөнүндөгү ченемдерге өзгөртүүлөр киргизилди. Алар кийинки жылдарда балансташтырылбаган бюджеттин аябагандай чоң тартыштыкка алып келиши менен, ошонун натыйжасында социалдык жана башка төлөмдөр боюнча карыздардын өсүшү менен шартталган. Эми бюджетти Өкмөт иштеп чыгып, Жогорку Кеңештин кароосуна койгон жана анын аткарылышын камсыз кылган. Демек, Мыйзамга республикалык бюджет боюнча киргизилүүчү ар кандай өзгөртүүлөр, ошондой эле республикалык бюджеттин чыгымдарын көбөйтүү жагы каралган мыйзам долбоорлорун кабыл алуу иштери Өкмөттүн макулдугу менен гана жүзөгө ашырылган.

– Мыйзамдарды кабыл алууга тыюу салган, сөз жана басма сөз эркиндигин чектеген жаңы ченем киргизилген. Чындыгында, бул ченем жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин мыйзамчылардын аны тийиштүү мыйзамдарды кабыл алуу менен чектеп коюу аракеттеринен коргоо максатын көздөгөн.

– Жеке менчиктин түрлөрүнүн тизмеси конституциялык тартипте аныкталган. Бирок мындай болушу керек эмес болчу. Анткени жеке менчиктин Жарандык кодекс жана башка мыйзам актылары менен жөнгө салынган, экономикалык жактан объективдүү түрдө шартталуучу көп сандаган түрлөрү болот.

– Жер жана башка жаратылыш ресурстары жеке, мамлекеттик, коммуналдык жана башка менчик түрлөрүндө боло тургандыгы тастыкталган.

Конституциялык өнүгүүнүн төртүнчү этабы Кыргыз Республикасынын Президентинин 2003-жылдын 13-январындагы «Кыргыз Республикасында референдумду (жалпы элдик добуш берүүнү) өткөрүү жөнүндө» УП № 1 Жарлыгы менен башталат. 2003-жылдын 18-февралындагы «Кыргыз Республикасынын Конституциясына

лоо комиссиясы, мындан ары – БШК) ыйгарым укуктарын бекемдөө маселелерин тартипке келтирүү жагы каралган. Мыйзам ченемдеринин жетиксиздиги жөнүндө депутаттар ушуга чейинки эки жыл бою Конституцияны бузуп, депутаттык ыйгарым укуктарды аткарууга шай келбеген кызматтарды (жергиликтүү кеңештерге депутаттык, аткаруучу бийлик органдарында иштөө ж.у.с.) ээлеп отурган кесиптештерин депутаттык ыйгарым укуктардан ажыратууга тоскоолдук кылып келишкендиги ырастайт.

– Республикалык бюджет жөнүндөгү ченемдерге өзгөртүүлөр киргизилди. Алар кийинки жылдарда балансташтырылбаган бюджеттин аябагандай чоң тартыштыкка алып келиши менен, ошонун натыйжасында социалдык жана башка төлөмдөр боюнча карыздардын өсүшү менен шартталган. Эми бюджетти Өкмөт иштеп чыгып, Жогорку Кеңештин кароосуна койгон жана анын аткарылышын камсыз кылган. Демек, Мыйзамга республикалык бюджет боюнча киргизилүүчү ар кандай өзгөртүүлөр, ошондой эле республикалык бюджеттин чыгымдарын көбөйтүү жагы каралган мыйзам долбоорлорун кабыл алуу иштери Өкмөттүн макулдугу менен гана жүзөгө ашырылган.

– Мыйзамдарды кабыл алууга тыюу салган, сөз жана басма сөз эркиндигин чектеген жаңы ченем киргизилген. Чындыгында, бул ченем жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин мыйзамчылардын аны тийиштүү мыйзамдарды кабыл алуу менен чектеп коюу аракеттеринен коргоо максатын көздөгөн.

– Жеке менчиктин түрлөрүнүн тизмеси конституциялык тартипте аныкталган. Бирок мындай болушу керек эмес болчу. Анткени жеке менчиктин Жарандык кодекс жана башка мыйзам актылары менен жөнгө салынган, экономикалык жактан объективдүү түрдө шартталуучу көп сандаган түрлөрү болот.

– Жер жана башка жаратылыш ресурстары жеке, мамлекеттик, коммуналдык жана башка менчик түрлөрүндө боло тургандыгы тастыкталган.

Конституциялык өнүгүүнүн төртүнчү этабы Кыргыз Республикасынын Президентинин 2003-жылдын 13-январындагы «Кыргыз Республикасында референдумду (жалпы элдик добуш берүүнү) өткөрүү жөнүндө» УП № 1 Жарлыгы менен башталат. 2003-жылдын 18-февралындагы «Кыргыз Республикасынын Конституциясына

өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамы 2003-жылдын 2-февралындагы референдумдун натыйжасында кабыл алынган. Бул референдумда Мыйзамдын кабыл алынышы үчүн жарандардын басымдуу көпчүлүгү добуш берген.

Конституциялык өнүгүүнүн бешинчи этабы Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту тарабынан 2007-жылы сентябрда алынып салынган 2006-жылдын 9-ноябрындагы № 180 «Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамын жана 2007-жылдын 15-январындагы № 2 «Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө» Мыйзамын кыска мөөнөттүн ичинде иштеп чыгуу жана кабыл алуу чараларына байланыштуу тастыкталат.

Бул этап төмөнкүдөй өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт: реформанын март революциясынын жана бийликтин алмашуусунун бейнесинде жүзгүзүлүшү; Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү менен анын жаңы редакциясын кабыл алуунун ортосундагы мөөнөттүн республикадагы саясий туруксуздукка жана күрдөөлдүү кайра курууларга байланыштуу өткө кыска болушу.

2006-жылдагы Конституцияга киргизилген өзгөртүүлөрдөгү жана толуктоолордогу жаңылыктар: гендердик теңчиликке басым коюлушу, аялдар менен эркектердин бирдей укуктарга жана эркиндиктерге, ошондой эле мүмкүнчүлүктөргө ээ болушу; жарандардын эки жарандуулукка ээ болуу укугунун мамлекет тарабынан таанылышы; кармалган адамдын аны кармоонун мыйзамдуулугу жөнүндөгү маселенин 24 сааттын ичинде чечилиши ж.б.; Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши беш жылдык мөөнөткө шайланган 90 депутаттан турууга тийиштиги, алардын 50 % пропорциялык система боюнча шайланышы керектиги; Президент Кыргыз Республикасынын Сот адилеттиги иштери боюнча улуттук кеңешинин сунушу боюнча Конституциялык соттун, Жогорку соттун соттук кызматына шайлоо үчүн талапкерди Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине көрсөтүшү. Эгерде бул Конституциянын мааниси жөнүндө айта турган болсок, анда ал көбүрөөк гумандуулугу менен айырмаланып турат, адамдын жана жарандын укуктарынын алкагы мурдагыдан кеңейтилген, Кыргыз Республикасында өлүм жазасы алынып салынган.

өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамы 2003-жылдын 2-февралындагы референдумдун натыйжасында кабыл алынган. Бул референдумда Мыйзамдын кабыл алынышы үчүн жарандардын басымдуу көпчүлүгү добуш берген.

Конституциялык өнүгүүнүн бешинчи этабы Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту тарабынан 2007-жылы сентябрда алынып салынган 2006-жылдын 9-ноябрындагы № 180 «Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Мыйзамын жана 2007-жылдын 15-январындагы № 2 «Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө» Мыйзамын кыска мөөнөттүн ичинде иштеп чыгуу жана кабыл алуу чараларына байланыштуу тастыкталат.

Бул этап төмөнкүдөй өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт: реформанын март революциясынын жана бийликтин алмашуусунун бейнесинде жүзгүзүлүшү; Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү менен анын жаңы редакциясын кабыл алуунун ортосундагы мөөнөттүн республикадагы саясий туруксуздукка жана күрдөөлдүү кайра курууларга байланыштуу өткө кыска болушу.

2006-жылдагы Конституцияга киргизилген өзгөртүүлөрдөгү жана толуктоолордогу жаңылыктар: гендердик теңчиликке басым коюлушу, аялдар менен эркектердин бирдей укуктарга жана эркиндиктерге, ошондой эле мүмкүнчүлүктөргө ээ болушу; жарандардын эки жарандуулукка ээ болуу укугунун мамлекет тарабынан таанылышы; кармалган адамдын аны кармоонун мыйзамдуулугу жөнүндөгү маселенин 24 сааттын ичинде чечилиши ж.б.; Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши беш жылдык мөөнөткө шайланган 90 депутаттан турууга тийиштиги, алардын 50 % пропорциялык система боюнча шайланышы керектиги; Президент Кыргыз Республикасынын Сот адилеттиги иштери боюнча улуттук кеңешинин сунушу боюнча Конституциялык соттун, Жогорку соттун соттук кызматына шайлоо үчүн талапкерди Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине көрсөтүшү. Эгерде бул Конституциянын мааниси жөнүндө айта турган болсок, анда ал көбүрөөк гумандуулугу менен айырмаланып турат, адамдын жана жарандын укуктарынын алкагы мурдагыдан кеңейтилген, Кыргыз Республикасында өлүм жазасы алынып салынган.

Конституциялык өнүгүүнүн алтынчы этабында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2007-жылдын 14-сентябрдагы чечиминин жана 2007-жылдын 23-сентябрында № 157 «Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө» Мыйзамдын 2007-жылдын 21-октябрындагы референдумдун натыйжасында кабыл алынышы менен конституциялык реформа улантылган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 2007-жылдын 23-октябрындагы редакциясына ылайык төмөндөгүдөй өзгөртүүлөр киргизилген: Кыргыз Республикасынын Президентинин ыйгарым укуктары «Премьер-министрге Өкмөттүн структурасын Жогорку Кеңештин структурасына киргизүү үчүн макулдук берүү» менен толукталган. Мындай толуктоо, биринчиден, Президенттин бекитүүсүнө киргизилген Өкмөттүн структурасы Жогорку Кеңештин структурасына ылайык келип турууга тийиштиги менен түшүндүрүлөт; экинчиден, Өкмөттүн структурасы Президент кол койгон Мыйзам менен тастыкталат.

Кыргыз Республикасынын Президентинин ыйгарым укуктары Премьер-министр менен макулдашып жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жетекчилерин дайындоо жана кызматтан бошотуу; мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин эмгек акыларынын шартын аныктоо; Өкмөттүн жана башка аткаруучу бийлик органдарынын ченемдик укук актыларынын аракетин токтотуу иш-аракеттери менен дагы толукталды. Бул толуктоолор жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жетекчилерин партиялык приоритеттерден бошонгон гана кызмат адамы дайындоого тийиштиги менен (Премьер-министр болсо саясий партиялардын депутаттар тарабынан көрсөтүлөт), ошондой эле Президенттин Конституцияда көрсөтүлгөн Өкмөттү түзүүдөгү, Өкмөттүн курамын аныктоодогу өзөктүк ролу, Өкмөттүн Президенттин алдында жоопкерчиликтүүлүгү жана отчеттуулугу менен түшүндүрүлөт. Конституциянын ушул беренесинде бекитилген Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктары Конституциялык жана Жогорку сотторду жазыктык жана администрациялык жоопкерчиликке тартууга макулдук берүүсү менен толукталды.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын бул редакциясында Премьер-министр Президентке Өкмөт мүчөлөрүнүн кызматтарына

Конституциялык өнүгүүнүн алтынчы этабында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2007-жылдын 14-сентябрдагы чечиминин жана 2007-жылдын 23-сентябрында № 157 «Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө» Мыйзамдын 2007-жылдын 21-октябрындагы референдумдун натыйжасында кабыл алынышы менен конституциялык реформа улантылган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 2007-жылдын 23-октябрындагы редакциясына ылайык төмөндөгүдөй өзгөртүүлөр киргизилген: Кыргыз Республикасынын Президентинин ыйгарым укуктары «Премьер-министрге Өкмөттүн структурасын Жогорку Кеңештин структурасына киргизүү үчүн макулдук берүү» менен толукталган. Мындай толуктоо, биринчиден, Президенттин бекитүүсүнө киргизилген Өкмөттүн структурасы Жогорку Кеңештин структурасына ылайык келип турууга тийиштиги менен түшүндүрүлөт; экинчиден, Өкмөттүн структурасы Президент кол койгон Мыйзам менен тастыкталат.

Кыргыз Республикасынын Президентинин ыйгарым укуктары Премьер-министр менен макулдашып жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жетекчилерин дайындоо жана кызматтан бошотуу; мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин эмгек акыларынын шартын аныктоо; Өкмөттүн жана башка аткаруучу бийлик органдарынын ченемдик укук актыларынын аракетин токтотуу иш-аракеттери менен дагы толукталды. Бул толуктоолор жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жетекчилерин партиялык приоритеттерден бошонгон гана кызмат адамы дайындоого тийиштиги менен (Премьер-министр болсо саясий партиялардын депутаттар тарабынан көрсөтүлөт), ошондой эле Президенттин Конституцияда көрсөтүлгөн Өкмөттү түзүүдөгү, Өкмөттүн курамын аныктоодогу өзөктүк ролу, Өкмөттүн Президенттин алдында жоопкерчиликтүүлүгү жана отчеттуулугу менен түшүндүрүлөт. Конституциянын ушул беренесинде бекитилген Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктары Конституциялык жана Жогорку сотторду жазыктык жана администрациялык жоопкерчиликке тартууга макулдук берүүсү менен толукталды.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын бул редакциясында Премьер-министр Президентке Өкмөт мүчөлөрүнүн кызматтарына

коргоо жана коопсуздук маселелерин тейлөөчү кызматтарына талапкерлерден башка талапкерлерди көрсөтүүгө тийиштиги тастыкталган. Бул толуктоо Конституциянын беренелеринин ортосундагы карама-каршылыктарды жоюу максатында киргизилген.

3-бөлүмдөгү өтмө жоболор аргасыз абалдардын түзүлүшүн мүмкүн болушунча азайтууга багытталган (мисалы, учурдагы Өкмөттүн түзүлүшү сыяктуу) жана учурдагы чакырылыштагы Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктарын легитимдештирүү боюнча буйруктарды, ошондой эле учурдагы курамдагы Жогорку Кеңештин алдындагы Өкмөттү түзүү тартибин камтыйт.

Конституциялык өнүгүүнүн жетинчи этабы 2010-жылдын 27-июнундагы референдум (жалпы элдик добуш берүү) аркылуу Кыргыз Республикасынын таптакыр жаңы Конституциясы кабыл алынышы менен даңазаланат. Конституциялык реформалоонун бул этабы саясий өзгөрүүлөр, революциялар, бийликтин алмашылышы менен да даңазалуу.

Кыргыз Республикасынын 2010-жылдагы Конституциясы: юридикалык өзгөчөлүктөрү

Кыргыз Республикасынын 2010-жылдын 27-июнундагы Конституциясы атайылап жазылган документ. Ал референдумда өзүнчө моноакт түрүндө кабыл алынган. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жоболорунун басымдуу бөлүгү катуу тартипте өзгөртүлгөн.

Таасирдүүлүгү. Кыргыз Республикасынын Конституциясы түздөн-түз таасир этүүчү документ (1-бөлүк, 12-берене). Жашоо ишмердүүлүгүнүн ар кандай көрүнүштөрүн мыйзам ченемдүү тартипке салууга мүмкүн эмес, демек, укуктук системада тармактык ченемдер жок болгон учурда кандайдыр бир турмуштук кыйынчылыктарды чечүү үчүн пайдаланууга боло тургандай жол-жоболор болууга тийиш. Укук коргоо ишмердүүлүгүндөгү кенемтени (милдеттүү юридикалык ченемдерсиз иштей албай турган укуктук жөнгө салуу чөйрөсүнүн толук же жарым-жартылай жок болушу, боштук. Жетпей жаткан укуктук акты ченемдерин, мыйзам аналогиясын, укук аналогиясын кабыл

коргоо жана коопсуздук маселелерин тейлөөчү кызматтарына талапкерлерден башка талапкерлерди көрсөтүүгө тийиштиги тастыкталган. Бул толуктоо Конституциянын беренелеринин ортосундагы карама-каршылыктарды жоюу максатында киргизилген.

3-бөлүмдөгү өтмө жоболор аргасыз абалдардын түзүлүшүн мүмкүн болушунча азайтууга багытталган (мисалы, учурдагы Өкмөттүн түзүлүшү сыяктуу) жана учурдагы чакырылыштагы Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктарын легитимдештирүү боюнча буйруктарды, ошондой эле учурдагы курамдагы Жогорку Кеңештин алдындагы Өкмөттү түзүү тартибин камтыйт.

Конституциялык өнүгүүнүн жетинчи этабы 2010-жылдын 27-июнундагы референдум (жалпы элдик добуш берүү) аркылуу Кыргыз Республикасынын таптакыр жаңы Конституциясы кабыл алынышы менен даңазаланат. Конституциялык реформалоонун бул этабы саясий өзгөрүүлөр, революциялар, бийликтин алмашылышы менен да даңазалуу.

Кыргыз Республикасынын 2010-жылдагы Конституциясы: юридикалык өзгөчөлүктөрү

Кыргыз Республикасынын 2010-жылдын 27-июнундагы Конституциясы атайылап жазылган документ. Ал референдумда өзүнчө моноакт түрүндө кабыл алынган. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жоболорунун басымдуу бөлүгү катуу тартипте өзгөртүлгөн.

Таасирдүүлүгү. Кыргыз Республикасынын Конституциясы түздөн-түз таасир этүүчү документ (1-бөлүк, 12-берене). Жашоо ишмердүүлүгүнүн ар кандай көрүнүштөрүн мыйзам ченемдүү тартипке салууга мүмкүн эмес, демек, укуктук системада тармактык ченемдер жок болгон учурда кандайдыр бир турмуштук кыйынчылыктарды чечүү үчүн пайдаланууга боло тургандай жол-жоболор болууга тийиш. Укук коргоо ишмердүүлүгүндөгү кенемтени (милдеттүү юридикалык ченемдерсиз иштей албай турган укуктук жөнгө салуу чөйрөсүнүн толук же жарым-жартылай жок болушу, боштук. Жетпей жаткан укуктук акты ченемдерин, мыйзам аналогиясын, укук аналогиясын кабыл

алуу боштукту толтуруунун негизги ыкмасы) жабууга багышталган конституциялык ченемдер дал мына ушул жаатта адистештирилет. Конституция укук ченемдери ага туура келбеген учурда да түз таасир берет. Конституциялык ченемдердин түз таасири жарандардын өз укуктарын пайдаланууда сөзсүз түрдө аларга таянуусун туюндурат.

Юридикалык өзгөчөлүктөрү. 2010-жылдагы Конституция жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону күчөтөт. Адамдын укуктары жөнүндөгү бөлүмдө адамдын жана жарандын укуктарын коргоо боюнча эл аралык конвенциялардын ченемдери жана укук коргоочулардын сунуштары берилген.

Кыргызстан социалдык багыттагы өлкө болуп жарыяланган, адамдын бакубат жашоосу жана эркин өнүгүүсү үчүн шарттардын түзүлүшү мамлекеттик саясаттын даражасына чыгарылган. Адамдын бакубат жашоосу деген, баарынан мурда, – заманбап цивилизациянын жыргалын көрүү: ыңгайлуу турак жайга ээ болуу, медициналык тейлөөлөрдү колдонуу, сапаттуу тамактануу, жагымдуу чөйрөдө жашоо ж.у.с.

Мамлекет менчикке болгон укукка жана анын укуктук жактан корголушуна кепилдик кылат. Менчик кол тийгис жана андан эч ким өз эркинче ажырата албайт. Менчикти анын ээсинин эркинен тышкары соттун чечими менен гана алууга болот. Менчик укугу экономиканы өнүктүрүүнүн, ишкердик ишмердүүлүктүн эркиндигинин, өлкөнүн жана анын жарандарынын гүлдөп-өнүгүшүнүн, бизнести басып алуудан коргоонун кепили болуп кызмат кылат.

Коррупциядан, трайбализмден, үй-бүлөчүлүктөн жана уруучулуктан коргоонун жолу бийликтин ачык-айкындыгы жана тунуктугу болуп калууга тийиш. Буларга кошумча кепилдик жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндиги болуп саналат. Редакторлор жана журналисттер бул же тигил чиновниктер иш жүзүндө эмне кылып жатышкандыктарын, мамлекеттик каражаттар кантип колдонулуп жана жогорку деңгээлдеги чечимдер кандайча кабыл алынып жаткандыгын эркин айтып берүү мүмкүнчүлүгүн алышат. Масс-медианын эркиндиги Кыргызстанда пикирлердин плюрализмин (айкындуулугун) жана бийликтердин иштин жагдайы жана реалдуу кырдаал тууралуу чындыгы, туура, жаап-жашырылбаган маалыматтарды берүүлөрүн камсыз кылат.

алуу боштукту толтуруунун негизги ыкмасы) жабууга багышталган конституциялык ченемдер дал мына ушул жаатта адистештирилет. Конституция укук ченемдери ага туура келбеген учурда да түз таасир берет. Конституциялык ченемдердин түз таасири жарандардын өз укуктарын пайдаланууда сөзсүз түрдө аларга таянуусун туюндурат.

Юридикалык өзгөчөлүктөрү. 2010-жылдагы Конституция жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону күчөтөт. Адамдын укуктары жөнүндөгү бөлүмдө адамдын жана жарандын укуктарын коргоо боюнча эл аралык конвенциялардын ченемдери жана укук коргоочулардын сунуштары берилген.

Кыргызстан социалдык багыттагы өлкө болуп жарыяланган, адамдын бакубат жашоосу жана эркин өнүгүүсү үчүн шарттардын түзүлүшү мамлекеттик саясаттын даражасына чыгарылган. Адамдын бакубат жашоосу деген, баарынан мурда, – заманбап цивилизациянын жыргалын көрүү: ыңгайлуу турак жайга ээ болуу, медициналык тейлөөлөрдү колдонуу, сапаттуу тамактануу, жагымдуу чөйрөдө жашоо ж.у.с.

Мамлекет менчикке болгон укукка жана анын укуктук жактан корголушуна кепилдик кылат. Менчик кол тийгис жана андан эч ким өз эркинче ажырата албайт. Менчикти анын ээсинин эркинен тышкары соттун чечими менен гана алууга болот. Менчик укугу экономиканы өнүктүрүүнүн, ишкердик ишмердүүлүктүн эркиндигинин, өлкөнүн жана анын жарандарынын гүлдөп-өнүгүшүнүн, бизнести басып алуудан коргоонун кепили болуп кызмат кылат.

Коррупциядан, трайбализмден, үй-бүлөчүлүктөн жана уруучулуктан коргоонун жолу бийликтин ачык-айкындыгы жана тунуктугу болуп калууга тийиш. Буларга кошумча кепилдик жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндиги болуп саналат. Редакторлор жана журналисттер бул же тигил чиновниктер иш жүзүндө эмне кылып жатышкандыктарын, мамлекеттик каражаттар кантип колдонулуп жана жогорку деңгээлдеги чечимдер кандайча кабыл алынып жаткандыгын эркин айтып берүү мүмкүнчүлүгүн алышат. Масс-медианын эркиндиги Кыргызстанда пикирлердин плюрализмин (айкындуулугун) жана бийликтердин иштин жагдайы жана реалдуу кырдаал тууралуу чындыгы, туура, жаап-жашырылбаган маалыматтарды берүүлөрүн камсыз кылат.

Элдик курултайларды бийликтердин ишмердүүлүктөрүнүн үс-түнөн коомдук көзөмөлдүк кылуунун формасы катары мыйзамдаштыруу сунушталууда. Бул чиновниктердин бийлик укуктарын өз кызыкчылыктары үчүн пайдаланууга тоскоолдук кылуу максатында жасалууда. Жарандар мамлекеттик жана коомдук маанидеги маселелер боюнча элдик курултайларды өткөрүшүп, Өкмөткө өз сунуш-пикирлерин беришмекчи. Курултайларды өткөрүү тартибин аныктоо үчүн өзүнчө Мыйзам чыгарылат.

Эми Президент каржылык жана экономикалык жөнгө салууга катышпайт, Өкмөттүн кадрдык саясатына кийлигише албайт. Президент – мамлекеттик бийликтин символу, арбитр (калыс), Жогорку башкы командачы. Көпчүлүктүн партиясынын иш-аракеттерине жана чечимдерине карата мамилелер боюнча принциптүү позицияны ээлөөгө мүмкүнчүлүк бербөө, ар кандай саясий күчтөргө көзкаранды болбоо жана өз алдынчалуулугун сактоо максатында Президент жалпы элдик добуш берүү жолу менен шайланат.

Өкмөткө жана парламенттик көпчүлүккө басымдуу ыйгарым укуктар берилет, ал эми Президенттин алардын ишмердүүлүктөрүнө кийлигишүүгө акысы жок. Бирок саясий күчтөрдүн ортосундагы арбитр, элдин жана бийликтин биримдигинин, эгемендиктин жана аймактык бүтүндүктүн символу катары Президент партиялык жогору баалоолордон жана сүйгүнчүктүүлүктөрдөн бийик турууга тийиш.

Элдин тагдыры бир адамга же бир партияга көз каранды болбоого тийиш. Ар дайым шайлоочулардын ишенимин актабаган өкмөттү алмаштыра алгыдай жана жоопкерчиликти ала алгыдай альтернативдүү саясий күчтөр болушу зарыл. Ошондуктан жаңы Конституция күчтүү жана таасирдүү оппозициянын өнүгүшү үчүн шарт түзөт.

Шайлоодо жеңип чыккан партия парламентте 65тен көп орунду ээлей албайт. Калган 55 депутаттык мандат башка партияларга тиешелүү. Жеңип чыккан партия өкмөттү түзүү укугуна ээ болот, бирок алардын добуштары Конституцияны өзгөртүүгө жана бийликти узурпациялоого (тартып алууга) жетишсиздик кылат. Оппозиция парламенттик көпчүлүктүн жана өкмөттүн бийликтен кыянаттык менен пайдаланышына жол бербейт. Конституция парламенттик оппозициянын вице-спикер, укук тартиби жана бюджет боюнча комитеттердин төрагалык кызматтарына турушуна кепилдик берет. Парламенттик азчылыктын Эсеп палатасынын, Борбордук шайлоо комиссиясынын

Элдик курултайларды бийликтердин ишмердүүлүктөрүнүн үс-түнөн коомдук көзөмөлдүк кылуунун формасы катары мыйзамдаштыруу сунушталууда. Бул чиновниктердин бийлик укуктарын өз кызыкчылыктары үчүн пайдаланууга тоскоолдук кылуу максатында жасалууда. Жарандар мамлекеттик жана коомдук маанидеги маселелер боюнча элдик курултайларды өткөрүшүп, Өкмөткө өз сунуш-пикирлерин беришмекчи. Курултайларды өткөрүү тартибин аныктоо үчүн өзүнчө Мыйзам чыгарылат.

Эми Президент каржылык жана экономикалык жөнгө салууга катышпайт, Өкмөттүн кадрдык саясатына кийлигише албайт. Президент – мамлекеттик бийликтин символу, арбитр (калыс), Жогорку башкы командачы. Көпчүлүктүн партиясынын иш-аракеттерине жана чечимдерине карата мамилелер боюнча принциптүү позицияны ээлөөгө мүмкүнчүлүк бербөө, ар кандай саясий күчтөргө көзкаранды болбоо жана өз алдынчалуулугун сактоо максатында Президент жалпы элдик добуш берүү жолу менен шайланат.

Өкмөткө жана парламенттик көпчүлүккө басымдуу ыйгарым укуктар берилет, ал эми Президенттин алардын ишмердүүлүктөрүнө кийлигишүүгө акысы жок. Бирок саясий күчтөрдүн ортосундагы арбитр, элдин жана бийликтин биримдигинин, эгемендиктин жана аймактык бүтүндүктүн символу катары Президент партиялык жогору баалоолордон жана сүйгүнчүктүүлүктөрдөн бийик турууга тийиш.

Элдин тагдыры бир адамга же бир партияга көз каранды болбоого тийиш. Ар дайым шайлоочулардын ишенимин актабаган өкмөттү алмаштыра алгыдай жана жоопкерчиликти ала алгыдай альтернативдүү саясий күчтөр болушу зарыл. Ошондуктан жаңы Конституция күчтүү жана таасирдүү оппозициянын өнүгүшү үчүн шарт түзөт.

Шайлоодо жеңип чыккан партия парламентте 65тен көп орунду ээлей албайт. Калган 55 депутаттык мандат башка партияларга тиешелүү. Жеңип чыккан партия өкмөттү түзүү укугуна ээ болот, бирок алардын добуштары Конституцияны өзгөртүүгө жана бийликти узурпациялоого (тартып алууга) жетишсиздик кылат. Оппозиция парламенттик көпчүлүктүн жана өкмөттүн бийликтен кыянаттык менен пайдаланышына жол бербейт. Конституция парламенттик оппозициянын вице-спикер, укук тартиби жана бюджет боюнча комитеттердин төрагалык кызматтарына турушуна кепилдик берет. Парламенттик азчылыктын Эсеп палатасынын, Борбордук шайлоо комиссиясынын

жана Сотторду тандоо кеңешинин курамдарын паритеттик (тең укуктуу) түзүүгө катышууга мүмкүнчүлүктөрү бар.

Мына ошентип, парламентте саясий партиялардын тең укуктуу атаандаштык күрөшү үчүн шарт түзүлөт.

Өкмөт аткаруу бийлигинин реалдуу ыйгарым укуктарына толугу менен ээ болот. Премьер-министрге жана анын кабинетине өлкөдөгү абал, социалдык-экономикалык өнүгүү жана кадрдык саясат үчүн персоналдуу жоопкеркерчилик жүктөлөт. Өкмөт иштин жыйынтыктары боюнча Жогорку Кеңешке отчет берип турууга милдеттүү.

2010-жылкы Конституция соттук-укуктук системага эң негиздүү реформа жүргүзүүнү сунуштайт. Сотторду тандоонун жана дайындоонун жаңы тартиби сунушталууда. Алардын бир кыйла кынтыктуу жүрүм-турумдары кызматтан бошотууга чейин жазаланат. Талапкерлерди тандоо курамына соттук корпусун өкүлдөрүнөн тышкары окумуштуулар, эксперттер, жарандык уюмдардын өкүлдөрү кирген Сотторду тандоо кеңеши тарабынан жүргүзүлөт. Соттордун төрагалары үчүн ротация тартиби орнотулат – ар бир 3 жылда жаңы төрага дайындалууга тийиш. Соттордун төрагаларын, Жогорку соттукун да, соттор өздөрү тандашат. Соттор өздөрүнүн ыйгарым укуктарын кынтыксыз жүрүм-турумдуу иш жүргүзүшкөндө гана сактап кала алышат деген жаңы ченем киргизилди. Өздөрүнүн кадырын кетирип, беделин түшүрүп алышкан сот кызматкерлери көрсөтүлгөн мөөнөтү бүтө электе эле алмаштырылат.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жоюлуп, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун алдындагы Конституциялык палатага айландырылат. Ошондой эле бул органдын ыйгарым укуктары кеңейтилет жана жарандардын ага кайрылуу тартиби жөнөкөйлөштүрүлөт.

Президенттин жана Өкмөттүн ыйгарым укуктарынын жарымы элге жана эл шайлаган жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өткөрүлүп берилет. Акимдикке талапкерлерди райондук кеңештер тандайт. Жаңы система боюнча шаар жана айыл-кыштак тургундары өз проблемаларын өздөрү чечишет жана өнүктүрүү бюджеттерин өздөрү тейлешет. Бул бийликтердин үстүнөн элдик көзөмөл жүргүзүүнүн кошумча жол-жобосу болуп саналат.

Айыл-кыштактардын жана чакан шаарлардын тургундары, жергиликтүү кеңештер үчүн айыл өкмөтүнүн башчыларын жана мэрлер-

жана Сотторду тандоо кеңешинин курамдарын паритеттик (тең укуктуу) түзүүгө катышууга мүмкүнчүлүктөрү бар.

Мына ошентип, парламентте саясий партиялардын тең укуктуу атаандаштык күрөшү үчүн шарт түзүлөт.

Өкмөт аткаруу бийлигинин реалдуу ыйгарым укуктарына толугу менен ээ болот. Премьер-министрге жана анын кабинетине өлкөдөгү абал, социалдык-экономикалык өнүгүү жана кадрдык саясат үчүн персоналдуу жоопкеркерчилик жүктөлөт. Өкмөт иштин жыйынтыктары боюнча Жогорку Кеңешке отчет берип турууга милдеттүү.

2010-жылкы Конституция соттук-укуктук системага эң негиздүү реформа жүргүзүүнү сунуштайт. Сотторду тандоонун жана дайындоонун жаңы тартиби сунушталууда. Алардын бир кыйла кынтыктуу жүрүм-турумдары кызматтан бошотууга чейин жазаланат. Талапкерлерди тандоо курамына соттук корпусун өкүлдөрүнөн тышкары окумуштуулар, эксперттер, жарандык уюмдардын өкүлдөрү кирген Сотторду тандоо кеңеши тарабынан жүргүзүлөт. Соттордун төрагалары үчүн ротация тартиби орнотулат – ар бир 3 жылда жаңы төрага дайындалууга тийиш. Соттордун төрагаларын, Жогорку соттукун да, соттор өздөрү тандашат. Соттор өздөрүнүн ыйгарым укуктарын кынтыксыз жүрүм-турумдуу иш жүргүзүшкөндө гана сактап кала алышат деген жаңы ченем киргизилди. Өздөрүнүн кадырын кетирип, беделин түшүрүп алышкан сот кызматкерлери көрсөтүлгөн мөөнөтү бүтө электе эле алмаштырылат.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жоюлуп, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун алдындагы Конституциялык палатага айландырылат. Ошондой эле бул органдын ыйгарым укуктары кеңейтилет жана жарандардын ага кайрылуу тартиби жөнөкөйлөштүрүлөт.

Президенттин жана Өкмөттүн ыйгарым укуктарынын жарымы элге жана эл шайлаган жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өткөрүлүп берилет. Акимдикке талапкерлерди райондук кеңештер тандайт. Жаңы система боюнча шаар жана айыл-кыштак тургундары өз проблемаларын өздөрү чечишет жана өнүктүрүү бюджеттерин өздөрү тейлешет. Бул бийликтердин үстүнөн элдик көзөмөл жүргүзүүнүн кошумча жол-жобосу болуп саналат.

Айыл-кыштактардын жана чакан шаарлардын тургундары, жергиликтүү кеңештер үчүн айыл өкмөтүнүн башчыларын жана мэрлер-

ди өздөрү шайлап алуу мүмкүнчүлүгү берилди. Ошентип, жарандар өздөрүнүн тагдырын кимге ишенүү керектигин, кимдер өнүктүрө ала тургандыгын өздөрү чечип алышат.

Мамлекеттик органдар аймактык өз алдынча башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарына кийлигишүүгө укуксуз. Айыл өкмөтүнүн башчылары эми республикалык өкмөткө эмес, жергиликтүү кеңештерге баш ийишет.

Жаңы система жер-жерлерде өздөрүнүн офистерин ачууга партияларды мажбур кылат. Эксперттердин пикири боюнча, партиялардын парламенттеги өкүлчүлүктөрү жер-жерлердеги партиялык уюмдарды атаандаштыкка алып келет. Жаңы система Жогорку Кеңештин депутаттарын жер-жерлердеги партиялык активдер жана жарандар менен бат-баттан жолугушуп турууга милдеттендирет. Партиялар шайлоочулар менен тыгыз байланышта болуп, өз мүчөлөрүн аймактык кеңештерге жигердүүлүк менен көрсөтүүгө тийиш. Партиялык структураларды өнүктүрүү борбордук, райондук жана жергиликтүү деңгээлдердеги саясий процесстердин ортосунда тыгыз байланышты түзүүгө жардам берет. Жергиликтүү партиялык уюмдар жериндеги маанилүү жана курч проблемаларды партиялык структуралар аркылуу жогорку деңгээлге – депутаттарга, министрлерге чейин жеткире алышат. Көп деңгээлдүү партиялык система шайлоочулардын жана коомчулуктун мамлекеттик бийлик менен кайтарымдуу байланышынын кошумча механизми болот.

Башкаруунун парламенттик формасы ар түрдүү топтордун жана партиялардын курч атаандаштыгынын шартында дагы бийликти тынч жол менен өткөрүп берүүнү камсыз кылат. Ал териштирүүнүн ачык-айкындуулугуна жана маалымдуулугуна, коомдун апелляциясына (кандайдыр бир чечим жөнүндө жогору жакка даттануу) кепил болот. Бул чечимдердин адилеттүүлүгүнүн, жарандарды бийлик тарабынан жасалуучу укуксуз иш-аракеттерден коргоонун шарты болуп саналат.

Кыргызстанда, ал тургай, бир фракциядагы депутаттардын арасындагы ой-пикирлердин көп кырдуулугу кубатталат. Ар бир мыйзам чыгаруучу, жөнөкөй жаран сыяктуу, өз пикирин билдирүүгө, өз позициясын коргоого мүмкүнчүлүк алат. Депутат өзүнүн депутаттык ишмердүүлүгүнө же добуш берүүнүн жыйынтыгына байланыштуу айтууга туура келген ой-пикирлери үчүн куугунтуктоолордон кор-

ди өздөрү шайлап алуу мүмкүнчүлүгү берилди. Ошентип, жарандар өздөрүнүн тагдырын кимге ишенүү керектигин, кимдер өнүктүрө ала тургандыгын өздөрү чечип алышат.

Мамлекеттик органдар аймактык өз алдынча башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарына кийлигишүүгө укуксуз. Айыл өкмөтүнүн башчылары эми республикалык өкмөткө эмес, жергиликтүү кеңештерге баш ийишет.

Жаңы система жер-жерлерде өздөрүнүн офистерин ачууга партияларды мажбур кылат. Эксперттердин пикири боюнча, партиялардын парламенттеги өкүлчүлүктөрү жер-жерлердеги партиялык уюмдарды атаандаштыкка алып келет. Жаңы система Жогорку Кеңештин депутаттарын жер-жерлердеги партиялык активдер жана жарандар менен бат-баттан жолугушуп турууга милдеттендирет. Партиялар шайлоочулар менен тыгыз байланышта болуп, өз мүчөлөрүн аймактык кеңештерге жигердүүлүк менен көрсөтүүгө тийиш. Партиялык структураларды өнүктүрүү борбордук, райондук жана жергиликтүү деңгээлдердеги саясий процесстердин ортосунда тыгыз байланышты түзүүгө жардам берет. Жергиликтүү партиялык уюмдар жериндеги маанилүү жана курч проблемаларды партиялык структуралар аркылуу жогорку деңгээлге – депутаттарга, министрлерге чейин жеткире алышат. Көп деңгээлдүү партиялык система шайлоочулардын жана коомчулуктун мамлекеттик бийлик менен кайтарымдуу байланышынын кошумча механизми болот.

Башкаруунун парламенттик формасы ар түрдүү топтордун жана партиялардын курч атаандаштыгынын шартында дагы бийликти тынч жол менен өткөрүп берүүнү камсыз кылат. Ал териштирүүнүн ачык-айкындуулугуна жана маалымдуулугуна, коомдун апелляциясына (кандайдыр бир чечим жөнүндө жогору жакка даттануу) кепил болот. Бул чечимдердин адилеттүүлүгүнүн, жарандарды бийлик тарабынан жасалуучу укуксуз иш-аракеттерден коргоонун шарты болуп саналат.

Кыргызстанда, ал тургай, бир фракциядагы депутаттардын арасындагы ой-пикирлердин көп кырдуулугу кубатталат. Ар бир мыйзам чыгаруучу, жөнөкөй жаран сыяктуу, өз пикирин билдирүүгө, өз позициясын коргоого мүмкүнчүлүк алат. Депутат өзүнүн депутаттык ишмердүүлүгүнө же добуш берүүнүн жыйынтыгына байланыштуу айтууга туура келген ой-пикирлери үчүн куугунтуктоолордон кор-

гоого алынат. Депутат парламенттик фракциядан өз эрки менен чыккан учурда гана парламентарий чакырылып алынат.

Кыргыз Республикасына бүткүл аймагы боюнча саясий багытын өзгөртүүнүн уникалдуу мүмкүнчүлүгү берилди. Азыр Кыргызстан кийинки жылдарда жоготуп койгон демократиялык зоболосун кайрадан кайтарып алууда.

Парламенттик демократия – Борбордук Азия үчүн бийликтин жаңы формасы.

Кыргызстанда Борбордук Азия жана КМШ өлкөлөрүндө биринчи болуп мамлекетти башкаруу вазийпасы аял кишиге жүктөлдү. Бул вазийпа ага эң оор тарыхый учурда жүктөлүп отурат. Азыр мындай тарыхый үлгү иш аялдардын үй-бүлөдөгү эле эмес, бүтүндөй коомдук турмуштагы макамын биротоло өзгөртө тургандыгын аңдап түшүнүү өтө маанилүү. Бул Кыргызстан үчүн эле эмес, бул чөлкөмдөрдөгү башка өлкөлөр үчүн дагы үлгү боло турган көрүнүш болду. Бул ар бир аял кишиде коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсүнө өз салымын кошо ала тургандыгына зор ишенимин жарата турган жаңыча коомдук мамилелердин башаты.

Кыргызстан жарандык бийлик (светтик) макамы орнотулган мамлекет. Бул эч кандай дин мамлекеттик жана милдеттүү дин болуп саналбай тургандыгын билдирет. Мындай абал жарандардын ишенимдик, руханий ынанымдык эркиндиктерге укуктуулугун камсыз кылат. Бул ченем мурдагы Конституция деле бар болчу жана диндин өнүгүүсүнө эч тоскоолдук кылган эмес. Кыргызстанда ислам банктары пайда болду, каржылоонун исламдык принциптери киргизилди, жүздөгөн мечиттер курулду. Динди мамлекеттен ажыратуу ишенимге тыюу салууну билдирбейт, ал диндин ар бир жаранга таңууланышына жол бербөөчүлүк болуп саналат.

Светтик мамлекет диниятты соттун жана башка мамлекеттик органдардын иштери менен аралаштырылышына жол бербейт. Ошондой эле мамлекет, бийлик органдары жана мамлекеттик кызмат адамдары диний бирикмелердин жана культтардын мыйзамдуу ишмердүүлүктөрүнө кийлигишишпейт, аларга кандайдыр бир мамлекеттик иш-милдеттерин тапшырышпайт. Ошону менен бирге мамлекет динге ишенүү эркиндигин камсыз кылат жана жарандардын диний сезимдерине акаарат кылгандыгы үчүн жоопкерчиликтүү болуу тартибин орнотот.

гоого алынат. Депутат парламенттик фракциядан өз эрки менен чыккан учурда гана парламентарий чакырылып алынат.

Кыргыз Республикасына бүткүл аймагы боюнча саясий багытын өзгөртүүнүн уникалдуу мүмкүнчүлүгү берилди. Азыр Кыргызстан кийинки жылдарда жоготуп койгон демократиялык зоболосун кайрадан кайтарып алууда.

Парламенттик демократия – Борбордук Азия үчүн бийликтин жаңы формасы.

Кыргызстанда Борбордук Азия жана КМШ өлкөлөрүндө биринчи болуп мамлекетти башкаруу вазийпасы аял кишиге жүктөлдү. Бул вазийпа ага эң оор тарыхый учурда жүктөлүп отурат. Азыр мындай тарыхый үлгү иш аялдардын үй-бүлөдөгү эле эмес, бүтүндөй коомдук турмуштагы макамын биротоло өзгөртө тургандыгын аңдап түшүнүү өтө маанилүү. Бул Кыргызстан үчүн эле эмес, бул чөлкөмдөрдөгү башка өлкөлөр үчүн дагы үлгү боло турган көрүнүш болду. Бул ар бир аял кишиде коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсүнө өз салымын кошо ала тургандыгына зор ишенимин жарата турган жаңыча коомдук мамилелердин башаты.

Кыргызстан жарандык бийлик (светтик) макамы орнотулган мамлекет. Бул эч кандай дин мамлекеттик жана милдеттүү дин болуп саналбай тургандыгын билдирет. Мындай абал жарандардын ишенимдик, руханий ынанымдык эркиндиктерге укуктуулугун камсыз кылат. Бул ченем мурдагы Конституция деле бар болчу жана диндин өнүгүүсүнө эч тоскоолдук кылган эмес. Кыргызстанда ислам банктары пайда болду, каржылоонун исламдык принциптери киргизилди, жүздөгөн мечиттер курулду. Динди мамлекеттен ажыратуу ишенимге тыюу салууну билдирбейт, ал диндин ар бир жаранга таңууланышына жол бербөөчүлүк болуп саналат.

Светтик мамлекет диниятты соттун жана башка мамлекеттик органдардын иштери менен аралаштырылышына жол бербейт. Ошондой эле мамлекет, бийлик органдары жана мамлекеттик кызмат адамдары диний бирикмелердин жана культтардын мыйзамдуу ишмердүүлүктөрүнө кийлигишишпейт, аларга кандайдыр бир мамлекеттик иш-милдеттерин тапшырышпайт. Ошону менен бирге мамлекет динге ишенүү эркиндигин камсыз кылат жана жарандардын диний сезимдерине акаарат кылгандыгы үчүн жоопкерчиликтүү болуу тартибин орнотот.

КОРУТУНДУ

*«Жакырдык революцияларга алып келет,
ал эми революциялар жакырдыкка алып келет»*

Виктор Гюю.

СССР ыдырагандан кийин жыбырап өсүп чыккан жаш эгемен мамлекеттер 2011-жылы өздөрүнүн көз карандысыздыгынын 20 жылдыгын белгилешти. Алардын ар бири өз алдыларынча өнүгүү жолдорун басып өтүштү. Кыргызстан бул 20 жыл ичинде мамлекет башчысынын тажрыйбасыздыгынын айынан советтик өнөр жайынын толук бузулушун, айыл чарбасынын бүлүнүшүн, илимий-техникалык жана маданий деңгээлинин төмөндөшүн башынан кечирди, социалдык жана экономикалык проблемалар үйүлүп кетти. Ошентип Кыргызстан ушул кезге чейин ошол кемчиликтердин айлампасында буюгуп келет.

2005-жылдагы март революциясы күтүлгөн максаттарды жүзөгө ашыра алган жок. Тескерисинче, биринчи революциянын чыгышына түрткү болгон себептердин мазмуну жана маани-маңызы андагыдан ого бетер тереңдеди. Аларды төмөндөгүдөй белгилерден көрүүгө болот:

- экономикада өндүрүүчү тармактардын жоктугу;
- сырьёлук объекттердин жана жаратылыш ресурстарынын сатылышы;
- геосаясий аймактарды «үй-бүлөнүн» кызыкчылыгы үчүн эч кандай принципсиз арзан сатып жиберүү;
- элдин негизги массасынын чексиз жакырдыгы;
- же «жаңы кедейлерге», же штаттык жасакерлерге айланган интеллигенциянын укуксуз абалы;
- бийликтин чексиз бетпактыгы, калпычылыгы, билимсиздиги жана провинциалдуулугу;

КОРУТУНДУ

*«Жакырдык революцияларга алып келет,
ал эми революциялар жакырдыкка алып келет»*

Виктор Гюю.

СССР ыдырагандан кийин жыбырап өсүп чыккан жаш эгемен мамлекеттер 2011-жылы өздөрүнүн көз карандысыздыгынын 20 жылдыгын белгилешти. Алардын ар бири өз алдыларынча өнүгүү жолдорун басып өтүштү. Кыргызстан бул 20 жыл ичинде мамлекет башчысынын тажрыйбасыздыгынын айынан советтик өнөр жайынын толук бузулушун, айыл чарбасынын бүлүнүшүн, илимий-техникалык жана маданий деңгээлинин төмөндөшүн башынан кечирди, социалдык жана экономикалык проблемалар үйүлүп кетти. Ошентип Кыргызстан ушул кезге чейин ошол кемчиликтердин айлампасында буюгуп келет.

2005-жылдагы март революциясы күтүлгөн максаттарды жүзөгө ашыра алган жок. Тескерисинче, биринчи революциянын чыгышына түрткү болгон себептердин мазмуну жана маани-маңызы андагыдан ого бетер тереңдеди. Аларды төмөндөгүдөй белгилерден көрүүгө болот:

- экономикада өндүрүүчү тармактардын жоктугу;
- сырьёлук объекттердин жана жаратылыш ресурстарынын сатылышы;
- геосаясий аймактарды «үй-бүлөнүн» кызыкчылыгы үчүн эч кандай принципсиз арзан сатып жиберүү;
- элдин негизги массасынын чексиз жакырдыгы;
- же «жаңы кедейлерге», же штаттык жасакерлерге айланган интеллигенциянын укуксуз абалы;
- бийликтин чексиз бетпактыгы, калпычылыгы, билимсиздиги жана провинциалдуулугу;

- бардык иште, кызматта, кадр саясатында өз кишилерине жана тууган-уруктарына чектен ашкан жан тартуучулук;
- президент К.Бакиевдин ички дагы, тышкы дагы саясаттардагы мамлекеттик башкаруусунун адекваттуу эместиги.

Натыйжада элдин үмүт-тилегинин ишке ашпагандыгы экинчи, апрель революциясынын болушун шарттады. Мындай абал, тарыхтан белгилүү болгондой, коомду сөзсүз түрдө чечкиндүү иш-аракеттерге түртөт. Ал дүйнө жүзүндөгү буга чейинки ар кандай революциялар аркылуу тастыкталган. Айталы, XVIII к. Улуу Француз революциясындагы элдин чечкиндүүлүгү 4 этап менен кайталанган. Революция адеп башталгандан 6 жыл өткөндөн кийин гана, т.а. 3-революциядан кийин гана экономикалык проблемалар чечилип, коомдун жакыр катмарларынын мүдөө-тилектери ишке ашырыла баштаган. А бирок 3-революциянын жетекчилери кандуу жана каардуу диктатураны орнотушкандыктан, аларды бийликтен кетируүнүн зарылдыгы Улуу Француз революциясынын 4-этабынын (4-революциянын) себеби болгон.

2010-жылдагы Апрель революциясынан кийин Кыргызстандын өнүгүүсүнүн эки жолу шартталган: башаламандыктын уланышы; абалды турукташтыруу жана институтташтыруу.

Апрель революциясынын лидерлери экинчи жолду – абалды турукташтырууну жана институтташтырууну – жүзөгө ашаруу үчүн мурдагы саясий структураны жана саясий партияны түп-тамырынан бери өзгөртүү боюнча саясий реформаларды жүргүзүүнү максат кылып коюшту. Мурдагы парламент, өкмөт таркатылды. Президенттик башкаруу формасынан парламенттик башкаруу формасына өтүү, жаңы парламентке шайлоолорду өткөрүү жарыяланды.

2010-жылдын 10-октябрындагы парламенттик шайлоолордун жүрүшү жана натыйжалары мурдагы бийликти жаңы бийликке алмаштыруу, саясий партиянын парламенттик тибине өтүү процесси сыдыргыга сызгандай болуп оңой-олтоң бүтө турган иш эмес экендигин көрсөттү. Апрель революциясынын көптөгөн лидерлери бийлик пирамидасынан обочо калып, кулатылган бийликтин өкүлдөрү жаңы бийликтин алдынкы катарында болуп калышты. Арийне, бул мыйзам ченемдүү көрүнүш эле. Анткени элдин көпчүлүк бөлүгүнүн саясий маданияты жана саясий аң-сезими төмөн болгон, анын үстүнө эко-

- бардык иште, кызматта, кадр саясатында өз кишилерине жана тууган-уруктарына чектен ашкан жан тартуучулук;
- президент К.Бакиевдин ички дагы, тышкы дагы саясаттардагы мамлекеттик башкаруусунун адекваттуу эместиги.

Натыйжада элдин үмүт-тилегинин ишке ашпагандыгы экинчи, апрель революциясынын болушун шарттады. Мындай абал, тарыхтан белгилүү болгондой, коомду сөзсүз түрдө чечкиндүү иш-аракеттерге түрттөт. Ал дүйнө жүзүндөгү буга чейинки ар кандай революциялар аркылуу тастыкталган. Айталы, XVIII к. Улуу Француз революциясындагы элдин чечкиндүүлүгү 4 этап менен кайталанган. Революция адеп башталгандан 6 жыл өткөндөн кийин гана, т.а. 3-революциядан кийин гана экономикалык проблемалар чечилип, коомдун жакыр катмарларынын мүдөө-тилектери ишке ашырыла баштаган. А бирок 3-революциянын жетекчилери кандуу жана каардуу диктатураны орнотушкандыктан, аларды бийликтен кетируүнүн зарылдыгы Улуу Француз революциясынын 4-этабынын (4-революциянын) себеби болгон.

2010-жылдагы Апрель революциясынан кийин Кыргызстандын өнүгүүсүнүн эки жолу шартталган: башаламандыктын уланышы; абалды турукташтыруу жана институтташтыруу.

Апрель революциясынын лидерлери экинчи жолду – абалды турукташтырууну жана институтташтырууну – жүзөгө ашаруу үчүн мурдагы саясий структураны жана саясий партияны түп-тамырынан бери өзгөртүү боюнча саясий реформаларды жүргүзүүнү максат кылып коюшту. Мурдагы парламент, өкмөт таркатылды. Президенттик башкаруу формасынан парламенттик башкаруу формасына өтүү, жаңы парламентке шайлоолорду өткөрүү жарыяланды.

2010-жылдын 10-октябрындагы парламенттик шайлоолордун жүрүшү жана натыйжалары мурдагы бийликти жаңы бийликке алмаштыруу, саясий партиянын парламенттик тибине өтүү процесси сыдыргыга сызгандай болуп оңой-олтоң бүтө турган иш эмес экендигин көрсөттү. Апрель революциясынын көптөгөн лидерлери бийлик пирамидасынан обочо калып, кулатылган бийликтин өкүлдөрү жаңы бийликтин алдынкы катарында болуп калышты. Арийне, бул мыйзам ченемдүү көрүнүш эле. Анткени элдин көпчүлүк бөлүгүнүн саясий маданияты жана саясий аң-сезими төмөн болгон, анын үстүнө эко-

номикалык көйгөйлөргө белчесинен батып, көр тирликтин түйшүгүн тарткан салттык коомго европалык институттарды киргизип калыптандыруудагы «балалык сыркоонун» акылга сыйбастай көрүнүшү ушундай эле болот.

Ошондуктан Кыргызстандагы парламенттик шайлоолордун натыйжалары бардыгын айран-таң калтырды. Толук эркиндиктин жана администрациялык ресурстун жоктугунун шартында, негизинен, бул күтүлө турган жагдай болчу. Бирок, ошондой болсо дагы, мындай болорун эч ким күткөн эмес. Негизги саясий партиялар парламенттик шайлоодо жетектөөчү багытты ээлейбиз жана сөзсүз жеңип чыгабыз деп ишенип турушкан. Ошондуктан шайлоодон кийинки саясий процесс бир кыйла татаалдашып кеткен.

Бир жагынан, бакиевдик бийликтин парламентке өтпөй калышкан айрым өкүлдөрү «элдик пикирди» манипуляциялап перманенттик (үзгүлтүксүз) чыр-чатакты түзүү жолу менен өзүлөрүнүн утулуп калышын кайрадан караштырууну жана парламенттик трибунага ээ болууну көздөшкөн. Алардын түпкү максаты, негизинен, өлкөдө саясий кризисти түзүү болгон.

Экинчи жагынан, парламенттин ички процесси деле ушул кезге чейин өтө татаалдашкан. Коалициялык көпчүлүктү түзгөн партиялардын, оппозициялык партиялардын лидерлери жана бир катар депутаттар мурдагы талаш-тартыштарын териштирүү менен алектенишип, улам жаңы карама-каршылыктуу кырдаалдарды түзүшүүдө. Ошондуктан парламенттин ички иш процесси мамлекеттин, элдин кызыкчылыгында биримдиктүү жүрбөй, депутаттар чогуу бир форматта иштей албай жатышат. Биздин оюбузча, мунун себеби саясий ишмерлердин көпчүлүгүндө саясий маданияттын эң маанилүү элементтеринин бири болгон «демократиялык өзүн өзү көзөмөлдөөнүн» (бул терминди Й.Шумпетер киргизген) жоктугу болуп саналат. Демократиялык өзүн өзү көзөмөлдөө – бул саясий процесстин ар бир катышуучусунун өз эрки менен аң-сезимдүү түрдө өзүн өзү чектөөнү керектөөсү деп эсептеген Шумпетер. Ал эми демократиялык өзүн өзү чектөө – бул легалдуу жана колдонууга жарактуу болгон айрым иш-аракеттер белгилүү бир кырдаалда жалпы ишке пайдасын тийгизбей тургандыгын аңдап туюу. Мында саясий системанын жалпы баалуулуктарын жана принциптерин түшүнүү менен гана, ошондой эле

номикалык көйгөйлөргө белчесинен батып, көр тирликтин түйшүгүн тарткан салттык коомго европалык институттарды киргизип калыптандыруудагы «балалык сыркоонун» акылга сыйбастай көрүнүшү ушундай эле болот.

Ошондуктан Кыргызстандагы парламенттик шайлоолордун натыйжалары бардыгын айран-таң калтырды. Толук эркиндиктин жана администрациялык ресурстун жоктугунун шартында, негизинен, бул күтүлө турган жагдай болчу. Бирок, ошондой болсо дагы, мындай болорун эч ким күткөн эмес. Негизги саясий партиялар парламенттик шайлоодо жетектөөчү багытты ээлейбиз жана сөзсүз жеңип чыгабыз деп ишенип турушкан. Ошондуктан шайлоодон кийинки саясий процесс бир кыйла татаалдашып кеткен.

Бир жагынан, бакиевдик бийликтин парламентке өтпөй калышкан айрым өкүлдөрү «элдик пикирди» манипуляциялап перманенттик (үзгүлтүксүз) чыр-чатакты түзүү жолу менен өзүлөрүнүн утулуп калышын кайрадан караштырууну жана парламенттик трибунага ээ болууну көздөшкөн. Алардын түпкү максаты, негизинен, өлкөдө саясий кризисти түзүү болгон.

Экинчи жагынан, парламенттин ички процесси деле ушул кезге чейин өтө татаалдашкан. Коалициялык көпчүлүктү түзгөн партиялардын, оппозициялык партиялардын лидерлери жана бир катар депутаттар мурдагы талаш-тартыштарын териштирүү менен алектенишип, улам жаңы карама-каршылыктуу кырдаалдарды түзүшүүдө. Ошондуктан парламенттин ички иш процесси мамлекеттин, элдин кызыкчылыгында биримдиктүү жүрбөй, депутаттар чогуу бир форматта иштей албай жатышат. Биздин оюбузча, мунун себеби саясий ишмерлердин көпчүлүгүндө саясий маданияттын эң маанилүү элементтеринин бири болгон «демократиялык өзүн өзү көзөмөлдөөнүн» (бул терминди Й.Шумпетер киргизген) жоктугу болуп саналат. Демократиялык өзүн өзү көзөмөлдөө – бул саясий процесстин ар бир катышуучусунун өз эрки менен аң-сезимдүү түрдө өзүн өзү чектөөнү керектөөсү деп эсептеген Шумпетер. Ал эми демократиялык өзүн өзү чектөө – бул легалдуу жана колдонууга жарактуу болгон айрым иш-аракеттер белгилүү бир кырдаалда жалпы ишке пайдасын тийгизбей тургандыгын аңдап туюу. Мында саясий системанын жалпы баалуулуктарын жана принциптерин түшүнүү менен гана, ошондой эле

башкаруучу топ, оппозиция жана жаңжалдашкан тараптардын баары тең улуттук кызыкчылыкты баарынан жогору коюуга менен гана тил табышууга (консенсуска келүүгө) болот.

Кыргыз парламентиндеги мыйзам чыгаруу органы айрым учурларда аткаруу жана сот органдарынын ыйгарым укуктарын тартып алууга, аларга көзөмөлдүк кылууга аракет кылып жиберет. Бул беркилерди туталантып, кайым айтышуулар чыгып кетет да, коомчулукта парламенттин жана парламенттик башкаруу формасынын беделин түшүрүп коёт.

Эгемендик жылдарында биринчи жолу Конституциянын чегинде ыктыярдуу, тынчтык жолу менен, демократиялык шайлоо аркылуу бийликти өткөрүп берүү наркы жүзөгө ашырылды.

Роза Отунбаева 2010-жылдагы Апрель Элдик революциясы жана Референдум Кыргыз Республикасынын өткөөл мезгилдеги Президентине тапшырган миссиянын өтөөсүнө чыкты. Орчундуу, бирок Конституция аркылуу чектелген мөөнөткө ишеним алган Парламент жана Президент тарабынан бийликтин мезгил-мезгили менен алмашуу тартибин кыйшаюусуз сактоо милдетинин жүзөгө ашырылышы менен, кыргызстандыктар улуттук лидерди тандоо укугун эле эмес, өлкөнүн өнүгүү багытын аныктоо укугун да өзүнө кайтарып алды.

Кыргызстандын өсүп өнүгүшүнө, анын ички абалынын туруктуулугуна карай жол – өз ара сүйлөшүү, макулдашуу, ар кандай кызыкчылыктарды эске алуу жолу экендиги бүгүн өлкөнүн бардык саясий күчтөргө айкын болду. Өлкөнү башкаруунун парламенттик маданияты бул жолдун натыйжалуу механизми экендиги тастыкталды.

Ошондой болсо дагы Кыргызстанда жаңы бийликтин орноо, бекемделүү процесси кыйынчылык менен жүрүүдө. Биздин оюбузча, өткөөл мезгилдеги башкы кемчилик келечектин пайдубалынын жакшы түптөлбөгөндүгү – жаңы бийликтин жаңыча жүзүн калыптандыруу процессинин тийиштүү деңгээлде уюштурулбагандыгы. Же, жок дегенде, мурдагы кадрдык системанын уюткусу бузулбастан калгандыгы. Мурдагы президенттер Акаев менен Бакиевдин тушундагы «эски» кадрлар өздөрүнүн уюмдашуучулугунун жана ыңгайлашуучулугунун аркасында премьер-министр А.Атамбаевге жасакердене президенттикке талапкерлигин коюуну жана өз жардамдарын сунуш кылышты. Натыйжада Кыргызстандын белдүү саясатчылары натыйжалуу жол-

башкаруучу топ, оппозиция жана жаңжалдашкан тараптардын баары тең улуттук кызыкчылыкты баарынан жогору коюуга менен гана тил табышууга (консенсуска келүүгө) болот.

Кыргыз парламентиндеги мыйзам чыгаруу органы айрым учурларда аткаруу жана сот органдарынын ыйгарым укуктарын тартып алууга, аларга көзөмөлдүк кылууга аракет кылып жиберет. Бул беркилерди туталантып, кайым айтышуулар чыгып кетет да, коомчулукта парламенттин жана парламенттик башкаруу формасынын беделин түшүрүп коёт.

Эгемендик жылдарында биринчи жолу Конституциянын чегинде ыктыярдуу, тынчтык жолу менен, демократиялык шайлоо аркылуу бийликти өткөрүп берүү наркы жүзөгө ашырылды.

Роза Отунбаева 2010-жылдагы Апрель Элдик революциясы жана Референдум Кыргыз Республикасынын өткөөл мезгилдеги Президентине тапшырган миссиянын өтөөсүнө чыкты. Орчундуу, бирок Конституция аркылуу чектелген мөөнөткө ишеним алган Парламент жана Президент тарабынан бийликтин мезгил-мезгили менен алмашуу тартибин кыйшаюусуз сактоо милдетинин жүзөгө ашырылышы менен, кыргызстандыктар улуттук лидерди тандоо укугун эле эмес, өлкөнүн өнүгүү багытын аныктоо укугун да өзүнө кайтарып алды.

Кыргызстандын өсүп өнүгүшүнө, анын ички абалынын туруктуулугуна карай жол – өз ара сүйлөшүү, макулдашуу, ар кандай кызыкчылыктарды эске алуу жолу экендиги бүгүн өлкөнүн бардык саясий күчтөргө айкын болду. Өлкөнү башкаруунун парламенттик маданияты бул жолдун натыйжалуу механизми экендиги тастыкталды.

Ошондой болсо дагы Кыргызстанда жаңы бийликтин орноо, бекемделүү процесси кыйынчылык менен жүрүүдө. Биздин оюбузча, өткөөл мезгилдеги башкы кемчилик келечектин пайдубалынын жакшы түптөлбөгөндүгү – жаңы бийликтин жаңыча жүзүн калыптандыруу процессинин тийиштүү деңгээлде уюштурулбагандыгы. Же, жок дегенде, мурдагы кадрдык системанын уюткусу бузулбастан калгандыгы. Мурдагы президенттер Акаев менен Бакиевдин тушундагы «эски» кадрлар өздөрүнүн уюмдашуучулугунун жана ыңгайлашуучулугунун аркасында премьер-министр А.Атамбаевге жасакердене президенттикке талапкерлигин коюуну жана өз жардамдарын сунуш кылышты. Натыйжада Кыргызстандын белдүү саясатчылары натыйжалуу жол-

жоболорду изденбестен, жамандыктын болбошун гана тилеп калгандыгынын натыйжасында президенттик шайлоодо А.Атамбаев жеңип чыкты. Чындыгында ошол учурдагы президенттикке талапкерлердин арасында А.Атамбаев бир кыйла адекваттуу талапкер эле. Кыргызстандын эли Апрель революциясынан кийин бакиевдик бийлик учурундагы министрлерге добуш бермек эмес. А.Атамбаевдин жеңиши учурдун жагымдуу жагдайы жана талапкерлердин дарамети менен алдын-ала аныкталып калган. Ошондой болсо дагы чоң тобокелчилик бар болчу: 2010-жылы октябрдагы парламенттик шайлоолордо мурдагы саясий партиянын кайрадан биринчиликке чыгышынын натыйжасында революциячыл партиялардын жеңилип калуулары.

Ошондуктан кезектеги президенттик шайлоодо жаңы өкмөт мурдагыга караганда калыптанып калганы көрүндү. Бирок ал бир президенттик топтон экинчи, үчүнчү жана төртүнчү президенттик топторго сымаптай жылмышып өтүшкөн ошол эле эч майнап чыкпаган дээрлик мурдагы кадрлардын эсебинен түзүлүп жаткандыктан, коом моралдык-психологиялык жактан чарчап-чаалыга баштады.

Бийлик үчүн күрөштүн курчуп, атаандаштар бири-бири менен тирешип турган кезде коомдуу өтө зарыл керектүү проблемалардан алаксыткан ар кандай проблемалар чыга берет. Тилекке каршы, Кыргызстанда соңку жылдарда андай проблемалар үзгүлтүксүз болууда. Бүгүнкү күндөгү проблема элдик курултайлар болуп саналат.

Парламенттик партиялардын айрым лидерлеринин сунуштары боюнча Жогорку Кеңештин жогорку палатасы катары туруктуу элдик курултайды түзүүнүн өтө зарылдыгы жөнүндө коомдук пикирди түзүү аракеттери – калыптанып калган бийлик түзүмдөрүн татаалдаштыруунун, ыдыратуунун жана топторго жиктештирүүнүн айласы. Анткени алардын башкы ой-максаты бийлик түзүмдөрүн алсыратуу жана саясий майдандан четтетүү болуп саналат.

«Элдик курултайлар» проблемасы салттык саясий маданияттын, көчмөн коомдун маданияты катары ошол доор менен кошо өтүп кеткен турмуш чындыгы жана терминологиясы. Бүгүнкү күндө анын ордуна, белгилүү болгондой, Кыргыз мамлекетинин калкынын укуктары жана мүдөө-максаттары өкүлдөштүрүлгөн «парламент» категориясы мыйзамдаштырылган. Парламент-демократиялык коомдогу бийликтин бирден-бир булагы болуп саналат. Ошондуктан «элдик ку-

жоболорду изденбестен, жамандыктын болбошун гана тилеп калгандыгынын натыйжасында президенттик шайлоодо А.Атамбаев жеңип чыкты. Чындыгында ошол учурдагы президенттикке талапкерлердин арасында А.Атамбаев бир кыйла адекваттуу талапкер эле. Кыргызстандын эли Апрель революциясынан кийин бакиевдик бийлик учурундагы министрлерге добуш бермек эмес. А.Атамбаевдин жеңиши учурдун жагымдуу жагдайы жана талапкерлердин дарамети менен алдын-ала аныкталып калган. Ошондой болсо дагы чоң тобокелчилик бар болчу: 2010-жылы октябрдагы парламенттик шайлоолордо мурдагы саясий партиянын кайрадан биринчиликке чыгышынын натыйжасында революциячыл партиялардын жеңилип калуулары.

Ошондуктан кезектеги президенттик шайлоодо жаңы өкмөт мурдагыга караганда калыптанып калганы көрүндү. Бирок ал бир президенттик топтон экинчи, үчүнчү жана төртүнчү президенттик топторго сымаптай жылмышып өтүшкөн ошол эле эч майнап чыкпаган дээрлик мурдагы кадрлардын эсебинен түзүлүп жаткандыктан, коом моралдык-психологиялык жактан чарчап-чаалыга баштады.

Бийлик үчүн күрөштүн курчуп, атаандаштар бири-бири менен тирешип турган кезде коомдуу өтө зарыл керектүү проблемалардан алаксыткан ар кандай проблемалар чыга берет. Тилекке каршы, Кыргызстанда соңку жылдарда андай проблемалар үзгүлтүксүз болууда. Бүгүнкү күндөгү проблема элдик курултайлар болуп саналат.

Парламенттик партиялардын айрым лидерлеринин сунуштары боюнча Жогорку Кеңештин жогорку палатасы катары туруктуу элдик курултайды түзүүнүн өтө зарылдыгы жөнүндө коомдук пикирди түзүү аракеттери – калыптанып калган бийлик түзүмдөрүн татаалдаштыруунун, ыдыратуунун жана топторго жиктештирүүнүн айласы. Анткени алардын башкы ой-максаты бийлик түзүмдөрүн алсыратуу жана саясий майдандан четтетүү болуп саналат.

«Элдик курултайлар» проблемасы салттык саясий маданияттын, көчмөн коомдун маданияты катары ошол доор менен кошо өтүп кеткен турмуш чындыгы жана терминологиясы. Бүгүнкү күндө анын ордуна, белгилүү болгондой, Кыргыз мамлекетинин калкынын укуктары жана мүдөө-максаттары өкүлдөштүрүлгөн «парламент» категориясы мыйзамдаштырылган. Парламент-демократиялык коомдогу бийликтин бирден-бир булагы болуп саналат. Ошондуктан «элдик ку-

рултайды» экинчи бир бийлик институтун түзүү далалаты катары кароого болот. Мындай процесс, адатта, легитимдүү бийлик алсыз жана чечкинсиз болуп, өзүнүн мыйзам тарабынан тастыкталган ыйгарым укуктарын толугу менен пайдалана албаган учурда болуп келген көрүнүш. Биз жогоруда мисалга алган ошол эле Франция мамлекетинин тарыхында параллелдүү бийлик үч жолу түзүлгөн болчу.

1. 1715–1718-жж. – королдордун бийлиги алмашкан учурда. Параллель бийлик институту – жашы жете элек монарх Людовик XVI-нын бийлигине каршы түзүлгөн Париж парламенти.

2. 1792–1794-жж. – Франциянын Мыйзам чыгаруу Жыйынына каршы якобинчилер тарабынан түзүлгөн параллелдүү бийлик институту Париж Коммунасы. Борбордук өз алдынча башкаруу органы болуп саналган Париж Коммунасынын жетекчилиги менен 1792-ж. 10-августта экинчи революция болгон. Мыйзам чыгаруу Жыйыны Улуттук Конвент деп аталып калган. Ал кийин аткаруу бийлигин тартып алган. Натыйжада өлкөдөгү саясий процесс чектен ашкан чечкиндүүлүк (радикализм) жана террорчулук стадиясына өтүп кеткен.

3. 1871-ж. – Париж Коммунасы, ага каршы параллель бийлик франк-прусс согушунун учурундагы «улуттук коргонуу өкмөтү» болгон.

Кыргызстандагы Апрель революциясынан кийинки өнүгүү жаңы бийликтин өтө кызыкдар каршылаштары тарабынан тутандырылган этностор аралык кандуу кагылыштар менен коштолду. Ошол эле учурда бул 20 жылдык эгемендүү өнүгүү мезгилинде улуттар аралык мамилелер жаатында эч кандай реалдуу мамлекеттик саясаттын жүргүзүлбөгөндүгүнүн да натыйжасы болду.

«Кыргызстан – биздин жалпы үйүбүз» деген курулай концепция формалдуу, саясатташтырылган жана кырдаалдык документ экендигин болуп өткөн окуялар ашкерелеп көрсөттү. Ошондуктан жаңы бийликтин улуттук саясатынын концепциясын иштеп чыгуу процессинде эске алына турган көптөгөн проблемалардын ичинде, биздин оюбузча, эң маани-маңыздуу аспектилердин бири жабык этностук коомчулуктун тарыхый, салттык аймагы болгон махалляны калтыруунун кереги барбы же жокпу деген көйгөйлүү проблема турат. Адеп караганда анчалык деле маанисиз, кадыресе маселедей көрүнгөнү менен, негизинен, бул көп улуттуу мамлекеттин келечектеги бакубаттуу өнүгүүсүн жана туруктуулугун тастыктай турган маселе. Махалляларды

рултайды» экинчи бир бийлик институтун түзүү далалаты катары кароого болот. Мындай процесс, адатта, легитимдүү бийлик алсыз жана чечкинсиз болуп, өзүнүн мыйзам тарабынан тастыкталган ыйгарым укуктарын толугу менен пайдалана албаган учурда болуп келген көрүнүш. Биз жогоруда мисалга алган ошол эле Франция мамлекетинин тарыхында параллелдүү бийлик үч жолу түзүлгөн болчу.

1. 1715–1718-жж. – королдордун бийлиги алмашкан учурда. Параллель бийлик институту – жашы жете элек монарх Людовик XVI-нын бийлигине каршы түзүлгөн Париж парламенти.

2. 1792–1794-жж. – Франциянын Мыйзам чыгаруу Жыйынына каршы якобинчилер тарабынан түзүлгөн параллелдүү бийлик институту Париж Коммунасы. Борбордук өз алдынча башкаруу органы болуп саналган Париж Коммунасынын жетекчилиги менен 1792-ж. 10-августта экинчи революция болгон. Мыйзам чыгаруу Жыйыны Улуттук Конвент деп аталып калган. Ал кийин аткаруу бийлигин тартып алган. Натыйжада өлкөдөгү саясий процесс чектен ашкан чечкиндүүлүк (радикализм) жана террорчулук стадиясына өтүп кеткен.

3. 1871-ж. – Париж Коммунасы, ага каршы параллель бийлик франк-прусс согушунун учурундагы «улуттук коргонуу өкмөтү» болгон.

Кыргызстандагы Апрель революциясынан кийинки өнүгүү жаңы бийликтин өтө кызыкдар каршылаштары тарабынан тутандырылган этностор аралык кандуу кагылыштар менен коштолду. Ошол эле учурда бул 20 жылдык эгемендүү өнүгүү мезгилинде улуттар аралык мамилелер жаатында эч кандай реалдуу мамлекеттик саясаттын жүргүзүлбөгөндүгүнүн да натыйжасы болду.

«Кыргызстан – биздин жалпы үйүбүз» деген курулай концепция формалдуу, саясатташтырылган жана кырдаалдык документ экендигин болуп өткөн окуялар ашкерелеп көрсөттү. Ошондуктан жаңы бийликтин улуттук саясатынын концепциясын иштеп чыгуу процессинде эске алына турган көптөгөн проблемалардын ичинде, биздин оюбузча, эң маани-маңыздуу аспектилердин бири жабык этностук коомчулуктун тарыхый, салттык аймагы болгон махалляны калтыруунун кереги барбы же жокпу деген көйгөйлүү проблема турат. Адеп караганда анчалык деле маанисиз, кадыресе маселедей көрүнгөнү менен, негизинен, бул көп улуттуу мамлекеттин келечектеги бакубаттуу өнүгүүсүн жана туруктуулугун тастыктай турган маселе. Махалляларды

сактап калуунун тарапкерлери аларды айрым этностордун жөн гана кылымдардан бери келе жаткан салттык турагы катары карашууда. Бирок, ал махаллялар көп улуттуу мамлекеттин ичиндеги улуттар аралык интеграцияга жол бербеген жабык бирдик катары кайсы учурда болбосун бийлик үчүн күрөштүн, ал тургай, каардуу жана кандуу кагылыштын дапдаяр каражаты катары кызмат кылары иш жүзүндө көрүндү. Анын үстүнө, тарыхта иммигранттарды этностук белгиси боюнча отурукташтырууга тыюу салуунун натыйжасында америкалык улут калыптанганы белгилүү.

Көп улуттуу мамлекетте мамлекетти түзүүчү улут менен башка улуттагылардын ортосундагы өз ара мамилелер кайсы гана өлкөнүн болбосун мамлекеттик саясатындагы ар дайым кыйынчылыктарды жарата турган орчундуу проблема болуп саналат. XXI к. башында бул проблема көпчүлүк өлкөлөрдө өтө эле жигерденип кетти. Арийне, Францияда, Германияда жана Улуу Британияда мультимаданият саясаты, т.а. улуттук азчылыктар менен псевдодемократияны ойноо саясаты ишке ашпай калды. Атап айтканда, Улуу Британияныны премьер-министри Д.Кэмерон Британияда мультимаданий коомду түзүү аракети онунан чыкпай калганын билдирди. Ошондуктан анын өлкөсүнө күчтүү жарандардын баарын, мусулмандарды да бириктире турган улуттук идея керек. Д.Кэмерон өзүнөн мурдагы лейбористтерди ортозаар мусулман уюмдары диндештердин жабык коомдорунун түзүлүшүнө өбөлгө болушкандарына астыртан гана байкоо жүргүзүп келишкендиктери үчүн сынга алган. Европалыктардын иммигранттардын маданий иденттүүлүгү жөнүндө камкордуктары ислам маданий каада-салттарынын параллелдүү өнүгүшүн шарттаган. Бул болсо Европанын социалдык-саясий туруктуулугуна эле эмес, анын бүтүндүгүнө дагы коркунуч келтирген. Мисалы, Лондондогу, Париждеги, Германиянын бир катар шаарларындагы реакциячыл-шовинисттик талоондор, киши өлтүрүүлөр ж.б.

Жогорудагыдай көрүнүштөрдү Кыргызстандын жагдайына келтирип көрүп, биз улуттук чөйрөдөгү өз мүдөөсүнө пайдалануучулук саясаты Кыргызстандын мамлекет катары жок болуп кетишин шарттайт деп айта алабыз.

Мындан 10 жыл мурда биринчи элдик революция болду. Ошондон бери карай коомдо ар кандай деңгээлдеги дискуссия токтобой

сактап калуунун тарапкерлери аларды айрым этностордун жөн гана кылымдардан бери келе жаткан салттык турагы катары карашууда. Бирок, ал махаллялар көп улуттуу мамлекеттин ичиндеги улуттар аралык интеграцияга жол бербеген жабык бирдик катары кайсы учурда болбосун бийлик үчүн күрөштүн, ал тургай, каардуу жана кандуу кагылыштын дапдаяр каражаты катары кызмат кылары иш жүзүндө көрүндү. Анын үстүнө, тарыхта иммигранттарды этностук белгиси боюнча отурукташтырууга тыюу салуунун натыйжасында америкалык улут калыптанганы белгилүү.

Көп улуттуу мамлекетте мамлекетти түзүүчү улут менен башка улуттагылардын ортосундагы өз ара мамилелер кайсы гана өлкөнүн болбосун мамлекеттик саясатындагы ар дайым кыйынчылыктарды жарата турган орчундуу проблема болуп саналат. XXI к. башында бул проблема көпчүлүк өлкөлөрдө өтө эле жигерденип кетти. Арийне, Францияда, Германияда жана Улуу Британияда мультимаданият саясаты, т.а. улуттук азчылыктар менен псевдомократияны ойноо саясаты ишке ашпай калды. Атап айтканда, Улуу Британияныны премьер-министри Д.Кэмерон Британияда мультимаданий коомду түзүү аракети онунан чыкпай калганын билдирди. Ошондуктан анын өлкөсүнө күчтүү жарандардын баарын, мусулмандарды да бириктире турган улуттук идея керек. Д.Кэмерон өзүнөн мурдагы лейбористтерди ортозаар мусулман уюмдары диндештердин жабык коомдорунун түзүлүшүнө өбөлгө болушкандарына астыртан гана байкоо жүргүзүп келишкендиктери үчүн сынга алган. Европалыктардын иммигранттардын маданий иденттүүлүгү жөнүндө камкордуктары ислам маданий каада-салттарынын параллелдүү өнүгүшүн шарттаган. Бул болсо Европанын социалдык-саясий туруктуулугуна эле эмес, анын бүтүндүгүнө дагы коркунуч келтирген. Мисалы, Лондондогу, Париждеги, Германиянын бир катар шаарларындагы реакциячыл-шовинисттик талоондор, киши өлтүрүүлөр ж.б.

Жогорудагыдай көрүнүштөрдү Кыргызстандын жагдайына келтирип көрүп, биз улуттук чөйрөдөгү өз мүдөөсүнө пайдалануучулук саясаты Кыргызстандын мамлекет катары жок болуп кетишин шарттайт деп айта алабыз.

Мындан 10 жыл мурда биринчи элдик революция болду. Ошондон бери карай коомдо ар кандай деңгээлдеги дискуссия токтобой

жүрүп келүүдө. 2005-жылы 24-мартта болгон окуя революциябы же мамлекеттик төңкөрүшпү?

Ой-пикирлердин ар түрдүүлүгү, биздин оюбузча, туура эмес методологиялык өңүттөн карагандыкта болуп жатат. Эгерде дүйнөдө болуп өткөн революциялардын мыйзам ченемдүүлүктөрүнөн алып карай турган болсок, 2005-жылы 24-марттагы саясий процеске, биринчиден, жалпы эл катышты. Экинчиден, дүйнөлүк революциялардын анык мыйзамы тастыкталды: жогору жактагылар жаңыча башкара албай коюшту жана төмөн жактагылар эскиче жашоону каалашкан жок.

Эмесе, революциянын мыйзамын реалдуу чечмелеп көрөлү.

Революциянын мыйзамынын биринчи бөлүгү боюнча. Эгерде Президент А.Акаев чындыгында эле жаңы муундагы, жаңыча саясий ой жүгүртө билген саясатчы болгон болсо, анда ал коомду социалдык жарылууга алып келмек эмес.

«Саясий башкаруу – бул адамдардын эмес, мыйзамдын башкаруусу. Башкаруучулар, ал тургай, эң мыкты башкаруучулар дагы, сезимге жана кызуу кандуулукка алдырып коюшат, ал эми мыйзам болсо – «тең салмактуу акыл-эс».

Аристотель

Инсандын саясий жүрүм-турумун илимий-теориялык жактан негиздеп келип, «саясат деген баарлаша билүү, макулдаша билүү, бүтүндүүлүк үчүн айрым жеке маселелерден баш тарта билүү» деген экен Аристотель өз мезгилинде.

Эгерде Президент А.Акаев эл ишенип берген ички саясат менен алектенип, аны туура жүргүзө билгенде, мамлекеттин кызыкчылыгы үчүн эмгектене билгенде, ал башкарган эгемендүү 15 жылдын ичинде Кыргызстандын советтик доордон мурас болуп калган экономикалык жана маданий потенциалы сакталып калмак жана өнүгүп-өркүндөмөк.

Революциянын мыйзамынын төмөн жактагылар эскиче жашоону каалашкан жок деген экинчи бөлүгү боюнча. Дээрлик 1 млн-дой кыргыз жакшы жашоо издеп дүйнө кезип кетишти, калган бөлүгү Март революциясынын «кыймылдаткыч күчү» болду. Ал эми революциянын түздөн-түз шылтоосу мурун болуп көрбөгөндөй парламенттик шайлоолор болду: мамлекеттик башкаруучу топтун балдарынын жана

жүрүп келүүдө. 2005-жылы 24-мартта болгон окуя революциябы же мамлекеттик төңкөрүшпү?

Ой-пикирлердин ар түрдүүлүгү, биздин оюбузча, туура эмес методологиялык өңүттөн карагандыкта болуп жатат. Эгерде дүйнөдө болуп өткөн революциялардын мыйзам ченемдүүлүктөрүнөн алып карай турган болсок, 2005-жылы 24-марттагы саясий процеске, биринчиден, жалпы эл катышты. Экинчиден, дүйнөлүк революциялардын анык мыйзамы тастыкталды: жогору жактагылар жаңыча башкара албай коюшту жана төмөн жактагылар эскиче жашоону каалашкан жок.

Эмесе, революциянын мыйзамын реалдуу чечмелеп көрөлү.

Революциянын мыйзамынын биринчи бөлүгү боюнча. Эгерде Президент А.Акаев чындыгында эле жаңы муундагы, жаңыча саясий ой жүгүртө билген саясатчы болгон болсо, анда ал коомду социалдык жарылууга алып келмек эмес.

«Саясий башкаруу – бул адамдардын эмес, мыйзамдын башкаруусу. Башкаруучулар, ал тургай, эң мыкты башкаруучулар дагы, сезимге жана кызуу кандуулукка алдырып коюшат, ал эми мыйзам болсо – «тең салмактуу акыл-эс».

Аристотель

Инсандын саясий жүрүм-турумун илимий-теориялык жактан негиздеп келип, «саясат деген баарлаша билүү, макулдаша билүү, бүтүндүүлүк үчүн айрым жеке маселелерден баш тарта билүү» деген экен Аристотель өз мезгилинде.

Эгерде Президент А.Акаев эл ишенип берген ички саясат менен алектенип, аны туура жүргүзө билгенде, мамлекеттин кызыкчылыгы үчүн эмгектене билгенде, ал башкарган эгемендүү 15 жылдын ичинде Кыргызстандын советтик доордон мурас болуп калган экономикалык жана маданий потенциалы сакталып калмак жана өнүгүп-өркүндөмөк.

Революциянын мыйзамынын төмөн жактагылар эскиче жашоону каалашкан жок деген экинчи бөлүгү боюнча. Дээрлик 1 млн-дой кыргыз жакшы жашоо издеп дүйнө кезип кетишти, калган бөлүгү Март революциясынын «кыймылдаткыч күчү» болду. Ал эми революциянын түздөн-түз шылтоосу мурун болуп көрбөгөндөй парламенттик шайлоолор болду: мамлекеттик башкаруучу топтун балдарынын жана

тууган-уруктарынын Жогорку Кеңешке талапкерлиги жана шайланышы; бул процессте администрациялык ресурстун чексиз колдонулушу.

Ошондуктан 2005-жылы 24-мартта жана 2010-жылы 7-апрелде болгон тарыхый окуяларды жалпы эл катышпастан, 50–100дөй болгон жоон топ адамдардын күчү менен ишке ашырылуучу мамлекеттик төңкөрүш катары эсептөөгө болбойт. Биз бул жерде адеп караганда коомдук-саясий система өзгөрүлбөгөндөй көрүнгөн алдамчы ойго жетеленбешибиз керек. Себеби бул эки революциянын натыйжаларына жана өлкө жарандарынын, саясий лидерлердин жана партиялардын маанайын тереңирээк байкаштыра турган болсок, аларга чейинки жана алардан кийинки коомдук аң-сезимди салыштырып талдоо жүргүзө турган болсок, коомдук да, саясий да өзгөрүүлөр болгону даана көрүнүп турат.

Ошондой эле биз этап-этап менен, Улуу Француз революциясы 10 жылга, Англиялык буржуазиялык революция 20 жылга, Улуу Октябрь социалисттик революциясынын «эксплуататордук таптын жаалданган каршылыгын жеңүүгө сарпталган» өткөөл доору 20 жылдан ашуун мезгилге созулганын эске түшүрүүгө тийишпиз.

Албетте, 2005-жылдагы Март жана 2010-жылдагы Апрель революцияларынан кийинки мародёрдук талап-тоноолор жүргөн алгачкы күндөр көңүлдү чөгөрөт, өкүндүрөт. Бирок кандай гана болбосун революциялар жана элдик толкундоолор ушундай жосунсуз жоруктар менен коштолоору айгине иш. Анын үстүнө эли жана бүтүндөй мамлекет эч кандай коргоосуз калган Кыргызстандын абалы башкача кандай болмок?

«Бийлик түйшүгүн» тартуу, «бийлик жүгүн» көтөрүү – миллиондогон элдин алды, мамлекеттин башчысы болуп саналган президенттин үлүшү. Президент биринчи орунга элдин мүдөө-таламын, мамлекеттин коопсуздугун коюуга тийиш. Ошондуктан бул тартип бузуулар, мародёрчулук, материалдык жоготуулар үчүн укуктук да, моралдык да, материалдык да жоопкерчилик толугу менен алгачкы эки президенттин мойнунда. «Бийлик түйшүгүн салмагы жана чыгымы», кебелбес жана кыйшаюусуз шарты мына ушундай.

2005-жылы 24-мартта жана 2010-жылы 7-апрелде Кыргызстандын эли жана кыргыздар тарыхый процесстин жигердүү субъекти экендиктерин, бийликтин булагы жана таянычы экендиктерин даңазалай алышты.

тууган-уруктарынын Жогорку Кеңешке талапкерлиги жана шайланышы; бул процессте администрациялык ресурстун чексиз колдонулушу.

Ошондуктан 2005-жылы 24-мартта жана 2010-жылы 7-апрелде болгон тарыхый окуяларды жалпы эл катышпастан, 50–100дөй болгон жоон топ адамдардын күчү менен ишке ашырылуучу мамлекеттик төңкөрүш катары эсептөөгө болбойт. Биз бул жерде адеп караганда коомдук-саясий система өзгөрүлбөгөндөй көрүнгөн алдамчы ойго жетеленбешибиз керек. Себеби бул эки революциянын натыйжаларына жана өлкө жарандарынын, саясий лидерлердин жана партиялардын маанайын тереңирээк байкаштыра турган болсок, аларга чейинки жана алардан кийинки коомдук аң-сезимди салыштырып талдоо жүргүзө турган болсок, коомдук да, саясий да өзгөрүүлөр болгону даана көрүнүп турат.

Ошондой эле биз этап-этап менен, Улуу Француз революциясы 10 жылга, Англиялык буржуазиялык революция 20 жылга, Улуу Октябрь социалисттик революциясынын «эксплуататордук таптын жаалданган каршылыгын жеңүүгө сарпталган» өткөөл доору 20 жылдан ашуун мезгилге созулганын эске түшүрүүгө тийишпиз.

Албетте, 2005-жылдагы Март жана 2010-жылдагы Апрель революцияларынан кийинки мародёрдук талап-тоноолор жүргөн алгачкы күндөр көңүлдү чөгөрөт, өкүндүрөт. Бирок кандай гана болбосун революциялар жана элдик толкундоолор ушундай жосунсуз жоруктар менен коштолоору айгине иш. Анын үстүнө эли жана бүтүндөй мамлекет эч кандай коргоосуз калган Кыргызстандын абалы башкача кандай болмок?

«Бийлик түйшүгүн» тартуу, «бийлик жүгүн» көтөрүү – миллиондогон элдин алды, мамлекеттин башчысы болуп саналган президенттин үлүшү. Президент биринчи орунга элдин мүдөө-таламын, мамлекеттин коопсуздугун коюуга тийиш. Ошондуктан бул тартип бузуулар, мародёрчулук, материалдык жоготуулар үчүн укуктук да, моралдык да, материалдык да жоопкерчилик толугу менен алгачкы эки президенттин мойнунда. «Бийлик түйшүгүн салмагы жана чыгымы», кебелбес жана кыйшаюусуз шарты мына ушундай.

2005-жылы 24-мартта жана 2010-жылы 7-апрелде Кыргызстандын эли жана кыргыздар тарыхый процесстин жигердүү субъекти экендиктерин, бийликтин булагы жана таянычы экендиктерин даңазалай алышты.

ХРОНОЛОГИЯ

1992-ж. – Кыргызстандын Өкмөтү жана «Камеко» корпорациясы та-
рабынан «Кумтөр алтын» долбоорун түзүү боюнча Баш-
кы макулдашууга кол коюулушу.

1993-ж. – «Кумтөр Оперейтинг Компанинин» түзүлүшү.

1994-ж. – Техникалык-экономикалык негиздеменин (ТЭН) даярдалып
бүтүшү. Кумтөрдө курулуштун башталышы.

1999- жана 2000-жж. – Баткен окуялары болгон жылдар. Өзбек-
тандын Исламдык кыймылынын басмачылар тобу Кыр-
гызстандын аймагына (азыркы Баткен облусу) басып
кирүүгө аракет жасашкан. Орусиянын, Кыргызстандын
жана Өзбекстандын биргелешкен күч-аракеттери менен
басмачылар тобу талкаланган.

2000-ж. 10-октябрь – Евразиялык экономикалык коомдоштук (ЕврА-
зЭК) түзүлгөн. Ага мүчө мамлекеттер: Белоруссия, Ка-
закстан, Кыргызстан, Орусия, Тажикстан; байкоочу мам-
лекеттер: Армения, Молдова, Украина.

2001-ж. декабры – «Манас» аэропортунда АКШнын П.Ганси
атындагы авиабазасы ачылган. Кыргыз өкмөтү ага 300 гектар жер
бөлүп берген. 2009-ж. президент К.Бакиевдин тушунда жаңы ке-
лишим түзүлүп, анын аты Транзиттик борбор болуп өзгөртүлгөн. Ке-
лишим боюнча борбордун иштөө мөөнөтү 2014-жылдын 10-июлунда
аяктаары көрсөтүлгөн. Кыргыз Республикасынын азыркы президен-
ти А.Атамбаев Кыргызстан келишим узартылбастыгын жана Тран-
зиттик борбор өз мөөнөтүндө ишин токтото тургандыгын билдир-
ген. 2014-ж. 3-июнда Улуттук гвардиянын жоокерлери «Манастагы»
Транзиттик борбордун ачкычын АКШнын аскерлеринен символика-
луу түрдө өткөрүп алышкан.

ХРОНОЛОГИЯ

1992-ж. – Кыргызстандын Өкмөтү жана «Камеко» корпорациясы та-
рабынан «Кумтөр алтын» долбоорун түзүү боюнча Баш-
кы макулдашууга кол коюулушу.

1993-ж. – «Кумтөр Оперейтинг Компанинин» түзүлүшү.

1994-ж. – Техникалык-экономикалык негиздеменин (ТЭН) даярдалып
бүтүшү. Кумтөрдө курулуштун башталышы.

1999- жана 2000-жж. – Баткен окуялары болгон жылдар. Өзбек-
тандын Исламдык кыймылынын басмачылар тобу Кыр-
гызстандын аймагына (азыркы Баткен облусу) басып
кирүүгө аракет жасашкан. Орусиянын, Кыргызстандын
жана Өзбекстандын биргелешкен күч-аракеттери менен
басмачылар тобу талкаланган.

2000-ж. 10-октябрь – Евразиялык экономикалык коомдоштук (ЕврА-
зЭК) түзүлгөн. Ага мүчө мамлекеттер: Белоруссия, Ка-
закстан, Кыргызстан, Орусия, Тажикстан; байкоочу мам-
лекеттер: Армения, Молдова, Украина.

2001-ж. декабры – «Манас» аэропортунда АКШнын П.Ганси
атындагы авиабазасы ачылган. Кыргыз өкмөтү ага 300 гектар жер
бөлүп берген. 2009-ж. президент К.Бакиевдин тушунда жаңы ке-
лишим түзүлүп, анын аты Транзиттик борбор болуп өзгөртүлгөн. Ке-
лишим боюнча борбордун иштөө мөөнөтү 2014-жылдын 10-июлунда
аяктаары көрсөтүлгөн. Кыргыз Республикасынын азыркы президен-
ти А.Атамбаев Кыргызстан келишим узартылбастыгын жана Тран-
зиттик борбор өз мөөнөтүндө ишин токтото тургандыгын билдир-
ген. 2014-ж. 3-июнда Улуттук гвардиянын жоокерлери «Манастагы»
Транзиттик борбордун ачкычын АКШнын аскерлеринен символика-
луу түрдө өткөрүп алышкан.

- 2002-ж. 16–18 марты – Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы Боспиек айылында эл менен укук коргоо органдарынын ортосундагы кагылыш.
- 2002-ж. 17-марты – Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы Боспиек айылында укук коргоо органдары тарабынан бийликтин зомбулугуна каршы демонстрацияга чыгышкан куралсыз элге каршы ок атылган.
- 2003-ж. майы – Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен «Газпром» Ачык Акционердик коому (ААК) компаниясынын ортосунда 25 жылга эсептелген узак мөөнөттүү *Газ тармагындагы кызматташтык жөнүндө макулдашууга* кол коюлган.
- 2003-ж. 15-октябры – Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен *Кыргыз Республикасынын коомчулукту өнүктүрүү жана инвестициялоо Агенттиги (АРИС)* түзүлгөн.
- 2003-ж. 23-октябры – Орусиянын президенти Владимир Путин менен Кыргызстандын президенти Аскар Акаевдин катышуусунда Канттагы орус авиабазасы ачылган. Кыргызстандын мамлекет башчысынын айтымында, «Манас» аба майданында жайгашкан антитеррордук күчтөрдүн П. Ганси атындагы авиабазасы Ооганстандагы атайын тапшырманы аткарыш үчүн убактылуу жайгашкан, ал эми Канттагы орус авиабазасы туруктуу иштеш үчүн ачылган.
- 2004-ж. – Долбоордун реструктуралаштырылышы. Centerra Gold Inc. тин түзүлүшү. 2004-жылдын 22-июнундагы Инвестициялык макулдашуунун күчүнө кириши.
- 2005-ж. – Геологиялык чалгындоо иштеринин натыйжасында «Кумтөр» алтын кенин эксплуатациялоонун мөөнөтү 2013-жылга чейин узартылган.
- 2005-ж. 24 марты – жоогазын революциясы – кезектеги парламенттик шайлоолордун жыйынтыктары бурмалангандыгына байланыштуу бийликтин курч кризиси. А.Акаевдин үй-бүлөлүк-авторитардык бийлигине каршы элдин нааразычы-

- 2002-ж. 16–18 марты – Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы Боспиек айылында эл менен укук коргоо органдарынын ортосундагы кагылыш.
- 2002-ж. 17-марты – Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы Боспиек айылында укук коргоо органдары тарабынан бийликтин зомбулугуна каршы демонстрацияга чыгышкан куралсыз элге каршы ок атылган.
- 2003-ж. майы – Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен «Газпром» Ачык Акционердик коому (ААК) компаниясынын ортосунда 25 жылга эсептелген узак мөөнөттүү *Газ тармагындагы кызматташтык жөнүндө макулдашууга* кол коюлган.
- 2003-ж. 15-октябры – Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен *Кыргыз Республикасынын коомчулукту өнүктүрүү жана инвестициялоо Агенттиги (АРИС)* түзүлгөн.
- 2003-ж. 23-октябры – Орусиянын президенти Владимир Путин менен Кыргызстандын президенти Аскар Акаевдин катышуусунда Канттагы орус авиабазасы ачылган. Кыргызстандын мамлекет башчысынын айтымында, «Манас» аба майданында жайгашкан антитеррордук күчтөрдүн П. Ганси атындагы авиабазасы Ооганстандагы атайын тапшырманы аткарыш үчүн убактылуу жайгашкан, ал эми Канттагы орус авиабазасы туруктуу иштеш үчүн ачылган.
- 2004-ж. – Долбоордун реструктуралаштырылышы. Centerra Gold Inc. тин түзүлүшү. 2004-жылдын 22-июнундагы Инвестициялык макулдашуунун күчүнө кириши.
- 2005-ж. – Геологиялык чалгындоо иштеринин натыйжасында «Кумтөр» алтын кенин эксплуатациялоонун мөөнөтү 2013-жылга чейин узартылган.
- 2005-ж. 24 марты – жоогазын революциясы – кезектеги парламенттик шайлоолордун жыйынтыктары бурмалангандыгына байланыштуу бийликтин курч кризиси. А.Акаевдин үй-бүлөлүк-авторитардык бийлигине каршы элдин нааразычы-

лыгы чегине жетип, 2002-жылы 17-марттагы Аксы трагедиясынан кийин бийликке каршы элдин кыжырдануусу ого бетер күчөгөн. Калкты митингдерге чыгууга мажбур кылган, элдин кыжырланткан эки нерсе болгон: биринчиси 15 жыл бою А.Акаев бекемдеп келген авторитардык саясий тартип; экинчиси А.Акаевдин үй-бүлөлүк башкаруу системасы. Ушул эки нерсе жоюлсун деген талаптар менен чыккан бириккен оппозиция элдин ишенимине ээ болуп, артынан ээрчиге алган. Ал эми бириккен оппозиция үчүн эл саясий бийликти өз колуна алыш үчүн гана курал, каражат катары керек болгон.

2005-ж. июлу – Мөөнөтүнөн мурда өткөрүлгөн шайлоодо Кыргыз Республикасынын Президенттигине оппозициянын лидерлеринин бири Курманбек Бакиев шайланат. Премьер-министр Феликс Кулов болот. Бирок, баары бир, өлкөдөгү абал оңолгон эмес, ал эми оппозициялык ишмерлердин арасында бийлик үчүн күрөш улана берген.

2006-ж. февралы – кыргыз парламентинин төрагасы Өмүрбек Текебаев президент Курманбек Бакиев менен жаңжалдашып, отставкага чыгып кеткен.

2006-ж. 2-марты – парламенттин төрагасы болуп А.Акаевдин тушунда Улуттук банктын башчысы жана Каржы министри болуп иштеген Марат Султанов шайланган.

2006-ж. 29-апрели – жаңы оппозиция президенттик шайлоонун учурунда Бакиев-Кулов тандеми берген убадалардын аткарылышын, атап айтканда, конституциялык реформалардын жүргүзүлүшүн, талап кылган митинг өткөрүшөт. Ошондой эле бийликке криминалдык элементтердин жолотпоону талап кылышат. Бакиев менен Кулов митингчилердин алдына келишип, айтылган талаптарды аткарууга убада беришет. Бирок реформалоо процесси үмүтсүз кечендей берген. Президент Бакиев адегенде Конституциялык Кеңешмени түзгөн. Бирок көп өтпөй эле процессти бюрократташтырып, күтүүсүздөн Конституциялык Кеңешменин курамын кеңейтет. Конституциялык

лыгы чегине жетип, 2002-жылы 17-марттагы Аксы трагедиясынан кийин бийликке каршы элдин кыжырдануусу ого бетер күчөгөн. Калкты митингдерге чыгууга мажбур кылган, элдин кыжырланткан эки нерсе болгон: биринчиси 15 жыл бою А.Акаев бекемдеп келген авторитардык саясий тартип; экинчиси А.Акаевдин үй-бүлөлүк башкаруу системасы. Ушул эки нерсе жоюлсун деген талаптар менен чыккан бириккен оппозиция элдин ишенимине ээ болуп, артынан ээрчиге алган. Ал эми бириккен оппозиция үчүн эл саясий бийликти өз колуна алыш үчүн гана курал, каражат катары керек болгон.

2005-ж. июлу – Мөөнөтүнөн мурда өткөрүлгөн шайлоодо Кыргыз Республикасынын Президенттигине оппозициянын лидерлеринин бири Курманбек Бакиев шайланат. Премьер-министр Феликс Кулов болот. Бирок, баары бир, өлкөдөгү абал оңолгон эмес, ал эми оппозициялык ишмерлердин арасында бийлик үчүн күрөш улана берген.

2006-ж. февралы – кыргыз парламентинин төрагасы Өмүрбек Текебаев президент Курманбек Бакиев менен жаңжалдашып, отставкага чыгып кеткен.

2006-ж. 2-марты – парламенттин төрагасы болуп А.Акаевдин тушунда Улуттук банктын башчысы жана Каржы министри болуп иштеген Марат Султанов шайланган.

2006-ж. 29-апрели – жаңы оппозиция президенттик шайлоонун учурунда Бакиев-Кулов тандеми берген убадалардын аткарылышын, атап айтканда, конституциялык реформалардын жүргүзүлүшүн, талап кылган митинг өткөрүшөт. Ошондой эле бийликке криминалдык элементтердин жолотпоону талап кылышат. Бакиев менен Кулов митингчилердин алдына келишип, айтылган талаптарды аткарууга убада беришет. Бирок реформалоо процесси үмүтсүз кечендей берген. Президент Бакиев адегенде Конституциялык Кеңешмени түзгөн. Бирок көп өтпөй эле процессти бюрократташтырып, күтүүсүздөн Конституциялык Кеңешменин курамын кеңейтет. Конституциялык

Кеңешменин кеңейтилген курамы (300 киши) тарабынан иштелип чыккан долбоордо оппозициянын талап кылган маселелери толук каралган эмес. Президент Бакиев өзү аны талкуулоону жана ийине жеткире иштеп бүткөрүүнү улантууга «аракет кылган». Ошентип иштеп бүтүү процессинин учу узарып кете берген. Бул анын жоогазын революциясындагы шериктештеринин жана оппозициянын кыжырын келтирген.

2006-ж. 2-ноябры – оппозиция учу түгөнбөгөн конституциялык реформага каршы мөөнөтсүз митингди уюштурат. Митингчилер президент Бакиевдин жана премьер-министр Куловдун отставкага кетишин талап кылышат.

2006-ж. 6-ноябры – митингчилердин шыктануусу кызууланып күч алат. Бакиев долбоорду парламентке коёт, бирок оппозицияны колдогон депутаттар парламенттин отурумуна келбей коюшат. Ала-Тоо аянтындагы «Реформа үчүн» кыймылынын митингин колдоп 3–5 миң киши чыгат. Митингчилердин талаптары: конституциялык реформа, Кыргыз теле берүүсүн реформалоо жана коомдук теле берүүнү түзүү, бир тууган Коңгантиевдерди (өлкөнүн Баш прокурорун жана Бишкек УВДсынын башчысын), Бишкектин мэри Ногоевди, ИИМдин башчысынын м.а. Гуроновду отставкага кетирүү, элдик өкмөттү түзүү, үй-бүлөлүк бизнести түзүү жана Акаевдин мүлкүн элге кайтаруу. Бийликтин 7-ноябрда контрмитинг өткөргөнү жатканы дайын болот. Саат 23:00до депутат Ө.Текебаев парламентти Уюштуруу жыйыны деп жарыялоону жана кворумдун жоктугунан Конституциянын жаңы долбоорун кабыл алууну сунуш кылат.

2006-ж. 7-ноябры – парламент түнкү саат 1:00до Уюштуруу жыйынын түзөт. Конституциянын жаңы долбоорун кабыл алууга кол топтоло баштайт. Саат 12:00до жаңы Конституциянын кабыл алынгандыгы жарыяланат. Ага ылайык, шайлоо органдары – президент жана парламент – өз ыйгарым укуктарын 2010-жылга чейин сактап калышат. Жаңы Өкмөт түзүлмөй болот, а президент аны түзүүгө катышпайт.

Кеңешменин кеңейтилген курамы (300 киши) тарабынан иштелип чыккан долбоордо оппозициянын талап кылган маселелери толук каралган эмес. Президент Бакиев өзү аны талкуулоону жана ийине жеткире иштеп бүткөрүүнү улантууга «аракет кылган». Ошентип иштеп бүтүү процессинин учу узарып кете берген. Бул анын жоогазын революциясындагы шериктештеринин жана оппозициянын кыжырын келтирген.

2006-ж. 2-ноябры – оппозиция учу түгөнбөгөн конституциялык реформага каршы мөөнөтсүз митингди уюштурат. Митингчилер президент Бакиевдин жана премьер-министр Куловдун отставкага кетишин талап кылышат.

2006-ж. 6-ноябры – митингчилердин шыктануусу кызууланып күч алат. Бакиев долбоорду парламентке коёт, бирок оппозицияны колдогон депутаттар парламенттин отурумуна келбей коюшат. Ала-Тоо аянтындагы «Реформа үчүн» кыймылынын митингин колдоп 3–5 миң киши чыгат. Митингчилердин талаптары: конституциялык реформа, Кыргыз теле берүүсүн реформалоо жана коомдук теле берүүнү түзүү, бир тууган Коңгантиевдерди (өлкөнүн Баш прокурорун жана Бишкек УВДсынын башчысын), Бишкектин мэри Ногоевди, ИИМдин башчысынын м.а. Гуроновду отставкага кетирүү, элдик өкмөттү түзүү, үй-бүлөлүк бизнести түзүү жана Акаевдин мүлкүн элге кайтаруу. Бийликтин 7-ноябрда контрмитинг өткөргөнү жатканы дайын болот. Саат 23:00до депутат Ө.Текебаев парламентти Уюштуруу жыйыны деп жарыялоону жана кворумдун жоктугунан Конституциянын жаңы долбоорун кабыл алууну сунуш кылат.

2006-ж. 7-ноябры – парламент түнкү саат 1:00до Уюштуруу жыйынын түзөт. Конституциянын жаңы долбоорун кабыл алууга кол топтоло баштайт. Саат 12:00до жаңы Конституциянын кабыл алынгандыгы жарыяланат. Ага ылайык, шайлоо органдары – президент жана парламент – өз ыйгарым укуктарын 2010-жылга чейин сактап калышат. Жаңы Өкмөт түзүлмөй болот, а президент аны түзүүгө катышпайт.

Бакиев жана Куловду жактоочулар менен оппозиция тарабындагылар кагылышып кетишет..

2006-ж. 9-ноябры – президент К.Бакиев Конституциянын жаңы редакциясына кол коёт. Ал боюнча президенттин ыйгарым укуктары кыскартылып, Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктары олутуу кеңейтилген. Бирок бул Конституция көпкө деле колдонулган жок.

2006-ж. 19-декабры – Кыргыз Республикасынын Өкмөтү отставкага кетет (Президент кабыл алат). Талдоочулардын пикирлери боюнча, Өкмөттүн отставкага кетиши жана парламенттин таркатылышынын күтүлүшү Конституциянын күчүнө киришине мүмкүнчүлүк түзмөк.

2006-ж. 30-декабры – Бакиевдин парламентти таркатуу опузасы жана президентти жактаган депутаттардын катышуусу менен парламент Конституциянын жаңы редакциясын (эки айдын ичинде экинчиси) кабыл алат. Ал 2007-жылы 16-январда күчүнө кирет. Ал боюнча президент мурдагы позициясын кайтарып алып, өз бийлигин күчтөндүргөн.

2007-ж. январы – президент Бакиевдин жана премьер-министр Куловдун саясий тандеми бузулат. Кулов кайрадан премьер-министрликке шайланыш үчүн тийиштүү добушту топтой албай калган. Президент Бакиев анын талапкерлигин үчүнчү жолу сунуштаган жок.

2007-ж. 30-январы – парламент премьер-министрликке айыл чарба министринин м.а. Азим Исабековду сунуштаган.

2007-ж. 14-сентябры – Кыргыз Республикасынын Конституциялык Сотунун чечими менен Конституциянын 2007-жылдын 16-январынан бери колдонулуп келаткан редакциясы алынып салынган. Конституциянын 2003-жылдын 18-февралындагы варианты кайрадан күчүнө кирген.

2007-ж. 24-декабры – парламент тарабынан премьер-министрликке Игорь Чудиновду бекитилген.

2009-ж. – «Кумтөралтын» долбоору боюнча Жаңыча шарттар жөнүндө макулдашууга кол коюлушу жана анын ратификацияланышы.

Бакиев жана Куловду жактоочулар менен оппозиция тарабындагылар кагылышып кетишет..

2006-ж. 9-ноябры – президент К.Бакиев Конституциянын жаңы редакциясына кол коёт. Ал боюнча президенттин ыйгарым укуктары кыскартылып, Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктары олутуу кеңейтилген. Бирок бул Конституция көпкө деле колдонулган жок.

2006-ж. 19-декабры – Кыргыз Республикасынын Өкмөтү отставкага кетет (Президент кабыл алат). Талдоочулардын пикирлери боюнча, Өкмөттүн отставкага кетиши жана парламенттин таркатылышынын күтүлүшү Конституциянын күчүнө киришине мүмкүнчүлүк түзмөк.

2006-ж. 30-декабры – Бакиевдин парламентти таркатуу опузасы жана президентти жактаган депутаттардын катышуусу менен парламент Конституциянын жаңы редакциясын (эки айдын ичинде экинчиси) кабыл алат. Ал 2007-жылы 16-январда күчүнө кирет. Ал боюнча президент мурдагы позициясын кайтарып алып, өз бийлигин күчтөндүргөн.

2007-ж. январы – президент Бакиевдин жана премьер-министр Куловдун саясий тандеми бузулат. Кулов кайрадан премьер-министрликке шайланыш үчүн тийиштүү добушту топтой албай калган. Президент Бакиев анын талапкерлигин үчүнчү жолу сунуштаган жок.

2007-ж. 30-январы – парламент премьер-министрликке айыл чарба министринин м.а. Азим Исабековду сунуштаган.

2007-ж. 14-сентябры – Кыргыз Республикасынын Конституциялык Сотунун чечими менен Конституциянын 2007-жылдын 16-январынан бери колдонулуп келаткан редакциясы алынып салынган. Конституциянын 2003-жылдын 18-февралындагы варианты кайрадан күчүнө кирген.

2007-ж. 24-декабры – парламент тарабынан премьер-министрликке Игорь Чудиновду бекитилген.

2009-ж. – «Кумтөралтын» долбоору боюнча Жаңыча шарттар жөнүндө макулдашууга кол коюлушу жана анын ратификацияланышы.

- 2009-ж. 23-августу – президенттик шайлоодо 6 талапкердин (Т.Сариев, А.Атамбаев, Ж.Назаралиев, К.Бакиев, Т.Үмөталиева, Н.Мотуев) арасынан 80 % ашуун добуш менен Кыргыз Республикасынын Президенттигине Курманбек Бакиев шайланган.
- 2010-ж. 7-апрели – Элдик революция болгон күн. Бийликке башында Роза Отунбаева турган Убактылуу Өкмөт келген. К.Бакиев куралданган туугандары менен Ош шаары аркылуу туулуп-өскөн айылы Тейитке качып кеткен, андан соң ал 15-апрелде Казакстан аркылуу Беларуссияга токолу менен бирге кеткен. Ушул тапта ал Минскинин жанында бозгундукта жашайт. Биринчи аялы Татьяна Орусияда жана Европада байырлап жатат. Коррупцияга белчесинен батты деп шектелген уулу Максим Бакиев ушул тапта Улуу Британияда качып жүрөт.
- 2010-ж. 19-майы – Отунбаева Роза Исаковна Убактылуу Өкмөттүн атайын декрети менен Кыргызстандын өткөөл мезгилдеги Президенти болуп жарыяланган. Атайын декретке ылайык, өткөөл мезгилдеги Президенттин ыйгарым укугунун мөөнөтү 2011-ж. 31-декабрына чейин деп бекитилген. Р.Отунбаева бул кызматта 2011-ж. 1-декабрына чейин турган.
- 2010-ж. 27-июну – Жалпы элдик референдумда Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы кабыл алынган. Парламенттик республиканы түзүү аракеттери көрүлө баштаган. Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы боюнча референдумдун өткөрүлүшү өлкөнү укуктук талаага кайтарып келүүнүн алгачкы кадамы болгон. Башкаруу системасы өзгөрүп, өлкө президенттик башкаруудан (президенттин бир катар ыйгарым укуктары чектелди) парламенттик башкарууга өткөн. Эми Өкмөттү Парламент түзүп калды. Президент 1 гана жолу 6 жылдык мөөнөткө шайлана турган болду.
- 2010-ж. 10-октябры – Мөөнөтүнөн мурда парламенттик шайлоо өткөрүлгөн. Кыргызстан КМШ жана Борбордук Азия чөл-

- 2009-ж. 23-августу – президенттик шайлоодо 6 талапкердин (Т.Сариев, А.Атамбаев, Ж.Назаралиев, К.Бакиев, Т.Үмөталиева, Н.Мотуев) арасынан 80 % ашуун добуш менен Кыргыз Республикасынын Президенттигине Курманбек Бакиев шайланган.
- 2010-ж. 7-апрели – Элдик революция болгон күн. Бийликке башында Роза Отунбаева турган Убактылуу Өкмөт келген. К.Бакиев куралданган туугандары менен Ош шаары аркылуу туулуп-өскөн айылы Тейитке качып кеткен, андан соң ал 15-апрелде Казакстан аркылуу Беларуссияга токолу менен бирге кеткен. Ушул тапта ал Минскинин жанында бозгундукта жашайт. Биринчи аялы Татьяна Орусияда жана Европада байырлап жатат. Коррупцияга белчесинен батты деп шектелген уулу Максим Бакиев ушул тапта Улуу Британияда качып жүрөт.
- 2010-ж. 19-майы – Отунбаева Роза Исаковна Убактылуу Өкмөттүн атайын декрети менен Кыргызстандын өткөөл мезгилдеги Президенти болуп жарыяланган. Атайын декретке ылайык, өткөөл мезгилдеги Президенттин ыйгарым укугунун мөөнөтү 2011-ж. 31-декабрына чейин деп бекитилген. Р.Отунбаева бул кызматта 2011-ж. 1-декабрына чейин турган.
- 2010-ж. 27-июну – Жалпы элдик референдумда Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы кабыл алынган. Парламенттик республиканы түзүү аракеттери көрүлө баштаган. Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы боюнча референдумдун өткөрүлүшү өлкөнү укуктук талаага кайтарып келүүнүн алгачкы кадамы болгон. Башкаруу системасы өзгөрүп, өлкө президенттик башкаруудан (президенттин бир катар ыйгарым укуктары чектелди) парламенттик башкарууга өткөн. Эми Өкмөттү Парламент түзүп калды. Президент 1 гана жолу 6 жылдык мөөнөткө шайлана турган болду.
- 2010-ж. 10-октябры – Мөөнөтүнөн мурда парламенттик шайлоо өткөрүлгөн. Кыргызстан КМШ жана Борбордук Азия чөл-

көмүндөгү бирден-бир парламенттик республика болуп калган.

2011-ж. 19-октябры – ЕврАзЭСтин Санкт-Петербургдагы отурумунда Кыргызстанды Бажы бирлигине кабыл алуу жөнүндө билдирүү жасалган.

2011-ж. 30-октябры – Кыргыз Республикасынын Президенти болуп Атамбаев Алмазбек Шаршенович шайланган. Анын талапкерлигине шайлоочулардын 63,2 % добуш берген. А.Атамбаев 2011-ж. 1-декабрынан – Кыргыз Республикасынын Президенти.

2011-ж. – Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаарынын борбордук «Ала-Тоо» аянтында Айкөл Манастын эстелиги тургузулган.

2013-ж. 21-январы – Кыргыз Республикасынын Президентинин № 11 Жарлыгы менен «2013–2017-жылдардын мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы» бекирилген. Улуттук стратегия 2 бөлүктөн жана Күтүлгөн натыйжалардын турат. 1-бөлүгү – «Мамлекет катары калыптануу жана ийгиликтүү өнүгүү негиздерин түптөө»; 2-бөлүгү – «2013-2017-жылдарда Кыргыз Республикасын экономикалык өнүктүрүүнүн приоритеттери».

1913-ж. февралы – Кыргызстандын парламенти «Кумтөралтын» долбоору боюнча 2009-жылкы макулдашууну Кыргызстандын пайдасына кайрадан кайра карап чыгуу боюнча мамлекеттик комиссия түзүлгөн.

2013-ж. 28-майы – Ысык-Көл облусунун Жети-Өгүз районундагы айылдардын 500дөй тургундары 2009-жылдагы Макулдашууну жоюну талап кылышып, «Кумтөр» алтын кенине барчу жолду тосушкан. 30-май күнү кечинде электр подстанциясын басып алышып, алтын өндүрүүчү фабриканын жарыгын өчүрүп салышкан. Кыргыз Республикасынын Президенти А.Атамбаев Жети-Өгүз районуна чукул абал киргизген. Алтын өндүрүүчү фабрикага электр энергиясы 31-майда таң эрте кайрадан бериле баштаган.

2014-ж. 10-апрели – «Кыргызгаз» ААКтын газ бөлүштүрүү системасынын эскилиги жеткен жана миллиондогон суммалык карызга баткан «Кыргызгазпром» туунду ишканасы

көмүндөгү бирден-бир парламенттик республика болуп калган.

2011-ж. 19-октябры – ЕврАзЭСтин Санкт-Петербургдагы отурумунда Кыргызстанды Бажы бирлигине кабыл алуу жөнүндө билдирүү жасалган.

2011-ж. 30-октябры – Кыргыз Республикасынын Президенти болуп Атамбаев Алмазбек Шаршенович шайланган. Анын талапкерлигине шайлоочулардын 63,2 % добуш берген. А.Атамбаев 2011-ж. 1-декабрынан – Кыргыз Республикасынын Президенти.

2011-ж. – Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаарынын борбордук «Ала-Тоо» аянтында Айкөл Манастын эстелиги тургузулган.

2013-ж. 21-январы – Кыргыз Республикасынын Президентинин № 11 Жарлыгы менен «2013–2017-жылдардын мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы» бекирилген. Улуттук стратегия 2 бөлүктөн жана Күтүлгөн натыйжалардын турат. 1-бөлүгү – «Мамлекет катары калыптануу жана ийгиликтүү өнүгүү негиздерин түптөө»; 2-бөлүгү – «2013-2017-жылдарда Кыргыз Республикасын экономикалык өнүктүрүүнүн приоритеттери».

1913-ж. февралы – Кыргызстандын парламенти «Кумтөралтын» долбоору боюнча 2009-жылкы макулдашууну Кыргызстандын пайдасына кайрадан кайра карап чыгуу боюнча мамлекеттик комиссия түзүлгөн.

2013-ж. 28-майы – Ысык-Көл облусунун Жети-Өгүз районундагы айылдардын 500дөй тургундары 2009-жылдагы Макулдашууну жоюну талап кылышып, «Кумтөр» алтын кенине барчу жолду тосушкан. 30-май күнү кечинде электр подстанциясын басып алышып, алтын өндүрүүчү фабриканын жарыгын өчүрүп салышкан. Кыргыз Республикасынын Президенти А.Атамбаев Жети-Өгүз районуна чукул абал киргизген. Алтын өндүрүүчү фабрикага электр энергиясы 31-майда таң эрте кайрадан бериле баштаган.

2014-ж. 10-апрели – «Кыргызгаз» ААКтын газ бөлүштүрүү системасынын эскилиги жеткен жана миллиондогон суммалык карызга баткан «Кыргызгазпром» туунду ишканасы

орусиялык «Газпром» гигантына шарттуу түрдө 1\$ баага сатылгандыгы тууралуу Кыргыз-Орус өкмөттөр аралык келишимге кол коюлган.

2014-ж.9–14-сентябры – Ысык-Көлдүн боюнда 25 өлкөдөн келген спортчулар катышкан Биринчи Көчмөндөрдүн дүйнөлүк оюндары өткөрүлгөн.

2011-ж. 1-июну – Сулайман Тоо ЮНЕСКОнун бүткүл дүйнөлүк мурастар тизмесине киргенине байланыштуу сертификаты Ош шаарында ЮНЕСКОнун Борбор Азиядагы өкүлү Сергей Лазерев тарабынан президент Роза Отунбаевага тапшырылган. Сулайман тоо Эл аралык уюмдун бул тизмесине 2009-жылы киргизилген. Ал деңиз деңгээлинен 1175 м бийиктикте орун алган, узуну 2 км, туурасы 250 м, 5 чокудан турат.

2013-ж. 4-декабры – «Манас», «Семетей», «Сейтек» эпостук үчилтиги ЮНЕСКОнун материалдык эмес маданий мурастарды коргоо боюнча репрезентативдик тизмесине Кыргызстандын атынан катталган. Мындай чечимди 4-декабрда Бакуда өтүп жаткан материалдык эмес маданий мурастарды коргоо боюнча ЮНЕСКОнун өкмөттөр аралык комитетинин VIII жыйынында 24 мамлекеттен турган комитеттин мүчөлөрү кабыл алышкан.

2014-ж. 8-апрели – Европа Кеңешинин Парламенттик Ассамблеясы (ЕКПА) тарабынан Кыргыз Республикасына «Демократия боюнча өнөктөш» макамын ыйгарылган. Бул Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин ЕКПА менен биргеликте жүргүзгөн ырааттуу ишинин натыйжасы болгон.

2015-ж. 1-январы – Евразиялык экономикалык биримдик (ЕАЭБ) жөнүндө келишим күчүнө кирген. Бул тууралуу келишимге 2014-жылы Астанада Белорусиянын, Казакстандын жана Орусиянын президенттери кол коюшкан. 2015-жылдын 2-январынан тартып аталган биримдикке Армения толук кандуу мүчө болуп кирди. 2015-жылдын май айында Кыргызстан дагы ушундай макамга ээ болгон. Кыргызстан ЕАЭБге биригүү тууралуу келишимге 2014-жылдын 23-декабрында кол койгон.

орусиялык «Газпром» гигантына шарттуу түрдө 1\$ баага сатылгандыгы тууралуу Кыргыз-Орус өкмөттөр аралык келишимге кол коюлган.

2014-ж.9–14-сентябры – Ысык-Көлдүн боюнда 25 өлкөдөн келген спортчулар катышкан Биринчи Көчмөндөрдүн дүйнөлүк оюндары өткөрүлгөн.

2011-ж. 1-июну – Сулайман Тоо ЮНЕСКОнун бүткүл дүйнөлүк мурастар тизмесине киргенине байланыштуу сертификаты Ош шаарында ЮНЕСКОнун Борбор Азиядагы өкүлү Сергей Лазерев тарабынан президент Роза Отунбаевага тапшырылган. Сулайман тоо Эл аралык уюмдун бул тизмесине 2009-жылы киргизилген. Ал деңиз деңгээлинен 1175 м бийиктикте орун алган, узуну 2 км, туурасы 250 м, 5 чокудан турат.

2013-ж. 4-декабры – «Манас», «Семетей», «Сейтек» эпостук үчилтиги ЮНЕСКОнун материалдык эмес маданий мурастарды коргоо боюнча репрезентативдик тизмесине Кыргызстандын атынан катталган. Мындай чечимди 4-декабрда Бакуда өтүп жаткан материалдык эмес маданий мурастарды коргоо боюнча ЮНЕСКОнун өкмөттөр аралык комитетинин VIII жыйынында 24 мамлекеттен турган комитеттин мүчөлөрү кабыл алышкан.

2014-ж. 8-апрели – Европа Кеңешинин Парламенттик Ассамблеясы (ЕКПА) тарабынан Кыргыз Республикасына «Демократия боюнча өнөктөш» макамын ыйгарылган. Бул Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин ЕКПА менен биргеликте жүргүзгөн ырааттуу ишинин натыйжасы болгон.

2015-ж. 1-январы – Евразиялык экономикалык биримдик (ЕАЭБ) жөнүндө келишим күчүнө кирген. Бул тууралуу келишимге 2014-жылы Астанада Белорусиянын, Казакстандын жана Орусиянын президенттери кол коюшкан. 2015-жылдын 2-январынан тартып аталган биримдикке Армения толук кандуу мүчө болуп кирди. 2015-жылдын май айында Кыргызстан дагы ушундай макамга ээ болгон. Кыргызстан ЕАЭБге биригүү тууралуу келишимге 2014-жылдын 23-декабрында кол койгон.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

Акунов А. Акаевдик-авторитардык саясий режимдин пайдубалынын 1990–1991-жж. түптөлүшү. «Право и политика» илимий-метод. журналы, 2014. – №1. 152–161-б.

Акунов А. Доор жанырткан элдик ыңкылаптар. – Бишкек, 2015.

Акунов А., Мамбеталиева Г. С. Саясат таануу: Окуу китеби. – Б., 2014. – 597 б.

Арзыматова А. Кыргызские революции и современный политический процесс. – Б., 2012.

Болтонова А. Б. История и эволюция клановой системы в политических процессах кыргызского общества (XIX–XXI вв.). – Б., 2013. – 284 б.

Ведомости Верховного Совета Киргизской ССР. 1990, № 21, 318-б.

Ведомости Верховного Совета Республики Кыргызстан. 1991, № 17, 530-б.

Грозин А. В. События в Киргизии напоминают ситуацию пятилетней давности / А. В. Грозин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://materik.ru/rubric/detail.php?ID=9366>.

Иманкулов М. К. Кыргызстан тарыхы. – Б.: «Билим-компьютер», 2014.

Исаев К. И. Кыргыз таануу маселелери. Б.: 2012. – 388 б.

Казанцев А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. – М., 2008. – 248 б.

Князев А. Государственный переворот 24 марта 2005 г. в Киргизии. – Б., 2007. – 272 б.;

Кыргыз Республикасынын Конституциясы. – Бишкек, 2010.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик комиссиясынын төрагасы Д.Садырбаевдин доклады. Абийир соту. – Б.:2007.10–11-б.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2007-жылдын 14-сентябрындагы чечими. «Токтом» маалымат системасы. – 2009.

Марипов А. Сороку губит не осторожность, а жадность [Текст] / А. Марипов // МСН. – 2005. – 22 ноября. – С. 5.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

Акунов А. Акаевдик-авторитардык саясий режимдин пайдубалынын 1990–1991-жж. түптөлүшү. «Право и политика» илимий-метод. журналы, 2014. – №1. 152–161-б.

Акунов А. Доор жанырткан элдик ыңкылаптар. – Бишкек, 2015.

Акунов А., Мамбеталиева Г. С. Саясат таануу: Окуу китеби. – Б., 2014. – 597 б.

Арзыматова А. Кыргызские революции и современный политический процесс. – Б., 2012.

Болтонова А. Б. История и эволюция клановой системы в политических процессах кыргызского общества (XIX–XXI вв.). – Б., 2013. – 284 б.

Ведомости Верховного Совета Киргизской ССР. 1990, № 21, 318-б.

Ведомости Верховного Совета Республики Кыргызстан. 1991, № 17, 530-б.

Грозин А. В. События в Киргизии напоминают ситуацию пятилетней давности / А. В. Грозин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://materik.ru/rubric/detail.php?ID=9366>.

Иманкулов М. К. Кыргызстан тарыхы. – Б.: «Билим-компьютер», 2014.

Исаев К. И. Кыргыз таануу маселелери. Б.: 2012. – 388 б.

Казанцев А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. – М., 2008. – 248 б.

Князев А. Государственный переворот 24 марта 2005 г. в Киргизии. – Б., 2007. – 272 б.;

Кыргыз Республикасынын Конституциясы. – Бишкек, 2010.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик комиссиясынын төрагасы Д.Садырбаевдин доклады. Абийир соту. – Б.:2007.10–11-б.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2007-жылдын 14-сентябрындагы чечими. «Токтом» маалымат системасы. – 2009.

Марипов А. Сороку губит не осторожность, а жадность [Текст] / А. Марипов // МСН. – 2005. – 22 ноября. – С. 5.

Market Oracle: «Революция Розы в Кыргызстане» – в чьих она интересах? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.24.kg/politic/75343-market-oracle-laquorevoluciyarozyv.html> – Дата доступа: 10.06.2010.

Молдалиев О. А. Мартовская революция в Кыргызстане: первые уроки [Текст] / О.А. Молдалиев // Мартовская революция в Кыргызстане: шаг вперед или... // Сб. науч. докл. – Бишкек, 2005.

Народные революции в марте 2005 и апреле 2010 годов в Кыргызстане: причины и уроки / Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции посвященной 10-летию мартовской и 5-летию апрельской революции. – Бишкек, 2015. 128 б.

Осмонов Ө.Ж., Мырзакматова А.С. Кыргызстан тарыхы: урунттуу учурлар (XIX к. ортосунан азыркы мезгилге чейин). – Б.: «Билим-компьютер», 2012.

Соодонбеков С.С, Укушев М.К. Конституционное право КР: (Общая и особенная части). – Б.: 1999. – 85 б.

2014-жылдын 12-июнунда өткөрүлгөн «Кыргыз мамлекеттүүлүгүн чыңдоо проблемалары жана механизмдери» деген темадагы илимий-практикалык конференциянын материалдары.

Интернет-ресурстар.

(Endnotes)

1 Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик комиссиясынын төрагасы Д.Садырбаевдин доклады. Абийир соту, Б.:2007.10-11-б.

Market Oracle: «Революция Розы в Кыргызстане» – в чьих она интересах? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.24.kg/politic/75343-market-oracle-laquorevoluciyarozyv.html> – Дата доступа: 10.06.2010.

Молдалиев О. А. Мартовская революция в Кыргызстане: первые уроки [Текст] / О.А. Молдалиев // Мартовская революция в Кыргызстане: шаг вперед или... // Сб. науч. докл. – Бишкек, 2005.

Народные революции в марте 2005 и апреле 2010 годов в Кыргызстане: причины и уроки / Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции посвященной 10-летию мартовской и 5-летию апрельской революции. – Бишкек, 2015. 128 б.

Осмонов Ө.Ж., Мырзакматова А.С. Кыргызстан тарыхы: урунттуу учурлар (XIX к. ортосунан азыркы мезгилге чейин). – Б.: «Билим-компьютер», 2012.

Соодонбеков С.С, Укушев М.К. Конституционное право КР: (Общая и особенная части). – Б.: 1999. – 85 б.

2014-жылдын 12-июнунда өткөрүлгөн «Кыргыз мамлекеттүүлүгүн чыңдоо проблемалары жана механизмдери» деген темадагы илимий-практикалык конференциянын материалдары.

Интернет-ресурстар.

(Endnotes)

1 Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик комиссиясынын төрагасы Д.Садырбаевдин доклады. Абийир соту, Б.:2007.10-11-б.

МАЗМУНУ

ЭГЕМЕНДУУ КЫРГЫЗСТАНДЫН СОҢКУ ӨНУГҮҮСҮ (2002–2015-жж.)

IX бап

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯ

(2005-жылдын 24-марты)

1. Аксы окуялары – Кыргызстандын демократиялык өнүгүүсүнүн бурулуш баскычы 3
2. Оппозициянын күч алышы жана жер-жерлерде үй-бүлөлүк-авторитардык бийликке каршы чыгуулар 5
3. 2005-жылы 27-февралдагы жана 13-марттагы Жогорку Кенешке шайлоолордун өткөрүлүшүнө жана анын жыйынтыктарына карата элдин нааразычылыгынын кескин күчөшү 10
4. 2005-жылдын 24-мартындагы биринчи революция: себептери жана сабактары 25

X бап

АПРЕЛЬ ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯСЫ: СЕБЕПТЕРИ,

САБАКТАРЫ ЖАНА ТАРЫХЫЙ МААНИСИ» 34

1. Өлкөдөгү Апрель элдик революциясы болоор алдындагы кырдаал. Таласта бакиевдик бийликтин кулатылышы – Апрель элдик революциясынын башталышы 34
2. Апрель революциясынын чыгышынын себептери 39
3. 2010-жылдын 7-апрели: Ала-Тоо аянтында бийлик менен элдин кагылышы 44
4. Апрель революциясынын сабактары 50
5. Апрель революциясынын тарыхый мааниси 53

XI бап

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ

ИЮНЬ ОКУЯЛАРЫ (2010-жыл) 62

1. Этностор аралык жана конфессиялар аралык чөйрөлөрдөгү дүйнөлүк тенденциялар 62
2. 1990-жылдагы Ош окуялары. Себептери жана сабактары 64

МАЗМУНУ

ЭГЕМЕНДУУ КЫРГЫЗСТАНДЫН СОŦКУ ӨНУГҮҮСҮ (2002–2015-жж.)

IX бап

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯ

(2005-жылдын 24-марты)

1. Аксы окуялары – Кыргызстандын демократиялык өнүгүүсүнүн бурулуш баскычы 3
2. Оппозициянын күч алышы жана жер-жерлерде үй-бүлөлүк-авторитардык бийликке каршы чыгуулар 5
3. 2005-жылы 27-февралдагы жана 13-марттагы Жогорку Кенешке шайлоолордун өткөрүлүшүнө жана анын жыйынтыктарына карата элдин нааразычылыгынын кескин күчөшү 10
4. 2005-жылдын 24-мартындагы биринчи революция: себептери жана сабактары 25

X бап

АПРЕЛЬ ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯСЫ: СЕБЕПТЕРИ,

САБАКТАРЫ ЖАНА ТАРЫХЫЙ МААНИСИ» 34

1. Өлкөдөгү Апрель элдик революциясы болоор алдындагы кырдаал. Таласта бакиевдик бийликтин кулатылышы – Апрель элдик революциясынын башталышы 34
2. Апрель революциясынын чыгышынын себептери 39
3. 2010-жылдын 7-апрели: Ала-Тоо аянтында бийлик менен элдин кагылышы 44
4. Апрель революциясынын сабактары 50
5. Апрель революциясынын тарыхый мааниси 53

XI бап

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ

ИЮНЬ ОКУЯЛАРЫ (2010-жыл) 62

1. Этностор аралык жана конфессиялар аралык чөйрөлөрдөгү дүйнөлүк тенденциялар 62
2. 1990-жылдагы Ош окуялары. Себептери жана сабактары 64

2. 2010-жылдагы этностор аралык жанжалдын чыгышынын өбөлгөлөрү	66
4. 2010-жылдагы этностор аралык жанжалдын негизги себептери	71
5. 2010-жылдын апрель-май айларындагы коомдук-саясий кырдаал	74
6. Сепаратисттик лидерлердин жигердениши.....	77

ХII бап

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ УРУНТУУ УЧУРЛАР	81
1. Кыргызстандын экономикасын талкалаган программалар	81
2. Кыргызстандын айыл чарбасын талкалаган АПЕАК программасы	84
2. Кыргызстандагы жергиликтүү жамааттарды жана жамааттык уюмдарды күчтөндүрүү чаралары.....	86
4. «Кумтөр» алтын кени.....	90
5. «Газпром» Ачык Акционердик коому (ААК) компаниясы	93
6. Евразиялык экономикалык коомдоштук (ЕврАзЭК) жана Евразиялык экономикалык биримдик (ЕАЭБ).....	95

ХII бап

КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЙРА ЖАРАЛЫШЫ	99
1. 7-апрель – Кыргызстан кайра жаралган күн	99
2. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн конституциялык өнүгүүсү (1990–2015-жж.)	116
Эгемендүү Кыргыз Республикасындагы конституциялык реформалар	119
Кыргыз Республикасынын 2010-жылдагы Конституциясы:	
юридикалык өзгөчөлүктөрү	125
Корутунду	131
Хронология	140
Колдонулган адабияттар:.....	148

2. 2010-жылдагы этностор аралык жанжалдын чыгышынын өбөлгөлөрү	66
4. 2010-жылдагы этностор аралык жанжалдын негизги себептери	71
5. 2010-жылдын апрель-май айларындагы коомдук-саясий кырдаал	74
6. Сепаратисттик лидерлердин жигердениши.....	77

ХII бап

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ УРУНТУУ УЧУРЛАР	81
1. Кыргызстандын экономикасын талкалаган программалар	81
2. Кыргызстандын айыл чарбасын талкалаган АПЕАК программасы	84
2. Кыргызстандагы жергиликтүү жамааттарды жана жамааттык уюмдарды күчтөндүрүү чаралары.....	86
4. «Кумтөр» алтын кени.....	90
5. «Газпром» Ачык Акционердик коому (ААК) компаниясы	93
6. Евразиялык экономикалык коомдоштук (ЕврАзЭК) жана Евразиялык экономикалык биримдик (ЕАЭБ).....	95

ХII бап

КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЙРА ЖАРАЛЫШЫ	99
1. 7-апрель – Кыргызстан кайра жаралган күн	99
2. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн конституциялык өнүгүүсү (1990–2015-жж.)	116
Эгемендүү Кыргыз Республикасындагы конституциялык реформалар	119
Кыргыз Республикасынын 2010-жылдагы Конституциясы:	
юридикалык өзгөчөлүктөрү	125
Корутунду	131
Хронология	140
Колдонулган адабияттар:.....	148

